LATVIJAS UNIVERSITĀTE

ISSN 1025-8906
e-ISSN 2592-8791

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

1 (125)
2026

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL • ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES: *Valdis Bērziņš*. Rietumlatvijas vidējā neolīta hronoloģija pēc piejūras apmetņu ^{14}C datējumiem • *Edvards Seliška*. Ieskats Inflantijas muižnieku politiskajā darbībā Lielā Ziemeļu kara laikā, 1700–1721: Jana Vilhelma Plātera piemērs • *Daniela Rihtere*. Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne Latvijas Neatkarības karā 1919.–1921. gadā: ieslodzīto sociālais portrets • *Tilman Plath*. A Past That Does Not Want to Pass Away? The Holocaust in Latvia in German Historiography • *Jānis Kalnačs*. Jēkaba Strazdiņa Jaunpiebalgas etnogrāfiskie zīmējumi un Dainas Zemzares apcerējums par Piebalgas amatniecību: Latvijas etnogrāfijas epizode pēc Otrā pasaules kara • VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY • SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY • GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

JOURNAL OF THE INSTITUTE OF LATVIAN HISTORY

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA

IZNĀK DIVAS REIZES GADĀ

"Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla"
izdošanu nodrošina
LU Zinātniskās darbības attīstības
atbalsta projekta finansējums

1 (125)
2026

LU Akadēmiskais apgāds

Dibinātājs / Founder
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Atbildīgais redaktors / Editor-in-Chief
Andris Levāns, Dr. hist., LU Humanitāro zinātņu fakultāte; andris.levans@lu.lv

Redakcijas padome / Editorial Council:
Valdis Bērziņš, PhD, LU Latvijas vēstures institūts
Mārtiņš Mintaurs, Dr. hist., LU Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Nacionālā bibliotēka
Kaspars Zellis, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Redkolēģija / Editorial board:
Kari Aleniuss, asoc. prof. PhD, Somija (*Kari Alenius, Finland*)
Daina Bleiere, Dr. hist., Latvija (*Latvia*)
Audrone Bliujiene, asoc. prof. Hum. m. Dr., Lietuva (*Audronė Bliujienė, Lithuania*)
Boguslavs Dibass, prof. Dr. habil., Polija (*Bogusław Dybaś, Poland*)
Lazars Fleišmans, prof. PhD, ASV (*Lazar Fleishman, USA*)
Jergs Hakmans, prof. PhD, Polija (*Jörg Hackmann, Poland*)
Magnuss Ilmjervs, PhD, Igaunija (*Magnus Ilmjärv, Estonia*)
Aleksandrs Ivanovs, prof. Dr. hist., Latvija (*Latvia*)
Ēriks Jēkabsons, prof. Dr. hist., Latvija (*Latvia*)
Metjū Kots, D. Phil., Zviedrija (*Matthew Kott, Sweden*)
Imants Lancmanis, Dr. h. c., Latvija (*Latvia*)
Ēro Medijainens, Prof. PhD, Igaunija (*Eero Medijainen, Estonia*)
Aivars Stranga, prof. Dr. habil. hist., Latvija (*Latvia*)
Žilvītis Šaknis, Hum. m. Dr., Lietuva (*Žilvytis Šaknys, Lithuania*)
Lubošs Švecs, asoc. prof. Ph. Dr., Čehija (*Luboš Švec, Czech Republic*)
Miroslavs Vološčuks, prof. Dr. habil., Ukraina (*Myroslav Voloshchuk, Ukraine*)
Ieva Zaķe, prof. PhD, ASV (*USA*)
Guntis Zemītis, Dr. hist., Latvija (*Latvia*)

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē *Academic Search Ultimate*, no 2021. gada – SCOPUS
From 2012, *Journal of the Institute of Latvian History* has been indexed in EBSCO database *Academic Search Ultimate*, from 2021 – in SCOPUS

Redaktores / Editors:
Antra Legzdiņa (angļu val. / English)
Ināra Stašulāne (latviešu val. / Latvian)

Maketētāja / Layout designer *Ineta Priga*

Sagatavots izdošanai / Published by
Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Drukātava"
Reģ. Nr. 40003744728

© Autori, 2026
© Latvijas Universitāte, 2026

ISSN 1025-8906 (drukāts izdevums)
ISSN 2592-8791 (elektronisks izdevums)
https://doi.org/10.22364/lviz.125

Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons* Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
The Journal of the Institute of Latvian History is an open access journal licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Projekts "Mezgli mālā: ko iespiedumi keramikā liecina par šķiedru izmantojumu senatnē" (LU-BA-ZG-2024/1-0012) (vienošanās Nr. LU-BA-ZG-2024/1-0012)

SATURS / CONTENTS

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL

Andris Levāns. Pagātne, vēsture un "patiesība": zinātne un valsts intereses sarežģītu attiecību trijstūrī 5
Andris Levāns. The Past, History and 'Truth': Science and the National Interest in a Complex Triangular Relationship 13

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES

Valdis Bērziņš. Rietumlatvijas vidējā neolīta hronoloģija pēc piejūras apmetņu ^{14}C datējumiem 21
Valdis Bērziņš. Chronology of the Middle Neolithic in Western Latvia after ^{14}C Datings from Coastal Habitation Sites 51

Edvards Seliška. Ieskats Inflantijas muižnieku politiskajā darbībā Lielā Ziemeļu kara laikā, 1700–1721: Jana Vilhelma Plātera piemērs 53
Edvards Seliška. Insight into the Political Activities of the Inflantian Nobility During the Great Northern War, 1700–1721: The Example of Jan Wilhelm Plater 73

Daniela Rihtere. Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne Latvijas Neatkarības karā 1919.–1921. gadā: ieslodzīto sociālais portrets 75
Daniela Rihtere. Vidzeme–Latgale Prisoner-of-War Camp During the Latvian War of Independence, 1919–1921: A Social Portrait of the Detainees 97

Tilman Plath. A Past That Does Not Want to Pass Away? The Holocaust in Latvia in German Historiography 99
Tilman Plath. Pagātne, kas nevēlas pazust? Holokausts Latvijā vācu historiogrāfijā 120

Jānis Kalnačs. Jēkaba Strazdiņa Jaunpiebalgas etnogrāfiskie zīmējumi un Dainas Zemzares apcerējums par Piebalgas amatniecību: Latvijas etnogrāfijas epizode pēc Otrā pasaules kara 123
Jānis Kalnačs. Jēkabs Strazdiņš' Jaunpiebalga Ethnographic Drawings and Daina Zemzare's Treatise on Piebalga Craftsmanship: An Episode of Latvian Ethnography after the Second World War 155

VĒSTURES AVOTI / SOURCES OF HISTORY

Ēriks Jēkabsons. Valsts un Ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa un ārlietu ministra Vilhelma Muntera intervijas Amerikas Savienoto Valstu presei 1938. gada novembrī: iekšējo un ārējo problēmu redzējums. Arhīva dokumentu edicija, tulkojums un komentāri 157

Ēriks Jēkabsons. Interviews of the President and Prime Minister Kārlis Ulmanis and Minister of Foreign Affairs Vilhelms Munters with the Press of the United States of America in November 1938: A Vision of Internal and External Problems. Editing, translation and comments of archival documents 176

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

Edgars Engīzers, Ilgvars Misāns. Viduslaiku klātesamība. Akadēmiska saruna par vēstures rakstīšanu, viduslaikiem un vēstures rakstīšanu viduslaikos 178

Edgars Engīzers, Ilgvars Misāns. The Presence of Middle Ages. An Academic Conversation about History-Writing, Middle Ages and History-Writing in the Middle Ages 193

GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

Justīne Barkova. Gunita Zariņa. *Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāji / 14th–17th Century Population of Dobele.* Dobele: Dobeles novada muzejs, 2023 195

Baiba Pazāne. James M. White, Irina Paert, eds. *Baltic Orthodoxy: People, Places, Practices.* Tartu: University of Tartu Press, 2025 201

Helēna Emerberga. Hilda Martindale. *Women Servants of the State 1870–1938. A History of Women in the Civil Service.* First edition 1938. London and New York: Routledge, 2025 (Routledge Library Editions: Women in Society) 211

AUTORI / AUTHORS 220

REDAKTORA SLEJA / EDITORIAL

https://doi.org/10.22364/lviz.125.01
pp. 5–20

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

PAGĀTNE, VĒSTURE UN "PATIESĪBA": ZINĀTNE UN VALSTS INTERESES SAREŽĢĪTU ATTIECĪBU TRIJSTŪRĪ

Andris Levāns
0000-0003-4676-4703

Ja tagadnes izjūtu paletē krāsas jauc kara tuvums un ieilgusī nenoteiktība, tad cilvēki sāk ticēt brīnumiem. Maģiskais reālisms atkal ir modē, bet racionalitāte atkāpjas ēnā. Skaitļu virknēs un skaļos vārdos glābēji minorā deklamē prozu par "valsts interesēm". Šajā emocionāli uzkarsētajā gaisotnē un viedokļu troksnī zinātnei, šķiet, vietas nav. Vēstures zinātnei, aizstāvot savas intereses, būs jāsastopas jau atkal ar saviem arhetipiem – pagātni, vēsturi un "patiesību" – un maģiskā reālisma manierē jāliecina: "vēsture" tieši šobrīd "valsts interešu" kontekstā ir nacionāla prioritāte. Racionalitāte atgādina, ka zinātne arī Latvijā nodrošina valsts funkciju nepārtrauktību. Zinātni no citām "prāta" sfērām atšķir tas, ka tā ir diskursīva pēc būtības, un tieši šī īpatnība nosaka, kāpēc tā spēj ģenerēt unikālus risinājumus kā atbildes uz tagadnes izaicinājumiem. Tagadne piebilst, ka vēstures zinātne ir stratēģisks valsts ilgtspējas resurss. Iespējams, ka arī Latvijā šāda apgalvojuma patiesums nav jāpierāda.

Gaidas un pieprasījums vēstures zinātni šķietami izceļ no elitārās sarežģītības, jo "vēsturei" jābūt "patiesai". Patiesība un vēsture ir sarežģītu attiecību pāris. Ja tam piebiedrojas "pagātne", kā kolektīvie populārie priekšstati atgādina, tad šādā attiecību trijstūrī dzimst idejas par cēlas morāles un ētiskas rīcības varoņiem un "vēsturiskas" netaisnības upuriem. Ja mēs domājam par zinātniskās izpētes procesu, tad "produktam" – informācijai, kas tiek iegūta analīzes ceļā, ir jābūt

ticamam. Darbs ar pagātnes liecībām jeb artefaktiem liek skaļi un droši deklinēt izpētes metodes un instrumentārija jēdzienus.

Vēstures zinātne konceptualizē izziņas procesu par sabiedrībām pagātnē ar minētās triādes – pagātne, vēsture un patiesība – palīdzību; antīkā laikmeta, viduslaiku un moderno historiogrāfiju pieredze atgādina, ka šo trīs izziņas reprezentāciju attiecībās ir neatslābstoša spriedze. Kolektīvās gaidas un populārā uztvere reducē vēsturiskās izziņas mērķi – uzskatot, ka tā *ir* izstāstīta patiesība. Taču tieši "patiesība" kā filosofiski ambivalenta kategorija padara neiespējamu, ka vēstures naratīvam kā "faktos" balstītam stāstam ir saistošs šāds ētiskais imperatīvs.

Pagātnē nav iespējams atgriezties, notikušā sekas vairs nevar mainīt, visi cilvēki noveco un mirst – tā ir patiesība. Tā atgādina par robežām un konfrontē gaidas ar realitāti. Šie atgādinājumi šķietami satuvina pagātni un tagadni kā poētiskas izteiksmes pieredzi. Pagātne, kuru apraksta un attēlo "vēsture", atklājas kā teksts un tagadnes sociālo projekciju "ekrāns", uz kura ieraugām to, ko gaidām. Ja gaidas pielāgo uztveri iespējai, ka robežas var atcelt un patiesību pakļaut brīnumam, tad pagātne un vēsture saplūst. Tāpēc vēsture dod mierinājumu un atsauc kolektīvajā "atmiņā" it kā labi zināmo, ka cilvēki ir ticējuši stāstam par nemirstību. Ja pārpratuma vai pieraduma dēļ pieņemam, ka vēsture saglabā ticamus pagātnes nospiedumus, bet rakstītie vēstures avoti būtu pagātnes "spoguļi", kuros esot ieraugāma "patiesība", tad iespējams varētu būt viss, pēc kā tiecas mūsu iztēle un gaidas – arī nemirstība. Vēsture nav tas, kas bija, bet gan tas, ko cilvēki šodien un tagad par pagātni domā un kā to uztver un jūt. Vēsturnieki un viņu darbi bieži un vieglprātīgi deklarē nodomu un sasniedzamo mērķi – vēsturei jāstāsta "patiesība". Šāds nodoms ir cēls, bet maldinošs, un mērķis nav sasniedzams. Ja vēsture būtu "atslēgas caurums", pa kuru būtu iespējams ielūkoties pagātnē, tad "mēs" ieraudzītu sevi.

Pārliecība, ko balsta kolektīvie priekšstati, ka zināšanas par pagātni jeb "vēsture", kuru kopiena patērē, dziļi ietekmē un formē tās identitāti, kultūras piederības izjūtu, politisko pašnoteikšanos utt., netiek apšaubīta kā patiesa. Šī šķietami stabilā un noturīgā priekšstata vājā vieta sabiedrības vērīgajam un vērtējošajam skatienam ir apslēpta kā Ahilejam papēdis, jo, proti, zināšanas par pagātni, kas nav maināma, ir mainīgas, ja tiek pakļautas zinātniskai kritikai; tās ir jāatjauno un jāpapildina. Šo procesu nodrošina zinātne. Zināšanas ir prāta konstrukcijas, tieši tāpēc tās tiek pakļautas dekonstrukcijai. Ja piekrītam apgalvojumam, ka zināšanas ir ilgtermiņā akumulēta un kolektīvās mācīšanās pieredzi aprakstoša informācija, tad tām ir sava cena kā jebkurai precei. Šim zinātnes produktam, tātad, ir jābūt kvalitatīvam, pat ja šodien pieprasījums pēc tā ir zems.

Māksla pārliecināt par zināšanu un pierādījumu patiesīgumu zinātnē ir sarežģīta un zeltā sverama prasme, kas izsaka sevi īpašā kodējumā – valodā, ko

saprot tikai nozarei piederīgie vai citi domājoši cilvēki. No malas raugoties, šī māka var šķist rotaļīga un eleganta, kas izpildīta bez redzamas piepūles. Taču argumentācija, ar kuru izteikumi, apgalvojumi un nosaukto "faktu" virknes loģika tiek pamatota, ir šīs mākslas pamats. Tas ļauj nošķirt un atpazīt autoritāšu "arhitektūras" un "satversmes" konstrukciju stiprās un vājās vietas un jautāt, vai autoritāti ir vadījušas un formējušas ideoloģiskas vai zinātniskas ambīcijas.

Autoritātēm un relikvijām kopīgs ir tas, ka kādu brīdi, ja sociālā konjunktūra labvēlīga, kolektīvo uztveri nosaka ticība, bet racionalitāte atkāpjas: abas tiek uztvertas kā patiesas tik ilgi, kamēr par visu lietu mēru kļūst šaubas un skepse. Nacionālisma ideoloģiju formēti pagātnes naratīvi it sevišķi vēsturē, pat ja to radītāji, aizbildņi un komunikatori uzturas nosacīti vai izteikti atšķirīgās sociālās sistēmās, ir tuvi savā ievirzē un nolūkā, proti – vēsturi tie saprot kā politiskās varas instrumentu, ar kuru var mainīt sociālo un valsts attiecību sistēmu.

Vēstures zinātne ir pierādījumos balstīta izziņas joma, kuru no dabas zinātnēm atšķir tikai izpētes metodes un terminoloģija. Tieši tāpēc akadēmiskai "vēsturei" ir iespēja būt ticamai un jābūt patiesai, citiem vārdiem, brīvai teritorijai, kurā netiek maksātas nodevas politiskām doktrīnām, nav tīšu sagrozījumu un melu. Tagadnes politisko un ģeopolitisko izaicinājumu kontekstā akadēmiskā "vēsture" ir ne tikai zinātniskā potenciāla apliecinājums un stratēģiskās komunikācijas rīks, bet arī sabiedrības rīcībspējas apliecinājums. Vēstures zinātnes mērķi un sabiedrības gaidas atšķirsies, ja tās mērīsim ar kolektīvo vēsturisko atmiņu aprakstošajām kategorijām: pagātne, vēsture un "patiesība". Ja šī racionāli skaidrojamā un katrā sabiedrībā klātesošā diference naiva pārpratuma dēļ ir kritērijs, pēc kura tiek mērīta atbilstība valsts interesēm, tad šāda pieeja zinātnes un valsts institūciju attiecībām zaudē racionālo pamatu. Aksioma, ka zinātne ir dārga, atgriež mūs realitātē. Nepārtrauktība finansējumā zinātnei ir ilgtermiņa kapitālieguldījums. Latvijā radīta ekspertīze jebkurā zinātņu nozarē būs dārga, taču noteikti lētāka nekā importētā, par kuru nāksies maksāt dārgāk. Ilgtermiņa ieguldījumi savu izdevīgumu attaisno nākotnē, kaut arī šodien tie var šķist lieki.

Veiksmīgas un diskursīvas komunikācijas viens no ļoti būtiskiem nosacījumiem ir zinātnes balss klātbūtne atvērtā sabiedrībā. Citiem vārdiem, zinātnes jaunradītās un kritiski izvērtētās zināšanas formē un konstituē daudzbalsīgu un realitāti konstruktīvi reflektējošu komunikācijas telpu. Zinātne piešķir šai telpai dinamiku un rezistenci pret sagrozījumiem un meliem, kas ietērpti "zinātnes" un "patiesības" vārdu mežģīnēs. Agresīvas propagandas mērķis ir atsvešināt un noliegt valsts kopienai sevi. Tagadne zinātnes un sabiedrības attiecību un atbildības kontekstā liek uzdot neērtus un neatliekamus jautājumus: Vai apzināti manipulētas zināšanas un naratīvi par pagātni ir sabiedrības drošības apdraudējums?

Vai zinātne ir nacionālās drošības resurss? Vai sabiedrības un valsts ilgtspēja ir iespējama ar vāji finansētu un rīcības brīvībā ierobežotu zinātni? Vai vēstures zinātne Latvijā šodien ir gatava reaģēt uz agresīvas propagandas kampaņām? Vai zināšanu piesātinājums un izpratne par pagātnes procesiem Latvijas sabiedrībā ir tāda, ka sociālajai videi un valsts kopienai piemīt rezistence pret dezinformāciju – spēja to atpazīt un vērtēt kā aplamu?

Zinātne ir un vienmēr būs sarežģīta. Ja "mēs" gribam "vienkārši un saprotami", tad maģiskais reālisms būs mūsu gala stacija. Zinātnei, tātad arī vēstures zinātnei, ir jābūt neērtai, tai nav jābūt pateicīgai un paklausīgai. Zinātne, kas ir rāma kā mājdzīvnieks, ieslīgst apātijā, kūtri rūc un iestrēgst stagnācijā, pārstāj būt neatkarīga, radoša, inovatīva, provocējoša un konkurētspējīga. Darbs zinātnē nav hobijs, ko var veikt par "velti" vai pašfinansēšanas režīmā un kas ļauj "nosist" laiku, ja valsts institūcijas formāli sagaida izmērāmus rezultatīvos rādītājus. Šis darbs apstājas vai iegūst dīvainas un neakadēmiskas formas, ja politiskās elites deklarētajiem nolūkiem seko finansējuma samazināšana.

Zinātnes brīvība un demokrātija ir cieši saistītas izpētes tēmu brīvā izvēlē. Brīvība zinātnē ir ciešā simbiozē ar valsts finansējumu – ja tas tiek reducēts līdz "iztikas minimumam", tad zinātne kļūst manipulējama un atsevišķi ļoti svarīgi pētījumi nenotiek. Ironiski varētu teikt, ka šādi, ja zinātnieki apzinās savu atkarību no politiskās elites viedokļiem un populāro noskaņu konjunktūras, zinātnei un zinātniekiem var likt jeb piespiest kalpot sabiedrības interesēm. Ja viedokļu konjunktūra diktē lēmumu pieņemšanu, bet ne tiesiskais regulējums nosaka konkurētspējīgas zinātnes finansējuma rīku un apjomu neatkarību un nesargā no populisma, tad tā kļūst ideoloģiska. Vai tas būtu humanitāro un citu zinātņu pagrimums? Tikai totalitārismā un autoritārismā valsts jeb ar to domājamā politiskā elite nosaka, kas un kā ir jāpēta: vēsture kļūst par ideoloģisku manipulāciju rīku un diskreditē sevi kā nozari un to pārstāvošos intelektuāļus.

Zinātnei vajadzētu būt īpašai teritorijai valsts sociālo vajadzību ainavā, kurai sabiedrība piešķir sava labuma vārdā īpašu statusu, kas to pasargā no pārsteidzīgas, nekompetentas un neracionālas rīcības un lēmumiem. Šai teritorijai būtu jābūt īpaši aizsargājamai kā dabas liegumam, kurā nedrīkst patvaļīgi cirst kokus, pat ja ziema barga un kurināmā tuvumā nav.

Šajā *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numurā ir apkopoti jauni pētījumi ar oriģinālu skatījumu uz šķietami labi zināmām izpētes tēmām, kurām rakstu autori piešķir citāda skatījuma rakursu un piedāvā līdz šim neierastu perspektīvu, pievērš mūsu uzmanību detaļām, atver un savā darbā integrē maz zināmus vai līdz šim neizmantotus rakstītos un vizuālos vēstures avotus un citus pagātnes artefaktus. Lasāmo pētījumu rezultāti ir nenoliedzami interesanti, tie ne tikai bagātina nacionālo un starptautisko historiogrāfiju, bet arī demonstrē zinātnieku

domāšanas un analīzes manieri, kas savukārt nosaka pagātnes sociālo procesu izziņas paņēmienus, dziļumu un novitāti.

Arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības par apmēram sešus tūkstošus gadu senas apdzīvotības klātbūtni Baltijas jūras austrumdaļas piekrastē konfrontē zinātni ne tikai ar jautājumiem par dažādu materiālu apstrādes tehnoloģiju lietojumu, bet arī izaicina domāt par seno kopienu sociālajām praksēm. Šie izaicinājumi liek pārskatīt līdz šim uzkrātā artefaktu materiāla, piemēram, keramikas fragmentu, kuri iegūti Sārnates, Siliņupes, Pūrciema un citās Rīgas jūras līča piekrastes tuvumā lokalizētās neolīta apmetnēs, izveidotās tipoloģijas principus un datējuma skalas. Šādi, piemēram, ar ^{14}C datējuma metodes palīdzību, ir iespējams jauns skatījums uz Rietumlatvijas piejūras apmetņu vidējā neolīta hronoloģiju (*Valdis Bērziņš*).

Politiskas karjeras iespēja sociāli aktīviem un uzņēmīgiem indivīdiem palielinās, piemēram, ģeopolitiskas krīzes un apdraudējuma apstākļos, kā tas ieraugāms Inflantijas muižnieka Jana Vilhelma Plātera (1676? – 1757) gadījumā. Viņa reputāciju formēja ne tikai Polijas-Lietuvas politiskajā elitē pārstāvētā prokrieviskā virziena vadītāja loma. Plātera klātbūtne kopvalsts diplomātisko attiecību peripetijās Lielā Ziemeļu kara laikā (1700–1721) ļauj ieraudzīt ietekmīgu politikas spēlētāju, kurš ne tikai prasmīgi un reizē savtīgi spēja risināt Vidzemes teritoriālās piederības jautājumus starpvalstu sarunās un veidot savas dzimtas sociālo kapitālu, bet vienlaikus gudri prata Polijas Seimā reprezentēt Inflantijas (Latgales) muižniecības poliskās intereses (*Edvards Seliška*).

Latvijas Neatkarības karš (1919–1921) visaptveroši ietekmēja jaunās Eiropas valsts veidošanos un formēja jaunu kolektīvo pieredzi, piemēram, saskarsmē ar karagūstekņiem un uz aizdomu pamata aizturētām personām. Ap tūkstoš šādu cilvēku kara laikā bija nokļuvuši Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē, ko dokumentē aizturēto personu lietas. Līdz šim nepētītais vēstures avotu korpuss atklāj ļoti daudz vērtīgu detaļu par aizturēto personu etnisko, sociālo un teritoriālo izcelsmi, izglītību un nodarbošanos un ļauj veidot atsevišķo grupu – karagūstekņi, bēgļi, frontes pārnācēji vai arestētas personas – sociālo portretu. Avotu materiāla analīzes rāda ne tikai kara apstākļu ietekmētas uztveres un tiesiskās prakses nianses, bet arī atklāj jaunas zināšanas par Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes darbību, karagūstekņu pārvaldību Latvijas armijā un par iesaistītajām varas struktūrām (*Daniela Rihtere*).

Jautājums par kolektīvo un indivīda vainu un atbildību Latvijas ebreju holokausta izpētes kontekstā ir būtisks faktors, kas ietekmējis gan vēsturnieku darbu, gan sabiedrības uztveri par pētījumu rezultātiem, kā liecina vācu historiogrāfijas analīze. Holokausts Latvijā, pateicoties arhīvu plašākai pieejamībai kopš 20. gadsimta 90. gadu sākuma, vācu historiogrāfijā ir viena no lielajām izpētes

tēmām par nacisma noziegumiem Otrā pasaules kara laikā. Polemikas akcenti vācu historiogrāfijā 20.–21. gadsimtā Latvijas gadījuma izpētē izceļ galvenokārt faktus par kolaborāciju un noziegumiem pret civiliedzīvotājiem nacistu okupācijas laikā, bet vāji izgaismo kontekstu – sabiedrības sociālo un kultūras specifiku. Zinātnisko izpēti ietekmē arī tas, ka atmiņas kultūrā holokausta tēma Latvijā ir politiski un emocionāli konfliktējoša un joprojām tiek uztverta pretrunīgi (*Tilman Plath*).

Zinātnes politiskā un sociālā vieta Latvijā pirmajos gados pēc Otrā pasaules kara, it sevišķi humanitāro zinātņu sovjetizācijas process līdz šim ir pētīti vāji. Pieturas punktus detalizētai izpētei, kuras fokusā ir toreiz Piebalgā notikušo etnogrāfisko ekspedīciju savāktais materiāls, pētnieku rakstītie teksti, ideoloģiskie nosacījumi un zinātniskā darba organizācija, dod mākslinieka Jēkaba Strazdiņa (1905–1958) ap 1947. gadu ekspedīcijas laikā darinātie sēpijas zīmējumi. Šīs ekspedīcijas kopš 1946. gada vadīja vēsturniece un etnogrāfe Daina Zemzare (1911–1971), lai vāktu materiālus par amatniecību Piebalgas zemnieku saimniecībās. Atskaites un piezīmes par ekspedīciju gaitu un iegūtajām ikdienas dzīves liecībām rāda, kā zinātniskais darbs pirmajos pēckara gados tika pakļauts un pielāgots padomju ideoloģijas dogmatikai un kā šī sistēma, uzraugot un sodot, salauza jaunu zinātnieku dzīves (*Jānis Kalnačs*).

Vēsturiskais konteksts, kurā ierakstās divu līdz šim nezināmu 1938. gada novembrī fiksētu sarunu ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru atreferējumi, ļauj detalizētāk skaidrot abu politiķu kļūdaini izvēlēto uzvedību Latvijas ārpolitikā, proti, pielāgošanās taktiku turpmākajos gados – 1939.–1940. gadā. Pēc Minhenes vienošanās (30.09.1938.) arī Ulmanim un Munteram bija "pielipusi" maldinošā cerība, ka piekāpšanās nacistu režīma Vācijas agresīvās ārpolitikas spiedienam Sudetijas jautājumā ir "vienīgā" izvēle, kas ļaus nodrošināt Eiropā ilgstošu mieru. Abu ziņojumu autors Demarī Bess (*Demaree Bess*, 1893–1962) bija ieradies Rīgā 1938. gada rudenī ASV laikraksta "The Saturday Evening Post" uzdevumā. Novembrī, ar dažu dienu starpību, viņš intervēja Ulmani un Munteru. Abas intervijas, kuras toreiz kalpoja ASV diplomātiskā dienesta iekšējām vajadzībām un publikāciju ASV dienas presē nepiedzīvoja, atklāj nezināmas un maz zināmas detaļas par Ulmaņa un Muntera priekšstatiem par autoritāro sistēmu Latvijā, starptautisko politiku un attiecībām ar PSRS. Augsta zinātniskās izziņas vērtība ir korespondenta Besa spriedumiem par Ulmaņa vadonības ideju un izveidotās valsts pārvaldes kārtību pēc parlamentārās demokrātijas atcelšanas 1934. gadā, tās raksturu un vietu Eiropas autoritāro valstu ainavā. Šie vēstures avoti, kas šodien glabājas ASV Nacionālajā arhīvā Vašingtonā, Valsts departamenta dokumentu kolekcijā, ir publicēti angļu un latviešu valodās ar zinātnisko komentāru (*Ēriks Jēkabsons*).

Rubrikā "Sarunas par vēsturi" ar ievelkošu vieglumu ir iespējams sekot argumentācijai, kas pārliecina, ka viduslaiki ir klātesoši Eiropas moderno sabiedrību atmiņas kultūrā un pagātnes refleksijā. Viduslaiku zinātniska izpēte ir akadēmiska pagātnes refleksijas forma, kas liek uzdot jautājumus un meklēt atbildes ne tikai par vēstures avotu kritiku, bet arī par vēsturnieka pieredzi un ietekmju kopumu, kuras māca un nosaka, kā saprast, just un domāt viduslaikus. Citādība, kas atklājas viduslaiku sabiedrībās – laika un telpas uztverē, sociālo un emocionālo attiecību konvencijās, dievišķā un cilvēku, vecāku un bērnu attiecībās, politikas rituālos –, atgādina šodien par aizspriedumiem: līdz pat 21. gadsimtam tieši aizspriedumi noteica Eiropas populārajās un augstajās kultūrās atsvešinātību un pat noliegumu pret šo tālo pagātni. Vēstures zinātne māca ne tikai lasīt un tulkot pagātnes sociālo kultūru kodus, bet arī pieņemt viduslaikus. Šādas pieņemšanas un pietuvināšanas ceļš pie šodienas sabiedrībām, kā liecina modernās zinātnes pieredze, Eiropas sabiedrībās ir bijis atšķirīga garuma, taču tas liek mainīt attieksmi pret viduslaiku citādību, un tas kļūst iespējams, rakstot viduslaiku vēsturi (*Edgars Engīzers, Ilgvars Misāns*).

Nesen publicētu un svarīgu grāmatu recenzijas par Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāju apbedījumu arheoloģisko izpēti un sociālās un kultūras dinamikas rekonstrukciju, par pareizticību Baltijas jūras reģionā kā daudzveidīgu un polemisku parādību cilvēku, vietu un prakšu 19.–20. gadsimta institūciju noteikto normu, sociālo un politisko attiecību kontekstā, par sievietēm Lielbritānijas valsts pārvaldē (1870–1938) un viņu karjeras iespējām kā neuzrakstītu sociālo reformu un līdztiesības vēsturi un biogrāfiskā vēstījuma žanru, kas atklāj personu institucionālās attiecības, atgādina par zinātnes iespējām un jauniem pētījumiem.

Katram *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* numuram ir savs radīšanas stāsts. Tas sākas ar labiem nosacījumiem, nodomiem un apņemšanos, ka "viss būs labi", bet darbs ar tekstu un manuskriptu pārsteidz ar izaicinājumiem, laiks nesaudzīgi zūd, un šaubas ievelk meklējumos pēc labākās izklāsta formas kā apburtajā lokā. Iespējams, ka jāklausa izjūtai, kad teksts un šaubas ir jāatlaiž. Atlaižot viss notiek viegli. Un darbs ir paveikts. Lielu paldies es vēlos teikt visiem autoriem un autorēm par vērtīgiem un interesantiem tekstiem, kā arī par Jūsu atsaucību, pacietību un sapratni, ko apliecinājāt nogurdinošajā redakcionālajā procesā. Par neatsveramu atbalstu darbā ar tekstiem, nenogurstoši, pacietīgi un iecietīgi sekojot līdzi stilam un pareizrakstībai, esmu parādā pateicību latviešu valodas literārajai redaktorei Inārai Stašulānei un angļu valodas literārajai redaktorei Antrai Legzdiņai, un, protams, kā arvien augstu vērtēju Latvijas Universitātes Akadēmiskā apgāda personāla un Latvijas Universitātes atbalstu. Ar paļāvību raugos tuvākajā nākotnē, jo nākamo žurnāla numuru, ar mīlestību pieskatot, gatavos Eva Eihmane un mans laiks galvenā redaktora amatā būs beidzies.

Godātās lasītājas un lasītāji, es aicinu Jūs ļauties šajā numurā publicētajiem tekstiem, nesasteigtas lasīšanas valdzinājumam un atklāt Latvijas un Eiropas pagātnē nezināmo un aizmirsto. Ja tagadnes izvēļu emocionāli uzkarsētajā gaisotnē, sarunu un viedokļu troksnī Jums šķiet, ka "mūsu dzīvē" nav vietas zinātnei, tad vēstures zinātne piedāvā mums tieši tagad un šeit iespēju sarunāties un domāt, argumentēt un strīdēties par pagātni un to skaidrojošajiem naratīviem, tā ļauj būt mums brīviem.

THE PAST, HISTORY AND 'TRUTH': SCIENCE AND THE NATIONAL INTEREST IN A COMPLEX TRIANGULAR RELATIONSHIP

If the proximity of war and protracted uncertainty are blurring the colours in the palette of our present-day sensibilities, then people are beginning to believe in miracles. Magical realism is back in vogue, whilst rationality recedes into the shadows. Amidst strings of numbers and loud rhetoric, the saviours recite prose in a minor key about 'the national interest'. In this emotionally charged atmosphere and clamour of opinions, there seems to be no place for science. In defending their own interests, the sciences of history will once again have to confront their own archetypes – the past, history and 'truth' – and, in the manner of magical realism, declare: 'history', precisely at this moment and in the context of 'national interests', is a national priority. Rationality reminds us that science, in Latvia too, ensures the continuity of state functions. What distinguishes science from other spheres of 'reason' is that it is discursive by nature, and it is precisely this characteristic that determines why it is capable of generating unique solutions in response to the challenges of the present. The present day adds that the study of history is a strategic resource for the nation's sustainability. It is likely that, in Latvia too, the truth of this assertion needs no proving.

Expectations and demands seem to set the science of history apart from elitist complexity, as 'history' must be 'true'. Truth and history form a complex pair of relationships. If this is accompanied by the 'past', as collective popular perceptions remind us, then within this triangular relationship ideas are born of heroes of noble morality and ethical conduct, and of victims of 'historical' injustice. If we consider the process of scientific research, then the 'product' – the information obtained through analysis – must be reliable. Working with evidence from the past, or artefacts, requires a clear and confident articulation of the concepts underlying research methods and tools.

The science of history conceptualises the process of understanding societies in the past with the aid of the aforementioned triad – the past, history and truth; the experience of ancient, medieval and modern historiography reminds us that there is a constant tension in the relationship between these three representations

of knowledge. Collective expectations and popular perception reduce the aim of historical knowledge to a 'narrated truth'. It is precisely 'truth', as a philosophically ambivalent category, that makes it impossible for the historical narrative, as a story based on 'facts', to be bound by such an ethical imperative.

It is impossible to return to the past; the consequences of what has happened can no longer be changed; all people grow old and die – that is the truth. It serves as a reminder of our limitations and brings expectations face to face with reality. These reminders seem to bring the past and the present closer together as an experience of poetic expression. The past, as described and depicted by 'history', reveals itself as a text and as a 'screen' for the social projections of the present, upon which we see what we expect. If expectations adapt our perception to the possibility that boundaries can be abolished and truth subjected to the miraculous, then the past and history merge. That is why history offers solace and evokes in the collective 'memory' the seemingly well-known fact that people have believed in the story of immortality. If, through misunderstanding or habit, we assume that history preserves reliable imprints of the past, and that written historical sources are 'mirrors' of the past in which 'truth' can be glimpsed, then perhaps everything our imagination yearns and hopes for could be possible – including immortality.

History is not what was, but rather what people think of the past today and now, and how they perceive and feel it. Historians and their works often and thoughtlessly declare their intention and the goal to be achieved – history must tell the 'truth'. Such an intention is noble but misleading, and the goal is unattainable. If history were a 'keyhole' through which one could peer into the past, then 'we' would see ourselves.

The conviction, underpinned by collective perceptions, that knowledge of the past – or 'history' – as consumed by a community profoundly influences and shapes its identity, sense of cultural belonging, political self-determination, and so on, is not questioned as true. The weak point of this seemingly stable and enduring notion, when viewed through the watchful and critical eye of society, is concealed like Achilles' heel; for, namely, knowledge of the past – the latter being unchangeable – is in fact subject to change when subjected to scientific scrutiny; it must be renewed and supplemented. Science ensures this process. Knowledge is a construct of the mind; that is precisely why it is subject to deconstruction. Knowledge, if we accept the assertion that it is information accumulated over the long term and describing the experience of collective learning, has its own price, just like any commodity. This product of science, therefore, must be of high quality, even if demand for it is low today.

The art of convincing others of the truth of knowledge and evidence in science is a complex and invaluable skill, which manifests itself in a specific

code – a language understood only by those within the field or by other thoughtful individuals. Viewed from the outside, this art may seem playful and elegant, executed without any apparent effort. However, the reasoning used to justify statements, assertions and the logic behind the sequence of so-called 'facts' forms the foundation of this art. This enables us to distinguish and recognise the strengths and weaknesses in the 'architectural' and 'constitutional' structures of authorities, and to ask whether these authorities have been guided and shaped by ideological or scientific ambitions.

What authorities and reliquies have in common is that, for a time – when social conditions are favourable – collective perception is shaped by faith, whilst rationality takes a back seat: both are perceived as true until doubt and scepticism become the measure of all things. Narratives of the past, shaped by nationalist ideologies – particularly in history – are, even if their creators, proponents and communicators reside in relatively or markedly different social systems, similar in their orientation and purpose, namely, they understand history as an instrument of political power through which the system of social and state relations can be changed.

The science of history is an evidence-based field of knowledge, distinguished from the natural sciences only by its research methods and terminology. This is precisely why academic 'history' has the potential to be credible and must be truthful; in other words, it is a free space where no tribute is paid to political doctrines, and where there are no deliberate distortions or lies. In the context of today's political and geopolitical challenges, academic 'history' is not only a manifestation of scientific potential and a tool for strategic communication, but also a demonstration of society's capacity for action. The aims of the discipline of history and society's expectations will differ if we measure them against the descriptive categories of collective historical memory: the past, history and 'truth'.

If this difference – which can be rationally explained and is present in every society – is, due to a naïve misunderstanding, the criterion by which conformity with the national interest is measured, then such an approach to the relationship between science and state institutions loses its rational basis. The axiom that science is expensive brings us back to reality. Continuity in funding for science is a long-term capital investment. Expertise developed in Latvia in any scientific field will be expensive, but certainly cheaper than imported expertise, for which we will end up paying more. Long-term investments will prove their worth in the future, even if they may seem unnecessary today.

One of the key prerequisites for successful and discursive communication is the presence of the voice of science in an open society. In other words, the knowledge generated and critically evaluated by science shapes and constitutes a multi-voiced space of communication that constructively reflects reality. Science

lends this space dynamism and resilience against distortions and lies cloaked in the rhetoric of 'science' and 'truth'. The aim of aggressive propaganda is to alienate the national community from itself and to deny its very existence.

The current state of affairs, in the context of the relationship and responsibilities between science and society, raises uncomfortable and urgent questions: Do deliberately manipulated knowledge and narratives about the past pose a threat to public safety? Is science a resource for national security? Is the sustainability of society and the state possible with a science that is underfunded and restricted in its ability to act? Is the science of history in Latvia today prepared to respond to aggressive propaganda campaigns? Is the level of knowledge and understanding of past processes within Latvian society such that the social environment and the national community possess resilience against disinformation – the ability to recognise it and assess it as false?

Science is, and always will be, complex. If 'we' want things to be 'simple and understandable', then magical realism will be our final destination. Science – and therefore the study of history as well – must be uncomfortable; it must not be complacent or docile. Science that is as docile as a pet slip into apathy, grumbles listlessly and becomes mired in stagnation; it ceases to be independent, creative, innovative, provocative and competitive. Work in science is not a hobby that can be pursued 'for free' or on a self-funded basis, and which allows one to 'kill time', if state institutions formally expect measurable performance indicators. This work either grinds to a halt or takes on strange and non-academic forms when the stated intentions of the political elite are followed by cuts in funding.

Academic freedom and democracy are closely linked to the free choice of research topics. Freedom in science exists in close symbiosis with state funding – if this is reduced to a 'bare minimum', science becomes susceptible to manipulation and certain very important research projects fail to materialise. Ironically, one might say that, in this way, if scientists are aware of their dependence on the views of the political elite and prevailing public sentiment, science and scientists can be made – or forced – to serve the public interest. If prevailing public opinion dictates decision-making, whilst legal regulations fails to ensure the independence of the mechanisms and scale of funding for competitive science and fails to protect it from populism, then science becomes ideological. Would this spell the decline of the humanities and other sciences? Only under totalitarianism and authoritarianism does the state – or, by extension, the political elite – determine what is to be researched and how: history becomes a tool of ideological manipulation and discredits itself as a discipline, along with the intellectuals who represent it.

Science should occupy a special place within the landscape of the nation's social needs, to which society grants a special status for its own benefit, thereby

protecting it from hasty, incompetent and irrational actions and decisions. This sphere should be specially protected, like a nature reservation, where trees must not be felled arbitrarily, even if the winter is harsh and there is no fuel nearby.

This issue of the *Journal of the Institute of Latvian History* brings together new research offering an original take on seemingly well-known topics of study, to which the authors bring a fresh angle and offer a previously untried perspective, drawing our attention to details, uncover and integrate into their work little-known or hitherto unused written and visual historical sources and other artefacts of the past. The findings of these studies are undeniably interesting; they not only enrich national and international historiography but also demonstrate the scholars' modes of thought and analysis, which in turn determine the methods, depth and originality of our understanding of past social processes.

Evidence uncovered during archaeological excavations of human settlement dating back some six thousand years along the eastern coast of the Baltic Sea not only confronts science with questions regarding the use of various material processing technologies but also prompts reflection on the social practices of ancient communities. These challenges necessitate a re-examination of the artefact material accumulated to date – such as pottery fragments recovered from Neolithic settlements at Sārnate, Siliņupe, Pūrciems and other sites located near the coast of the Gulf of Riga – as well as the principles of the established typologies and dating scales. Thus, for example, with the aid of the ^{14}C dating method, it is possible to gain a new perspective on the Middle Neolithic chronology of the coastal settlements in Western Latvia (by *Valdis Bērziņš*).

Opportunities for a political career for socially active and enterprising individuals increase, for example, in times of geopolitical crisis and threat, as can be seen in the case of the Inflantian nobleman Jan Wilhelm Plater (1676? – 1757). His reputation was shaped not only by his role as the leader of the pro-Russian faction within the Polish–Lithuanian political elite. Plater's involvement in the vicissitudes of the Commonwealth's diplomatic relations during the Great Northern War (1700–1721) reveals him to be an influential political player, who not only skilfully – and at times self-servingly – managed to resolve issues concerning the territorial status of Vidzeme in international negotiations and to build his family's social capital, but who also shrewdly represented the political interests of the Inflantian (Latgale) nobility in the Polish Sejm (by *Edvards Seliška*).

The Latvian War of Independence (1919–1921) had a far-reaching impact on the formation of the new European state and shaped a new collective experience, for example, in dealings with prisoners of war and persons detained on suspicion. Around a thousand such people were held during the war at the Vidzeme–Latgale prisoner-of-war camp, as documented in the files of those detained. This

previously unexplored body of historical sources reveals a wealth of valuable details regarding the ethnic, social and regional origins, education and occupations of those detained, and enables the creation of a social portrait of individual groups – prisoners of war, refugees, those returning from the front, or arrested persons – to draw up a social portrait. Analysis of the source material not only reveals the nuances of perceptions and legal practices influenced by wartime conditions but also brings to light new insights into the operation of the Vidzeme–Latgale prisoner-of-war camp, the management of prisoners of war within the Latvian army, and the power structures involved (by *Daniela Rihtere*).

The question of collective and individual guilt and responsibility in the context of research into the Holocaust of Latvian Jews is a key factor that has influenced both the work of historians and the public's perception of the research findings, as evidenced by an analysis of German historiography. Thanks to the wider availability of archives since the early 1990s, the Holocaust in Latvia has become one of the major research topics in German historiography concerning Nazi crimes during the Second World War. The focal points of debate in German historiography in the 20th–21st centuries regarding the study of the Latvian case primarily highlight facts about collaboration and crimes against civilians during the Nazi occupation, whilst shedding little light on the context – the social and cultural specificities of society. Scholarly research is also influenced by the fact that, within the culture of remembrance, the subject of the Holocaust in Latvia is politically and emotionally contentious and continues to be viewed with ambivalence (by *Tilman Plath*).

The political and social role of science in Latvia in the early years following the Second World War, and particularly the process of the Sovietisation of the humanities, has so far been poorly researched. The starting points for a detailed study, focusing on the material gathered during the ethnographic expeditions that took place in Piebalga at that time, texts written by researchers, the ideological conditions and the organisation of scientific work, are provided by the sepia drawings created by the artist Jēkabs Strazdiņš (1905–1958) during an expedition around 1947. These expeditions were led from 1946 onwards by the historian and ethnographer Daina Zemzare (1911–1971) with the aim of collecting material on craftsmanship on farms in Piebalga. Reports and notes on the progress of the expeditions and the evidence of everyday life gathered reveal how scientific work in the early post-war years was subjugated to and adapted to the dogmas of Soviet ideology, and how this system, through surveillance and punishment, shattered the lives of young scholars (by *Jānis Kalnačs*).

The historical context in which the transcripts of two previously unknown conversations between Kārlis Ulmanis and Vilhelms Munters, recorded in

November 1938, are set allows for a more detailed explanation of the misguided conduct of both politicians in Latvia's foreign policy, namely, their tactic of accommodation in the subsequent years of 1939–1940. Following the Munich Agreement (30 September 1938), Ulmanis and Munters, too, had been 'gripped' by the misguided hope that yielding to the pressure of the Nazi regime's aggressive foreign policy regarding the Sudetenland issue was the 'only' choice that would ensure lasting peace in Europe. The author of both reports, Demaree Bess (1893–1962), had arrived in Riga in the autumn of 1938 on assignment for the US newspaper *The Saturday Evening Post*. In November he interviewed Ulmanis and Munters, within a few days of each other. Both interviews, which at the time were intended for the internal use of the US diplomatic service and were never published in the US daily press, reveal unknown and little-known details about Ulmanis' and Munters' views on the authoritarian system in Latvia, international politics and relations with the USSR. Correspondent Bess assessments of Ulmanis' concept of leadership and the system of state administration established following the abolition of parliamentary democracy in 1934 – its nature and place within the landscape of Europe's authoritarian states – are of great scholarly value. These historical sources, which are now held at the US National Archives in Washington, D.C., within the State Department's document collection, have been published in English and Latvian with scholarly commentary (by *Ēriks Jēkabsons*).

In the section 'Discussing History', the argument – which convincingly demonstrates that the Middle Ages are ever-present in the culture of memory and reflection on the past within modern European societies – is presented with captivating clarity. Scholarly research into the Middle Ages is an academic form of reflection on the past, which prompts us to ask questions and seek answers not only regarding the criticism of historical sources, but also concerning the historian's experience and the set of influences that shape and determine how we understand, feel and think about the Middle Ages. The otherness revealed in medieval societies – in the perception of time and space, in the conventions of social and emotional relationships, in the relationships between the divine and humans, parents and children, and in political rituals – serves as a reminder today of prejudices: right up to the 21st century, it was precisely these prejudices that shaped the alienation and even rejection of this distant past within European popular and high cultures. The study of history teaches us not only to read and interpret the social and cultural codes of the past, but also to embrace the Middle Ages. As the experience of modern scholarship shows, the path of such acceptance and rapprochement with contemporary societies has varied in length across European societies; yet it compels us to change our attitude towards medieval

otherness, and this becomes possible through the writing of medieval history (by *Edgars Engīzers, Ilgvars Misāns*).

Reviews of recently published and significant books on the archaeological investigation of the burials of Dobele's inhabitants from the 14th to the 17th centuries and the reconstruction of social and cultural dynamics, on Orthodox Christianity in the Baltic Sea region as a diverse and contentious phenomenon involving people, places and practices within the context of institutional norms and social and political relations in the 19th–20th centuries, on women in British public administration (1870–1938) and their career prospects as an unwritten history of social reform and equality, and the genre of biographical narrative, which reveals individuals' institutional relationships, highlight the potential of scholarship and points to new avenues of research.

Every issue of the *Journal of the Institute of Latvian History* has its own story behind its creation. It begins with favourable conditions, good intentions and the resolve that 'everything will be fine', but working on the text and manuscript presents unexpected challenges; time slips away relentlessly, and doubts draw one into a never-ending search for the best way to present the material, as if caught in a vicious circle. Perhaps one must listen to one's intuition when it is time to let go of the text and the doubts. Once you let go, everything flows easily. And the work is done. I would like to express my heartfelt thanks to all the authors for their valuable and interesting texts, as well as for your responsiveness, patience and understanding, which you demonstrated throughout the gruelling editorial process.

For her invaluable support in working on the texts, tirelessly, patiently and kindly ensuring that the style and spelling were correct, I am indebted to Ināra Stašulāne, the literary editor for the Latvian language, and Antra Legzdiņa, the literary editor for the English language; and, of course, as always, I hold the staff of the University of Latvia Academic Press and the University of Latvia in the highest regard. I look to the near future with confidence, as the next issue of the journal will be lovingly overseen by Eva Eihmane, and my time as editor-in-chief will have come to an end.

Dear readers, I hope you find joy in discovering the worlds and people of Latvia's and the Baltic region's past through the texts published in this issue. The study of history offers you and us the opportunity to converse and reflect, to argue and debate about the past and the narratives that explain it; in this way, it allows us to be free.

© 2026 Andris Levāns, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ZINĀTNISKIE RAKSTI / RESEARCH ARTICLES

https://doi.org/10.22364/lviz.125.02
pp. 21–52

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

RIETUMLATVIJAS VIDĒJĀ NEOLĪTA HRONOLOĢIJA PĒC PIEJŪRAS APMETŅU ^{14}C DATĒJUMIEM*

Valdis Bērziņš
0000-0003-3991-5147

Pēdējos gados iegūtie radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datējumi vidējā neolīta piejūras apmetnēm Rietumlatvijā ļauj pārskatīt šajā periodā pārstāvēto keramikas tipu absolūto hronoloģiju. Tipiskā ķemmes keramika Rietumlatvijā attiecināma uz laikposmu 3800.–3500. g. pr. Kr., agrā Sārnates tipa keramika – uz laikposmu 3600.–3000. g. pr. Kr., bet vēlā Sārnates tipa keramika – uz laikposmu 3400.–2700. g. pr. Kr. Pēc ^{14}C datējumiem noteiktā dažādo keramikas tipu hronoloģija tātad ļoti būtiski pārklājas. Jaunie datējumi no Sārnates apmetnes liecina, ka šīs apmetnes apdzīvotības posmam ar agro Sārnates tipa keramiku cieši sekoja apdzīvotības posms ar vēlo Sārnates tipa keramiku – norādot uz iedzīvotāju strauju nomaiņu.

Atslēgas vārdi: neolīts, hronoloģija, radioaktīvā oglekļa datēšanas metode, keramika, Rietumlatvija

* Pētījumu finansē Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstīts projekts "Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija" (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007). Projekta ietvaros veikti deviņi ^{14}C datējumi un sagatavota publikācija.
Projekts "Mezgli mālā: ko iespiedumi keramikā liecina par šķiedru izmantojumu senatnē" (LU-BA-ZG-2024/1-0012) (vienošanās Nr. LU-BA-ZG-2024/1-0012).

Ievads

Arheoloģiskais materiāls, kas veido avotu bāzi par neolītu Rietumlatvijā, faktiski iegūts galvenokārt no piejūras apmetnēm. Turklāt ļoti liela daļa šī materiāla attiecināma uz periodu, kas Latvijas arheoloģijā tiek apzīmēts kā vidējais neolīts – laikposms, kas aizsākas ar ķemmes keramikas parādīšanos Latvijas teritorijā un ilgst līdz tam laikam, kad parādās auklas keramika un ar to saistītās kultūras iezīmes. Lielās līnijās ir noskaidrots, ka absolūtajā hronoloģijā vidējais neolīts aptuveni atbilst 4. g. t. pr. Kr.

Par iepriekšējo periodu – agro neolītu – Rietumlatvijā joprojām skaidru liecību nav. Ja Austrumlatvijā māla traukus sāka izmantot jau 6. g. t. beigās un 5. g. t. pr. Kr.,[1] tad par šo laiku Latvijas rietumdaļā pagaidām ir ļoti maz datu. Nav zināms, kad Rietumlatvijā aizsākās keramikas izgatavošana, un arheoloģiskajā materiālā nevaram atpazīt keramiku, kas būtu attiecināma uz šo laikposmu.[2] Neskatoties uz plašiem pētījumiem, arī Lietuvas piekrastē nav konstatēta par ķemmes keramiku senāka keramika, tāpēc izteikts pat pieņēmums, ka piejūras iedzīvotāji Šventojas apkārtnē un varbūt arī blakusesošajā Latvijas piekrastē agrāk par 4000. g. pr. Kr. keramiku vispār neizmantoja.[3] Arī vēlā neolīta materiāla Rietumlatvijā joprojām ir ļoti maz[4] – sevišķi, ja salīdzinām ar bagātīgajām liecībām par šo periodu, kas iegūtas blakus teritorijās, piemēram, Lubāna ezera baseinā Austrumlatvijā[5] un mūsdienu Lietuvas piejūrā.[6]

Toties salīdzinoši ļoti bagātīgs materiāls iegūts vidējā neolīta dzīvesvietās Latvijas rietumdaļas piekrastē. Pamatojoties daļēji uz neliela apjoma arheoloģiskiem izrakumiem, kādi veikti pēdējās desmitgadēs, bet daudz lielākā mērā uz iepriekšējos gandrīz simt gados iegūto materiālu padziļinātu analīzi, tieši pēdējā laikā gūts daudz jaunu atziņu par šī perioda Rietumlatvijas piekrastes iedzīvotāju dzīvesveidu un saimniecību kopumā[7] un konkrēti par keramikas darināšanu un lietošanu,[8]

1 Courel et al. 2020, 5.

2 L. Vankina Rietumlatvijā konstatēto Sārnates tipa keramiku attiecināja uz agro neolītu (Vankina 1974, 49), bet turpmākos pētījumos noskaidrots, ka tā ir daudz vēlāka par Austrumlatvijā konstatēto agrā neolīta keramiku un pieskaitāma vidējam neolītam.

3 Piličiauskas et al. 2019, 95.

4 Grasis 2002.

5 Loze 1979.

6 Piličiauskas 2018.

7 Bērziņš 2008; 2011; Bērziņš et al. 2024.

8 Bērziņš 2000; 2003; Bērziņš, Dumpe 2005; Haferberga et al. 2024.

iežu apstrādi[9] un dzintara rotu izgatavošanu.[10] Mitrzemes apstākļos Sārnates apmetnē saglabājušies arī no koka, mizām un lūkiem izgatavoti priekšmeti, kas devuši unikālu ieskatu zvejas tehnikā.[11] To papildina salīdzinoši nedaudzie šāda veida atradumi vēlāko gadu izrakumos Siliņupes un Priedaines apmetnēs.[12]

Diezgan liela uzmanība pievērsta arī iegūtā materiāla relatīvās un absolūtās hronoloģijas noteikšanai.[13] Tomēr iepriekšējos gadu desmitos pētniekiem galvenokārt nācās balstīties uz atradumu tipoloģiju, bet nedaudzie radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datējumi nedeva pietiekamu pamatu precīzas absolūtās hronoloģijas izstrādāšanai, sevišķi ņemot vērā, ka 20. gadsimta 50. un 60. gados ar ^{14}C konvencionālās mērīšanas metodi veiktie datējumi bija ar ļoti lielu kļūdas intervālu. Šajā ziņā situācija tagad ir kardināli uzlabojusies. Ar akseleratora masspektrometrijas (AMS) metodi ir datēti paraugi no 2007.–2008. gada pētījumiem Priedaines apmetnē[14] un nesen arī no 1988.–1989. gada izrakumiem Siliņupes apmetnē,[15] un nu iegūta virkne papildu datējumu Sārnates un Pūrciema apmetnēm. Pieejamo hronoloģisko datu klāsts tātad ir ļoti būtiski palielinājies un prasa jaunu apkopojumu un analīzi, precizējot Rietumlatvijas vidējā neolītā pārstāvēto keramikas tipu hronoloģiju – kas arī ir šī raksta uzdevums.

Rietumlatvijas vidējā neolīta keramikas klasifikācija un relatīvā hronoloģija

Pamatojoties uz Lūcijas Vankinas (1908–1989) pētījumiem,[16] kurus tālāk attīstījis šī raksta autors, detalizēti analizējot Sārnates un Siliņupes kolekcijas,[17] Rietumlatvijas vidējā neolīta keramika tiek klasificēta trijos tipos – ķemmes keramika, agrā Sārnates tipa keramika, vēlā Sārnates tipa keramika. To relatīvā hronoloģija lielos vilcienos ir skaidra.

Agrākā šobrīd zināmā keramika no Rietumlatvijas pieskaitāma ***ķemmes keramikai***. Raksturīgākā pazīme ir blīvais ornaments, ko veido horizontālās

9 Berg-Hansen et al. 2019.
10 Bērziņš 2002; Bērziņš, Čakare 2022; Čakare 2023; 2024.
11 Vankina 1970; Bērziņš 2006; 2007a; 2007b; 2008.
12 Bērziņš et al. 2016; Bērziņš et al. 2024.
13 Vankina 1970, 137–141; Bērziņš 2003; 2008, 103–108; Bērziņš et al. 2009; Bērziņš et al. 2016; Bērziņš et al. 2024.
14 Bērziņš et al. 2016.
15 Bērziņš et al. 2024.
16 Vankina 1970, 114–124; 1974.
17 Bērziņš 2003; 2008, 77–117, 125–220; Haferberga et al. 2024.

rindās izkārtoti iespiedumi. Pēc ornamenta tā atbilst Somijā un kaimiņu teritorijās plaši pārstāvētajai tipiskajai ķemmes keramikai, kā to savulaik definējis Ārne Eiropeuss-Eirepē (*Aarne Europaeus-Äyräpää*, 1887–1971).[18] Ķemmes keramikai Rietumlatvijā māla masa var būt ar minerālo piejaukumu vai arī poraina (liesināta ar organiku un/vai gliemeņu čaulām), vai arī var saturēt abu veidu piejaukumu. Raksturīgi ir apaļdibena podi ar taisnu vai ieliektu augšdaļu un uzbiezinātu malu, kurai ir slīpi uz iekšu vērsta, izrotāta augšmaliņa.[19] Ģenētiskie pētījumi[20] apstiprina arheologu pieņēmumu,[21] ka ķemmes keramikas darinātāji Latvijas teritorijā bija ienācēji.

Agrās Sārnates tipa keramikas ornaments un arī trauku augšdaļas forma liecina par stipru ķemmes keramikas ietekmi. Lai arī rotājums daudz skopāks un iespiedumi seklāki, tie tāpat mēdz būt izkārtoti horizontālās rindās un bieži veido rombu un skujiņu rakstus. Toties atšķiras iespiestā rotājuma tehniskais izpildījums, t. i., izmantotie spiedogu veidi. Šim keramikas tipam nav raksturīgi ķemmes un aptītās auklas iespiedumi, turpretī bieži sastopami iespiedumi, kas veikti ar cūkdelfīna žokli, veidojot sīku zobiņu rindu, kā arī stabiņu iespiedumi. Agrajai Sārnates tipa keramikai ir poraina masa, tā bijusi liesināta ar gliemeņu čaulām, kas izšķīdušas skābas augsnes apstākļos, un ar augu materiālu, kas izdedzis, traukus apdedzinot. Atšķirībā no ķemmes keramikas agrās Sārnates tipa keramikas podu dibeni ir smaili, bet trauku augšdaļas un malas forma ir līdzīga kā ķemmes keramikas traukiem, ļoti bieži ar plakanu, slīpi pret iekšu vērstu augšmaliņu, ko arī mēdza izrotāt. Vēl no ķemmes keramikas tā atšķiras ar to, ka ārējo un iekšējo virsmu klāj švīkājums.[22]

Vēlajai Sārnates tipa keramikai ir kopīgas tehniskās pazīmes ar agro Sārnates tipu: līdzīgs māla masas sastāvs un švīkātas trauku virsmas. Iezīmīga, bieži sastopama pazīme, kas nav konstatējama agrajai Sārnates tipa keramikai, ir īpatnējā viļņotā virsmas faktūra. No agrās Sārnates tipa keramikas tā atšķiras arī ar trauka augšdaļas izliekumu. Citāds ir arī rotājošo elementu klāsts – šai keramikai nav raksturīgi cūkdelfīna zobu iespiedumi vai stabiņi. Salīdzinoši skopo rotājumu visbiežāk veido seklas bedrītes, "mezglu" un "pinumu" iespiedumi vai ievilktas līnijas. Podu apakšdaļas forma ir līdzīga kā agrajai Sārnates tipa keramikai, bet jāatzīmē, ka bez podiem sastopama vēl otra trauku forma,

18 Europaeus-Äyräpää 1930, 179–182.

19 Bērziņš 2008, 126–137; Bērziņš et al. 2016, 18–21.

20 Jones et al. 2017.

21 Apals et al. 1974, 41.

22 Bērziņš 2008, 137–146; Haferberga et al. 2024, 97–99.

kas nav pārstāvēta agrajā Sārnates tipa keramikā – ovālas bļodiņas, kas kalpoja kā tauku lampiņas.[23]

Te jāatzīmē, ka dalījumu agrajā un vēlajā Sārnates tipa keramikā savulaik ieviesa autors, pamatojoties uz Sārnates kolekcijas izpēti.[24] L. Vankina visu šo materiālu bija attiecinājusi uz vienu tipu, proti, Sārnates tipa keramiku, gan atzīstot, ka tā dalāma divās fāzēs.[25] Pamatojoties uz Pūrciema un Siliņupes apmetnes dokumentācijas analīzi, savulaik noskaidrots, ka abu tipu relatīvais vecums ir pretējs tam, ko postulēja L. Vankina. Attiecīgi keramika, ko L. Vankina pieskaitīja Sārnates tipa keramikas "pirmajai fāzei", mūsdienās klasificējama kā vēlā Sārnates tipa keramika, bet viņas "otrā fāze" atbilst agrajai Sārnates tipa keramikai.

Keramikas analīzei gan nevajadzētu aprobežoties ar klasifikāciju tipos. Pēc novērojamajām pazīmēm iespējams izsekot konkrētām izmaiņām keramikas darināšanas (un lietošanas) tradīcijās un skaidrot tās. Tas savukārt prasa pēc iespējas precīzāku tehnisko izpratni par izmantotajiem keramikas darināšanas paņēmieniem, un šajā laukā liela nozīme ir petrogrāfiskiem pētījumiem par keramikas māla masu,[26] tāpat arī pētījumiem par trauku veidošanas un virsmas faktūras un rotāšanas tehnikām.[27] Dalījums tipos pats par sevi keramikas tradīciju attīstību neparāda – toties noder neolīta hronoloģijas izstrādāšanai, kur keramikai joprojām ir centrālā loma.

Vidējā neolīta apmetnēs iegūtie ^{14}C datējumi un apmetņu absolūtā hronoloģija

Uz vidējo neolītu attiecināmi ^{14}C datējumi līdz šim iegūti no piecu Rietumlatvijas piejūras apmetņu materiāla. Šajā sadaļā secīgi aplūkoti katras apmetnes datējumi, interpretējot tos kā liecības par konkrētās apmetnes apdzīvotību. Informācija par visiem datējumiem apkopota 1. tabulā un 1. attēlā. Jāatzīmē, ka atsevišķos gadījumos, datējot paraugus no šī perioda apmetnēm, iegūti rezultāti, kas neietilpst neolīta hronoloģijā – šajos gadījumos paraugs vai nu uzskatāms par neolīta slānī iejauktu cita perioda materiālu, vai arī satur būtisku piesārņojumu.

23 Bērziņš 1999; 2008, 146–168.
24 Bērziņš 2003.
25 Vankina 1974, 39.
26 Skat., piem., Haferberga et al. 2024.
27 Piem., Dumpe 2003; 2006; 2007; Bērziņš, Dumpe 2016; Bērziņš 2023.

Rietumlatvijas vidējā neolīta materiāla datēšanai gadu gaitā izmantoti vairāku datēšanas laboratoriju pakalpojumi. Sākot ar 20. gadsimta 50. gadiem, paraugi datēti ar konvencionālo datēšanas metodi Vācijas Zinātņu akadēmijas Radioaktīvā oglekļa laboratorijā Berlīnē (šifrs Bln-), Radioloģiskajā institūtā Ļeņingradā (Le-), Tallinas Tehnoloģiju Universitātes Ģeoloģijas institūtā (Tln-) un Tartu Universitātes Ģeoloģijas institūtā (TA-), bet kopš 21. gadsimta sākuma iegūti datējumi ar akseleratora masspektrometrijas (AMS) metodi Ķīles Universitātes Leibnica vecuma noteikšanas un izotopu pētniecības laboratorijā (KIA-), Poznaņas Universitātes AMS laboratorijā (Poz-), Upsalas Universitātes laboratorijā (Ua-) un Viļņas Fizikālo zinātņu un tehnoloģiju centrā (FTMC-). Rakstā minēti arī Šventojas apmetņu (Lietuvā) datējumi, kas 20. gadsimta 70. gados iegūti ar konvencionālo metodi Lietuvas Botānikas institūta laboratorijā (Vib-) un vēlāk ar AMS metodi Vides ģeoķīmijas institūtā Kijivā (Ki-).

Visi tālāk minētie datējumi kalibrēti, izmantojot programmas *OxCal* versiju 4.4[28] un pielietojot kalibrācijas līkni *IntCal20*,[29] norādot 2σ ticamības intervālu (94,5% varbūtība).[30]

Pūrciema apmetne

Šī ir pati pirmā atklātā neolīta apmetne jūras piekrastē Rietumlatvijā. Tā atrodas kāpu joslā Talsu novada Rojas pagastā, abpus dziļajai Pilsupes gravai, netālu no tās ietekas jūrā. Pirmie atradumi iegūti 1933. gadā, kam sekoja izrakumi Eduarda Šturma (1895–1959) vadībā 1934. un 1937.–1938. gadā. Pēc atradumiem atsegumos konstatētas septiņas atsevišķas mītņu vietas (A–G), kurās visās veikti neliela apjoma pētījumi. E mītnes paliekas pārklāja kūdras slānis, kamēr pārējo mītņu slāņus sedza kāpu smiltis.[31]

Pārskatot Pūrciema apmetnes kolekciju Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (LNVM), konstatēti no 20. gadsimta 30. gadu izrakumiem saglabājušies oglīšu paraugi no C, D un E mītnes, no kuriem iegūti pieci vidējā neolīta datējumi.

28 Bronk Ramsey 2009; Bronk Ramsey 2021.

29 Reimer et al. 2020.

30 Vispārīgs ieskats par ^{14}C datēšanas metodiku, iespējamām datēšanas kļūdām un to cēloņiem, datējumu kalibrēšanas procesu un to interpretācijas jautājumiem iegūstams no Māra Zundes publikācijas par šo tēmu (Zunde 2011).

31 Eduards Šturms. Ziņojums par aizsardzības izrakumiem Dundagas Purciemā, 13.06.1935. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta arhīvs, Rīga (turpmāk – AA), 270; Šturms 1937; Vankina 1974, 44–46.

Trauku lauskas no E mītnes materiāla pieskaitāmas ķemmes keramikai.[32] Paraugs no šīs mītnes deva datējumu 4817 ± 35 (FTMC-MM88-1), kas kalibrēts kā 3647.–3527. g. pr. Kr. Te svarīgi atzīmēt E. Šturma secinājumus par šo mītni: proti, atraduma apstākļi viņam nepārprotami liecināja, ka senlietas vairs neatrodas savā pirmatnējā stāvoklī kādreizējā mītnes vietā, bet gan atrašanas vietā saskalotas plūdu laikā no kādas citas tuvumā esošas un augstāk stāvošas dzīvesvietas.[33] Pieņemot, ka šie novērojumi ir pamatoti, datētais paraugs principā nebūtu droši saistāms ar pārējo mītnes materiālu – bet pats datējums ļoti labi saskan ar ķemmes keramikas datējumiem no Priedaines apmetnes un atbilst arī Somijā noteiktajai tipiskās ķemmes keramikas hronoloģijai (skat. tālāk sadaļu "Ķemmes keramika").[34]

C mītnes izrakumu dokumentācija liecina, ka šajā vietā konstatēti divi atsevišķi kultūrslāņi, kurus atdala smilšu slānis bez atradumiem.[35] Pārskatot šīs mītnes materiālu, noskaidrots, ka apakšējā un augšējā slāņa keramika būtiski atšķiras. Keramika no apakšējā slāņa pamatā atbilst Sārnates apmetnes keramikas analīzes rezultātā izdalītajai agrajai Sārnates tipa keramikai – dominē trauki ar taisnu vai ieliektu sienu, daudz retāk sastopami trauki ar malas atliekumu. Trauku augšmalas izrotātas ar bedrītēm un "pinumu" iespiedumiem, bet ārpusē trauki ornamentēti ar cūkdelfīna zobu iespiedumiem, dažkārt arī ķīlīšiem un bedrītēm, kā arī iespiestām līnijām, kas veido skujiņas rakstu.[36] No mītnes apakšējā kultūrslāņa ogļu parauga iegūts datējums 4761 ± 30 (FTMC-UM96-6), kalibrēts kā 3636.–3382. g. pr. Kr. (2σ), kas pagaidām ir vienīgais pieturas punkts apdzīvotības posma ar agro Sārnates tipa keramiku absolūtās hronoloģijas noteikšanai Pūrciemā.

Trauku malas gabali no mītnes augšējā slāņa[37] ir ar atliekumu vai arī ar taisnu/ieliektu malu un ar slīpi uz iekšu vērstu augšmaliņu, kur augšmaliņas galvenokārt rotātas "pinumu" iespiedumiem. Trauku ārpuses ornamentu veido "mezglu/pinumu" iespiedumi, iespiestas līnijas vai bedrītes. Šajā slānī sastopamas arī lauskas ar viļņotu virsmu, kādas nav atrastas apakšējā slānī. Trauki ar atliekumu, tāpat arī ornaments un viļņotā virsmas faktūra ir pazīmes, kas atbilst vēlajai Sārnates tipa keramikai, bet materiāls nav viendabīgs, tāpēc no šī slāņa iegūtais

32 Šturms 1937, 4. att.

33 Šturms 1937, 50.

34 Vēl viens ogles paraugs (*Pinus*/*Picea*) no šīs mītnes (Pūrciems 6) deva ar akmens laikmeta hronoloģiju nesaistītu rezultātu: 1121 ± 31 (FTMC-MM88-2).

35 Eduards Šturms. Pārskats par izrakumiem Dundagas Purciemā. 6.–11.VIII.1937, 1937. AA 270.

36 Vankina 1974, 4. att.; Bērziņš 2008, 111; Bērziņš, Dumpe 2016, 6.

37 Vankina 1974, 4. att.

oglītes datējums 4471 ± 29 (FTMC-UM96-7),[38] kalibrēts kā 3340.–3026. g. pr. Kr. (2σ), netiek uzskatīts par drošu pieturas punktu šī apdzīvotības posma datēšanai Pūrciemā. Tomēr datēšanas rezultāti atbilst stratigrāfiskajiem novērojumiem un pieņēmumam, ka konkrētā mītnes vieta apdzīvota divos atsevišķos laikposmos.

Divi datējumi veikti arī oglītēm no Pūrciema D mītnes, kas atrastas kopā ar vēlajam Sārnates tipam atbilstošu keramiku.[39] Viens ogles fragments deva rezultātu 4525 ± 30 (FTMC-UZ29-5),[40] kalibrētais datējums 3362.–3102. g. pr. Kr. (2σ), bet otrs – 4495 ± 31 (FTMC-UZ29-6),[41] kalibrētais datējums 3352.–3041. g. pr. Kr. Tā kā šie datējumi ir savstarpēji atbilstīgi, tad var uzskatīt, ka tie diezgan precīzi raksturo konkrētās mītnes hronoloģiju.

Ilzes Lozes pētījumu ietvaros tika atklātas vēl citas neolīta dzīvesvietas tiešā Pūrciema mītņu tuvumā, proti, Ģipkas A un B apmetnes, kurās viņa veica izrakumus.[42] Arī šo apmetņu materiāls mūsdienās glabājas LNVM, bet, materiālu pārskatot 2025. gadā, autoram neizdevās atrast ^{14}C datēšanai piemērotus paraugus.

Sārnates apmetne

Ļoti plaši pētītā un pazīstamā vidējā neolīta dzīvesvieta, kur mitrzemes apstākļos bija izcili saglabājušies koka priekšmeti un turklāt iegūta bagātīga keramikas kolekcija, atrodas Sārnates purva rietumu malā pie Sārnates ciema Ventspils novada Užavas pagastā. Apmetne atklāta 1938. gadā, izrakumi veikti E. Šturma vadībā 1938.–1940. gadā un L. Vankinas vadībā 1949. un 1953.–1959. gadā. Materiāls glabājas LNVM. Pirmo izrakumu rezultāti atspoguļoti E. Šturma publikācijā,[43] bet viss materiāls, kas iegūts ilggadējos plaša apjoma pētījumos šajā apmetnē, apkopots un analizēts L. Vankinas monogrāfijā.[44] Sārnates kolekcijas un izrakumu dokumentācijas analīzei veltīti arī vairāki autora raksti[45] un monogrāfijas formā publicētais promocijas darbs.[46]

Iezīmējot apmetnes absolūto hronoloģiju, L. Vankina varēja balstīties uz pieciem ^{14}C datējumiem, kas 20. gadsimta 50.–60. gados iegūti četriem paraugiem

38 Rosentau et al. 2023, Table S4.
39 Šturms 1937, 8. att.
40 Rosentau et al. 2023, Table S4.
41 Ibidem.
42 Loze 2006.
43 Šturms 1940.
44 Vankina 1970.
45 Bērziņš 1999; 2000; 2002; 2003; 2006; 2007a; 2007b.
46 Bērziņš 2008.

no viņas izrakumiem (TA-24, TA-26, TA-265, Le-814/Bln-769).[47] Datēšanai tolaik bija nepieciešami lieli paraugi, tāpēc divos gadījumos vienā paraugā tika apkopots materiāls (dzīvnieku kauli, koksne) no dažādām mītnēm, turklāt ticamības intervāli šiem datējumiem ir ļoti plaši, tātad precizitāte pavisam zema. Toreiz nebija vēl izstrādāta ^{14}C datējumu kalibrācijas līkne, tāpēc hronoloģija balstījās uz nekalibrētajiem datējumiem.

Autora promocijas pētījumu ietvaros ar konvencionālo metodi tika datēts vēl viens LNVM Sārnates kolekcijā saglabātais paraugs (Tln-2918) un iegūti arī pirmie divi AMS datējumi (Ua-33828, Ua-15984). Šie rezultāti atspoguļoti autora promocijas darbā, kur publicēti arī iepriekšējo datējumu kalibrēšanas rezultāti, izmantojot toreiz pieejamo kalibrācijas līkni *IntCal04*.[48] Vēlāk iegūti vēl divi AMS datējumi (FTMC-UM96-4, FTMC-UM96-5).[49]

Nu iegūti vēl desmit AMS datējumi kokogļu, koksnes, mizas un lazdas riekstu čaulu paraugiem, kas LNVM kolekcijā saglabāti no E. Šturma un L. Vankinas izrakumiem. Šis nopietnais papildinājums ļauj no jauna izvērtēt apmetnes hronoloģiju, apkopojot iepriekšējos un jauniegūtos datējumus.

Pirmkārt jāatzīmē, ka, lai gan vairākās L. Vankinas pētītajās mītnēs Sārnatē iegūta tipiskā ķemmes keramika,[50] neviens paraugs no šīm mītnēm netika datēts. Mūsdienās pārskatot Sārnates apmetnes kolekciju, autoram neizdevās atrast piemērotus paraugus datēšanai ar ^{14}C metodi no mītnēm ar ķemmes keramiku. Tajās netika iegūti priekšmeti no organiskiem materiāliem, savukārt ogļu paraugi no šo mītņu pavardiem nav paņemti vai arī nav līdz mūsdienām saglabāti. Par šī apdzīvotības posma hronoloģiju Sārnatē tātad varam spriest tikai pēc datējumiem no citām pētītajām dzīvesvietām. Kā tālāk izklāstīts (sadaļa "Ķemmes keramika"), pieejamie hronoloģiskie dati par ķemmes keramiku plašākā reģionā apstiprina, ka mītnes ar ķemmes keramiku iezīmē pirmo apdzīvotības posmu Sārnates apmetnē.

Datēti seši paraugi no mītnēm ar agro Sārnates tipa keramiku. Tomēr divi agrākie datējumi, kas iegūti no piedegušām pārtikas paliekām uz trauku lauskas no I_D mītnes (5480 ± 40, Ua-33828, kalibrētais datējums: 4443.–4248. g. pr. Kr., 2σ) un no M_D mītnes (5065 ± 75, Ua-15984, kalibrētais datējums: 4036.–3654. g. pr. Kr., 2σ), visticamāk ir neprecīzi (pārāk agri). Šos rezultātus, domājams, ietekmē saldūdens un/vai jūras baseina (rezervuāra) efekts, atbilstoši datēto pārtikas palieku izcelsmei. D mītnē iegūtas ogles datējums (4300 ± 31, FTMC-UM96-4, kalibrētais datējums: 3011.–2880. g. pr. Kr., 2σ) savukārt ir

47 Vankina 1970, 138–139.

48 Bērziņš 2008, 2. tabula.

49 Bērziņš, Čakare 2022, Table 1.

50 Vankina 1970, 120–124; Bērziņš 2008, 126–134.

krietni vēlāks par pārējiem šī keramikas tipa datējumiem no Sārnates un arī no Siliņupes (skat. tālāk) un Pūrciema apmetnes un attiecīgi varētu tikt uzskatīts par neprecīzu.

Ja izslēdzam šos trīs datējumus, tad par attiecīgā apdzīvotības posma hronoloģiju Sārnatē varam spriest pēc atlikušajiem trim, proti, pēc konvencionālā datējuma ogļu paraugam no R_Z/R_D mītnes (4570 ± 65, Tln-2918, kalibrētais datējums: 3516.–3036. g. pr. Kr., 2σ) un AMS datējuma oglītei no šī paša parauga (4600 ± 38, FTMC-MM88-8, kalibrētais datējums: 3516.–3109. g. pr. Kr., 2σ) un oglītei no $M_{ZR}/M_{ZA}/M_D$ mītnes (4484 ± 29, FTMC-UM96-5, kalibrētais datējums: 3342.–3034. g. pr. Kr., 2σ). No šiem trim datējumiem tātad iegūstam kopējo 2σ intervālu šī apdzīvotības posma hronoloģijai Sārnates apmetnē: 3516.–3034. g. pr. Kr.

Attiecībā uz mītnēm ar vēlo Sārnates tipa keramiku, ja līdz šim to hronoloģija balstījās uz dažiem 20. gadsimta 50.–60. gados ar konvencionālo metodi iegūtajiem datējumiem, tad tagad šie visai neprecīzie datējumi būtu izslēdzami no analīzes un to vietā izmantojami jauniegūtie astoņi AMS datējumi materiālam no A_{DA}, A_{ZA}, O, G, U un Y mītnes (1. tabula: FTMC-MM88-3, FTMC-MM88-4, FTMC-MM88-5, FTMC-MM88-6, FTMC-MM88-7, FTMC-MM88-9, Poz-196656, Poz-196692). Apkopojot šos rezultātus, iegūstam kopējo laika intervālu šim apdzīvotības posmam: 3496.–2674. g. pr. Kr. (2σ).

Salīdzinot no ^{14}C datējumiem iegūtos laika intervālus mītņu grupai ar agro Sārnates tipa keramiku un mītņu grupai ar vēlo Sārnates tipa keramiku, varam konstatēt, ka tie lielā mērā pārklājas. Galvenā atšķirība – A_{DA} mītnes datējumi FTMC-MM88-3 un Poz-196692 liecina, ka apdzīvotības posms ar vēlo Sārnates tipa keramiku turpinājās vēl pēc 3000. g. pr. Kr., kamēr no mītnēm ar agro Sārnates tipa keramiku tik vēlu datējumu nav (pieņemot, ka D mītnes datējumu FTMC-UM96-4 uzskatām par neprecīzu un neņemam vērā). Šie rezultāti liecina, ka abi apdzīvotības posmi ir ar ļoti nelielu laika starpību, un tuvāk noskaidrot to patieso hronoloģiju mums liedz ^{14}C kā datēšanas metodes neprecizitāte.

Te varam izmantot stratigrāfiskos novērojumus Pūrciema C mītnē un Siliņupes apmetnes 1. tranšejā. Abos gadījumos vēlo Sārnates tipa keramiku saturošs slānis pārklāj slāni ar agro Sārnates tipa keramiku, norādot uz šo keramikas tipu hronoloģisko secību.[51] Attiecinot šos novērojumus uz mītņu grupām Sārnates apmetnē un ņemot vērā jaunos ^{14}C datējumus, varam secināt, ka Sārnatē mītnes ar vēlo Sārnates tipa keramiku ierīkotas tikai īsu laiku pēc tam, kad apdzīvotas mītnes ar agro Sārnates tipa keramiku – iespējams, ka abus apdzīvotības posmus patiesībā šķir tikai gadu desmiti vai pat īsāks laiks. Šāds rezultāts liek citādi paraudzīties uz kultūras tradīciju nomaiņu gan pašā Sārnates apmetnē,

51 Bērziņš 2003, 63; Bērziņš et al. 2024, 403.

gan arī Rietumlatvijas vidējā neolītā kopumā. Šie jautājumi plašāk iztirzāti sadaļā "Vidējā neolīta keramikas tipu absolūtā hronoloģija Rietumlatvijā".

Vēl pieminami pieci datējumi Sārnates apmetnes paraugiem, kas nav vienozīmīgi saistāmi ar agro vai vēlo Sārnates tipa keramiku. Trim ar konvencionālo metodi iegūtiem datējumiem (TA-26, Bln-769, Le-814) izmantoti paraugi, kuros apvienots materiāls no vairākām mītnēm no dažādiem apdzīvotības posmiem, un šādi datējumi nepalīdz risināt hronoloģijas problēmas. Kā iepriekš norādīts, tie attiecīgi izslēdzami no tālākas analīzes.

Ar konvencionālo metodi iegūts datējums arī koksnei no S mītnes (4630 ± 70, TA-265), kura nav pārliecinoši pieskaitāma pie kādas no trim galvenajām mītņu grupām.[52] Šis datējums ar plašu ticamības intervālu (kalibrētais datējums: 3628.–3103. g. pr. Kr., 2σ) liecina tikai par aptuvenu atbilstību agrās un vēlās Sārnates tipa keramikas lietošanas laikam Sārnatē. Lonas (*Loona*) apmetne Sāmsalā, kur atrasta keramika, kas pēc rotājuma un malas formas stipri līdzinās Sārnates L, S un V mītņu keramikai,[53] pēc trim datējumiem gan attiecināma uz vēlāku laikposmu: 2874.–2031. g. pr. Kr.[54]

Tāpat agrās un vēlās Sārnates tipa keramikas lietošanas laikam Sārnatē atbilst datējums lazdas riekstam no Z_a mītnes (4531 ± 36, FTMC-MM88-10, kalibrētais datējums: 3366.–3099. g. pr. Kr., 2σ), kura arī nav skaidri sasaistāma ar vienu vai otru keramikas tipu.[55]

Siliņupes apmetne

Apmetne atrodas Tukuma novada Lapmežciemā pie Siliņupes, uz sena Litorīnas jūras krasta vaļņa, 500 m no mūsdienu jūras krasta. Tā atklāta 1953. gadā, pētīta salīdzinoši nelielā teritorijā L. Vankinas vadībā 1954. gadā[56] un jau daudz plašākā mērogā 1988.–1989. gadā Ilgas Zagorskas vadībā.[57] Apmetnes materiāls nav

52 Bērziņš 2008, 173–175.

53 Ibidem, 175.

54 Kriiska et al. 2005, Table 1; Khrustaleva, Kriiska 2025, Table 1.

55 Bērziņš 2008, 175–176.

56 Lūcija Vankina. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem apmetnē Siliņupes krastā, Lapmežciemā, Tukuma rajonā, 1954. g. no 17.V–1.VI, 16.12.1956. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, Rīga (turpmāk – AMK), 19.

57 Ilga Zagorska. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Tukuma rajona Lapmežciemā Siliņupes apmetnē 1988. gadā, 1989. AMK 655; Ilga Zagorska. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Tukuma rajona Lapmežciemā Siliņupes neolīta apmetnē 1989. gadā, 1991. AMK 815.

plaši publicēts. Pirmajos izrakumos atrasto keramiku aplūkojusi L. Vankina.[58] I. Zagorska publicējusi rakstus par iegūtajiem dzīvnieku kauliem[59] un dzintara izstrādājumiem,[60] bet, pamatojoties uz dokumentācijas un arheoloģiskā materiāla detalizētu analīzi, tapis konspektīvs apkopojums par apmetni[61] un konkrēti keramikai veltīta publikācija.[62]

Apmetnē pārstāvēti visi trīs izdalītie vidējā neolīta keramikas tipi. Ķemmes keramika gan atrasta tikai 12. pārbaudes tranšejā, 100 m attālumā no galvenās pētītās apmetnes teritorijas. Šīs tranšejas materiālam ^{14}C datējumu nav.

Siliņupes kolekcijā dominē agrā Sārnates tipa keramika. Tā iegūta apmetnes rietumdaļā 1988.–1989. gadā pētītajos izrakumu laukumos, kā arī apmetnes austrumdaļā 1954. gadā pētītās 1. tranšejas rietumu galā – bedres pildījumā, ko pārklāj vēlo Sārnates tipa keramiku saturošs slānis. Sīkāk analizēta keramika no 7. laukuma apmetnes rietumdaļā. Tā pamatā liesināta ar gliemeņu čaulām. Traukiem ir taisnas/ieliektas sienas, visbiežāk ar malas uzbiezinājumu un plakanu augšmalu. Rotājumu uz trauku virsmas un bieži arī uz augšmaliņas veido bedrītes, sekli stabiņi, liektas līnijas, kā arī cūkdelfīna zobu iespiedumi.[63]

Šī apdzīvotības posma hronoloģiju raksturo seši kokogļu, bērza tāss un dzīvnieku kaulu paraugu datējumi no 5. laukuma (FTMC-UM96-1; FTMC-UM96-2), 7. laukuma (FTMC-UM96-3; Poz-123665; Poz-137613) un 10. laukuma (Poz-137614). Pēc šiem datējumiem agrā Sārnates tipa keramika Siliņupē attiecināma uz laikposmu 3640.–2935. g. pr. Kr. (2σ). Bez tam datēts arī lapu koka fragments, kas izņemts no trauka lauskas. Tas deva agrāku datējumu par pārējiem (5330 ± 50, Poz-133269, 4326.–3998. g. pr. Kr., 2σ) – šo rezultātu, domājams, ietekmē saldūdens un/vai jūras baseina efekts no traukā gatavotās pārtikas, ar ko varētu būt piesātināts arī ogles paraugs.[64]

Siliņupē salīdzinoši mazākā skaitā konstatētas vēlās Sārnates tipa keramikas lauskas. Tās atrastas pie pavardiem 1. tranšejas galvenajā daļā, kā arī šīs tranšejas

58 Vankina 1974.

59 Zagorska 2000.

60 Zagorska 2003.

61 Bērziņš et al. 2024.

62 Haferberga et al. 2024.

63 Ibidem.

64 Daudz senāks datējums (8800 ± 50, Poz-124405, 8198.–7613. g. pr. Kr., 2σ) iegūts no koka skala fragmenta (zvejas aizsprosta sastāvdaļas) 7. laukuma kultūrslāņa apakšā. Latvijas arheoloģiskajā periodizācijā tas atbilst vidējam mezolītam. Siliņupē gan nav iegūts tipoloģiski ar vidējo mezolītu saistāms materiāls, bet nevar izslēgt iespējamību, ka šeit jau mezolītā varētu būt izvietotas no skaliem veidotas zvejas ierīces.

rietumdaļas augšējā apdzīvotības slānī.[65] Galvenā raksturīgā pazīme ir izliektā (S veida) malas forma. Rotājumā konstatētas seklas bedrītes un iegrieztas līnijas. Nav fiksēti agrajai Sārnates tipa keramikai raksturīgie cūkdelfīna zobu iespiedumi. Turklāt Siliņupes vēlajā Sārnates tipa keramikā bez podiem sastopamas arī ovālas bļodiņas – tauku lampiņas.[66]

Diemžēl atbilstošu paraugu trūkuma dēļ nav izdevies ar ^{14}C metodi datēt šo apdzīvotības posmu Siliņupē. Ņemot vērā datējumus apdzīvotības posmam ar vēlo Sārnates tipa keramiku no Sārnates un Pūrciema apmetnēm, uz šo apdzīvotības posmu Siliņupē varētu attiecināt suņa skeletu no apmetnes rietumdaļas, kas devis pagaidām vēlāko datējumu no šīs apmetnes: 4330 ± 35, Poz-137612, kalibrētais datējums 3074.–2888. g. pr. Kr. (2σ).

Piedāgu apmetne

Apmetne atklāta 2001. gadā kāpu atsegumos bijušajā tanku poligonā Ventspils novada Ances pagastā, Irbes upes labajā krastā. Izrakumi veikti Egitas Ziediņas (Lūsēnas) vadībā 2002. gadā. Konstatētas vairākas atsevišķas atradumu koncentrācijas vietas. Apmetnes materiāls glabājas Ventspils muzejā. Keramikas kolekcija, kas gan pagaidām nav plašāk analizēta un publicēta, pārsvarā klasificēta kā ķemmes keramika (norādīts arī uz Sārnates tipa keramikas klātbūtni).[67]

No Piedāgu apmetnes materiāla līdz šim iegūts tikai viens datējums. Ar konvencionālo metodi datētas oglītes no pavarda 3. (agrākajā) apdzīvotības slānī, ar kuru saistīta arī ķemmes keramikas koncentrācija, uzrādot ^{14}C vecumu 5190 ± 95 (Tln-2922).[68] Kalibrētais datējums ir 4316.–3776. g. pr. Kr. (2σ). Kā skaidrots tālāk raksta sadaļā par ķemmes keramikas hronoloģiju, ņemot vērā mūsdienās pieejamos datus par ķemmes keramikas hronoloģiju kopumā, šis datējums būtu vērtējams kā neprecīzs (pārāk agrs).

65 Bērziņš 2003, 68–70.

66 Vankina 1974, 8. att.: 2. Siliņupes apmetnes rietumdaļā augšējās izrakumu kārtās atrastas arī dažas auklas keramikas lauskas, tātad liecība par apdzīvotību arī vēlajā neolītā (skat. Haferberga et al. 2024, 97).

67 Ziediņa 2003.

68 Bērziņš et al. 2009, 7–8, tabula.

Priedaines apmetne

Apmetne atrodas meža joslā Jūrmalas pilsētas Priedaines teritorijā. Pirmie atradumi tika iegūti jau 1975. gadā, bet ilgu laiku nesaistīja pētnieku interesi, un plašāki pētījumi veikti tikai 2007.–2008. gadā autora vadībā.[69] Arheoloģiskais materiāls glabājas Jūrmalas pilsētas muzejā.

Priedaines apmetne ierīkota ezera krastā, joslā starp ezeru un toreizējo jūras krastu. Keramika liesināta ar zvirgzdiem, gliemeņu čaulām vai augu materiālu. Traukiem ir taisnas malas ar plakanu augšmalu, tie visbiežāk rotāti ar ķemmes, aptītās auklas un stabiņu iespiedumiem un bedrītēm, rotājums pamatā izkārtots horizontālās rindās, mijoties gareno iespiedumu un bedrīšu rindām. Keramikas kolekciju viennozīmīgi var pieskaitīt ķemmes keramikai, un arī pārējais materiāls saistāms ar šo kultūras grupu. Mitrzemes slāņos senās krasta nogāzes piekājē bija saglabājušies arī koka priekšmeti, t. sk. daudz koka skalu posmu no zvejas aizsprostiem.

Izrakumu projekta ietvaros datēti pieci paraugi no apmetnes mitrzemes daļas. Trīs datējumi, kas iegūti no lazdu riekstu čaulu fragmentiem un priedes skala (KIA-40960; KIA-40961; KIA-40962), uzrāda kopējo 2σ ticamības intervālu 3761.–3384. g. pr. Kr.[70] Vēl divi datējumi (KIA-40958, KIA-40959), kas veikti piedegušām pārtikas paliekām uz keramikas, ir mazāk droši: piedegums varētu būt no jūras vai saldūdens izcelsmes pārtikas, līdz ar ko paraugi varētu saturēt senāka ^{14}C piejaukumu (t. s. jūras/saldūdens baseina jeb rezervuāra efekts). Ja datējums KIA-40959 atbilst pārējiem datējumiem, tad datējums KIA-40958 patiešām ir salīdzinoši krietni agrāks.[71]

Jāpiemin, ka mēģināts datēt arī paraugus no 2008. gadā atklātās un 2013. gadā pētītās Slocenes I apmetnes (Tukuma novada Smārdes pagastā, Slocenes upes kreisajā krastā upes tecējuma posmā starp Valguma un Kaņiera ezeru). Lai arī iegūtā keramika pagaidām nav tipoloģiski plašāk analizēta, galvenais apmetnes apdzīvotības laiks ir vidējais neolīts, uz ko norāda salīdzinoši lielā skaitā atrastās ķemmes un agrās/vēlās Sārnates tipa keramikas lauskas.[72] Datēšanai vispirms sūtīti dzīvnieku kaulu paraugi, bet izrādījās, ka tie satur ļoti maz organiskā materiāla (kolagēna), un rezultāti uzskatāmi par kļūdainiem. Pagaidām iegūts tikai viens neolītam atbilstošs datējums – ar degušu apmetumu jaukti kokogļu fragmenti no 3. tranšejas deva rezultātu 6034 ± 44 (Ua-49274), kalibrētais datējums:

69 Bērziņš et al. 2016.

70 Ibidem, 17–18, Table 2, Fig. 7.

71 Ibidem, 17.

72 Bērziņš, Kalniņš 2014.

5045.–4797. g. pr. Kr. Tas tātad attiecināms uz agro neolītu, un pagaidām par vidējā neolīta apdzīvotības hronoloģiju Slocenē var spriest tikai pēc analoģijām ar citu apmetņu materiālu.

Vidējā neolīta keramikas tipu absolūtā hronoloģija Rietumlatvijā

Pamatojoties uz tipoloģiskiem un stratigrāfiskiem novērojumiem un nedaudzajiem toreiz pieejamajiem ^{14}C datējumiem, autors pētījumu ietvaros par Sārnati savulaik centies precizēt L. Vankinas izstrādāto hronoloģiju.[73] Skaidrāka aina iezīmējās, kad tika veikti jauni ^{14}C datējumi Priedaines un Siliņupes apmetnēm.[74] Tagad iegūtie desmit papildu datējumi Sārnates apmetnei un četri Pūrciema apmetnei dod pamatu jaunam hronoloģisko datu apkopojumam ar mērķi noteiktāk iezīmēt kultūras tradīciju nomaiņas gaitu Rietumlatvijā vidējā neolītā.

Ķemmes keramika. Ķemmes keramikas un ar to saistīto parādību datēšanas jautājumu nesenā publikācijā aplūkojis Kerko Nordkvists (*Kerkko Nordqvist*), kritiski izvērtējot līdz šim Latvijas teritorijā iegūto datējumu interpretāciju un šos datējumus salīdzinot ar hronoloģiskajiem datiem no Somijas, kur šim jautājumam veltīta liela uzmanība. Pēc viņa vērtējuma, par ķemmes keramikas kultūras hronoloģiju Latvijas teritorijā faktiski var spriest tikai pēc atsevišķiem ar šo kultūru saistāmiem apbedījumiem Zvejnieku kapulaukā un pēc datējumiem no Priedaines apmetnes.

Pamatojoties uz šo analīzi, K. Nordkvists apšauba Latvijas arheoloģiskajā literatūrā šobrīd pieņemto ķemmes keramikas apakšējo hronoloģisko robežu, 4100. g. pr. Kr., uzskatot to par pārāk agru.[75] Šim viedoklim pamatā var piekrist. Jāatzīst, ka joprojām ir ļoti maz pieturas punktu ķemmes keramikas datēšanai konkrēti Latvijas teritorijā. Bet, tā kā šīs parādības izcelsme meklējama Somijā-Karēlijā, tad nav domājams, ka tā Latvijas teritorijā varēja parādīties agrāk par 3900. vai 3800. g. pr. Kr., kad tipiskā ķemmes keramika izplatījās Somijā. Līdzīgi ir arī agrākie ķemmes keramikas datējumi, kas iegūti uz dienvidiem no Somu līča, proti, divi datējumi no Lommi III apmetnes pie Narvas upes.[76] Ķemmes keramikas kolekcija iegūta arī pēdējo gadu pētījumos Lietuvas piekrastē, jaunatklātajā Šventojas 43. apmetnē. Pamatojoties uz četriem ^{14}C datējumiem, apmetne

73 Vankina 1970, 137–141; Bērziņš 2008, 407–410.

74 Bērziņš et al. 2016, 17–18; Bērziņš et al. 2024, 403–404.

75 Nordqvist 2025.

76 Khrustaleva, Kriiska 2021.

tiek attiecināta uz laikposmu 3900.–3650. g. pr. Kr.,[77] tātad atbilstoši tipiskās ķemmes keramikas hronoloģijai Somijā. Pēc somu datiem, tipisko ķemmes keramiku turpināja izgatavot apmēram līdz 3500. g. pr. Kr.[78]

Nedaudzie datējumi, kas iegūti Rietumlatvijas piejūras apmetņu slāņos ar tipisko ķemmes keramiku, pamatā iekļaujas Somijā noteiktajā šīs keramikas lietošanas intervālā. Kā iepriekš aprakstīts, ķemmes keramikas hronoloģijas noteikšanai Priedaines apmetnē izmantojami trīs datējumi (KIA-40960; KIA-40961; KIA-40962), kas uzrāda kopējo 2σ (95,4% varbūtības) intervālu 3761.–3384. g. pr. Kr.[79] Tam atbilst arī viens kokogles datējums no Pūrciema E mītnes (FTMC-MM88-1) – kaut gan, kā jau norādīts, šīs mītnes materiāls tiek uzskatīts par pārskalotu. Ar konvencionālo ^{14}C mērīšanas metodi veiktais datējums ar lielu kļūdas intervālu no Piedāgu apmetnes, kas iegūts no pavarda ogļu parauga slānī ar tipisko ķemmes keramiku (Tln-2922),[80] šķiet pārāk agrs, salīdzinot ar pārējiem minētajiem datējumiem un ar Somijas hronoloģiskajiem datiem. (Šajā gadījumā pieļaujams, ka paraugam noteikts senāks datējums, nekā tas ir patiesībā, t. s. "vecās koksnes efekta" dēļ – paraugā ietilpst ogleklis no koka stumbra iekšējās daļas jeb kodolkoksnes, kas atmirusi jau pirms paša koka bojāejas.)

Kā jau atzīmēts, lai gan tipiskā ķemmes keramika atrasta vairākās Sārnates apmetnes mītnēs, šim apdzīvotības posmam Sārnatē nav veikti datējumi un šķiet, ka no attiecīgajām mītnēm nav arī saglabāti datēšanai piemēroti paraugi.

Ņemot vērā tipiskajai ķemmes keramikai noteikto hronoloģiju Somijā, kā arī Priedaines apmetnē un Pūrciema apmetnes E mītnē iegūtos datējumus, tipisko ķemmes keramiku Rietumlatvijā var attiecināt uz laikposmu 3800.–3500. g. pr. Kr. Saskaņā ar Latvijas arheoloģijā pieņemto periodizāciju ķemmes keramikas parādīšanās iezīmē vidējā neolīta sākumu, un šī hronoloģiskā robeža tātad drīzāk datējama nevis ar 4100. g. pr. Kr., kā līdz šim uzskatīts,[81] bet gan ar laiku ap 3800. g. pr. Kr. Vienlaikus jāatzīst, ka nepieciešami papildu datējumi, lai precizētu ķemmes keramikas hronoloģiju gan Latvijas rietumu, gan austrumu daļā.

Agrā Sārnates tipa keramika. No slāņiem un atsevišķām mītnēm Sārnates, Siliņupes un Pūrciema apmetnēs, kur atrasta agrā Sārnates tipa keramika, iegūts pavisam 14 datējumu. Ja no tālākas analīzes izslēdzam trīs agrākos datējumus

77 Piličiauskas 2019, 89.

78 Pesonen 2021, 90.

79 Bērziņš et al. 2016, 17–18, Table 2, Fig. 7.

80 Bērziņš et al. 2009, 8, tabula.

81 Piem., Vasks 2015, 42; Bērziņš 2021, 43.

no Sārnates un Siliņupes apmetnēm (Ua-33828, Ua-15984, Poz-133269), kurus, visticamāk, ietekmē saldūdens un/vai jūras baseina efekts, tad atlikušie 11 datējumi no trim apmetnēm kopā aptver laikposmu 3640.–2880. g. pr. Kr. (2σ). Izlec vienīgi datējums no Sārnates D mītnes (FTMC-UM96-4), kas ir nedaudz vēlāks par pārējiem. Ja to izslēdzam, tad kopējais aptvertais laikposms ir 3640.–2935. g. pr. Kr. (2σ).

Salīdzinot Sārnates un Siliņupes datējumus, jāsecina, ka apdzīvotības posms ar agro Sārnates tipa keramiku Siliņupes apmetnē, par ko varam spriest pēc sešiem datējumiem, aptver ilgāku laikposmu – aizsākoties agrāk – nekā attiecīgais apdzīvotības posms Sārnates apmetnē (spriežot pēc datējumiem no Sārnates mītnēm R_Z/R_D un $M_{ZR}/M_{ZA}/M_D$ un neiekļaujot vēlo D mītnes datējumu FTMC-UM96-4). Vienīgais datējums no Pūrciema apmetnes, kas attiecināms uz apdzīvotības posmu ar šo keramikas tipu, proti, FTMC-UM96-6 no C mītnes apakšējā kultūrslāņa, hronoloģiski atbilst attiecīgā apdzīvotības posma sākumam Siliņupē.

Izvērtējot materiālu no plaši pētītajām neolīta apmetnēm Šventojā Lietuvas piekrastē, konstatēts, ka agrajai Sārnates tipa keramikai visvairāk līdzinās keramika no Šventojas 1. apmetnes B slāņa un 2. apmetnes B slāņa, lai arī ir būtiska atšķirība – šo Šventojas apmetņu keramikas rotājumā nesastopam cūkdelfīna zobu iespiedumus.[82] Pamatojoties uz nogulumu vecuma–dziļuma modeli, Šventojas 2. apmetnes B slānis attiecināts uz laikposmu 3110.–2930. g. pr. Kr.,[83] kas nav pretrunā ar agrās Sārnates tipa keramikas datējumiem no Rietumlatvijas apmetnēm.

Vēlā Sārnates tipa keramika. No mītnēm Sārnates un Pūrciema apmetnēs, kurās iegūta vēlā Sārnates tipa keramika, ir kopskaitā 11 datējumu. Ja izslēdzam datējumu ar ļoti lielu kļūdas intervālu no Sārnates Y mītnes TA-24, tad par vēlās Sārnates tipa keramikas hronoloģiju varam spriest pēc astoņiem datējumiem no sešām Sārnates apmetnes mītnēm un diviem Pūrciema D mītnes datējumiem, kopā aptverot laikposmu 3496.–2674. g. pr. Kr. (2σ), kur abi Pūrciema D mītnes datējumi iekrīt šī laikposma sākumdaļā.

No Šventojas neolīta apmetnēm vistuvākā līdzība ar vēlo Sārnates tipa keramiku konstatējama 3. mītnes B slānī un 23. mītnē atrastajai keramikai.[84] 3. mītnei ir divi datējumi (4410 ± 70, Vib-9; 4120 ± 70, Ki-9457),[85] no kuriem iegūstam kopējo kalibrēto datējumu intervālu 3336.–2492. g. pr. Kr. (2σ). Savukārt Šventojas

82 Bērziņš 2008, 146.
83 Piličiauskas et al. 2019.
84 Bērziņš 2008, 166.
85 Rimantienė 2005, 42.

23. mītni, pamatojoties uz trim datējumiem (4380 ± 35, Poz-71985; 4350 ± 35, Poz-66907; 4190 ± 80, Vib-1),[86] var attiecināt uz laikposmu 3098.–2496. g. pr. Kr. (2σ).[87] Šie rezultāti ar plašiem ticamības intervāliem ir grūti interpretējami un salīdzināmi ar Sārnates datējumiem, bet šķiet, ka attiecīgās Šventojas apmetnes varētu būt aptuveni vienlaicīgas ar vēlo Sārnates tipa keramiku Sārnatē vai arī nedaudz vēlākas.

Diskusija

Ja salīdzinām pēc ^{14}C datējumiem noteiktos hronoloģiskos intervālus visiem trim Rietumlatvijas vidējā neolītā pārstāvētajiem keramikas tipiem, tad varam konstatēt, ka tie stipri pārklājas:

- ķemmes keramika: 3761.–3384. g. pr. Kr.;
- agrā Sārnates tipa keramika: 3640.–2935. g. pr. Kr.;
- vēlā Sārnates tipa keramika: 3496.–2674. g. pr. Kr.

Nebūtu gan jāuzskata, ka šāds rezultāts precīzi atspoguļo patieso ainu. ^{14}C datēšanas metodes neprecizitātes dēļ konkrētas parādības šķietami aizņem ilgāku laiku, nekā tas patiesībā ir bijis. Tomēr datējumu ir pietiekami daudz, lai apgalvotu, ka hronoloģiskā pārklāšanās vismaz daļēji ir reāla. Piemēram, vairāki datējumi norāda, ka Priedaines apmetnē lietošanā bija ķemmes keramika tajā pašā laikā, kad Siliņupes apmetnē – 30 km uz rietumiem gar Rīgas jūras līča piekrasti – konstatējama agrā Sārnates tipa keramika. Savukārt uz agro Sārnates tipa keramiku attiecināmie datējumi no Siliņupes ir vienlaicīgi vai pat nedaudz vēlāki par vairākiem datējumiem, kas iegūti no Sārnates mītnēm ar vēlo Sārnates tipa keramiku. Tātad, pat rēķinoties ar ^{14}C datēšanas metodes neprecizitāti, šajā gadījumā vērojamas reālas hronoloģiskas atšķirības attiecībā uz konkrētu keramikas tipu izplatību dažādās Rietumlatvijas piejūras teritorijās.

Principā it kā varētu pieņemt, ka šāda aina atspoguļo nevienmērīgu vietējo attīstību, respektīvi, kultūras tradīciju pakāpenisku evolūciju dažādās Rietumlatvijas teritorijās, kas nenoritēja visur vienlaicīgi. Tomēr datējumi no Sārnates un šīs apmetnes arheoloģiskā materiāla izvērtējums liecina par cita veida procesiem.

Sārnates gadījumā, daļēji pateicoties tam, ka mitrzemes apstākļos mītnēs ar agro un vēlo Sārnates tipa keramiku saglabājušies priekšmeti no organiskiem

86 Piličiauskas et al. 2017, Table 3.

87 Vēl divi krietni vēlāki datējumi (Ki-9458; Ki-9459; Rimantienė 2005) tiek uzskatīti par neprecīziem (Piličiauskas et al. 2017).

materiāliem, varam konstatēt, ka atšķiras ne tikai keramika no šiem diviem apdzīvotības posmiem, bet arī pārējais materiāls – ir būtiskas atšķirības arī dzintara rotu formās,[88] tāpat koka airu formās un zvejas inventārā,[89] un vērojamas katram posmam raksturīgas iezīmes pavardu konstrukcijās.[90] Turklāt mītnes katrā apdzīvotības posmā vismaz daļēji izkārtotas atsevišķā rindā.[91]

Autors jau iepriekš atzīmējis, ka Sārnates materiālā atsevišķie apdzīvotības posmi ir diezgan skaidri nodalāmi un nav daudz norāžu uz pakāpenisku kultūras tradīciju nomaiņu.[92] Līdz šim varēja pieņemt, ka pakāpeniskas kultūras izmaiņas Sārnatē nevaram izsekot pēc arheoloģiskā materiāla tāpēc, ka apdzīvotība konkrētajā vietā nav bijusi nepārtraukta – varam novērot tikai kultūras attīstības atsevišķas stadijas. Tomēr jaunā ^{14}C datējumu sērija, kas liecina, ka vienam apdzīvotības posmam cieši sekoja otrs, norāda uz citādu notikumu gaitu, proti, strauju iedzīvotāju nomaiņu. Kaut kad laikposmā starp 3300. un 3100. gadu (^{14}C metode neļauj precīzāk datēt šo notikumu) te ienāca jauna iedzīvotāju grupa, nomainot iepriekšējo kopienu.

Par procesiem, kas noveda pie straujās iedzīvotāju nomaiņas Sārnates apmetnē, pagaidām iespējams izteikties tikai hipotētiski. Piemēram, varētu būt notikusi vardarbīga jaunas iedzīvotāju grupas iespiešanās attiecīgajā teritorijā, aizņemot pārtikas resursiem bagāto ezera piekrasti. Tāpat nevaram izslēgt iespējamību, ka populācijas nomaiņa bija postošas epidēmijas sekas.

Gan par vardarbību, gan par infekcijas slimībām nedaudz liecību ir no Ziemeļlatvijā, Burtnieku ezera krastos, atklātajiem apbedījumiem. Atsevišķiem Zvejnieku kapulauka vidējā neolīta skeletiem konstatētas traumas, no kurām dažas varētu būt vardarbības rezultātā gūti ievainojumi.[93] Ģenētiskie pētījumi savukārt apliecina, ka vismaz viens no Riņņukalna apmetnē 4. g. t. pr. Kr. beigās apbedītajiem indivīdiem bija inficējies ar mēra baktēriju *Yersinia pestis*. (Šis ir pagaidām pasaulē senākais zināmais mēra infekcijas gadījums.) Šobrīd gan nav vēl skaidrs, cik nopietni šis mēra baktērijas celms ietekmēja cilvēka veselību un cik plaši tas varēja izplatīties.[94]

Gan vardarbīgas sadursmes starp iedzīvotāju grupām, gan infekcijas slimību izplatīšanās varēja notikt blīvas apdzīvotības un intensīvu kontaktu apstākļos.

88 Bērziņš 2008, 119–120.
89 Ibidem, 123, 271–272.
90 Bērziņš 2007b, 18.
91 Bērziņš 2003, 63–64, 7. att.
92 Bērziņš 2008, 109.
93 Jankauskas, Palubeckaitė 2006.
94 Susat et al. 2021.

Atšķirībā no Burtnieku ezera baseina pagaidām gan Latvijas rietumdaļā no šī laikposma nav nekādu liecību par vardarbīgām attiecībām vai slimību izplatību. Rietumlatvijā nav atklāti vidējā neolīta apbedījumi, kas drīzāk nekā apmetņu materiāls varētu atspoguļot šādus procesus.

No pārējām datētajām apmetnēm nav skaidru liecību par šādu strauju iedzīvotāju nomaiņu. Attiecībā uz Pūrciema apmetni, uz līdzīgiem procesiem varētu norādīt tas, ka tuvu kopā ir vienīgie datējumi E mītnei (FTMC-MM88-1, ķemmes keramika) un C mītnes apakšējam slānim (FTMC-UM96-6, agrā Sārnates tipa keramika). Siliņupē savukārt datēts tikai apdzīvotības posms ar agro Sārnates tipa keramiku, tāpēc nav zināms, cik garš intervāls to šķīra no pārējiem apdzīvotības posmiem šajā vietā.

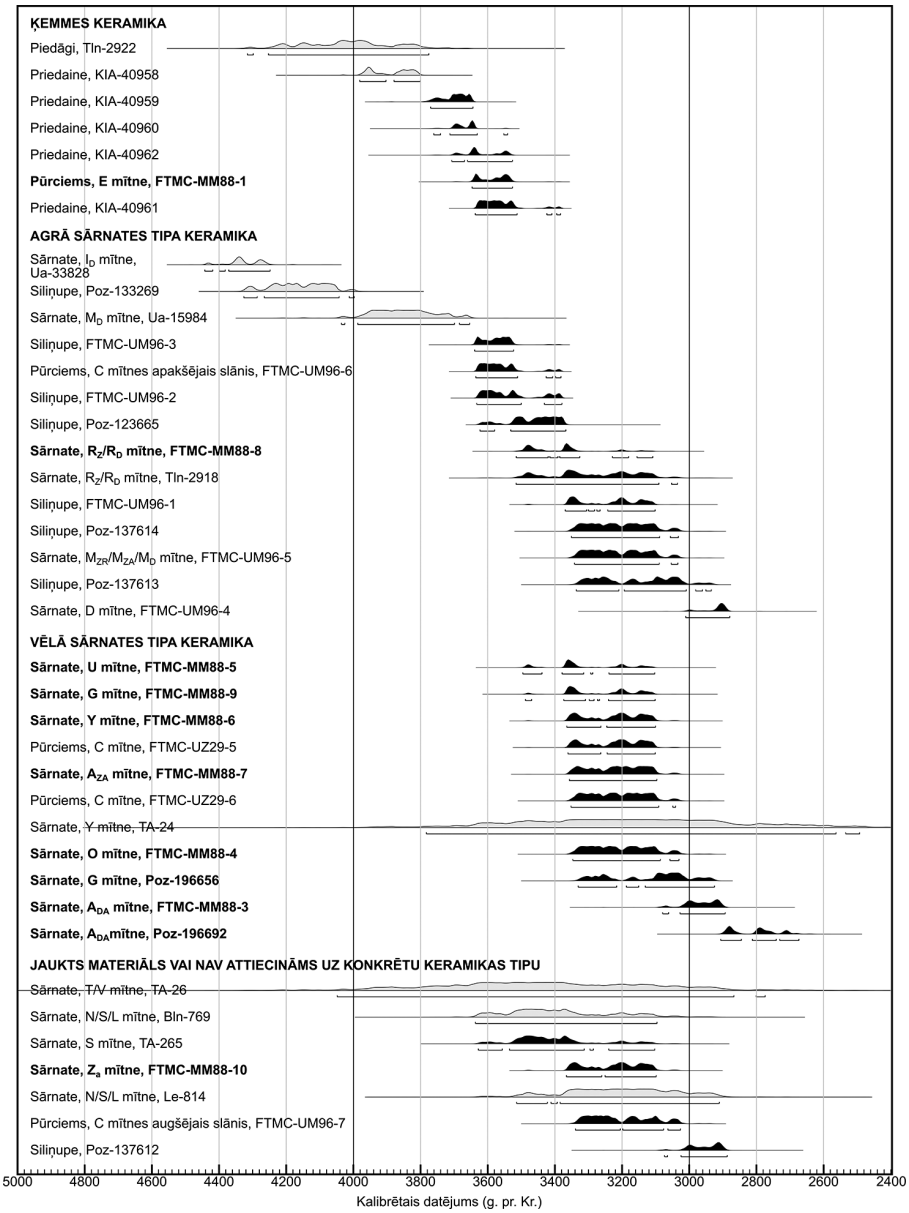
Secinājumi

Šobrīd pieejamais ^{14}C datu kopums no Rietumlatvijas vidējā neolīta apmetnēm būtu vēl papildināms, veicot jaunus datējumus. Paraugi tam pamatā būtu jāiegūst jaunos izrakumos, jo iespējas atlasīt piemērotus paraugus datēšanai no agrākos gadu desmitos pētīto apmetņu kolekcijām lielā mērā ir izsmeltas. Toties esošie datējumi beidzot ļauj vismaz aptuveni noteikt vidējā neolīta keramikas tipu absolūto hronoloģiju.

Vissenākā zināmā keramika Rietumlatvijas (un arī Lietuvas) piekrastē joprojām ir (tipiskā) ķemmes keramika, kas, pamatojoties uz pieciem datējumiem no Priedaines un Pūrciema apmetnēm un pēc šī keramikas tipa hronoloģijas Somijā, darināta laikposmā aptuveni 3800.–3500. g. pr. Kr. Agrā Sārnates tipa keramika, pēc 11 datējumiem no Siliņupes, Sārnates un Pūrciema apmetnēm, attiecināma uz aptuveno laikposmu 3600.–3000. g. pr. Kr. Vēlā Sārnates tipa keramika, pamatojoties uz desmit datējumiem no Sārnates un Pūrciema apmetnēm, darināta laikposmā aptuveni 3400.–2700. g. pr. Kr.

Pēc ^{14}C datējumiem noteiktā dažādo keramikas tipu hronoloģija tātad ļoti būtiski pārklājas. Tas daļēji skaidrojams ar ^{14}C metodes ierobežoto precizitāti (vismaz agrā un vēlā Sārnates tipa patiesais lietošanas laiks, visticamāk, bijis īsāks, nekā to rāda ^{14}C datējumi). Tomēr datējumi pietiekami skaidri parāda, ka dažādie keramikas tipi Rietumlatvijā daļēji pastāvējuši paralēli. Visinteresantāko rezultātu devuši jaunie datējumi paraugiem no Sārnates apmetnes, pēc kuriem jāsecina, ka apdzīvotības posmam ar agro Sārnates tipa keramiku cieši sekoja apdzīvotības posms ar vēlo Sārnates tipa keramiku – kas savukārt norāda uz strauju iedzīvotāju nomaiņu vismaz šajā konkrētajā vietā.

Pielikums

1. att. Rietumlatvijas vidējā neolīta apmetņu kalibrēto ^{14}C datējumu grafisks attēlojums. Treknrakstā – iepriekš nepublicētie datējumi. Datējumiem, kuri tiek uzskatīti par neprecīziem, varbūtības sadalījums attēlots gaiši pelēkā tonī.

Fig. 1. Plot of calibrated ^{14}C datings from Middle Neolithic sites in western Latvia. In bold: previously unpublished datings. The probability distributions for the datings considered inaccurate are shown in grey.

1. tabula. Rietumlatvijas vidējā neolīta apmetņu ^{14}C datējumi. Ja nav norādīts citādi, datējumi veikti ar AMS metodi. Visi datējumi kalibrēti, izmantojot programmas *OxCal* versiju 4.4 (Bronk Ramsey 2009; Bronk Ramsey 2021) un lietojot kalibrācijas līkni *IntCal20* (Reimer et al. 2020).

Table 1. ^{14}C datings from Middle Neolithic sites in western Latvia. Unless otherwise indicated, the datings have been obtained by AMS. All datings calibrated using *OxCal* 4.4 (Bronk Ramsey 2009; Bronk Ramsey 2021) and the *IntCal20* atmospheric curve (Reimer et al. 2020).

Paraugs	Laboratorijas šifrs (skat. sadaļu "Vidējā neolīta apmetnēs iegūtie ^{14}C datējumi...")	Absolūtais vecums pēc ^{14}C	Kalibrētais datējums pr. Kr. 2σ (95,4% varbūtība)	Piezīmes
Pūrciema apmetne				
Mītnes ar ķemmes keramiku				
E mītne (1937./1938. g.) – oša (*Fraxinus* sp.) ogles fragments (paraugs Pūrciems 5)	FTMC-MM88-1	4817 ± 35	3647–3527 (95,4%)	Iepriekš nepublicēts
Mītnes ar agro Sārnates tipa keramiku				
C mītne (1937./1938. g.), b nodalījums, apakšējais kultūrslānis – skujkoka ogles fragments (paraugs Pūrciems 1)	FTMC-UM96-6	4761 ± 30	3636–3512 (88,7%) 3426–3407 (3,7%) 3398–3382 (3,0%)	Publicēts: Lõugas, Bērziņš 2023
Mītnes ar vēlo Sārnates tipa keramiku				
D mītne (1937. g.), kopā ar arheoloģisko materiālu (A 9124) – priedes (*Pinus* sp.) ogles fragments (paraugs Pūrciems 3)	FTMC-UZ29-5	4525 ± 30	3362–3264 (31,6%) 3245–3102 (63,8%)	Publicēts: Rosentau et al. 2023
D mītne (1937. g.), kopā ar arheoloģisko materiālu (A 9124) – priedes (*Pinus* sp.) ogles fragments (paraugs Pūrciems 4)	FTMC-UZ29-6	4495 ± 31	3352–3092 (94,5%) 3050–3041 (1,0%)	Publicēts: Rosentau et al. 2023
Mītnes ar agro (?) un vēlo Sārnates tipa keramiku				
C mītne (1937./1938. g.), augšējais kultūrslānis – oša (*Fraxinus* sp.) ogles fragments (paraugs Pūrciems 2)	FTMC-UM96-7	4471 ± 29	3340–3206 (51,4%) 3198–3077 (35,5%) 3064–3026 (8,6%)	Publicēts: Rosentau et al. 2023
Sārnates apmetne				
Mītnes ar agro Sārnates tipa keramiku				
I_D mītne (1949. g.) – piedegums uz trauka lauskas ar cūkdelfīna zobu rotājumu (A 11416:42)	Ua-33828	5480 ± 40	4443–4420 (6,3%) 4400–4382 (2,5%) 4372–4248 (86,7%)	Publicēti: Bērziņš 2008, Table 2. Domājams, rezultātu ietekmē saldūdens un/vai jūras baseina (rezervuāra) efekts
M_D mītne (1953./1957. g.) – piedegums uz trauka lauskas ar cūkdelfīna zobu rotājumu (A 11417:313)	Ua-15984	5065 ± 75	4036–4026 (0,8%) 3988–3700 (91,2%) 3684–3654 (3,4%)	

Paraugs	Laboratorijas šifrs (skat. sadaļu "Vidējā neolīta apmetnēs iegūtie ^{14}C datējumi...")	Absolūtais vecums pēc ^{14}C	Kalibrētais datējums pr. Kr. 2σ (95,4% varbūtība)	Piezīmes
R_Z/R_D mītne (1958. g.) – alkšņa (*Alnus* sp.) ogles fragments (9 mm diam. zariņš), no parauga bez nr. (paraugs Sārnate 16)	FTMC-MM88-8	4600 ± 38	3516–3420 (43,9%) 3416–3392 (2,2%) 3386–3326 (36,4%) 3229–3181 (7,8%) 3156–3109 (5,2%)	Iepriekš nepublicēts
R_Z/R_D mītne (1958. g.) – kokogles (konvencionālā metode)	TIn-2918	4570 ± 65	3516–3091 (94,3%) 3053–3036 (1,1%)	Publicēts: Bērziņš 2008, Table 2
$M_{ZR}/M_{ZA}/M_D$ mītne (1953./1957. g.) – priedes (*Pinus* sp.) ogles fragments	FTMC-UM96-5	4484 ± 29	3342–3090 (92,3%) 3054–3034 (3,2%)	Publicēts: Bērziņš, Čakare 2022, Table 1
D mītne (1939. g.) – alkšņa (*Alnus* sp.) ogles fragments (paraugs Sārnate 1)	FTMC-UM96-4	4300 ± 31	3011–2880 (95,4%)	Publicēts: Bērziņš, Čakare 2022, Table 1
Mītnes ar vēlo Sārnates tipa keramiku				
U mītne (1959. g.), paraugs bez nr. – mizas gabals no alkšņa (*Alnus* sp.) baļķa (paraugs Sārnate 13)	FTMC-MM88-5	4576 ± 34	3496–3439 (13,9%) 3379–3314 (45,1%) 3294–3288 (0,4%) 3240–3103 (36,0%)	Iepriekš nepublicēts
G mītne, paraugs bez nr. – mizas gabals no ~7 cm diametra mieta gala (paraugs Sārnate 17)	FTMC-MM88-9	4559 ± 33	3488–3470 (2,8%) 3374–3310 (38,5%) 3298–3284 (1,6%) 3274–3268 (0,5%) 3241–3102 (52,0%)	Iepriekš nepublicēts
Y mītne (1958. g.), kastītē kopā ar dzīvnieku kauliem (A 11428:42) – lazdas (*Corylus avellana*) rieksts (paraugs Sārnate 14)	FTMC-MM88-6	4532 ± 34	3365–3264 (33,5%) 3246–3101 (61,9%)	Iepriekš nepublicēts
A_{ZA} mītne ("IV mītnes paplašinājums", 01.08.1959.) – daļēji pārogļojies (?) zariņš (nenosakāms) riekstu čaulu slāņa paraugā (paraugs Sārnate 15)	FTMC-MM88-7	4510 ± 34	3358–3097 (95,4%)	Iepriekš nepublicēts
Y mītne (1958. g.) – kokogļu paraugs (konvencionālā metode)	TA-24	4490 ± 250	3783–2564 (94,6%) 2534–2493 (0,8%)	Publicēts: Vankina 1970, 138
O mītne (1957. g.), paraugs bez nr. – priedes (*Pinus* sp.) mieta gala fragments, no ārējām gadskārtām (paraugs Sārnate 12)	FTMC-MM88-4	4485 ± 34	3347–3086 (90,8%) 3058–3031 (4,7%)	Iepriekš nepublicēts

Paraugs	Laboratorijas šifrs (skat. sadaļu "Vidējā neolīta apmetnēs iegūtie ^{14}C datējumi...")	Absolūtais vecums pēc ^{14}C	Kalibrētais datējums pr. Kr. 2σ (95,4% varbūtība)	Piezīmes
G mītne (1939.–1940. g.) – salūzuša tāss (*Betula* sp.) ritulīša (tīkla pludiņa) fragments, glabāts kopā ar atradumiem A 11415:364 (paraugs Sārnate 10)	Poz-196656	4435 ± 35	3331–3217 (29,4%) 3188–3151 (6,6%) 3132–2926 (59,4%)	Iepriekš nepublicēts
A_{DA} mītne (1938.–1940. g.), kv. E4, A 11415, paraugs bez nr. – koka gabaliņš (paraugs Sārnate 11)	FTMC-MM88-3	4343 ± 34	3080–3062 (3,5%) 3028–2894 (92,0%)	Iepriekš nepublicēts
A_{DA} mītne (1938.–1940. g.), paraugs bez nr. – mizas fragments no melnalkšņa (*Alnus glutinosa*) staba (paraugs Sārnate 8)	Poz-196692	4220 ± 35	2907–2846 (37,6%) 2813–2742 (41,3%) 2731–2674 (16,5%)	Iepriekš nepublicēts
Citas mītnes / jaukts materiāls				
Z_a mītne (1959. g.), kvadrāti 3–5 D/E, dziļums 50/60 cm, A 11580:91 – lazdas (*Corylus avellana*) rieksta čaulas fragments (paraugs Sārnate 18)	FTMC-MM88-10	4531 ± 36	3366–3261 (33,8%) 3251–3099 (61,6%)	Iepriekš nepublicēts
S mītne (1959. g.) – koksne (konvencionālā metode)	TA-265	4630 ± 70	3628–3557 (6,8%) 3536–3313 (73,7%) 3296–3286 (0,6%) 3240–3103 (14,4%)	Publicēts: Vankina 1970, 139
T/V mītne (20. gs. 50. gadi) – dzīvnieku kauli (konvencionālā metode)	TA-26	4700 ± 250	4048–2868 (95,1%) 2802–2774 (0,4%)	Publicēts: Vankina 1970, 139
N/S/L mītne (20. gs. 50. gadi) – koksne (konvencionālā metode)	Le-814	4510 ± 110	3514–3423 (8,1%) 3412–3394 (1,1%) 3385–2911 (86,3%)	Publicēts: Vankina 1970, 139
	Bln-769	4639 ± 100	3637–3096 (95,4%)	Publicēts: Vankina 1970, 139
Siliņupes apmetne				
Apdzīvotības posms ar agro Sārnates tipa keramiku				
7. laukums, 3. kārta (1989. g.) – lapu koka ogles fragments, izņemts no keramikas lauskas ar cūkdelfīna zobu rotājumu	Poz-133269	5330 ± 50	4326–4287 (8,6%) 4266–4043 (85,2%) 4012–3998 (1,7%)	Domājams, ka rezultātu ietekmē saldūdens un/vai jūras baseina efekts. Publicēts: Bērziņš et al. 2024, Table S1

Paraugs	Laboratorijas šifrs (skat. sadaļu "Vidējā neolīta apmetnēs iegūtie ^{14}C datējumi...")	Absolūtais vecums pēc ^{14}C	Kalibrētais datējums pr. Kr. 2σ (95,4% varbūtība)	Piezīmes
7. laukuma vidusdaļa, 4. kārta, kvadrāti 8–11/f-g-h (1988. g.) – alkšņa (*Alnus* sp.) ogles fragments (paraugs Siliņupe 11)	FTMC-UM96-3	4791 ± 31	3640–3524 (95,4%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2024, Table S1
5. laukums, 3. kārta, pavards (1988. g.) – priedes (*Pinus* sp.) ogles fragments (paraugs Siliņupe 10)	FTMC-UM96-2	4743 ± 31	3633–3500 (75,8%) 3432–3380 (19,6%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2024, Table S1
7. laukuma dienviddaļa, 4. kārta, dziļums 1,1–1,3 m (25.07.1989.) – tāss (*Betula* sp.) ritulītis (tīkla pludiņš?), nr. 292/539	Poz-123665	4690 ± 40	3624–3580 (8,8%) 3532–3368 (86,6%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2024, Table S1
5. laukums, 3. kārta, pavards (1988. g.) – oša (*Fraxinus*) ogles fragments (paraugs Siliņupe 9)	FTMC-UM96-1	4545 ± 30	3370–3306 (32,1%) 3300–3282 (2,5%) 3276–3266 (1,2%) 3243–3102 (59,7%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2024, Table S1
10. laukums, 3. kārta, dziļums ~0,5–0,8 m (1989. g.) – liellopa (*Bos taurus*) kauls, *centrotarsale*	Poz-137614	4490 ± 35	3351–3089 (91,8%) 3057–3033 (3,6%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2024, Table S1
7. laukuma dienviddaļa, 3. kārta, dziļums ~0,6–1,0 m (1989. g.) – aļņa (*Alces alces*) falanga	Poz-137613	4450 ± 35	3337–3210 (40,0%) 3194–3010 (51,9%) 2981–2961 (2,0%) 2951–2935 (1,6%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2024, Table S1
Apdzīvotības posms ar vēlo Sārnates tipa keramiku?				
7. laukums, 2. kārta, dziļums 0,3–0,9 m (1989. g.) – suņa (*Canis familiaris*) apakšžokļa kauls	Poz-137612	4330 ± 35	3074–3065 (1,4%) 3025–2888 (94,1%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2024, Table S1
Piedāgu apmetne				
1. tranšeja, 3. slānis, pavards – kokogles (2002. g.) (konvencionālā metode)	Tln-2922	5190 ± 95	4316–3776 (95,4%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2009, tabula
Priedaines apmetne (ķemmes keramika)				
12. laukums, kvadrāts 17,0x/8,5y, kārta 115–110, 2./5. slānis (2008. g.) – piedegums uz keramikas ar dzīvnieku metapodiālo kaulu iespiedumiem, Nr. 2008/47	KIA-40958	5115 ± 30	3982–3904 (42,3%) 3880–3801(53,1%)	Domājams, ka rezultātu ietekmē saldūdens un/vai jūras baseina (rezervuāra) efekts. Publicēts: Bērziņš et al. 2016, Table 2

Paraugs	Laboratorijas šifrs (skat. sadaļu "Vidējā neolīta apmetnēs iegūtie ^{14}C datējumi...")	Absolūtais vecums pēc ^{14}C	Kalibrētais datējums pr. Kr. 2σ (95,4% varbūtība)	Piezīmes
12. laukums, kvadrāts 19,5x/9,5y, kārta 135–130, 5. slānis (2008. g.) – piedegums uz keramikas ar ķemmes un bedrīšu rotājumu, Nr. 2008/237	KIA-40959	4930 ± 30	3770–3644 (95,4%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2016, Table 2
12. laukums, kvadrāts 17,5x/9,5y, kārta 145–140, 5. slānis (2008. g.) – lazdas (*Corylus avellana*) rieksta čaula	KIA-40960	4885 ± 30	3761–3741 (2,4%) 3713–3632 (91,7%) 3552–3542 (1,3%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2016, Table 2
12. laukums, kvadrāts 17,5x/9,5y, kārta 130–125, 7. slānis (2008. g.) – lazdas (*Corylus avellana*) rieksta čaula	KIA-40961	4765 ± 30	3638–3513 (90,9%) 3424–3410 (2,5%) 3395–3384 (2,0%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2016, Table 2
12. laukums, kvadrāts 19,5x/9,5y, kārta 135–130, 5. slānis (2008. g.) – priedes (*Pinus* sp.) skala fragments	KIA-40962	4850 ± 40	3708–3670 (14,5%) 3660–3527 (81,0%)	Publicēts: Bērziņš et al. 2016, Table 2

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departamenta arhīvs: AA 270.

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves arhīvs: 19, 655, 815.

Literatūra / Secondary Sources

Apals, J[ānis]; Atgāzis, M[āris]; Daiga, J[olanta]; Deņisova, R[aisa]; Graudonis, J[ānis]; Loze, I[lze]; Mugurēvičs, Ē[valds]; Stubavs, Ā[dolfs]; Šnore, E[lvīra]; Zagorskis, F[rancis]; Zariņa, A[nna]. *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974.

Berg-Hansen, Inger Marie; Damlien, Hege; Kalniņš, Mārcis; Zagorska, Ilga; Schülke, Almut; Bērziņš, Valdis (2019). Long-term variation in lithic technological traditions and social interaction: the Stone Age of the Eastern Baltic (Latvia), 10500–2900 calBC. *Fennoscandia Archaeologica*, 26, pp. 6–32.

Bērziņš, Valdis (1999). Sārnates neolīta apmetnes māla bļodiņas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 17.–26. lpp.

Bērziņš, Valdis (2000). Keramikas darināšana un lietošana Sārnatē. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 20, 44.–60. lpp.

Bērziņš, Valdis (2002). Dzintara apstrādes specializācija Sārnates neolīta apmetnē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–22. lpp.

Bērziņš, Valdis (2003). Sārnates keramikas klasifikācija un statistiska analīze. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 21, 53.–74. lpp.

Bērziņš, Valdis (2006). Tīklu piederumi no Sārnates neolīta apmetnes. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 22, 37.–61. lpp.

Bērziņš, Valdis (2007a). Zušu žebērkļi un zvejas aizsprostu detaļas no Sārnates neolīta apmetnes. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 23, 49.–58. lpp.

Bērziņš, Valdis (2007b). Sārnates neolīta apmetnes pavardi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 7.–25. lpp.

Bērziņš, Valdis (2008). *Sārnate: living by a coastal lake during the East Baltic Neolithic*. Oulu: Oulun Yliopisto. Pieejams: https://urn.fi/URN:ISBN:9789514289415.

Bērziņš, Valdis (2011). Sārnates neolīta apmetne: vide un saimniecība. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 25, 26.–45. lpp.

Bērziņš, Valdis (2021). Neolīts. *Latvijas arheoloģijas rokasgrāmata*. Red. Andrejs Vasks un Gunita Zariņa. Rīga: Zinātne, 43.–45. lpp.

Bērziņš, Valdis (2023). A closer look at wound cord: technical analysis of Neolithic pottery decoration from Latvia. *Documenta Praehistorica*, 50, pp. 374–394. Pieejams: https://doi.org/10.4312/dp.50.16.

Bērziņš, Valdis; Ceriņa, Aija; Kalniņš, Mārcis; Lõugas, Lembi; Lübke, Harald; Meadows, John (2016). Priedaine: a Neolithic site at the head of the Gulf of Riga. *Archaeologia Baltica*, 23, pp. 12–37. Pieejams: https://doi.org/10.15181/ab.v23i0.1294.

Bērziņš, Valdis; Čakare, Agnese (2022). Pattern and variation in jewellery production sequences: analysis of 4th millennium BC amber assemblages from the Latvian coast. *Documenta Praehistorica*, 49, pp. 434–449. Pieejams: https://doi.org/10.4312\dp.49.5.

Bērziņš, Valdis; Čakare, Agnese; Kalniņš, Mārcis; Lõugas, Lembi; Mīlgrāve, Ildze; Zagorska, Ilga (2024). Amber wind and porpoise jaw: Resource use at Siliņupe (fourth mill. BC) on the Baltic's Gulf of Riga Coast. *The Journal of Island and Coastal Archaeology*, 19 (2), pp. 398–419. Pieejams: https://doi.org/10.1080/15564894.2022.2125127.

Bērziņš, Valdis; Dumpe, Baiba (2005). Ēdiena eksperimentāla gatavošana, izmantojot neolīta laika māla trauku rekonstrukcijas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–22. lpp.

Bērziņš, Valdis; Dumpe, Baiba (2016). Cūkdelfīnu zobu iespiedumi neolīta keramikas rotājumā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–27. lpp.

Bērziņš, Valdis; Grasis, Normunds; Vasks, Andrejs; Ziediņa, Egita (2009). Jauni ^{14}C datējumi arheoloģiskiem pieminekļiem Rietumlatvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 5.–20. lpp.

Bērziņš, Valdis; Kalniņš, Mārcis (2014). Arheoloģiskie izrakumi Slocenes I neolīta apmetnē 2013. gadā. *Arheologu pētījumi Latvijā 2012. un 2013. gadā*. Sast. Juris Urtāns un Ingrīda Līga Virse. Rīga: Nordik, 14.–18. lpp.

Bronk Ramsey, Christopher (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon*, 51 (1), pp. 337–360. Pieejams: https://doi.org/10.1017/S0033822200033865.

Bronk Ramsey, Christopher (2021). *OxCal v.4.4.4.* Pieejams: https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal.html.

Courel, Blandine; Robson, Harry K.; Lucquin, Alexandre; Dolbunova, Ekaterina; Oras, Ester; Adamczak, Kamil; Andersen, Søren H.; Astrup, Peter Moe; Charniauski, Maxim; Czekaj-Zastawny, Agnieszka; Ezepenko, Igor; et al. (2020). Organic residue analysis shows sub-regional patterns in the use of pottery by Northern European hunter-gatherers. *Royal Society Open Science*, 7, 192016. Pieejams: https://doi.org/10.1098/rsos.192016.

Čakare, Agnese (2023). Eksperimentālā pieeja neolīta dzintara apstrādes procesu izzināšanā: Siliņupes apmetnes piemērs. *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi VIII. Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē / The Scholarly Readings of Young Historians VIII.* Sast. Ginta Ieva Bikše. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds, 45.–54. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64914.

Čakare, Agnese (2024). An experimental approach to the study of amber processing in the Neolithic: technical analysis of the Siliņupe amber assemblage, 4th mill. BC, Latvia. *Praehistorische Zeitschrift*, 99 (2), pp. 459–478. Pieejams: https://doi.org/10.1515/pz-2023-2037.

Dumpe, Baiba (2003). Jauni atzinumi par neolīta klājošās auklas keramiku. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 21, 110.–117. lpp.

Dumpe, Baiba (2006). Agrās tekstilās keramikas faktūru veidošanas īpatnības. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 23, 71.–84. lpp.

Dumpe, Baiba (2007). Agrā neolīta keramikas rekonstrukcijas. *Latvijas Nacionālā vēstures muzeja zinātniskie lasījumi 2004.–2006*. Sast. Jevgēnija Svikle. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 25.–44. lpp.

Europaeus-Äyräpää, Arne (1930). Die relative Chronologie der steinzeitlichen Keramik in Finnland. *Acta Archaeologica*, 1, S. 165–190, 205–220.

Grasis, Normunds (2002). Žucevas kultūras izcelšanās un attīstība apmetņu kontekstā: pētniecības retrospektīva un perspektīva. *Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas.* Sast. Ingrīda Virse. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs (Latvijas Vēstures muzeja raksti, 8), 55.–83. lpp.

Haferberga (Visocka), Vanda; Kons, Artis; Bērziņš, Valdis (2024). Ieskats neolīta podniecības tehnoloģijās Latvijas piejūras teritorijā: Siliņupes un Slocenes apmetņu keramikas analīze. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 33, 87.–121. lpp. Pieejams: https://doi.org/10.22364/aue.33.04.

Jankauskas, Rimantas; Palubeckaitė, Žydrūnė (2006). Palaeopathological review of the Zvejnieki sample. Analysis of cases and considerations of subsistence. *Back to the Origin. New Research in the Mesolithic-Neolithic Zvejnieki Cemetery and Environment, Northern Latvia.* Ed. by Lars Larsson and Ilga Zagorska. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, pp. 149–163.

Jones, Eppie R.; Zarina, Gunita; Moiseyev, Vyacheslav; Lightfoot, Emma; Nigst, Philip. R.; Manica, Andrea; Pinhasi, Ron; Bradley, Daniel G. (2017). The Neolithic transition in the Baltic was not driven by admixture with early European farmers. *Current Biology*, 27 (4), pp. 576–582. Pieejams: https://doi.org/10.1016/j.cub.2016.12.060.

Khrustaleva, Irina; Kriiska, Aivar (2021). From a concentration of finds to Stone Age architecture: the Lommi III pit-house in Northwestern Russia. *Documenta Praehistorica*, 48, pp. 82–101. Pieejams: https://doi.org/10.4312/dp.48.17.

Khrustaleva, Irina; Kriiska, Aivar (2025). Comb Ware cultures in the eastern Baltic. *Estonian Journal of Archaeology*, 29 (1), pp. 72–105. Pieejams: https://doi.org/10.3176/arch.2025.1.03.

Kriiska, Aivar; Lavento, Mika; Peets, Jüri (2005). New AMS dates of the Neolithic and Bronze Age ceramics in Estonia: preliminary results and interpretations. *Estonian Journal of Archaeology*, 9 (1), pp. 3–31.

Loze, Ilze Aleksandrovna (1979). *Pozdnij neolit i ranjaja bronza Lubanskoj ravniny* [Lubāna līdzenuma vēlais neolīts un agrā bronza]. Riga: Zinatne.

Loze, Ilze (2006). *Neolīta apmetnes Ziemeļkurzemes kāpās*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Lõugas, Lembi; Bērziņš, Valdis (2023). Natural history and exploitation of the harbor porpoise (*Phocoena phocoena* Linnaeus, 1758) during the Neolithic (ca. 4000–2000 cal. BC) in the Eastern Baltic Region. *Animals*, 13, 909. Pieejams: https://doi.org/10.3390/ani13050909.

Nordqvist, Kerkko (2025). Time to revise. Dating the emergence of Typical Comb Ware in Latvia. *Estonian Journal of Archaeology*, 29 (2), pp. 138–157. Pieejams: https://doi.org/10.3176/arch.2025.2.02.

Pesonen, Petro (2021). *Continuity and Discontinuity in Early, Middle and Late Neolithic Pottery Types of Eastern Fennoscandia: Reflections from Bayesian Chronologies*. Doctoral dissertation. Helsinki: University of Helsinki. Pieejams: http://urn.fi/URN:ISBN:9789515173119.

Piličiauskas, Gytis (2018). *Virvelinės keramikos kultūra Lietuvoje 2800–2400 cal BC*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Piličiauskas, Gytis; Kisielienė, Dalia; Piličiauskienė, Giedrė; Gaižauskas, Lukas; Kalinauskas, Algirdas (2019). Comb Ware Culture in Lithuania: New evidence from Šventoji 43. *Lietuvos archeologija*, 45, pp. 67–103. Pieejams: https://doi.org/10.33918/25386514-045002.

Piličiauskas, Gytis; Piličiauskienė, Giedrė; Jankauskas, Rimantas; Dupras, Tosha (2017). Reconstructing Subneolithic and Neolithic diets of the inhabitants of the SE Baltic coast (3100–2500 cal BC) using stable isotope analysis. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 9 (7), pp. 1421–1437. Pieejams: https://doi.org/10.1007/s12520-017-0463-z.

Reimer, Paula J.; Austin, William E. N.; Bard, Edouard; Bayliss, Alex; Blackwell, Paul G.; Bronk Ramsey, Christopher; Butzin, Martin; Cheng, Hai; Edwards, R. Lawrence; Friedrich, Michael et al. (2020). The IntCal20 Northern Hemisphere radiocarbon

age calibration curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon*, 62 (4), pp. 725–757. Pieejams: https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41.

Rimantienė, Rimutė (2005). *Die Steinzeitfischer an der Ostseelagune in Litauen*. Vilnius: Litauisches Nationalmuseum.

Rosentau, Alar; Grudzinska, Ieva; Kalińska, Edyta; Alexanderson, Helena; Bērziņš, Valdis; Ceriņa, Aija; Kalniņa, Laimdota; Karušs, Jānis; Lamsters, Kristaps; Muru, Merle; Nartišss, Māris; Paparde, Līga; Hang, Tiit (2023). Holocene relative shore-level changes and development of the Ģipka lagoon in the western Gulf of Riga. *Boreas*, 52, pp. 517–537. Pieejams: https://doi.org/10.1111/bor.12628.

Susat, Julian; Lübke, Harald; Immel, Alexander; Brinker, Ute; Macāne, Aija; Meadows, John; Steer, Britta; Tholey, Andreas; Zagorska, Ilga; Gerhards, Guntis et al. (2021). A 5,000-year-old hunter-gatherer already plagued by *Yersinia pestis*. *Cell Reports*, 35 (13), 109278. Pieejams: https://doi.org/10.1016/j.celrep.2021.109278.

Šturms, Eduards (1937). Neolīta apmetne Dundagas Purciemā. *Senatne un Māksla*, 1, 46.–54. lpp.

Šturms, Eduards (1940). Sārnates purva mītnes. *Senatne un Māksla*, 1, 41.–64. lpp.

Vankina, Lucija Voldemarovna (1970). *Torfjanikovaja stojanka Sarnate* [Sārnates purva apmetne]. Riga: Zinatne.

Vankina, Lūcija (1974). Sārnates tipa atradumi Latvijas neolīta apmetnēs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 11, 39.–52. lpp.

Vasks, Andrejs (2015). *No medniekiem un zvejniekiem līdz lopkopjiem un zemkopjiem. Latvijas aizvēstures senākais posms (10 500.–1. g. pr. Kr.)*. Rīga: Zinātne.

Zagorska, Ilga (2000). Sea mammal hunting strategy in the Eastern Baltic. *Lietuvos archeologija*, 19, pp. 275–285. Pieejams: https://talpykla.istorija.lt/bitstream/99999/2419/1/LA_19_275-285.pdf.

Zagorska, Ilga (2003). The "Gold Coast" of the Gulf of Riga. *Amber in Archaeology: Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology, Talsi 2001*. Ed. by Curt W. Beck, Ilze Biruta Loze and Joan M. Todd. Riga: Institute of the History of Latvia Publishers, pp. 106–115.

Ziediņa, Egita (2003). Akmens laikmeta apmetne Irbes upes krastā. *Lībiešu gadagrāmata = Līvlist āigastrõntõz*. Sast. Baiba Šuvcāne. [b.v.]: Lībiešu krasts, 5.–9. lpp.

Zunde, Māris (2011). Par radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datēšanas metodi un tās pielietošanu arheoloģijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 95.–119. lpp.

CHRONOLOGY OF THE MIDDLE NEOLITHIC IN WESTERN LATVIA AFTER ^{14}C DATINGS FROM COASTAL HABITATION SITES

Valdis Bērziņš

Radiocarbon (^{14}C) dates obtained in recent years for Middle Neolithic coastal habitation sites in western Latvia permit a reassessment of the absolute chronology of the pottery wares represented in this period. Typical Comb Ware in western Latvia is dated to the time interval 3800–3500 BC, Early Sārnate Ware to 3600–3000 BC and Late Sārnate Ware to 3400–2700 BC. The ^{14}C dates thus indicate considerable overlap in the chronology of these pottery wares. The new dates from Sārnate show that the Early Sārnate Ware occupation phase on this site was closely followed by the Late Sārnate Ware phase, pointing to rapid population replacement.

Keywords: Neolithic, chronology, radiocarbon dating, pottery, western Latvia

Summary

Whereas in eastern Latvia pottery was already being used in the late 6th and the 5th millennium (the Early Neolithic), we currently lack evidence from this period in western Latvia, and it remains unclear when ceramics were first adopted here. By contrast, the Middle Neolithic, approximately corresponding to the 4th millennium BC, is represented by a rich corpus of evidence from coastal sites in western Latvia. An important research task has been the establishment of a chronological framework for the Middle Neolithic of this region, but this has been hampered by the paucity of radiocarbon (^{14}C) dates. In this respect, the situation has greatly improved, with accelerator mass spectrometry datings from the Priedaine and Siliņupe sites, now supplemented by an additional series of datings from Sārnate and Pūrciems. This augmented dataset provides the basis for a new analysis, focussed on establishing the absolute age intervals of the three pottery wares distinguished in the Middle Neolithic of western Latvia, namely Comb Ware, Early Sārnate Ware and Late Sārnate Ware. The datings utilised in the analysis have been obtained from samples of charcoal, wood, bark and hazelnut shell. Food-crust dates are excluded to avoid freshwater and/or marine reservoir effects.

Taking into account the chronological interval established for Typical Comb Ware in Finland and the four datings from Priedaine and Pūrciems (Table 1, Fig. 1: KIA-40960, KIA-40961, KIA-40962, FTMC-MM88-1), Comb Ware in western Latvia may be dated to approximately 3800–3500 BC. In accordance with the Latvian periodisation, the advent of Comb Ware marks the beginning of the Middle Neolithic, and this chronological boundary should henceforth be set not at 4100 BC, as practiced until now, but rather at c. 3800 BC. Admittedly, additional datings are needed to refine the chronological boundaries of Comb Ware in both western and eastern Latvia.

Three datings from Sārnate, six from Siliņupe and one from Pūrciems (Table 1, Fig. 1: Tln-2918, FTMC-MM88-8, FTMC-UM96-1, FTMC-UM96-2, FTMC-UM96-3, FTMC-UM96-5, FTMC-UM96-6, Poz-123665, Poz-137613, Poz-137614) give an overall chronological interval for Early Sārnate Ware spanning 3640–2935 BC (2σ). Comparison of the datings ssuggests that the Early Sārnate Ware habitation phase at Siliņupe commenced earlier and lasted longer than the habitation phase with this pottery ware at Sārnate.

Eight datings from Sārnate and two from Pūrciems (Table 1, Fig. 1: FTMC-UZ29-5, FTMC-UZ29-6, FTMC-MM88-3, FTMC-MM88-4, FTMC-MM88-5, FTMC-MM88-6, FTMC-MM88-7, FTMC-MM88-9, Poz-196656, Poz-196692) give an overall chronological interval for Late Sārnate Ware spanning 3496–2674 BC (2σ), with both of the Pūrciems dates falling in the early part of this interval.

There is, thus, a major overlap between the chronological intervals obtained from the ^{14}C datings for the three pottery wares. In part, this may be accounted for by the inherent imprecision of ^{14}C dating, whereby the dated phenomena appear to cover a longer timespan than they actually do. However, the dating evidence is sufficiently extensive to demonstrate that the observed chronological overlap does, at least in part, reflect the true pattern of development. Thus, several datings indicate that Comb Ware was in use at Priedaine contemporaneously with Early Sārnate Ware at Siliņupe, 30 km further west. Likewise, the datings for Early Sārnate Ware at Siliņupe are contemporaneous with or even slightly later than several of the datings obtained for the Late Sārnate Ware phase at Sārnate.

Such a pattern might be thought to reflect an uneven pace of local development, resulting in an asynchronous pattern of cultural change across western Latvia. However, the datings from Sārnate point to a different course of events. As the author has previously described, the separate occupation phases at Sārnate are clearly distinct, with very few indications of a gradual development of cultural tradition. Hitherto, it could be suggested that incremental cultural change cannot be traced at Sārnate simply because the site does not present an unbroken record of habitation. However, the new series of ^{14}C datings reveals that the Early Sārnate Ware phase at this site was followed very closely by the Late Sārnate Ware phase, indicating rapid population replacement. At some time between 3300 and 3100 BC, a new group occupied this site, replacing the community previously inhabiting it.

There is currently no empirical evidence for characterising the processes that led to rapid population replacement at Sārnate. Hypothetically, this could reflect forceful expansion by a different cultural group into the area, occupying the resource-rich lakeshore location. Neither can we exclude the possibility that this occurred in the wake of a major epidemic. We may note in this connection that the approximately contemporaneous Riņņukalns site, by Lake Burtnieks in north-central Latvia, has yielded the earliest DNA evidence of *Yersinia pestis*, the bacterium responsible for bubonic plague.

Iesniegts / Submitted 30.01.2026.

© 2026 Valdis Bērziņš, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

https://doi.org/10.22364/lviz.125.03
pp. 53–74

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

IESKATS INFLANTIJAS MUIŽNIEKU POLITISKAJĀ DARBĪBĀ LIELĀ ZIEMEĻU KARA LAIKĀ, 1700–1721: JANA VILHELMA PLĀTERA PIEMĒRS

Edvards Seliška
0009-0003-2213-7307

Raksts aplūko 18. gadsimta pirmās puses viena no politiski un diplomātiski aktīvākā inflantieša Jana Vilhelma Plātera (1676? – 1757) darbību Lielā Ziemeļu kara laikā (1700–1721). Inflantijas šļahtas (Latgales muižnieku) nostāja šī kara laikā ir ļoti maz pētīts temats. Tādēļ caur viena inflantiešu šļahtiča darbības prizmu dots ieskats par inflantiešu politiskajiem uzskatiem notikumos, kuri būtiski ietekmēja Latvijas un Baltijas jūras reģiona ģeopolitisko situāciju. Ja Polijas-Lietuvas kopvalstij šis bija norieta sākums, tad Plāteru dzimtai – veiksmīgas politiskās karjeras sākums.

Atslēgas vārdi: Jans Vilhelms Plāters, Lielais Ziemeļu karš, Inflantija, Pēteris I, Augusts II

Ievads

Lielais Ziemeļu karš bija viens no ģeopolitiskiem pagrieziena punktiem Latvijas, Baltijas jūras un Eiropas vēsturē. Latvijas vēstures kontekstā tas ir pētīts jautājums, primāri skarot Vidzemes[1] un Kurzemes[2] vēsturi. Krietni mazāk pētīti ir procesi šajā laikā Inflantijā (Latgalē), kura kopš 1677. gada pastāvēja kā patstāvīga administratīva vienība – vojevodiste Polijas-Lietuvas valstī jeb Žečpospoļitā. Vienlaikus Inflantijai bija kņazistes/hercogistes (*księstwo*) tituls, pieļaujams,

1 Dunsdorfs 1962, 139–154; Dorošenko 1986, 100–102.

2 Jakovļeva 2002, 65–93; Jakovļeva 2003, 65–96; Jakovļeva 2005, 48–69; Jakovļeva 2006, 44–60; Jakovļeva 2007, 42–72; Jakovļeva 2008, 29–46; Jakovļeva 2009, 49–70; Strods 1993, 48–89.

norādot uz šo provinci kā Pārdaugavas hercogistes (1561–1629, latīņu val. *Ducatus Livoniae Ultradunensis*) turpinājumu.

Poļu vēsturnieks, viens no vadošajiem 17.–18. gadsimta Latvijas un īpaši Inflantijas vēstures speciālistiem Polijā Boguslavs Dibass ir aplūkojis Lielā Ziemeļu kara militārpolitisko ietekmi Inflantijā.[3] Polijas historiogrāfijā atsevišķu inflantiešu, piemēram, Plāteru un Borhu dzimtas pārstāvju, biogrāfijās atrodamas norādes par viņu darbību 18. gadsimta sākumā. Tās Poļu biogrāfiskajā vārdnīcā (*Polski Słownik Biograficzny*) publicēja vadošie poļu vēsturnieki.[4] Lietuviešu vēsturnieka Mindauga Šapokas inovatīvajā pētījumā par Lietuvas lielkņazistes militārpolitisko un finansiālo situāciju kara posmā pēc krievu uzvaras Poltavas kaujā 1709. gadā parādās atsevišķu inflantiešu politiskās afiliācijas.[5] Lietuviešu zinātnieks jau turpmāk ir padziļināti pievērsies tieši Jana Vilhelma Plātera diplomātiskai darbībai, koncentrējoties uz 1710.–1716. gada misiju Rīgā un Vidzemē. Tās laikā ar Krievijas pusi cita starpā tika skarts arī jautājums par iespējamu Vidzemes nodošanu Žečpospoļitai.[6] Arī Latvijas jaunie vēsturnieki pievērsušies situācijai Inflantijā 18. gadsimta sākumā.[7] Taču informācijas pamatmasa ir meklējama nepublicēto avotu klāstā. Ziņas par inflantiešu kontaktiem ar Krieviju 18. gadsimta sākumā iegūstamas no korespondences, kas glabājas Lietuvas Zinātņu akadēmijas Vrubļevsku bibliotēkā (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, LMAVB) Viļņā. Savukārt Lietuvas Valsts vēstures arhīvā (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, LVIA)[8] un Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LNA-LVVA) atrodamas Inflantijas muižnieku (šļahtas) sanāksmju jeb seimiku instrukcijas sūtņiem uz Seimu,[9] kā arī korespondence Piltenes un Kurzemes jautājumā, kura risināšanā inflantieši bija iesaistīti. Polijas Galvenais seno aktu arhīvs (*Archiwum Główne Akt Dawnych*, AGAD) glabā bagātīgu korespondenci starp magnātu dzimtām, kā, piemēram, Radziviliem, un inflantiešu dzimtu (Plāteru, Borhu) pārstāvjiem. Ļoti apjomīgu materiālu – dienasgrāmatas, seimiku instrukcijas, politiska rakstura korespondenci, valdnieku izdotas

3 Dibass 1999, 66–74.

4 Link-Lenczowski 1981a, 654; Link-Lenczowski 1981b, 661–662; Wasilewski 1981a, 659–660; Wasilewski 1981b, 653–654. – Jāatzīmē, ka par to, ka gandrīz gadsimtu senas biogrāfijas ir nepilnīgas vai pat kļūdainas, jaunu atklājumu kontekstā liecina Fabiana Teofila Kazimira Ksaverija Borha (*Fabian Teofil Kazimierz Ksawery Borch*; † 1716) biogrāfija: Łopaciński 1936, 311.

5 Šapoka 2017.

6 Šapoka 2025.

7 Seliška 2021, 56–60; Bogdanoviča 2023.

8 T. s. Plāteru jeb 1276. fonds.

9 LNA-LVVA gadījumā tās kompakti atrodamas Daugavpils tiesu grāmatās 712. fondā par laika posmu 1700.–1771. gads.

privilēģijas – ietver Krievijas Valsts seno aktu arhīvā (*Rossijskij Gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov*, RGADA) esošā Lietuvas Metrika[10] jeb Lietuvas lielkņazistes 14.–18. gadsimta kancelejas dokumenti.

Par rakstā pētāmo personu ir izvēlēts laikmeta viens no politiskajā arēnā pamanāmākajiem inflantiešiem – Inflantijas vojskis (poļu val. *wojski*; latīņu val. *tribunus*)[11] Jans Vilhelms Plāters (*Jan Wilhelm Plater*, 1676?–1757). Viņš bija Inflantijas zemes tiesneša (poļu val. *sędzia ziemski*) Daniela Gotarda Plātera (*Daniel Gotard Plater*, 1645–1717) dēls un Daugavpils stārasta (valdnieka īpašumu pārvaldnieks uz mūžu), vēlāk mūža nogalē Inflantijas vojevodistes galvas jeb vojevodas (1735–1736) Jana Ludvika Plātera (*Jan Ludwik Plater*, ap 1690–1736) pirmās pakāpes brālēns. J. L. Plāters bija Inflantijas Plāteru līnijas pārstāvis, savukārt J. V. Plāters – Žemaitijas līnijai piederīgs. Tomēr jāņem vērā, ka J. V. Plāters ieņēma amatu Inflantijas provinces pārvaldē, viņam bija īpašumi Latgalē – Rēzeknes traktā Ūzulmuiža (Ozolmuiža), un Inflantijas, Kurzemes jautājumu risināšana bija būtiska viņa darbībā. Taču J. V. Plātera dēls Vilhelms Jans Plāters (*Wilhelm Jan Plater*, 1715–1769) pieskaitāms pie Žemaitijas politiskās dzīves.

Raksta mērķis ir ar J. V. Plātera darbības piemēru iezīmēt līdz šim ļoti maz zināmo Inflantijas muižnieku diplomātisko darbību Lielā Ziemeļu kara laikā un dot vēstures avotos balstītu skaidrojumu jautājumā par Vidzemes piederību un politiski juridisko situāciju Kurzemes un Zemgales hercogistē.

Vidzemes piederības jautājums un Jana Vilhelma Plātera diplomātiskā darbība Pētera I galmā

Laikmets, kurā J. V. Plāters darbojās, mainīja Žečpospoļitas ģeopolitisko nozīmi – iesākās tās noriets. Lielais Ziemeļu karš ir daļa no plašākas Polijas-Lietuvas valsts iekšējo satricinājumu virknes: Lietuvas pilsoņu karš (1696–1702) un visas valsts mēroga pilsoņu kari – 1704.–1706. gadā tas bija starp Krievijas sabiedrotā, Vetīnu dinastijas (vācu val. *Wettin*) pārstāvja Augusta II (1670–1733; Saksijas tronī kā Frīdrihs Augusts I / *Frederick Augustus I*, 1694–1733; Polijas-Lietuvas tronī 1697–1706, 1709–1733, valdīja kā Žečpospoļitas-Saksijas personālūnijas valdnieks) un Zviedrijas atbalstītā Staņislava Leščiņska (*Stanisław Leszczyński*, 1677–1766; Polijas-Lietuvas tronī 1704–1709, 1733–1736) piekritējiem. Savukārt

10 RGADA, 389. fonds; neliela daļa Lietuvas Metrikas atrodama arī LVIA un AGAD.

11 Lokālās pārvaldes amats (*urząd ziemski*), kara laikā atbildīgs par iekšējo mieru un kārtību konkrētajā provincē. No Inflantijā 26 hierarhijas amatiem tas atradās augstajā piektajā vietā.

1715.–1716. gadā tas bija Žečpospoļitas šļahtas karš pret personālūnijas partneri – Saksijas armiju. Vienlaikus inflantieši, kuri tobrīd bija jaunienācēji uz Žečpospoļitas politiskās skatuves, tieši šajos notikumos ieguva plašāku ietekmi un sāka veidot veiksmīgas politiskās karjeras.

Plāteri 17. gadsimta nogalē bija kļuvuši par provinces vadošo dzimtu, pārņemot ietekmes sviras no Tīzenhauzeniem.[12] Noteikti sava loma Plāteru un vispār inflantiešu elites, kuru veidoja Polijas-Lietuvas valstij lojalitāti saglabājušie livoniešu pēcteči, iesaistei valsts politiski militārajos procesos bija viņu "starpreģionālismam". Proti, Plāteri līdzās Borhiem (*Borch*), Karmeliem fon Bergiem (*Carmel von Berg*), Korfiem (*Korff*), Manteifeliem (*Manteuffel*), Grothusiem (*Grothuz*) un Zībergiem (*Sieberg*) aizvien saglabāja saikni ar Kurzemes hercogisti, uzturēja darījuma attiecības ar Rīgu, savu vāciskās izcelsmes apziņu un valodas prasmes. Līdz ar to arī viņiem bija zināšanas, ekspertīze Kurzemes hercogistes lietās, kāda pārējai Žečpospoļitas šļahtai nebija.

J. V. Plāters tiek asociēts ar Žečpospoļitas ārpolitiski *prokrieviskā* virziena vadītāju, Lietuvas armijas komandieri – lielhetmani (1709–1730), lielkņazistes ietekmīgāko politiķi posmā starp Poltavas kauju 1709. gadā un 1717. gada t. s. Mēmo Seimu (*Sejm Niemy*) Ludviku Konstantiju Poceju (*Ludwik Konstanty Pociej*, 1664–1730).[13] Ārpolitiski uz Krieviju orientētā virziena ietvars bija 1704. gadā zviedru iebrukuma laikā dibinātā anti-zviedru un anti-Leščiņska Sandomiras militārā savienība jeb konfederācija[14] (*konfederacja sandomierska*). Konfederācija pastāvēja līdz Mēmajam Seimam 1717. gadā. Šai ārpolitiski uz Krieviju orientētajai grupai, kurā dominēja Lietuvas magnāti (politiski un saimnieciski ietekmīgākie muižnieki), saknes meklējamas 17. gadsimta beigu t. s. republikantu kustībā. Tā bija izveidojusies kā pret Sapehu dzimtas (*Sapiehowie*) hegemoniju vērsta politiskā kustība.[15]

L. K. Pocejs kara gaitā vairākkārt mainīja nostāju pret Vetīnu dinastijas valdnieku un Staņislavu Leščiņski. Taču J. V. Plāters vienmēr uzskatīts par

12 Seliška 2024, 174–186.

13 Šapoka 2025, 58.

14 Polijā un Lietuvā muižniekiem bija tiesības veidot militāras savienības, lai panāktu konkrēta politiskā mērķa sasniegšanu, un visbiežāk tās organizēja un vadīja valsts ietekmīgākie šļahtiči jeb magnāti. Konfederācijas varēja būt gan pret valdnieku vērstas, gan monarhu atbalstošas. Konfederācija tika izveidota arī bezvaldnieka jeb *interrex* posmā, kā arī varēja tik izveidota, sasaucot Seimu, valstiskas krīzes apstākļos. Tādos gadījumos nedarbojās t. s. *liberum veto* princips, kas ikvienam parlamenta deputātam ļāva izbeigt Seima darbu vai nobloķēt pieņemtos lēmumus.

15 Seliška 2025, 50–66.

lielhetmaņa uzticības personu, ar kuru to saistīja patrona–klienta attiecības.[16] L. K. Pocejs bija saistīts ar Krieviju jau kopš 17. gadsimta beigām, kad meklēja krievu militāro atbalstu briestošajā Lietuvas pilsoņu karā pret amatus un ietekmi monopolizējušo Sapehu dzimtu.[17] Vienlaikus Poceju dzimtas, kā arī J. V. Plātera ietekmes Žečpospoļitā stūrakmens bija laulības ar vienas no anti-Sapehu politiskās nometnes vadošo dzimtu – Ogiņsku pārstāvēm. L. K. Poceja māte bija Lietuvas armijas komandiera, lielhetmaņa (1709) Gžegoža (Hregorija) Antonija Ogiņska (*Grzegorz / Hrehory Antoni Ogiński*, 1654–1709) tante (tēva māsa) Regīna (*Regina Ogińska*, *primo voto Korff*, *secundo voto Pociej*, 1624–1700).[18] Savukārt J. V. Plātera sieva bija G. A. Ogiņska brāļa Leona Kazimira Ogiņska (*Leon Kazmierz Ogiński*, 1658–1700) meita Helēna (*Helena Ogińska*, † 1739). Tas, iespējams, izskaidro J. V. Plātera īpašās (un sekmīgās) rūpes panākt, ka Krievijas puse un Rīgas pilsēta apmierināja visas G. A. Ogiņska pusbrāļa Kazimira Ogiņska (*Kazimierz Ogiński*, † 1733) prasības, kad tas 1714. gadā uzturējās Rīgā.[19]

J. V. Plātera oficiālo statusu raksturo viņa paša lietotie amata apzīmējumi. 1712.–1713. gadā viņš parakstījās kā "Polijas un Lietuvas vēstnieks", "Lietuvas rezidents" un tā arī tika dēvēts Inflantijā tapušos dokumentos. Lietuvas elite parūpējās, lai J. V. Plātera juridiskais statuss Krievijas pusei būtu skaidrs – viņš bija Sandomiras konfederācijas sūtnis. Augusts II sankcionēja J. V. Plātera statusu tikai uz brīdi, ņemot vērā, ka valdnieka attiecības ar inflantieša patronu L. K. Poceju bija sliktas.[20] J. V. Plāters 1710. gada Rīgas aplenkuma laikā atradās krievu armijas nometnē. Jau pēc Rīgas padošanās krieviem J. V. Plāters uzturējās pilsētā, kur viņa galvenais uzdevums bija nodrošināt, ka Lietuvas lielkņazistes eksports (graudi un kokmateriāli), nonākot krievu kontrolētajā Vidzemē

16 Patrona–klienta attiecību pamatā bija sociāli zemāka šļahtiča (klienta) attiecības ar sociāli augstākstāvošu šļahtiču (patronu). Šīs attiecības jau pēc postošajiem 17. gs. vidus kariem sāka veidot neformālu, paralēlu sabiedriski politisko kārtību. Īpaši izteikti tas bija Lietuvas lielkņazistē, kur tradicionāli ļoti turīgo un politiski militāri vadošos amatus ieņemošo muižnieku jeb magnātu ietekme bija izteiktāka nekā Polijā.

17 Arī Saksijas diplomāti apsvēra domu izmantot krievu militāro palīdzību 1697. gadā pret konkurentu – Francijas kandidātu uz Polijas-Lietuvas troni. Wojciechowski 2020, 277.

18 Jurgaitis 2021, 231. Regīnas, dzimušas Ogiņskas, pirmais vīrs bija Valters Šimons Korfs (*Walter Szymon Korff*, 1621–1660), pazīstamā inflantiešu militārā komandiera, Radzivilu protestantu Biržu līnijas klienta Mikolaja Korfa (*Mikołaj Korff*, † 1659) dēls. Šie Korfi bija gan Radzivilu Biržu līnijas (kalvinistu) klienti, gan Vāsu dinastijas atbalstītāji. Rachuba 2006, 26, 28.

19 Šapoka 2025, 69.

20 J. V. Plātera vēstule K. A. Šembekam, 01.03.1713. BCza, rkp. 466, s. 3–6; Šapoka 2025, 74. Te jāņem vērā arī Lietuvas partikulārisms Ziemeļu kara laikā un, piem., termina Lietuvas Žečpospoļita (Lietuvas Republika) lietojums. Sliesoriūnas 2015, 122–136.

un Kurzemē, netraucēti turpinātu ceļu pa Daugavu cauri Rīgai. Rīga tobrīd bija svarīgs saziņas punkts starp Lietuvu un Krieviju. Pie J. V. Plātera kā rezidenta cara Pētera I (*Pjotr I Alekseevich*, 1672–1725; Krievijas cars 1682–1725; Krievijas imperators 1721–1725) galmā vērsās Žečpospoļitas tirgotāji, meklējot palīdzību pret, viņuprāt, netaisnīgi augstajām Rīgas uzliktajām tirdznieciskās darbības nodevām.

Inflantietis jau iepriekš bija vērsies pie Rīgas rātes ar sūdzībām par Rīgas tirgotāju krāpšanos ar svariem un mēriem. To visu rāte asi noraidīja kā nepamatotu apmelošanu. Arī turpmākos gados tēma par diskriminējošu Rīgas attieksmi pret Žečpospoļitas tirgotājiem parādīsies J. V. Plātera sarakstē ar Rīgu un Krievijas caristes varas iestādēm. Visos gadījumos gan apsūdzības tika skarbi noraidītas.[21] Attiecības ar Rīgas tirgotājiem Inflantijai bija ciešas, jo tā bija gan preču noieta vieta, gan vieta, kur aizņemties vienmēr trūkstošo naudu. Taču attiecības bija ne bez sarežģījumiem. Tā kā apmaiņā pret aizdevumu tika iznomāts nekustamais īpašums, varēja veidoties konflikti par maksājumu kavējumiem, līguma nosacījumu neizpildi u. c. Dažkārt tas noveda pat pie vardarbības starp inflantiešiem un rīdziniekiem.[22] Inflantiešu interešu aizstāvēšana attiecībās ar Rīgas tirgotājiem bija tēma, kura bija svarīga arī pēc Lielā Ziemeļu kara un tika aktualizēta seimiku instrukcijās. Jans Vilhelms uzskatīja, ka jāizmanto pazīšanās ar caru Pēteri I, lai inflantiešiem labvēlīgi risinātu nesaskaņas ar rīdziniekiem.[23]

Jāatzīmē, ka J. V. Plāters nekautrējās ļaunprātīgi izmantot savu ietekmi un stāvokli. Tā, piemēram, viņš lika arestēt no Viļakas stārastijas (*starostwo marienhauzskie*) Rīgā nonākušos kokmateriālus un tad pieprasīja 200 tāleru

21 Žečpospoļitas tirgotāju vēstule no Rīgas Plāteram, [b. d.] 1718. LMAVB, F-198–28, 3; Link-Lenczowski 1981b, 661; Šapoka 2025, 61, 68–69.

22 1687. gadā Inflantijas kastelāns (latīņu val. *castellanus*, otrs augstākais provinces amats pēc vojevodas) Vladislavs Karmels-Bergs (*Władysław Carmel fon Berg*, † 1710) bija iznomājis uz sešiem gadiem savus īpašumus Rīgas tirgotājiem Bērensiem (*Berens*) apmaiņā pret aizdevumu. Rīgas tirgotājs esot izcēlies ar nežēlību īpašumu pārvaldē, turklāt Karmels-Bergs un viņa īpašumu iznomāšana nespēja nosegt aizdevumu, un starp Bērensu un Karmelu-Bergu sākās vardarbīgs konflikts, ko sarežģīja zviedru Kurzemes okupācija. Taču jau 18. gs. 40.–50. gados Karmelu-Bergu radinieks (caur laulībām) Strutiņskis ilgstoši tiesājās jau ar J. A. Borhu par šiem īpašumiem. Šaķu stārasta Strutiņska izklāsts Inflantijas podkomožijam (latīņu val. *subcamerarius*; attiecīgās provinces nekustamo īpašumu robežstrīdu tiesnesis) Janam Jendžejam (Andžejam) Borham, 23.06.1740. LNA-LVVA, 2598–1–101, 5.–7. lp. Jāatzīmē, ka Bērensi jau vismaz kopš 17. gs. 80. gadiem iepirka Žečpospoļitas magnātu Ogiņsku, Čartorisku (*Czartoryscy*), Radzivilu preces (galvenokārt kokmateriālus un kaņepes), kā arī, iespējams, aizdeva tiem naudu. Doroshenko 1985, 181–182.

23 J. V. Plātera norādījumi par Inflantijas finansēm aktuālajiem jautājumiem uz Seimu, 07.06.1722. LVIA, 1276–2–97, l. 301v–302.

kukuli, lai precēm arestu noņemtu un tās varētu tikt tirgotas:[24] par šādu summu, iespējams, varēja gadu uzturēt 200 smagi bruņotu kavalēristu lielu militāro vienību.[25] Tobrīd Viļakas stārastija vēl atradās Juzefa Vandalīna Mnišeha (*Józef Wandalin Mniszech*, 1670–1747) pārvaldīšanā, kurš bija precējies ar J. V. Plātera sievas Helēnas tēva Leona Kazimira māsīcu Eleonoru Ogiņsku (*Eleonora Ogińska*, 1673–1710). Kā redzams, tad prokrieviskajā nometnē esošais J. V. Mnišehs arī bija saistīts ar Ogiņsku dzimtu. J. V. Mnišehs uzturējās Pētera I galmā un saņēma no cara pastāvīgu samaksu.[26] Sandomiras konfederācijas iekšienē pastāvēja konkurence starp G. A. Ogiņski, tobrīd Lietuvas lauka hetmani (lielhetmaņa vietnieks), un Lietuvas lielhetmani (1703–1707) Mihalu Servaciju Visņovecki (*Michał Serwacy Wiśniowiecki*, 1680–1744). M. S. Visņoveckis izmantoja citu inflantieti – Inflantijas podkomožiju Fabianu Teofilu Kazimiru Ksaveriju Borhu (*Fabian Teofil Kazimierz Ksawery Borch*, † 1716),[27] lai pārliecinātu J. V. Mnišehu, ka cara galmā jāsadarbojas Krievijas atbalsta nodrošināšanai pret zviedriem, nevis jākonkurē.[28] Iespējams, nav arī nejauši, ka J. V. Plāters, L. K. Poceja klients, radīja grūtības tieši J. V. Mnišeham. Jāatzīmē, ka J. V. Mnišehs jau nākamajā – 1713. gadā cedēja Viļakas stārastiju Ježijam Konstantijam Hilzenam (*Jerzy Konstanty Hylzen*, 1660–1737), kurš aizsāka Hilzenu dzimtas straujo kāpumu Žečpospoļitas elites rindās, kā arī šīs inflantiešu dzimtas sadarbību ar vēlāk, 18. gadsimta vidū, ietekmīgajiem Mnišehiem.[29]

---

24 Nauda no pārdošanas vismaz teorētiski bija paredzēta *hibernas* jeb armijas pārziemošanai nepieciešamā nodokļa nomaksai, tā kā vietējie Viļakas iedzīvotāji bija brīvi un neizkontrolējami un nemaksāja nodokļus, 30.06.1712. [23.06.1721., noraksts, poļu val.]. LNA-LVVA, 712–1–57, 95., 125. lp.

25 Poraziński 1988, 82.

26 Perzanowska 1976, 474–478.

27 1936. gadā publicētajā F. T. Borha īsā biogrāfijā Poļu biogrāfiskajā vārdnīcā kā nāves gads kļūdaini norādīts 1716. gads. 1710. gada augustā par Lietuvas artilērijas ģenerāli kļuva S. E. Denhofs F. T. Borha nāves dēļ; F. T. Borha testaments tika sastādīts 1710. gadā, un 1715. gadā tika sastādīts nelaiķa F. T. Borha parādsaistību saraksts. Artilērijas ģenerāļa Fabiana Borha testaments, [b. d.] 1710. LNA-LVVA, 2598–1–88, 1.–3. lp. – Nokārtoto nelaiķa ģenerāļa Borha saistību saraksts, [b. d.] 1715. LNA-LVVA, 2598–1–94, 1.–5. lp.

28 Lietuvas lielhetmaņa slepenā instrukcija Fabianam Teofilam Borham diplomātiski militārajā misijā pie cara Pētera I, [b. d.] 1705. LNA-LVVA, 2598–1–109, 1.–3. lp.; Rachuba 1992, 624.

29 Mikulski, Rachuba, Gąsiorowski 1994, 193, Nr. 2080; J. V. Mnišehs cedē Marienhauzas stārastiju G. K. Hilzenam, 03.03.1713. [poļu val.]. LNA-LVVA, 6984–1–83, 176.–177. lp. J. V. Mnišehs pats uz vietas Inflantijā neatradās un stārastiju nepārvaldīja, šos pienākumus veica viņa pārvaldnieks, vicestārasts (*podstarosci*) Jans Stebņickis, kurš 1712. gadā mēģināja vietējam baznīckungam atsavināt Baznīcas īpašumu. LNA-LVVA, 6984–1–65, 101. lp. o. p.; Wróbel 2022, 47.

J. V. Plātera piederība politiski prokrieviskajai nometnei gan nebūt nenozīmēja servilismu un Žečpospoļitas interešu neaizstāvēšanu. Pieļaujams, ka šis Inflantijas muižnieks raudzījās uz Krieviju kā sabiedroto, līdzvērtīgu partneri, ar kuru risinot nesaskaņas, nav noteikti jāpakļaujas tā gribai. Tā J. V. Plāters ar bažām ziņoja Karolam Staņislavam Radzivilam (*Karol Stanisław Radziwiłł*, 1669–1719), L. K. Poceja politiskajam sabiedrotajam, par Krievijas spēku Kurzemē komandiera feldmaršala Aleksandra Menšikova (*Aleksandr Danilovich Menshikov*, 1673–1729) plāniem meklēt pārtiku Krievijas armijai Lietuvā. Iemesls tam esot feldmaršalam dotais cara Pētera I rīkojums ar 25 000 lielu armijas korpusu no Vidzemes doties cauri Lietuvai palīgā Krievijas armijai karā pret Osmaņu impēriju[30] (te runa acīmredzot ir par krieviem neveiksmīgo t. s. Prutas karagājienu 1710.–1711. gadā).

Krievijas armijas uzturēšana bija ilgstoša problēma, tā kā septiņus gadus vēlāk J. V. Plāteram dotā instrukcijā bija norādīts: panākt, lai krievi nelaupa Kurzemē un Lietuvā, jo pretējā gadījumā jau tā izpostītā zeme nevarēs nevienu vairs pabarot.[31] J. V. Plātera priekšlikums bija saistīt Polijas-Lietuvas atļauju A. Menšikova komandētajam korpusam virzīties cauri Lietuvai ar Pētera I (tieši cara, nevis viņa pārstāvju) rakstisku garantiju, ka Krievija atdos Žečpospoļitai Zviedrijai atņemto Vidzemi un Rīgu.[32] To noteica 1704. gada Narvas vienošanās, kuru Krievija gan neplānoja ievērot.[33] J. V. Plāters sarakstē ar K. S. Radzivilu īsi pēc Rīgas ieņemšanas izteica pārliecību, ka cars turēs solījumu, atdodot Žečpospoļitai Rīgu un Livoniju. Rīgas atdošanu Polijai-Lietuvai A. Menšikovs bija J. V. Plāteram sarunā solījis.[34] Cita starpā 1719. gadā Pēteris I kā argumentu

30 J. V. Plātera vēstule Radzivilam, 20.01.1711. AGAD, Archiwum Radziwiłłów (turpmāk – AR), dział V, sygn. 11826, s. 4.

31 Žečpospoļitas Seima instrukcija Plāteram, 07.12.1718. LMAVB, F-198–28, 1. Seims tika noturēts no 1718. gada 3. oktobra līdz 15. novembrim.

32 J. V. Plātera vēstule Radzivilam, 20.01.1711. AGAD, AR, dział V, sygn. 11826, s. 5–6.

33 Zviedru Vidzemes atdošana Žečpospoļitai tika aktualizēta jau trīs gadus pēc Narvas vienošanās, kad Žečpospoļitas sūtņu pie Pētera I galma instrukcijā kā viens no pārmetumiem Krievijas pusei bija norādīts, ka krievu armijas ieņemtajās Zviedru Vidzemes teritorijās, kuras pienāktos Žečpospoļitai, par amatpersonām tiek nozīmēti Krievijas ierēdņi. – Instrukcija sūtņiem pie Krievijas cara: L. K. Pocejam, Romanovskim, F. T. K. K. Borham un Dorpovskim, 25.08.1707. LNA-LVVA, 2598–1–144, 1.–2. lp.

34 J. V. Plātera vēstule K. S. Radzivilam, 20.01.1711. AGAD, AR, dział V, Plater Jan, sygn. 11826, s. 9.

tam, ka Narvas vienošanās tam nav saistoša, minēja Augusta II separāto mieru ar Zviedriju 1706. gadā un viņa atteikšanos no Žečpospoļitas troņa.[35]

J. V. Plāters, atrodoties cara galmā un Rīgā, uzturēja prasību samazināt krievu kontribūcijas apjomus Žečpospoļitas zemēs un izvākt Krievijas karaspēku no Lietuvas 1711.–1712. gadā, kad tas bija ceļā karam ar Zviedriju Pomerānijā. J. V. Plāters bija plašākas Mihala Puzinas (*Michał Puzyna*, 1664–1723), vadošā Krievijas jautājumu eksperta Polijā-Lietuvā, vadītas sūtniecības loceklis. Jāatzīmē, ka M. Puzinas brāļa meita Ludvika bija precējusies ar vēlākā Inflantijas vojevodas Jana Ludvika Plātera brāli Fabianu Ksaveriju Plāteru (*Fabian Ksawery Plater*, 1679–1742). Šī delegācija pārstāvēja ar Krievijas armijas klātbūtni neapmierināto Lietuvas lielkņazistes šļahtu. Bija plānots, ka J. V. Plāters 1711. gadā nodos personīgi caram lūgumu, lai viņa armija atstāj Lietuvu, taču nav ziņu, vai šāda tikšanās notikusi.[36] J. V. Plātera pietuvinātību cara anturāžai mēģināja izmantot Lielā Ziemeļu kara laikā Zviedriju atbalstošie Sapehas, kuri pēc Poltavas kaujas krita Polijas-Lietuvas troni atguvušā Augusta II nežēlastībā. Sapehas 1711. gadā lūdza J. V. Plāteru, kurš tobrīd rezidēja Rīgā, apliecināt A. Menšikovam savu uzticību Augustam II. Cik noprotams, tad J. V. Plāters izrādīja gatavību to darīt.[37]

J. V. Plāters bija zināms Krievijas ārpolitikas vadītājam lielkancleram Gavrilam Golovkinam (*Gavrila / Gavriil Ivanovich Golovkin*, 1660–1734), sarakstoties par Krievijas armijas laupīšanām Inflantijā un Baltkrievijas vojevodistēs.[38] Inflantietis arī izpelnījās A. Menšikova atzinību par sniegtajiem pakalpojumiem (nav gan zināms, kādiem tieši).[39] Šī inflantieša darbība zināmā mērā ierakstās Lietuvā 17.–18. gadsimtā sastopamajā tendencē ārpolitikas laukā krīzes situācijās darboties neatkarīgi no Polijas.[40] Taču J. V. Plātera gadījumā noteikti ir arī runa par indivīda ambīcijām un saistīšanos līdz ar to ar kādu no politiskajām nometnēm, šajā gadījumā t. s. republikantiem Lietuvā.

Inflantijas seimiks kā viens no retajiem saglabāja uzticību Augustam II 1715. gadā, kad Žečpospoļitā brieda kārtējais pilsoņu karš. Krievijas armijas

35 Kosińska 2005, 31–46. – Pētera I vēstules Žečpospoļitas sūtņiem tulkota kopija, 18.01.1719., no nesistematizētiem LNA-LVVA glabāšanā esošiem Piltenes un Kurzemes landtāgu, kā arī Maidelu (*Maydell*) un Ostenzakenu (*von der Osten-Sacken*) dzimtu arhīviem, apzīmēti kā *rubrika 1723/59*, 1.–18. lp.

36 Šapoka 2017, 94, 97; Šapoka 2025, 58–59, 62.

37 Kazimira Sapehas vēstule J. V. Plāteram, 15.07.1711. LVIA, 1276–2–31, l. 2–3.

38 G. Golovkina vēstule J. V. Plāteram, 04.05.1712. [Pēterburga; poļu val.]. LMAVB 198–38, 1–2. – Šapoka 2025, 63.

39 A. Menšikova vēstule J. V. Plāteram, 22.12.1725. [j. st.; Pēterburga; poļu val.]. LMAVB 198–40, 1–2.

40 Błaszczyk 2007, 92–96.

klātbūtnes slogu smagāku padarīja Augusta II lēmums 1713. gada rudenī, bažījoties par iespējamu Osmaņu iebrukumu, ievest Žečpospoļitā 26 000 lielu sakšu karaspēka vienību, no kuras 9000 tika izmitināti Viļņā. Lietuvas lielkņazistes šļahta L. K. Poceja vadībā organizējās Viļņas padomē 1715. gada jūlijā un augustā. Tā faktiski bija konfederācija (formāli par tādu tā gan nekad netika pasludināta). Šī kustība lielkņazistē panāca, ka maksājumi sakšu armijas uzturēšanai nebija vairs jāveic, apmaiņā pret to L. K. Pocejs garantēja Augustam II, ka lielkņazistes armija netiks izmantota pret monarhu.[41]

Inflantieši vēl pirms Viļņas padomes savā seimikā pamatā nodevās diskusijai, pēc kādiem principiem ir nosakāms nodokļu sadalījums Saksijas armijas uzturēšanai, un jau vēlāk – kāds atbalsts sniedzams Augustam II.[42] Taču neapmierinātība ar sakšu karaspēka klātbūtni, laupīšanām veicināja nemierus visos valsts līmeņos. 1715. gada novembrī tika izveidota Tarnogrodas konfederācija (*konfederacja tarnogrodzka*), kura jau bija atklāti vērsta pret Saksijas karaspēku un Vetīnu tronī. Cita starpā monarham tika pārmestas slepenas vienošanās bez šļahtas ziņas ar Pēteri I. Kontekstam jāatzīmē, ka šļahta, formējot Sandomiras konfederāciju, Augustu II drīzāk atbalstīja kā mazāko ļaunumu, jo vienmēr turēja saksi aizdomās (pamatoti) par centieniem ierobežot šļahtas dominējošo pozīciju valstisku lēmumu pieņemšanā.[43] Pieļaujams, ka J. V. Plāters, līdzīgi kā viņa prokrieviski orientētais patrons lielhetmanis L. K. Pocejs, šajā jaunajā pilsoņu karā saglabāja neitralitāti. Taču tieši L. K. Pocejs bija Tarnogrodas konfederācijas un Krievijas ietekmes Žečpospoļitā katalizators, 1715. gada augustā pulcējot Viļņā Lietuvas šļahtu protestā pret nodevām sakšu armijas uzturēšanai.[44] Zināms, ka J. V. Plātera īpašums Lietuvā, Kauņas vojevodistē (poļu val. *Rosienie*, lietuviešu val. *Raseinai*), arī tika aplikts ar smagām nodevām Saksijas armijas vajadzībām. Nav gan zināms, vai J. V. Plāteram kā L. K. Poceja klientam izdevās panākt maksājamo nodevu samazināšanu.[45]

41 Šapoka 2017, 159–206; Šapoka 2025, 67–68; Jurgaitis 2021, 233–234.

42 Inflantijas seimika laudum, 13.04.1715. LNA-LVVA, 712–1–68, 154. lp. – Inflantijas seimika sanāksme (lēmums apgādāt ar zirgiem Augusta II spēkus), 08.10.1716. LNA-LVVA, 712–1–69, 280.–281. lp. o. p. – Tā, piem., Vilkomežas apgabala (poļu val. *powiat wilkomierski*; lietuviešu val. *Vilkmerges pavieto*; mūsdienās Ukmerģes rajons Lietuvā), kurā Plāteru dzimtai bija īpašumi, seimiks 1714. gadā lūdza monarhu neiekasēt no pagasta nodokļus sakšu armijas uzturēšanai (pamatojot to ar neražu). Vilkomežas seimika instrukcija sūtņiem, 15.11.1714. RGADA, 389 (*Litovskaja Metrika*) 581, 692–693v.

43 Poraziński 2007, 73–76, 80.

44 Šapoka 2017, 94, 107, 142, 145, 166; Šapoka 2023.

45 Aleksandra Trojanovska vēstule J. V. Plāteram, 09.07.1715. LVIA, 1276–2–31, l. 9–9v.

Augustu II atbalstošā Sandomiras konfederācija, kas pakāpeniski pārauga prokrieviskajā nometnē, kura, piedzīvojot dažādas metamorfozes, pastāvēja līdz pat Polijas Trešajai dalīšanai 1795. gadā, veidojās apstākļos, kad Polijas-Lietuvas valsts vienīgais ārējais sabiedrotais bija Krievija. Tā varēja stāties pretī Zviedrijai, kura kopš 1704. gada bija padarījusi Žečpospoļitu faktiski par savu vasaļvalsti. Turklāt pēc 1706. gada, kad Augusts II atteicās no Žečpospoļitas troņa, Sandomira faktiski kļuva arī par savā ziņā opozīcijas jeb "emigrācijas valdību" pie Pētera I. Tā pastāvēja līdzās oficiālajai valdnieka Staņislava Leščiņska un faktiski zviedru uzturētajai pārvaldei.[46] Inflantijas šļahta šajā gadījumā bija pragmatiska un, līdzīgi kā daudzi citi Lietuvas lielkņazistē, pirmām kārtām vēlējās uzturēt labas attiecības ar kaimiņu Krieviju. J. V. Plāters, būdams L. K. Poceja sūtnis, 1710. gadā apmeklēja Pēteri I un brīdināja, ka Krievijas interesēm tikai kaitēs Augusta II plāni Lietuvas lielhetmaņa amatā L. K. Poceju aizstāt ar 1700. gadā Lietuvas pilsoņu karā sakauto prozviedrisko Sapehu pārstāvi. Kā iepriekš jau norādīts, tas gan netraucēja vēlāk J. V. Plāteram lobēt Sapehu intereses A. Menšikovam. L. K. Pocejs bija atkarīgs no krievu atbalsta un bija nobažījies par iespējamu ietekmes zaudēšanu. Sapehas, kurus Augusts II Varšavas Lēmējpadomē 1710. gadā (*warszawska Rada Walna*)[47] bija gatavs amnestēt, ja atzīs viņu par Polijas-Lietuvas valdnieku, sāka meklēt cara Pētera I atbalstu.[48]

J. V. Plāters, pildot diplomātiskos uzdevumus, ieguldīja personīgos līdzekļus, aizņēmās naudu. 1717. gadā Seims lēma īstenot 1711. gada Lietuvas Finanšu tribunāla lēmumu Plāteram atlīdzināt 6500 tālerus par misiju, ko pildīja pie Krievijas karaspēka un cara. Interesanti, ka pastāv Augusta II 1724. gadā izdota privilēģija J. V. Plāteram par Rēzeknes stārastijas piešķiršanu kā kompensāciju par Plātera personīgajiem tēriņiem, veicot misiju pie cara.[49] Privilēģija gan nekad netika izmantota, jo kopš 1713. gada līdz savai nāvei 1749. gadā stārasts bija viens no nedaudziem inflantiešiem – luterāņiem Mikolajs Korfs (*Mikołaj Korff*). Viņam bija problēmas, acīmredzot kā Leščiņska un zviedru atbalstītājam Lielā Ziemeļu kara laikā,[50] iegūt šo stārastiju savā pārvaldībā pēc tēva, arī Mikolaja

46 Inflantijas vojevodistes zvērests Staņislavam Leščiņskim sakarā ar Augusta II atteikšanos no troņa, 20.09.1708. AGAD, Archiwum Publiczny Potockich (APP), dział 335, sygn. 56, s. 614–617, šeit 615.

47 1710. gadā noturētā sanāksme, kura pielīdzināma Seimam un kura atzina Augusta II atjaunošanu Polijas-Lietuvas tronī.

48 Šapoka 2017, 101, 139; Šapoka 2025, 66–67; Dibass 1999, 71–74.

49 Augusta II privilēģija Plāteram, 10.12.1724. LMAVB, F-198–31, l. 1; J. Plātera parāda asekurācija, ko parakstījis Jans Sapeha [b. g.]. RGADA, 389-581, s. 966.

50 Józef Michał Karp do Karola Stanisława Radziwiłła, 24.08.1708., 14.03.1709. Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706–1709). Tom II, 2019, 29, 100, 102, 174.

Korfa (*Mikołaj Korff*, 1660–1709), nāves. Taču nav ziņu, ka pēc 1713. gada kāds būtu apšaubījis šīs viņa tiesības, kaut arī stārastija 1709.–1713. gadā atradās K. S. Radzivila pārvaldībā, kurš piespieda M. Korfu atpirkt stārastiju no viņa.[51] Iespējams, ka J. V. Plāters varēja pretendēt, lai saņemtu kādu daļu no stārastijas nodokļiem. Galu galā kompensāciju saņēma tikai viņa dēls Vilhelms Jans Plāters 1768. gadā (gadu pirms savas nāves), proti, 64 000 zlotu (ap 8000 tāleru).[52] Šāda summa 18. gadsimta otrajā pusē varēja atbilst gada ieņēmumiem no vienas stārastijas (karaļa īpašuma, ko pārvaldīja viņa iecelts šļahtičs).[53] Par to, kas un cik vērts bija Inflantijā, liecina konkrēta pirkuma piemērs: 1729. gadā J. L. Plāters no Čapskiem nopirka Krāslavas miestu[54] par 14 000 tāleriem.[55] Tātad nedaudz vairāk kā divas misijas pie cara izdevumu vērts miests.

Jana Vilhelma Plātera darbība Kurzemes un Zemgales hercogistes problēmu risināšanā

Cits virziens J. V. Plātera darbībā bija Žečpospoļitas un Kurzemes hercogistes attiecību risināšana. Lielā Ziemeļu kara rezultātā Krievija nomainīja Zviedriju kā dominējošā lielvara Baltijas jūras reģionā. Līdz ar to starptautisku nozīmi ieguva Kurzemes hercogistes – Žečpospoļitas vasaļa jautājums, tā kā hercogistē par faktisko noteicēju kļuva Krievija. J. V. Plāters vēstulē Radzivilam pauda, ka Seimam ir jāizveido komisija Kurzemes situācijas atrisināšanai. Komisijai jāpanāk, ka hercogiste kļūst par Žečpospoļitas provinci, vienojoties ar Ferdinandu Ketleru (*Ferdinand Kettler*, 1655–1737; Kurzemes un Zemgales hercogistes hercogs 1730–1737) un caru Pēteri I. Tāpat arī nedrīkstot pieļaut, ka bez Seima ziņas Kurzemes hercoga Frīdriha Vilhelma Ketlera (*Friedrich Wilhelm*, 1692–1711; hercogs 1698–1711) atraitne Anna Joanovna (*Anna Ioanovna*, 1693–1740; Krievijas imperatore 1730–1740) apprecētu kādu no kaimiņvalsts, respektīvi, Krievijas piespēlētajiem kandidātiem.

51 Radzivila vēstule Plāteram, 20.10.1710. LVIA, 1276–2–96, l. 138–139v; M. Korfa vēstule K. S. Radzivilam, [poļu val.] 06.07.1713. AGAD AR, dział V, sygn. 7233, s. 1–3.

52 1718. gada Inflantijas seimika laudum, [b. d.]. LNA-LVVA, 712–1–70, 183. lp. – Hylzen 1750, 398; *Volumina Legum* (7) 1782, s. 831.

53 Heitzman 1909, 27–28.

54 Čapski mantoja Krāslavu 1725. gadā no Kosiem, kuri bija cēlušies no Prūsijas, bet 17./18. gs. mijā saistījās ar Inflantiju. Par Inflantijas vojevodas (1709–1713) Juzefa Kosa (*Józef Kos*, 1680–1717) diplomātiskajām misijām skat. Seliška 2021, 53.

55 Gekišs 1996, 71.

J. V. Plāters bažījās, ka Kurzeme var pakāpeniski iegūt pilnīgu neatkarību no Žečpospoļitas, kā tas notika ar Prūsiju 17. gadsimtā,[56] vai arī nonākt absolūtā Krievijas kontrolē.[57] Kurzemes kontekstā inflantietis pildīja arī L. K. Poceja norādījumus, piemēram, 1714. gada agrā pavasarī, uzturoties pie Pētera I, viņam lielhetmanis bija devis norādījumus panākt krievu karaspēka aiziešanu no hercogistes.[58] J. V. Plāters arī uzturēja kontaktus ar Inflantijas bīskapu 1711.–1716. gadā (Inflantijā gan viņš nerezidēja ikdienā), Vetīnu dinastiju atbalstošo Kšištofu Antonu Šembeku (*Krzysztof Antoni Szembek*, 1667–1748), kurš augstu vērtēja Plātera ziņojumus par situāciju Kurzemē un Piltenē kā informatīvi ļoti noderīgus. K. A. Šembeku interesēja plašs jautājumu loks. Bažas Varšavā radīja hercoga atraitnes Annas Joanovnas iespējamās jaunās laulības ar kādu no Vetīnu dinastijas. Bīskaps viennozīmīgi pārstāvēja vairākuma Žečpospoļitas šļahtas uzskatu, ka jāievēro 1589. gada Seimā pieņemtais,[59] ka, izdziestot Ketleru (*Kettler*) vīriešu līnijai, hercogistei jānonāk Žečpospoļitas sastāvā.[60] Tas izrietēja no apstākļa, ka hercogisti Polijas un Lietuvas valdnieks Sigismunds II Augusts (poļu val. *Zygmunt II August*, 1520–1572; Polijas un Lietuvas valdnieks 1548–1572) tikai kā lēni nodeva pēdējam Vācu ordeņa Livonijas atzara mestram (1559–1561) Gothardam fon Ketleram (vācu val. *Gotthard von Kettler*, 1517–1587; hercogs 1561–1587) un viņa vīriešu kārtas pēcnācējiem saskaņā ar 1561. gada "Padošanās līgumu" (*Pacta Subjectionis Livoniae*), jo, piemēram, lielhetmanis L. K. Pocejs uzskatīja hercogisti par Žečpospoļitas provinci.[61] J. V. Plāters jebkurā gadījumā bija pret militāru risinājumu domstarpību izšķiršanai ar Krieviju par Vidzemes piederību vai Kurzemi, redzot izeju tikai diplomātiskās sarunās. Viņš uzskatīja, ka Saksijas vai Polijas-Lietuvas kopvalsts karaspēkiem nav iespēju uzvarēt Krievijas armiju.[62]

56 J. V. Plātera vēstule Radzivilam, 31.03.1712. AGAD, AR, dział V, sygn. 11826, s. 9, 10. – J. V. Plāters bija nedraudzīgi noskaņots pret Prūsiju un pat visai naivi centās sarunā ar G. Golovkinu pārliecināt Krieviju nesabiedroties ar Prūsiju-Brandenburgu (neseno Žečpospoļitas vasali) pret Zviedriju, bet kā labāku sabiedroto sev izvēlēties Polijas-Lietuvas kopvalsti. Šapoka 2025, 64–65.

57 Link-Lenczowski 1981b, 661–662.

58 L. K. Poceja vēstule Kurzemes hercogistes ministriem, [b. v.] 13.03.1714. LNA-LVVA, *rubrika 1723/59*, bez paginācijas.

59 Xięstwo Kurlandzkie. *Volumina Legum* (2) 1733, s. 1267.

60 K. A. Šembeka vēstule J. V. Plāteram, 05.05.1712. LNA-LVVA, 6984–1–62, 1.–1. lp. o. p. – Dybas 2004, 276; skat. arī Čerpinska 2011, 222–224, 228.

61 L. K. Poceja vēstule Kurzemes hercogistes muižniekiem, 13.03.1714. LNA-LVVA, *rubrika 1723/59*, bez paginācijas.

62 Link-Lenczowski 1981b, 661; Šapoka 2025, 69.

K. A. Šembeku īpaši interesēja Piltenes pievienošana Inflantijas bīskapijai. Tādēļ bīskaps lūdza J. V. Plāteram noskaidrot, vai piltenieši, līdzīgi kā vairums Kurzemes hercogistes muižnieku, ir pret hercoga varas plašumu un kāds ir piltenie šu skatījums uz 1617. gada hercogistes pārvaldes un tiesu iekārtu *Formula Regiminis* un gatavību pievienoties Žečpospoļitai.[63] Jans Ludviks Plāters drīzāk bija starpnieks saziņā starp piltenie šiem un bīskapu. Uz bīskapa jautājumiem atbildes sniedza hercogistes kanclers (1709–1718) un kopš 1710. gada arī Piltenes landrāts Evalds fon der Ostenzakens (*Ewald fon der Osten-Sacken*, pirms 1682–1718), kura priekšlikums par Piltenes izpirkšanu no Kurzemes hercoga neapmierināja Inflantijas bīskapu, kurš skaidri norādīja, ka Piltene ir Žečpospoļitai piederīga jau kopš Stefana Batorija (*István Báthory*; *Stefan Batory*, 1533–1586; Transilvānijas valdnieks 1571–1576; Žečpospoļitas tronī 1576–1586) valdīšanas un ne par kādu izpirkumu nevar būt ne runas.[64] Bīskapa nostāja, ka Piltenei kā bīskapijai jākļūst Žečpospoļitas sastāvdaļai, atbilda arī citu tā brīža redzamāko inflantiešu paustajai pozīcijai. Tā uzskatīja arī bīskaps-koadjutors, K. A. Šembeka palīgs diecēzes pārvadīšanā 1701.–1710. gadā, bet 1710.–1712. gadā Inflantijas bīskaps Teodors Volfs fon Ludinghauzens (*Teodor Wolff von Ludinghausen*, 1662–1712) un viņa māsas dēls Juzefs Koss.[65] Inflantijas bīskaps arī pievērsās Vidzemes atgūšanas jautājumam – vēstulē caram Pēterim I (nosūtītā, visticamāk, caur J. V. Plāteru) bīskaps norādīja, ka vēlas atgūt visu 1583. gadā izveidotās Cēsu bīskapijas teritoriju (faktiski Zviedru Vidzemi).[66]

Kurzemes jautājumā 18. gadsimta otrajā desmitgadē parādās vēl viens Plāteru dzimtas pārstāvis – Fabians Ksaverijs Plāters. Viņš arī aktīvi iesaistījās 1717. gadā Seima nozīmētās Kurzemes komisijas darba aizkulisēs, kad šai komisijai vajadzēja izšķirt strīdu starp Ferdinandu fon Ketleru un Kurzemes muižniecību. Komisija lēma par labu muižniecībai, stipri ierobežojot Ferdinanda pilnvaras.[67]

63 K. A. Šembeka vēstule J. V. Plāteram, 05.05.1712. LNA-LVVA, 6984–1–62, 1.–1. lp. o. p. – Link-Lenczowski 1981b, 661.

64 J. V. Plātera un E. Ostenzakena vēstule K. A. Šembekam, 01.09.1712. LNA-LVVA, 6984–1–62, 5.–6. lp.; K. A. Šembeka vēstule J. V. Plāteram, 12.09.1712. Ibidem, 7.–10. lp.

65 Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710, 32, s. 38–40; Dybas 2004, 265. Jāatzīmē, ka J. Koss konkurēja ar K. A. Šembeku par Helmas bīskapa amatu 1712. gadā, īpaši ņemot vērā radniecību ar līdzšinējo Helmas bīskapu un inflantieti T. Volfu fon Ludinghauzenu. Šembeks izmantoja savus sakarus Romas kūrijā, lai virzītu J. Kosa nominēšanu. Staszewski 2010, 86. – Piltenes bīskapijas pakļaušanu Inflantijas bīskapam Inflantijas seimiks uzturēja arī vēlāk, skat. Inflantijas vojevodistes instrukcija deputātiem uz Seimu, 25.08.1746. LNA-LVVA, 712–1–91, 228. lp.

66 K. A. Šembeka vēstule caram Pēterim I, 22.03.1713. LNA-LVVA, 6894–1–62, 15. lp.

67 Dunsdorfs 1973, 139–140.

F. K. Plātera ziņu avots bija paša un Daugavpils stārasta (kopš 1708) Jana Ludvika Plātera (*Jan Ludwik Plater*, 1690–1736) brālis, kurš īsi pirms nāves 1739. gadā ieņēma augsto Lietuvas galma maršala amatu (*marszałek nadworny litewski*),[68] Ferdinands Fabians Plāters (*Ferdynand Fabian Plater*, 1678–1739). F. F. Plāters ziņoja par Žečpospoļitas pusē uzpirktajiem oberrātiem – fon Cigenhornu un Bizelšteinu, kuri darbojušies Polijas-Lietuvas interesēs. Plāteru darbības mērķis bija sagatavot pēc iespējas aktuālu informāciju Lietuvas lielkņazistes lauka hetmanim (*hetman polny*) kopš 1709. gada Staņislavam Ernestam Denhofam (*Stanisław Ernest Denhof*, 1673–1728)[69] un viņa pārstāvim, Sēlpils fogtam fon Bilau.[70] K. A. Šembeka un J. L. Plātera sadarbība turpinājās arī 1720. gadā, kad bīskaps ar panākumiem lūdza Plāteram atbalstu vismaz vienam savam kandidātam, lai tas tiktu izraudzīts uz Seimu no Inflantijas seimika. Runa bija par Upitas stārastu – Mihala Puzinas brāli Kšištofu Dominiku Puzinu (*Krzysztof Dominik Puzyna*, 1661–1731), kurš bija pilsoņu kara laikā saglabājis uzticību Augustam II.[71]

Secinājumi

Jans Vilhelms Plāters parādījās uz Žečpospoļitas skatuves kā ambiciozs, par sevi pārliecināts politiskais darbinieks. Neraugoties uz valsts iekšējo sašķeltību un Žečpospoļitas starptautiskās lomas norietu, J. V. Plāters (arī citi Plāteri) veiksmīgi saistīja sevi ar ārpolitisko prokrievisko virzienu. To noteica Inflantijas tiešā robežošanās ar Krieviju, kā arī apstāklis, ka Pēteris I bija Polijas-Lietuvas vienīgais sabiedrotais. Taču J. V. Plāters gan noteikti nav uzskatāms par pazemīgu Krievijas

68 Tas bija viens no ministra amatiem, arī lielmaršala vietnieks, un formāli to abu atbildībā ietilpa rūpes par Polijas-Lietuvas valdnieka kā Lietuvas lielkņaza saimnieciskajiem jautājumiem. Amats bija Senāta sastāvā. Tas bija pielīdzināms attiecīgi Polijas vai Lietuvas armijas komandieriem – lielhetmanim vai par tieslietām un ārlietām atbildīgajam lielkancleram (Polijas lielkanclers bija atbildīgs par attiecībām ar Rietumvalstīm, bet Lietuvas – par Austrumvalstīm, kā Osmaņu impērija, Krimas haniste vai Krievija).

69 1717. gada komisijas sastāvā, *Volumina Legum* (6) 1739, s. 301. Jāņem vērā, ka, būdams ilgstoši lojāls Augustam II un nodrošinot Saksijas karalim atgriešanos Žečpospoļitas tronī, S. E. Denhofs tieši 1717. gadā pārgāja opozīcijā karalim, jo bija neapmierināts ar karaļa centieniem stiprināt savu un vājināt šļahtas varu. Kałużniacki 1939–1946, 115–117. Kurzemes hercogistes muižnieki bija neapmierināti ar Žečpospoļitas iesaistīšanos Ferdinanda un muižniecības konfliktu risināšanā, pat pie nosacījuma, ka tika atzīts, ka muižniecībai ir taisnība. Čerpinska 2011, 220.

70 F. K. Plātera vēstule F. F. Plāteram, 01.09.1717. LVIA, 1276–2–96, l. 182–186v.

71 K. A. Šembeka vēstule F. K. Plāteram, 06.04.1720. LVIA, 1276–2–96, l. 206v. Skat. Kosińska 2003, 274; Pazniakou 2005, 475.

gribas izpildītāju. Viņš raudzījās uz Krieviju kā līdzvērtīgu Polijas-Lietuvas partneri, ar kuru jāvienojas par Narvas 1704. gada līguma nosacījumu izpildi par Zviedru Vidzemes atgriešanu Žečpospoļitai. J. V. Plātera iesaiste iespējamā risinājuma panākšanā demonstrē viņu kā aktīvu, analītiski domājošu diplomātu, kurš gan visdrīzāk nemanīja augošo milzu plaisu starp Krievijas un Žečpospoļitas militārpolitiskajām spējām.

Janam Vilhelmam Plāteram, tāpat kā Plāteru Inflantijas līnijas pārstāvjiem Fabianam Ksaverijam, Janam Ludvikam un Ferdinandam Fabianam, bija daudz ciešāka saikne ar Kurzemi un Rīgu – būtisku tranzīta un noieta centru Inflantijas un Lietuvas precēm – nekā citiem Lietuvas lielkņazistes muižniekiem. Plāteri to izmantoja, un arī valsts elite viņus iesaistīja kā ekspertus Kurzemes jautājuma risināšanā, pārstāvot uzskatu, ka hercogiste inkorporējama Žečpospoļitā pēc Ketleru vīriešu līnijas izdzišanas. Plāteriem, tāpat kā citiem inflantiešiem, bija stingra pārliecība, ka Kurzemes hercogiste, Zviedru Vidzeme, Inflantijas vojevodiste ir viens veselums, kuram pienākas būt Žečpospoļitas sastāvā.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Archiwum Główne Akt Dawnych, Varšava, AGAD

AGAD, Archiwum Publiczny Potockich (APP), dział 335, sygn. 56, s. 614–617.

AGAD, Archiwum Radziwiłłów (AR), dział V, Korff Mikolaj, sygn. 7233, s. 1–3.

AGAD, AR, dział V, Plater Jan [Wilhelm], sygn. 11826, s. 4–10.

Biblioteka Czartoryskich, Krakova, BCza

BCza, rkp. 466, Cod. chart. Saec. XVIII. fol. pag. 796: Varia manuscr., corio fusco et charta glutinata compactus. Collectionis Szembekianae (v. cod. N 446), vol. XIX, 1713, s. 3–6.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Viļņa, LMAVB

F-198-28: Žečpospoļitas Seima instrukcija J. V. Plāteram; Žečpospoļitas tirgotāju sūdzība J. V. Plāteram par Rīgas tirgotājiem, l. 1–3.

F-198-31: Augusta II privilēģija J. V. Plāteram uz Rēzeknes stārastiju, 1724. gadā, l. 1.

F-198-38: Krievijas lielkanclera G. Golovkina vēstule J. V. Plāteram, l. 1–2.

F-198-40: Krievijas feldmaršala A. Menšikova vēstule J. V. Plāteram, l. 1–2.

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga, LNA-LVVA

LNA-LVVA, 712–1–57: Dinaburgas pils tiesu grāmata par 1701. un 1712. gadu, 95.–125. lp.

LNA-LVVA, 712–1–68: Dinaburgas pils tiesu grāmata par 1715. gadu, 154. lp.

LNA-LVVA, 712–1–69: Dinaburgas pils tiesu grāmata par 1716. gadu, 280.–281. lp. o. p.

LNA-LVVA, 712–1–70: Dinaburgas pils tiesu grāmata par 1717. gadu, 183. lp.

LNA-LVVA, 712–1–1: Dinaburgas pils tiesu grāmata par 1746. gadu, 228. lp.

LNA-LVVA, 2598 (Borhu dzimtas fonds)–1–101: V. Karmela-Berga un Strutiņsku saraksts ar Borhiem par parādu atmaksu, 18. gadsimta sākums, 5.–7. lp.

LNA-LVVA, 2598–1–109: Lietuvas lielhetmaņa slepenā instrukcija Fabianam Teofilam Borham diplomātiski militārajā misijā pie cara Pētera I, [b. d.] 1705. gads, 1.–3. lp.

LNA-LVVA, 2598–1–144: F. T. Borham izsniegtā instrukcija sarunām ar Pēteri I, [b. d.] 1707. gads, 1.–2. lp.

LNA-LVVA, 6984 (Boļeslava Brežgo fonds)–1–62: Inflantijas bīskapa K. Šembeka saraksts ar J. V. Plāteru par Katoļu baznīcas juridiskajām un politiskajām interesēm Kurzemes un Zemgales hercogistē un Piltenē, 1.–15. lp.

LNA-LVVA, 6984–1–65: Lietuvas galma maršals Juzefs Vandalins Mnišehs ļauj Inflantijas bīskapam brīvi rīkoties ar Baznīcas īpašumiem savā pārvaldībā esošajā Viļakas stārastijā, 1.–2. lp.

LNA-LVVA, 6984–1–83: Katoļu baznīcas dokumenti attiecībā uz Inflantiju, 17.–18. gs. noraksti, 176.–177. lp.

LNA-LVVA, rubrika 1723/59, no nesistematizētiem LNA-LVVA glabāšanā esošiem Piltenes un Kurzemes landtāgu, kā arī Maidelu (*Maydell*) un Ostenzakenu (*von der Osten-Sacken*) dzimtu arhīviem, bez paginācijas.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Viļņa, LVIA

LVIA, 1276–2–31: Sapehu saraksts ar J. V. Plāteru, 1711. gads, l. 2–9v.

LVIA, 1276–2–96: Plāteru politiskā un saimnieciskā korespondence dzimtas ietvaros un ar Lietuvas magnātiem, 17. gs. otrā puse – 18. gs., l. 138–139v, 182–186v.

LVIA, 1276–2–97: Plāteru privātā un saimnieciskā korespondence dzimtas ietvaros un ar Lietuvas magnātiem, 17. gs. otrā puse – 18. gs., l. 301v–302.

Rossijskij Gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov, Maskava, RGADA

Fond 389: Litovskaja Metrika, delo 581: Posolskaja metrika, s. 692–693, 966.

Publicētie avoti / Published Sources

Diariusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710. Oprac. Ryszard Mienicki. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1928.

Przy boku króla Stanisława Leszczyńskiego (1706–1709). Tom II: W wędrówkach po Polsce między Gdańskiem a Lwowem w latach 1708–1709. Warszawa: IH im. T. Manteuffla, PAN, 2019.

Urzędnicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy. Oprac. Krzysztof Mikulski, Antoni Gąsiorowski i Andrzej Rachuba. Poznań: Biblioteka Kórnicka / Kórnik, 1994.

Volumina Legum 2 (1733). Volumen Secundum: Ab anno 1550 ad annum 1609. Acta Reipublicæ Continens. Warszawa: Drukarnia J. K. M. y Rzeczypospolitey, Collegium Warszawski Scholarum Piarum.

Volumina Legum 6 (1739). Volumen Sextum: Ab anno 1697 ad annum 1736. Acta Reipublicæ Continens. Warszawa: Drukarnia J. K. M. y Rzeczypospolitey, Collegium Warszawski Scholarum Piarum.

Volumina Legum 7 (1782). Volumen Septimum: Ab anno 1764 ad annum 1768. Acta Reipublicæ Continens. Warszawa: Collegium Warszawski Scholarum Piarum.

Literatūra / Secondary Sources

Błaszczyk, Grzegorz (2007). Współczesne spojrzenie na stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1795. *Rzeczypospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?* Pod red. Bogusław Dybaś, Paweł Hanczewski i Tomasz Kempa. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, s. 83–105.

Bogdanoviča, Tatjana (2023). *Daugavpils jezuītu arhīva dokumentu kompleksa reprezentativitāte Latgales teritorijas kontekstā (17.–18. gadsimts)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Čerpinska, Anita (2011). Kurzemes un Zemgales hercoga troņa mantošanas jautājums 1711.–1718. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 211.–234. lpp.

Dibass, Boguslavs (1999). Latgale (Poļu Inflantija) Lielā Ziemeļu kara laikā – Daugavpils pils Tiesas grāmatu atspoguļojumā. *Kurzeme, Vidzeme, Latgale. Reģionālisms un identitāte vēsturē. Konferences materiāli*. Sast. Ilgvars Misāns. Rīga: N.I.M.S., 66.–74. lpp.

Dybaś, Bogusław (2004). *Na obrzeżach Rzeczypospolitej. Sejmik piltyński w latach 1617–1717 (z dziejów instytucji stanowej)*. Toruń: UMK.

Doroshenko, Vasilij (1985). *Torgovlja i kupechestvo Rigi v XVII veke*. Riga: Zinātne.

Dorošenko, Vasilijs (1986). Ziemeļu karš un Vidzemes iekļaušana Krievijas impērijas sastāvā. *Latvijas PSR vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām*. 1. sēj. Atb. red. Arvīds Drīzulis. Rīga: Zinātne, 100.–102. lpp.

Dunsdorfs, Edgars (1962). *Latvijas vēsture, 1600–1710*. [Upsala]: Daugava.

Dunsdorfs, Edgars (1973). *Latvijas vēsture, 1710–1800*. [Stokholma]: Daugava.

Gekišs, Voldemārs (1996). Ieskats Krāslavas vēsturē. *Daugavas raksti: No Koškovciem līdz Daugavpilij*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 69.–80. lpp.

Heitzman, Henryk (1909). *Dochody starostwa Ruskiego od początku XVI wieku*. Tarnów: Fundusz Naukowy.

Hylzen, Jan August (1750). *Inflanty w dawnych swych i wielorakich aż do wieku naszego dziejach i rewolucjach, z wywodem godności i starożytności szlachty tamecznej, tudzież praw i wolności z dawna i teraz jej służących, zebrane i polskiemu światu do wiadomości w ojczystym języku podane*. Wilno: Drukarna J. K. M. Akademicka Societatis Jesu.

Jakovļeva, Mārīte (2002). Cīņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1698. gada janvāris – 1699. gada aprīlis). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 65.–93. lpp.

Jakovļeva, Mārīte (2003). Cīņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1699. gada janvāris – 1701. gada aprīlis). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 65.–96. lpp.

Jakovļeva, Mārīte (2005). Cīņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1701.–1703. gads), 1. daļa. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 48.–69. lpp.

Jakovļeva, Mārīte (2006). Cīņa par varu Kurzemes hercogistē pēc hercoga Frīdriha Kazimira nāves (1701.–1703. gads), 2. daļa. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 44.–60. lpp.

Jakovļeva, Mārīte (2007). Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā Lielā Ziemeļu kara sākumā (1700. g. februāris – 1703. g. maijs). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 42.–72. lpp.

Jakovļeva, Mārīte (2008). Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā (1703. gada vasara – 1705. gads), 1. daļa. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 29.–46. lpp.

Jakovļeva, Mārīte (2009). Karadarbība Kurzemes hercogistē un Lietuvas pierobežā (1703. gada vasara – 1705. gads), 2. daļa. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 49.–70. lpp.

Jurgaitis, Robertas (2021). Book review: Mindaugas Šapoka, Warfare, Loyalty, and Rebellion. The Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–1717, London, New York: Routledge. *Lithuanian Historical Studies*, 25, pp. 227–236.

Kałużniacki, Orest Marian (1939–1946). Stanisław Ernest Denhoff (zm. 1728). *Polski Słownik Biograficzny*, 5, s. 115–117.

Kosińska, Urszula (2003). *Sejm 1719–1720 a sprawa ratyfikacji traktatu wiedeńskiego*. Warszawa: Semper.

Kosińska, Urszula (2005). Stanowisko Rosji wobec rokowań Augusta II ze Szwecją w 1720 r. *Kwartalnik Historyczny*, 112 (4), s. 31–46.

Link-Lenczowski, Andrzej (1981a). Ferdynand Fabian Plater (1678?–1739). *Polski Słownik Biograficzny*, 26, s. 654.

Link-Lenczowski, Andzej (1981b). Jan Wilhelm Plater (1676?–1757). *Polski Słownik Biograficzny*, 26, s. 661–662.

Łopaciński, Euzebjusz (1936). Fabjan Borch (zm. 1716). *Polski Słownik Biograficzny*, 2, s. 311.

Pazniakou, V. (2005). Puzyna. *Enciklapedia Vjalikaga Knastva Litouskogo*. Red. Gennadij Petrovich Pashkov. Tom 2. Minsk: Belorusskaja enciklopedija, s. 475.

Perzanowska, Huguette (1976). Józef Wandalin Mniszech (1670–1747). *Polski Słownik Biograficzny*, 21, s. 474–478.

Poraziński, Jarosław (1988). *Sejm lubelski w 1703 roku i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII wieku*. Warszawa, Poznań i Toruń: PWN.

Poraziński, Jarosław (2007). "Rzeczypospolita porządna". Konfederacje generalne czasów Augusta II jako alternatywa anarchii wewnęteznej? *Rzeczypospolita w XVI–XVIII wieku. Państwo czy wspólnota?* Pod red. Bogusław Dybaś, Paweł Hanczewski i Tomasz Kempa. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, s. 67–81.

Rachuba, Andrzej (1992). Polityka nominacyjna Stanisława Leszczyńskiego na Litwie w latach 1705–1709. *Przegląd Historyczny*, 83 (4), s. 617–632.

Rachuba, Andrzej (2006). Klientela hetmańska w armii litewskiej z lat 1648–1667. *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. Oprac. Ewa Dubas-Urwanowicz i Jerzy Urwanowicz. Warszawa: DiG, s. 23–36.

Seliška, Edvards (2021). Inflantijas (Latgales) muižnieki Žečpospoļitas politiskajos notikumos (1677–1764). *Vācieši Latgales teritorijā 16. gs. – 20. gs. sākumā: vēsture un recepcija*. Sast. Alīna Romanovska. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 42.–81. lpp.

Seliška, Edvards (2024). Pētījums par Inflantijas muižnieku Juzefu Ježiju Hilzenu un Inflantijas vēstures pētniecības perspektīvas / Study of Józef Jerzy Hylzen, an Inflantian nobleman, and perspectives for the research of inflantian history. Łukasz Wróbel. Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku. Toruń: UMK, 2022. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (121), 174.–186. lpp.

Seliška, Edvards (2025). Lielo satricinājumu priekšvakarā: inflantiešu šļahta Lietuvas pilsoņu kara laikā un Lielā Ziemeļu kara sākumā 1696.–1702. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 50.–66. lpp.

Sliesoriūnas, Gintautas (2015). Apogeum wojny domowej i wprowadzenie konfederackiej formy rządów w Wielkim Księstwie Litewskim (1700–1703). *Grupy społeczne i ich wpływy na rozwój społeczeństwa w XVI–XIX wieku*. Oprac. Tamara Bairašauskaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, s. 122–136.

Staszewski, Jacek (2010). *August III Sas*. Wroclaw: Zaklad Narodowy im. Ossolinskich.

Strods, Hejnrik (1993). *Kurljandskij vopros v XVIII veke*. Tom II. Riga: Latvijskij Universitet.

Šapoka, Mindaugas (2017). *Warfare, Loyalty, and Rebellion: The Grand Duchy of Lithuania and the Great Northern War, 1709–1717*. London: Routledge.

Šapoka, Mindaugas (2023). Zjazd szlachty litewskiej w Wilnie w 1715 roku. *Zapiski Historyczne*, 88 (1), s. 25–52.

Šapoka, Mindaugas (2025). Jan Plater's diplomatic mission in Livonia in 1710–1716. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (124), 54.–78. lpp.

Wasilewski, Tadeusz (1981a). Jan Ludwik Plater (zm. 1736). *Polski Słownik Biograficzny*, 26, s. 659–660.

Wasilewski, Tadeusz (1981b). Fabian Plater (ok. 1628–1709). *Polski Słownik Biograficzny*, 26, s. 653–654.

Wojciechowski, Jerzy (2020). *Obraz Rosji w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII wieku*. Praca doktorska. Katowice: Uniwersytet Śląski.

Wróbel, Łukasz (2022). *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku*. Toruń: UMK.

INSIGHT INTO THE POLITICAL ACTIVITIES OF THE INFLANTIAN NOBILITY DURING THE GREAT NORTHERN WAR, 1700–1721: THE EXAMPLE OF JAN WILHELM PLATER

Edvards Seliška

The article examines the activities of Jan Wilhelm Plater (1676? – 1757), one of the politically and diplomatically most active Livonians (Inflantians) of the first half of the 18th century, during the Great Northern War (1700–1721). The stance of the Inflantian *szlachta* during this war is a highly under-researched topic. Therefore, through the prism of the activities of this Inflantian nobleman, insight is gained into the political views of the Inflantians during events that significantly influenced the geopolitical situation in Latvia and the Baltic Sea region. While for the Polish–Lithuanian Commonwealth this marked the beginning of its decline, for the Plater family, it was the start of a successful political career.

Keywords: Jan Wilhelm Plater, Great Northern War, Inflanty, Peter I, August II

Summary

The article deals with one of the politically and diplomatically more active Inflantian (Polish Livonian) noblemen, Jan Wilhelm Plater (1676? – 1757), during the Great Northern War (1700–1721). The political stance of the Inflantian nobility (*szlachta*) during this war is a highly under-researched topic. Therefore, through the prism of one of the Inflantians, an insight into the political views of Inflantians is given concerning a geopolitically shattering period for the Baltic Sea region in the early 18th century. While this marked the beginning of decline for the Polish–Lithuanian state, for the Plater family this was the beginning of a successful political career. As the Great Northern War for the Polish–Lithuanian Commonwealth was largely a sequence of civil wars, J. W. Plater, through his connections to the influential Oginski and Pociej families, chose the side of Sandomierz Confederacy. This was the camp supporting monarch August II against Swedish-supported Stanislaw Leszczynski. The Sandomierz Confederacy gradually developed into a pro-Russian camp. J. W. Plater, alongside some other Inflantians (e.g. Fabian Ksawery Borch) was used extensively in the 1710s and 1720s for diplomatic missions to Tsar Peter I as well as to Alexander Menshikov – the closest companion of the Tzar. These contacts included lobbying interests of Rzeczpospolita's merchants, negotiating possible solutions for the return of all Livonian territories lost in the 17th century (Swedish Livonia) to the Polish–Lithuanian Commonwealth, and movements of the Russian army in Lithuania. Also, for J. W. Plater a special field of activity was closely following – alongside his relatives – Jan Ludwik, Fabian Ksawery, and Ferdynand

Fabian Plater – the political situation in the Duchy of Courland. Generally, Plater and the Inflantians viewed Inflanty, Courland, and Swedish Livonia as one political and cultural area that should be part of the Polish–Lithuanian Commonwealth.

Iesniegts / Submitted 12.12.2024.

© 2026 Edvards Seliška, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

https://doi.org/10.22364/lviz.125.04
pp. 75–98

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

VIDZEMES–LATGALES GŪSTEKŅU NOMETNE LATVIJAS NEATKARĪBAS KARĀ 1919.–1921. GADĀ: IESLODZĪTO SOCIĀLAIS PORTRETS*

Daniela Rihtere
0009-0009-3541-7491

Raksts sniedz jaunu skatījumu uz karagūstekņu un civilpersonu pieredzi Latvijas Neatkarības kara laikā, analizējot 1000 Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē nonākušo personu lietas Latvijas Nacionālajā arhīvā. Raksta mērķis ir izveidot nometnē nonākušo personu sociālo portretu, atklājot to etnisko sastāvu, izcelsmi, izglītības līmeni un nodarbošanos, kā arī analizējot to statusu nometnē (karagūsteknis, bēglis, frontes pārnācējs, arestēta persona). Pētījums atklāj kara apstākļu ietekmi uz šo grupu likteņiem, radot jaunas zināšanas par Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes darbību, karagūstekņu pārvaldību Latvijas armijā un varas struktūru funkcionēšanu jaunajā Latvijas valstī.

Atslēgas vārdi: Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne, Latvijas Neatkarības karš, karagūstekņi, bēgļi, sociālais portrets

Ievads

Pēc Pirmā pasaules kara Latvijas teritorijā izcēlās daudzšķautņains militārs konflikts – Latvijas Neatkarības karš, kurā vienlaikus norisinājās cīņa par Latvijas valstiskuma nostiprināšanu, teritoriālo integritāti un sabiedrības lojalitāti. Viens no vismazāk pētītajiem šī kara aspektiem ir karagūstekņu un bēgļu jautājums.

1919. gadā Latvijas Pagaidu valdības bruņotajiem spēkiem atgūstot arvien vairāk teritorijas un augot apmēros, pieauga arī kaujās ar Padomju Krievijas

* Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas projekta "Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi" Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003 ietvaros.

Sarkano armiju saņemto karagūstekņu, kā arī šīs armijas dezertieru skaits, kas radīja sistemātisku slogu bruņoto spēku aizmugurei. Lai šo problēmu risinātu, 1919. gada 5. jūnijā tika dibināta Ziemeļlatvijas (vēlāk Vidzemes–Latgales) gūstekņu nometne – tieši Vidzemes–Latgales rajona komandantam pakļauta Latvijas armijas iestāde ar tai piekomandētu karaspēka vienību. Tā bija galvenais Latvijas armijas karagūstekņu izvietošanas un nodarbināšanas centrs līdz Latvijas Neatkarības kara noslēgumam. Pavēle par nometnes likvidāciju tika izdota 1921. gada 27. janvārī, nākamajā dienā pēc Latvijas atzīšanas *de jure*, taču faktiski savu darbību tā pilnībā pārtrauca tikai 28. maijā.[1]

Līdz pat 1920. gada beigām nometne bija pastāvīgi pārpildīta. Lielā karagūstekņu pieplūduma dēļ tās vadība jau 1919. gada septembrī meklēja veidus, kā palielināt nometnes ietilpību,[2] taču problēmu tā arī neizdevās pilnībā atrisināt.[3] Tobrīd nometnē vienlaikus atradās aptuveni 635 cilvēki, bet vieta tika meklēta vismaz 3000 cilvēkiem.[4] Diemžēl pilnīgi un sistemātiski nometnē nonākušo personu saraksti netika veidoti, tomēr, spriežot pēc Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA-LVVA) 3280. fondā "Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne" pieejamo personu lietu skaita, nometnē gandrīz divu tās pastāvēšanas gadu laikā nonāca ap 13 000 cilvēku. To starpā bija ne tikai karagūstekņi, bet arī civilpersonas. Latvijas Neatkarības kara militāro, politisko, sociālo un arī ekonomisko apstākļu dēļ nometne bija spiesta uzņemt ne tikai kaujās ar pretinieku – Padomju Krievijas Sarkano armiju un Pāvela Bermonta-Avalova Krievijas Rietumu brīvprātīgo armiju – saņemtos karagūstekņus, kā arī šo armiju dezertierus, bet arī izbēgušus karagūstekņus, bēgļus un civilpersonas, kuras nebija spējušas uzrādīt personu apliecinošus dokumentus, nelikumīgus robežas[5] šķērsotājus un arestētas personas, kuras nebija iespējams uzņemt pārpildītajos cietumos. Rezultātā nometnē nonāca dažādu valstu, tautību un ticību pārstāvji ar dažādu kara pieredzi, kas noteica to atšķirīgu statusu nometnes sistēmā. Šo personu loma Latvijas Neatkarības kara vēsturē nebija tikai pasīva eksistence gūstā vai institucionāls slogs Latvijas armijas aizmugurei. Liela daļa gūstekņu

1 Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA-LVVA), 3280–1–4, 208. lp.

2 LNA-LVVA, 3280–1–3, 268. lp.

3 Amerikas Sarkanā Krusta misijas vadītājs ārsts pulkvedis E. V. Raiens (*Ryan*), kurš apmeklēja nometni 1919. gada novembrī, konstatēja, ka karagūstekņi dzīvo mazās, pārpildītās istabās trūcīgos, antisanitāros apstākļos. Skat. Jēkabsons 2017, 15.

4 LNA-LVVA 3280–1–1, 137. lp.

5 Robeža aprakstītajā laikā līdz robežu līgumu noslēgšanai starp valstīm lielākoties nozīmēja saskares joslu starp teritorijām, ko kontrolēja divu dažādu valstu armijas un civilās pārvaldes iestādes. Tā varēja neatbilst vēlākajai robežlīgumā noteiktajai robežai.

tika nodarbināti lauku saimniecībās, darbnīcās, dzelzceļa stacijās, kā arī citos saimnieciski nozīmīgos darbos, tādējādi palīdzot risināt akūto darbaspēka trūkumu kara novājinātajā valstī, savukārt politiski uzticamie (pārsvarā latvieši) tika iekļauti Latvijas armijas jaunformējamos spēkos.

Karagūstekņu jautājums ir viens no vismazāk pētītajiem Latvijas Neatkarības kara aspektiem. Līdz šim historiogrāfijā tas skatīts Pirmā pasaules kara seku vai Neatkarības kara militārpolitisko norišu kontekstā; padziļināta karagūstekņu, īpaši Sarkanās armijas dezertieru, jautājuma izpēte ir veikta tikai fragmentāri.[6] Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes fondā apkopotās personu lietas veido unikālu datu kopu, kura ļauj noskaidrot, vai nometnes dibināšanas mērķis īstenots tās praktiskajā darbībā, gūt ieskatu karagūstekņu un bēgļu pārvaldības sistēmas funkcionēšanā, kā arī rast jaunus, līdz šim historiogrāfijā nezināmus piemērus kara ietekmei uz indivīdu likteni. Šī raksta mērķis ir izveidot Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē ieslodzīto personu sociālo portretu. Lai to sasniegtu, pētījumā izvirzīti divi galvenie uzdevumi: pirmkārt, noskaidrot nometnē nonākušo personu dzimumu, vecumu, izcelsmi, tautību, ticību, izglītības līmeni un nodarbošanos, otrkārt, analizēt to statusu nometnē (karagūsteknis, bēglis, pārnācējs pār fronti, arestēta persona), kas izriet no iepriekšējām personas gaitām kara apstākļos.

Metodoloģija

Šī pētījuma metodoloģiskais ietvars balstās sociālā portreta izveidē, izmantojot prosopogrāfijas pieeju[7] – indivīdu grupas kolektīvo biogrāfiju analīzi. Par pētāmo grupu šajā kontekstā kalpo Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē nonākušās personas (karagūstekņi, pār fronti pārnākušie, bēgļi, arestētie). Lai gan tā nav tradicionāla sabiedrības grupa ar kopīgu izcelsmi vai sociālajām iezīmēm, to vieno piespiedu atrašanās noteiktā telpā un laikā kara apstākļu rezultātā. Vidzemes–Latgales gūstekņu nometni iespējams aplūkot kā valsts varas un kara veidoto robežu šķērsošanās punktu – gan fiziskā, gan simboliskā nozīmē. Tajā satiekas sabiedrības daļas – karagūstekņi, bēgļi, politiskā neuzticamībā apsūdzētas personas –, kuras citādi ir grūti ietveramas vienotā pētniecības rāmī. Prosopogrāfija

6 Skat. Rihtere 2020; 2024; 2025; Strods 2022; Šiliņš 2013; 2018; Jēkabsons, Šiliņš 2017.

7 Lorenss Stouns definē prosopogrāfiju kā aktoru (sociālās darbības veicēju) grupai kopumā piemītošo īpašību izpēti noteiktā vēstures posmā, izpētot personu: "Prosopography is the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives" (Stone 1987, 45).

ļauj šo grupu analizēt kā apstākļu radītu kolektīvu, kuram iespējams piedēvēt piederības modeļus un kopīgas iezīmes, kas citādi paliktu nepamanītas.[8]

Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē ieslodzīto personu lietas veido apjomīgu avotu kopu, kura dokumentē karagūstekņu, dezertieru un bēgļu grupas Latvijas Neatkarības kara kontekstā. To raksturo augsta dokumentu saglabātības pakāpe un sistemātiskums (personu lietas sakārtotas alfabētiskā secībā pēc uzvārdiem), kas ļauj veikt kvantitatīvi pamatotu šī jautājuma izpēti. Pētījums balstīts tikai uz LNA-LVVA 3280. fondā "Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne" glabātajām gūstekņu lietām, kuru kopskaits pārsniedz 12 000 vienību. Lielā apjoma dēļ kvantitatīvai analīzei izveidota nejauša 1000 lietu izlase, atlasot pirmās 1000 fonda personlietas, kuras sakārtotas alfabētiskā secībā pēc uzvārdiem. Šāda pieeja nodrošina izlasi, kas ir neatkarīga no pētnieka izvēles un aptver aptuveni 8–10% no visiem nometnē nonākušajiem. Vienlaikus jāņem vērā, ka alfabētiska izlase var izslēgt no datiem retus, tomēr zīmīgus gadījumus (piemēram, reģionam neraksturīgu tautību vai valstu pārstāvjus), kas var būt nozīmīgi kvalitatīvā analīzē.

Pētījumā izmantotās personu lietas tapušas kā nometnes lietvedības sastāvdaļa – tajās līdz pašām nometnes pastāvēšanas beigām tika glabātas visas ziņas par attiecīgo cilvēku. Pētījuma izstrādes brīdī (2024. gada sākumā) LNA-LVVA glabātajās personu lietās iekļautie dokumenti nebija numurēti, tādēļ atsaucēs uz atsevišķu lietu dokumentiem nav iespējams norādīt konkrētu lapu. Personas lietu veido četri galvenie elementi:

1) personas kartīte, kas atklāj personas vārdu, uzvārdu, dzimšanas gadu (dažreiz arī datumu), dzimšanas un (vai) dzīves vietu, tautību, nodarbošanos, statusu (ailē "par ko apvainots"), aizturēšanu veikušo personu vai iestādi, atrašanās vietu (Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne) un īsus biogrāfijas datus;
2) personas aizturēšanas brīdī vai nometnē tapis nopratināšanas protokols vai tā noraksts, kurā aprakstītas personas gaitas pirms aizturēšanas;
3) citi ar personu saistīti dokumenti: izziņas, galvošanas raksti, sarakste par personas pārvietošanu u. tml.;
4) personai konfiscētie dokumenti: pase un citi personu apliecinoši dokumenti, izziņas, vēstules u. tml.

Diemžēl lielākā daļa lietu ir nepilnīgas – 270 (27%) no analizētajām 1000 lietām ir atrodams tikai personas vārds, uzvārds un tēva vārds. Lielākā daļa lietu aprobežojas ar personas kartīti, retāk lietās ir nopratināšanas protokoli, kas sniedz biogrāfiskas ziņas par personas gaitām kara laikā. Tas būtiski ierobežo

8 Burke 1992, 35.

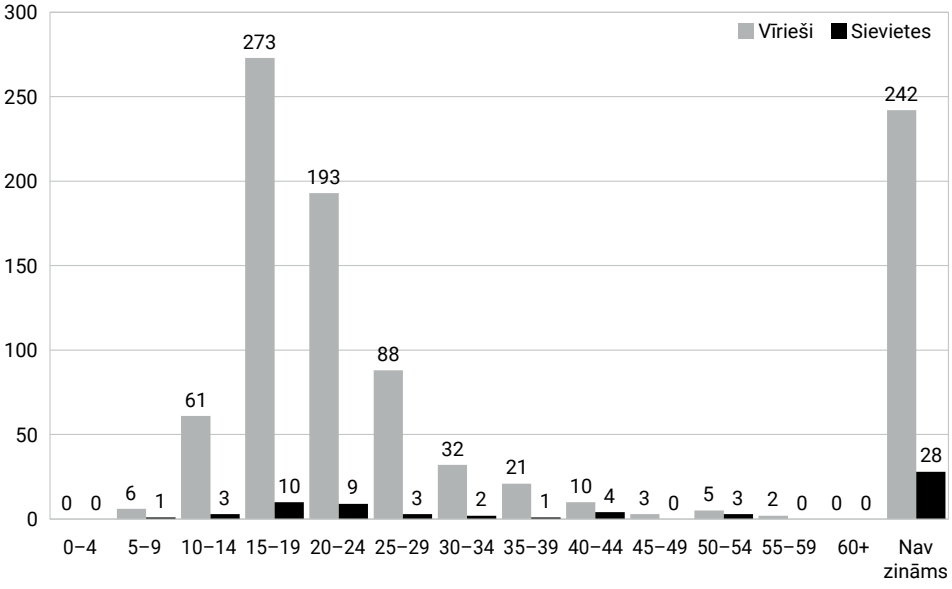
iespējas kontekstualizēt personas kartītē minēto aresta iemeslu, kas noteic indivīda statusu nometnē – karagūsteknis, dezertieris, bēglis, pārnācējs pār fronti, arestants –, ar personas biogrāfiju. Tāpat jāņem vērā, ka pratināšanas laikā iegūtās ziņas ne vienmēr ir atzīstamas par ticamām – saspīlētajos politiskajos apstākļos cilvēki par sevi un savu ideoloģisko pārliecību varēja sniegt daļēji patiesas vai nepatiesas ziņas.[9]

Demogrāfiskās iezīmes

Dzimums ir vienīgais rādītājs, kuru ir iespējams noteikt visai izlases kopai. No analizētajām 1000 personām absolūto vairākumu veido vīrieši – 93,6% jeb 936 cilvēki. Sievietes – to kopā ir 64 – nometnē nonāca daudz retāk (skat. 1. tabulu). Šī disproporcija atspoguļo gan atšķirīgās dzimumu lomas militārajos konfliktos, gan nometnes darbības specifiku – tā pamatā koncentrējās uz karagūstekņu, tostarp Sarkanās armijas dezertieru, nevis bēgļu un civilpersonu izvietošanu.

1. tabula. Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē nonākušās personas pēc dzimuma un vecuma. Avots: LNA-LVVA, 3280–1–185–1374.

Table 1. Detainees of the Vidzeme–Latgale POW camp by sex and age. Source: LNA-LVVA, 3280–1–185–1374.

9 Skat. Rihtere 2025.

Sieviešu vidū ir gan bēgles,[10] gan sadzīvisku iemeslu dēļ pār fronti pārnākušas sievietes, kas dzīvoja frontes tuvumā,[11] gan par komunistu atbalstīšanu[12] vai spiegošanu[13] apsūdzētās un aizturētās sievietes. Viņu lietās atklājas kopsakarība – sieviešu gaitas kara laikā, kas rezultējās ar nonākšanu gūstekņu nometnē, būtiski ietekmēja ģimenes (vīra un (vai) bērnu) faktors, taču vīriešu lietās šāda sakarība nav saskatāma, atskaitot dažus izņēmumus un vecāka gadagājuma vīriešus, kas devušies bēgļu gaitās ar sievām vai ģimenēm.[14] Ir zināms gandrīz puses – 478 nometnē nonākušo personu – laulības statuss: 27 sieviešu (15 precējušās, 12 neprecējušās) un 451 vīrieša (157 precējušies, 292 neprecējušies, 1 saderinājies[15] un 1 atraitnis[16]). Dati liecina par prāvu neprecēto pārsvaru, īpaši vīriešu vidū – iespējams, tādēļ, ka lielākā daļa bija jauni vai mobilizēti pirms ģimenes dibināšanas.

Olga Bēmere, ebrejiete no Kauņas guberņas, bēgļu gaitās Kazaņā iepazinās ar tur nodarbināto austriešu karagūstekni Jozepu Bēmeru. Viņi apprecējās un dzīvoja Kazaņā līdz 1919. gada novembra sākumam, kad izlēma doties uz Austriju. Pāris devās uz Latvijas–Krievijas fronti, jo Rēzeknē kāds viņiem sacīja, ka "Baltijas landesvērs laižot pāri".[17] Viņus aizturēja Latvijas armijas karavīri un pēc astoņām dienām caur Rīgu nosūtīja uz gūstekņu nometni Valmierā. Nopratināšanas laikā Olga uzsvēra kopdzīvi ar vīru kā galveno viņu gaitas noteicošo faktoru, savukārt Jozeps sievu tikpat kā nepieminēja, vienīgi piezīmēja, ka "esmu precējies".[18] Citos gadījumos sieviešu nonākšana nometnē saistāma ar rūpēm par bērniem, aizstāvot viņu politisko pārliecību[19] vai pārvedot tos pāri Latvijas robežai,[20] piemēram, 46 gadus vecā Marija Blēve, kura 1920. gadā kopā ar 10 gadus veco meitu Annu[21] atgriezās no bēgļu gaitām Ukrainā, kurp bija devusies vēl pirms kara, lai tobrīd vēl nedzimušo meitu pasargātu no vīra Jāņa vardarbības.[22]

10 LNA-LVVA, 3280–1–317; 572; 735; 750; 942; 1085; 1106; 1158; 1278.
11 LNA-LVVA, 3280–1–499; 942; 1270.
12 LNA-LVVA, 3280–1–237; 319; 918.
13 LNA-LVVA, 3280–1–1191.
14 LNA-LVVA, 3280–1–750; 751; 1277 u. c.
15 LNA-LVVA, 3280–1–1133.
16 LNA-LVVA, 3280–1–1134.
17 Jozepa Bēmera nopratināšanas protokols. 05.12.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1163.
18 Ibidem.
19 Kristīnes Ankmanes nopratināšanas protokols. 13.08.1919. Velēnas draudzes skola, Lizuma pagasts. LNA-LVVA, 3280–1–237.
20 LNA-LVVA, 3280–1–561.
21 LNA-LVVA, 3280–1–1365.
22 Marijas Blēves nopratināšanas protokols. 10.08.1920. LNA-LVVA, 3280–1–1366.

Dati par vecumu ir pieejami par 730 personām (skat. 1. tabulu). Vidējais nometnē nonākušās personas vecums ir 26,4 gadi, mediāna – 25 gadi. Visplašāk pārstāvētā ir vecuma grupa no 21 līdz 30 gadiem, kas atbilst mobilizācijai piemērotākajam vecumam. Nometnē nonāca 16 nepilngadīgie (personas, kas nav sasniegušas 18 gadu vecumu),[23] divi jaunākie tikai 10 gadus veci.[24] Daļa jauniešu bija aizturēti aizdomās par viņu sadarbību ar lieliniekiem. Viņu lietas atklāj kopēju iezīmi – sadarbība pamatā balstījās ģimenes solidaritātē vai autoritāšu spiedienā, nevis ideoloģiskā pārliecībā.[25] Raksturīgs piemērs ir 14 gadus vecais Bernhards Bisenieks, kurš tika aizturēts par sava brāļa – pārliecināta komunista – slēpšanu. Bernharda liecība atklāj, ka neziņoja par brāļa pārbēgšanu pār fronti, jo viņam bijis "brāļa žēl".[26] Salīdzinoši maz pārstāvju ir arī pēcmobilizācijas vecuma grupā – nometnē nonāca tikai 27 cilvēki,[27] kuri bija 45 vai vairāk gadus veci. No tiem lielākā daļa (19 personu) bija bēgļi, kas atgriezās dzimtenē kopā ar ģimenēm.[28] Viens no tiem – 64 gadus vecais Gustavs Brauns, kurš kopā ar ģimeni ceļoja uz Igauniju no Vācijas – mira no plaušu karsoņa, atrodoties nometnē.[29]

Ģeogrāfiskā izcelsme, tautība un ticība

No analizētajām 1000 lietām personu ģeogrāfiskā izcelsme, kas ļauj spriest par sabiedrības mobilitāti kara apstākļos, ir identificējama 770 gadījumos. Personu ģeogrāfiskā izcelsme (dzimšanas vieta vai dzīvesvieta) tika klasificēta, balstoties uz Krievijas impērijas administratīvi teritoriālo iedalījumu, pēc kura vadījās arī armijas iestāžu darbinieki, kuri fiksēja nopratināmo liecības protokolos un personu lietu kartītēs. Lielākā daļa (406 personas) bija piederīga teritorijām,

23 LNA-LVVA, 3280–1–190; 313; 522; 579; 599; 800; 809; 820; 824; 840; 917; 921; 1041; 1238; 1350; 1365.

24 LNA-LVVA, 3280–1–1041; 1365.

25 Kārļa Akmens, E. Akmens u. c. lūgums Valmieras koncentrācijas lēgera priekšnieka kungam. 01.01.1920. LNA-LVVA, 3280–1–599, 3; Oskara Braca nopratināšanas protokols. Valka, 1919. g. augusts. LNA-LVVA, 3280–1–820.

26 Bernharda Bisenieka nopratināšanas protokols. 1919. g. septembris. LNA-LVVA, 3280–1–800.

27 LNA-LVVA, 3280–1–236; 245; 297; 324; 444; 470; 534; 542; 572; 706; 719; 750; 751; 802; 827; 877; 884; 970; 1083; 1085; 1257; 1277; 1278; 1303; 1306; 1337; 1366.

28 LNA-LVVA, 3280–1–750; 751; 1085; 1277; 1278 u. c.

29 LNA-LVVA, 3280–1–1085.

kas aptvēra Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņu.[30] Piektdaļa (20%) nāca no tuvākajiem Krievijas reģioniem – Pleskavas (36), Tulas (22) un Petrogradas (21) guberņām, taču nometnē nonākušo vidū ir arī Kazaņas, Irkutskas, Ufas, Samaras, Vjatkas un Tveras guberņu iedzīvotāji – galvenokārt Sarkanās armijas karavīri. Nometnē nokļuva arī seši 21–24 gadus veci Vācijas pilsoņi – trīs Krievijas Rietumu brīvprātīgo armijas karavīri,[31] divi Dzelzsdivīzijas karavīri[32] un viens Sarkanās armijas gūstā saņemts Vācijas armijas karavīrs;[33] divi bijušās Austroungārijas pavalstnieki, kas caur Latviju atgriezās no Krievijas impērijas armijas gūsta,[34] kā arī maķedonietis Sidi ben Saladins.[35]

Tautība ir zināma 666 personām, tomēr etniskā klasifikācija dokumentos nav konsekventa. Jāpiezīmē, ka daudzos gadījumos ieraksts tautības ailē bija atkarīgs no cilvēka pašidentifikācijas, jo daudziem aizturētajiem nebija personu apliecinošu dokumentu. Dažkārt personām tika fiksēta dubulta etniskā piederība, piemēram, "krievs (ukrainis)"[36] vai "baltkrievs/krievs",[37] citos gadījumos vairākos dokumentos varēja tikt sniegtas atšķirīgas ziņas, piemēram, Teodora Besarjanova lietā, kur personas kartītē viņš tiek pieskaitīts votjaku tautai (mūsdienu apzīmējums – udmurti), taču nopratināšanas protokolā – krievu.[38] Krievu nometnē bija visvairāk – kopā 356 cilvēki, taču, visticamāk, zem šī apzīmējuma slēpjas arī citu tautību pārstāvji. Otra lielākā grupa ir latvieši – kopā 206, no kuriem

30 Vitebskas guberņa administratīvi ietvēra arī teritorijas, kas atrodas ārpus Latvijas Republikas robežām, taču daudzos gadījumos nometnē nonākušo personu piederība apriņķim vai pagastam, pēc kura varētu spriest par personas saistību ar Latvijas teritoriju, dokumentos netika norādīta. Līdz ar to precīzu nošķirumu starp Latvijā un ārpus tās, piem., Vitebskas guberņā dzīvojošajiem nav iespējams veikt.

31 LNA-LVVA, 3280–1–987; 1271; 1276.

32 Hanss Belkovs dienēja Dzelzsdivīzijā līdz 1919. gada 8. jūnijam, kad kopā ar 9 citiem dienesta biedriem tika atlaists no dienesta, jo "pēc kontrakta [mums; D. R.] bija jācīnās tikai pret lieliniekiem un neviens pret mūsu gribu mūs nevarēja piespiest cīnīties pret igauņiem un latviešiem". Skat. Hansa Belkova nopratināšanas protokols. 03.08.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1133, lapa nav numurēta. – Nometnē viņš nonāca vēlāk, jo tika aizturēts bez dokumentiem. Savukārt Ādolfs Bēmers brīvprātīgi iestājās Dzelzsdivīzijā 1919. gada maijā, bet rudenī turpināja karot Krievijas Rietumu brīvprātīgo armijas sastāvā līdz 8. oktobrim, kad saslima un tika ievietots lazaretē, kur vēlāk arī tika saņemts Latvijas armijas gūstā. Skat. Ādolfa Bēmera nopratināšanas protokols. 28.11.1919. LNA-LVVA 3280–1–1275, lapa nav numurēta.

33 LNA-LVVA, 3280–1–1321.

34 LNA-LVVA, 3280–1–876; 1163.

35 LNA-LVVA, 3280–1–1162.

36 LNA-LVVA, 3280–1–519.

37 LNA-LVVA, 3280–1–1028.

38 Teodora Besarjanova nopratināšanas protokols. LNA-LVVA, 3280–1–932.

13 klasificēti kā latgalieši[39] un četri kā "latvieši (latgalieši)",[40] taču faktiski Latgalē dzīvojušo latviešu analizētajā kopā ir daudz vairāk – vismaz 67. Nometnē nonāca arī poļi (38),[41] vācieši (14),[42] ebreji (12),[43] lietuvieši (9),[44] tatāri (8),[45] baltkrievi (7),[46] romi (5)[47] – vienīgie, kuru vidū nebija nevienas militārpersonas, čuvaši (4), igauņi (2),[48] ukraiņi (2),[49] pa vienam austrietim,[50] ungāram[51] un maķedonietim.[52] Šeit jāatzīmē, ka izlases kopa nesniedz pilnīgu ainu – nometnē bijuši arī citu tautību pārstāvji, piemēram, ķīnieši.[53]

Ticība ir norādīta tikai 158 personu lietās – to starpā dominē pareizticība (59), katoļticība (51) un luterānisms (40), taču nometnē bijuši arī seši vecticībnieki (visi pēc tautības krievi) un divi jūdi. Lai gan dati par ticību ir fragmentāri, tie izgaismo noteiktas korelācijas, piemēram, 49 no 59 pareizticīgajiem ir krievi, 26 no 40 luterāņiem ir latvieši, visi poļi, kam zināma ticība, – katoļi, tomēr ne visos gadījumos tam var uzticēties. Romu tautības arestanta Trofima Beinaroviča personas apliecībā ir norādīts, ka viņš ir pareizticīgs,[54] taču izziņā no Daugavpils 4. policijas iecirkņa teikts, ka T. Beinarovičs ir Romas katolis.[55]

39 LNA-LVVA, 3280–1–464; 465; 466; 523; 752; 758; 760; 880; 1014; 1015; 1059; 1116; 1187.

40 LNA-LVVA, 3280–1–847; 927; 935; 1105.

41 LNA-LVVA, 3280–1–318; 881; 928; 1368 u. c.

42 LNA-LVVA, 3280–1–769; 817; 952; 987; 1083; 1096; 1133; 1271; 1275; 1276; 1321.

43 LNA-LVVA, 3280–1–727; 736; 812; 930; 986; 1008; 1158; 1167; 1216; 1231; 1279.

44 LNA-LVVA, 3280–1–291.

45 LNA-LVVA, 3280–1–205; 215; 448; 454; 456; 551; 906; 1237.

46 LNA-LVVA, 3280–1–284; 552; 756; 776; 842; 1028; 1349.

47 LNA-LVVA, 3280–1–869; 870; 871; 872; 1238.

48 LNA-LVVA, 3280–1–578; 888.

49 LNA-LVVA, 3280–1–519; 990.

50 LNA-LVVA, 3280–1–1163.

51 LNA-LVVA, 3280–1–876.

52 LNA-LVVA, 3280–1–1162.

53 LNA-LVVA, 3280–1–135, 19. lp.

54 Trofima Beinaroviča personas apliecība Nr. 209. 06.04.1920. LNA-LVVA, 3280–1–872.

55 Daugavpils 4. policijas iecirkņa priekšnieka atsauksme par Trofimu Beinaroviču. 11.10.1920. LNA-LVVA, 3280–1–872.

Nodarbošanās un izglītība

No analizētajām 1000 lietām nodarbošanās ir norādīta 627 personām (skat. 2. tabulu). No tām lielākā daļa bija zemkopji (60% jeb 377 cilvēki) un citi fiziskā darba veicēji (84 cilvēki jeb 13%) – fabriku, dzelzceļa u. c. strādnieki, malkas zāģētāji, krāvēji u. tml. Zemkopji pārsvarā bija Sarkanajā armijā mobilizētie, kuri nometnē nokļuva kā karagūstekņi vai pārbēdzēji pār fronti, savukārt strādnieku vidū bija gan mobilizētie, gan to rūpnīcu darbinieki, kuri Pirmā pasaules kara sākumā tikuši evakuēti no Latvijas teritorijas uz citiem Krievijas impērijas apgabaliem. Raksturīgi piemēri ir Josifs Brakovskis un Eduards Jūlijs Brivuls – evakuēto rūpnīcu *Lux* un *Felzers un Ko* strādnieki, kuri pēc rūpnīcu slēgšanas tika mobilizēti Sarkanajā armijā un nonāca frontē.[56] Otra lielākā grupa ir amatnieki (kurpnieki, kalēji, atslēdznieki, drēbnieki u. tml.). Nometnē nonāca arī vairāki tirgotāji, pārdevēji, burtliči, kā arī radošo profesiju pārstāvji – kāds mākslinieks,[57] trīs zīmētāji[58] un divi fotogrāfi[59] (viena no tiem – sieviete[60]). Sieviešu vidū izplatītākā nodarbošanās bija zemkopība,[61] deviņas sievietes bija strādnieces,[62] savukārt vienai kā nodarbošanās ir norādīta "tēju liešana".[63]

Izglītības dati ir ievērojami skopāki – lasītprasme vai tās trūkums minēts tikai 130 lietās (109 prot lasīt un rakstīt, 21 neprot), bet konkrēts izglītības līmenis – tikai 22 personām. Vienai personai ir karaskolas izglītība,[64] vienai – ģimnāzijas,[65] divām – draudzes skolas,[66] septiņas ir apmeklējušas pagastskolu,[67] trijām ir vidējā,[68] divām – zemākā izglītība.[69] Šie piemēri nepiedāvā pilnīgu ainu, tomēr ilustrē ierobežoto formālās izglītības pieejamību šajā sabiedrības segmentā. Atsevišķos gadījumos izglītības trūkums kalpoja par atbildības mazināšanas

56 Josifa Brakovska un Eduarda Jūlija Brivula nopratināšanas protokols. 03.03.1920. LNA-LVVA, 3280–1–1207.
57 LNA-LVVA, 3280–1–821.
58 LNA-LVVA, 3280–1–472; 544; 888.
59 LNA-LVVA, 3280–1–1066.
60 LNA-LVVA, 3280–1–316.
61 LNA-LVVA, 3280–1–572; 750; 761; 762; 877; 918; 1040; 1106; 1270; 1278; 1366.
62 LNA-LVVA, 3280–1–193; 444; 463; 489; 561; 705; 942; 1007; 1347.
63 LNA-LVVA, 3280–1–1270.
64 LNA-LVVA, 3280–1–1271.
65 LNA-LVVA, 3280–1–1274.
66 LNA-LVVA, 3280–1–1202, 1352.
67 LNA-LVVA, 3280–1–196; 750; 751; 1016; 1027; 1119; 1351.
68 LNA-LVVA, 3280–1–527; 892; 1321.
69 LNA-LVVA, 3280–1–592; 927.

2. tabula. Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē nonākušās personas pēc nodarbošanās un tautības. Avots: LNA-LVVA, 3280–1–185–1374.

Table 2. Detainees of the Vidzeme–Latgale POW camp by occupation and nationality. Source: LNA-LVVA, 3280–1–185–1374.

Nodarbošanās / tautība	krievu	latviešu	poļu	latgaliešu	vācu	ebreju	lietuviešu	tatāru	baltkrievu	romu (čigānu)	čuvašu	igauņu	ukraiņu	ungāru	austriešu	maķedoniešu	Nav zināms	Kopā
Zemkopji, laukstrādnieki	239	85	16	10	1		4	7	3		4	1	2				5	377
Rūpnīcu un tehniskie strādnieki (fabrikas strādnieki, mašīnisti, mehāniķi, montieri, elektrotehniķi, deģis, aviācijas motorists u. tml.)	34	26	4	3	2	1	2	1		3							8	84
Amatnieki (atslēdznieki, kalēji, galdnieki, drēbnieki, kurpnieki, namdari, krāsotāji, vilnu kārsējs, podnieks, burtlicis, mūrnieks, miesnieks, maiznieks, konfekšu taisītājs)	34	28	7	1	1	3	2		1								3	80
Administratīvie/ kancelejas darbinieki (rakstveži, grāmatveži, kantorists, nodokļu inspektors, pasta darbinieks)	10	11	2		1				1								2	27
Tirdzniecība un pakalpojumi (tirgotāji, fotogrāfi, ormaņi, sulainis, friziere, pavārs, dārznieks, aukle)	7	4				3				1						1	1	17
Skolotāji		1			1	2			1									5
Medicīnas darbinieki (feldšeris, sanitārs)	1	1																2
Studenti (students, kara skolas audzēknis, kursiste)	1	1			1													3
Skolnieki	3	3				1			1								1	9
Saimniecība	2	5	1															8
Cits (jūrnieks, zemessargs, meža kungs, zvejnieks, biškopis, tēju lējēja, mākslinieks)	3	5	1									1					2	
Nav nodarbošanās		1																1
Nav zināms	22	19	7	2	7	2	1			1				1	1		312	375
Kopā	356	190	38	16	14	12	9	8	7	5	4	2	2	1	1	1	334	**1000**

argumentu – zemkopis Kirils Knasjuvs, kurš tika apsūdzēts par dalību Drisas pagasta valdē lielinieku varas laikā, savai aizstāvībai sacīja, ka spējis atteikties no iestāšanās "komūnā" (komunistiskajā partijā), "pamatojoties uz to, ka [bija; D. R.] neskolots".[70] Par izglītības līmeni liecina arī nometnē nonākušo personu nodarbošanās – 15 rakstveži (no tiem viens Krievijas Ziemeļrietumu armijas praporščiks[71]), septiņi grāmatveži,[72] pieci skolotāji[73] un viens nodokļu inspektors.[74]

Militārpersonas

Personu klasifikācija pēc to statusa, kas ļauj spriest par indivīda lomu un pieredzi karā – karagūsteknis, pārnācējs pār fronti, bēglis, arestants –, nometnes dokumentācijā nav konsekventa un mēdz būt maldinoša (skat. 3. tabulu). Apzīmējums "gūsteknis" daudzos gadījumos tiek attiecināts arī uz brīvprātīgi pār fronti pārgājušiem sarkanarmiešiem (dezertieriem), kas būtiski apgrūtina personu klasifikācijas analīzi.[75] Balstoties apzīmējumos, kurus personām piešķīruši nometnes ierēdņi, vairākums bija gūstekņi – kopā 308 cilvēki. Aiz tiem lielākā grupa ir "pārnācēji pār fronti" vai "robežu" (293 cilvēki), kam seko arestētie un aizturētie (96) un bēgļi (27), bet 276 personu statuss nav norādīts. Precīzākas atziņas par personas statusu ir iespējams iegūt, kontekstualizējot šos datus ar personas piederību karaspēkam, kas ir zināma 612 cilvēkiem.

Padomju Krievijas Sarkanās armijas karavīri. 80% (490) no nometnē nonākušajām militārpersonām ir sarkanarmieši, 57% (278) no tiem – karagūstekņi. Līdztekus Latvijas armijas sagūstītajiem karavīriem nometnē bija arī vairāki Igaunijas, Lietuvas un Polijas armijas gūstekņi. Sarkanarmietis Jakobs Andersons tika atsūtīts uz Vidzemes–Latgales gūstekņu nometni no gūstekņu nometnes Rēvelē (Tallinā), jo pēc tautības bija latvietis,[76] tomēr tas ir vienīgais līdz šim zināmais gadījums nometnē, kas liecina par gūstekņu apmaiņu pēc tautības. Citos gadījumos personas bija izbēgušas no Polijas vai Lietuvas armijas

70 Kirila Knasjuva nopratināšanas protokols. LNA-LVVA, 3280–1–279.

71 LNA-LVVA, 3280–1–731.

72 LNA-LVVA, 3280–1–776; 1125; 1144; 1223; 1296; 1297; 1371.

73 LNA-LVVA, 3280–1–284; 952; 1188; 1231; 1279.

74 LNA-LVVA, 3280–1–798.

75 Piem., sarkanarmieša Leona Blahmana personas lietā teikts, ka viņš tika "saņemts gūstā" savā dzīvesvietā, kad faktiski viņš tika arestēts. Visticamāk, nometnes lietvedībā starp gūsta un aresta jēdzieniem nepastāvēja stingrs nošķirums. LNA-LVVA, 3280–1–1216, lapa nav numurēta.

76 LNA-LVVA, 3280–1–689.

3. tabula. Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnē nonākušās personas pēc armijas piederības un statusa nometnē. Avots: LNA-LVVA, 3280–1–185–1374.

Table 3. Detainees of the Vidzeme-Latgale POW camp by army affiliation and status within the camp. Source: LNA-LVVA, 3280–1–185–1374.

Armija/statuss	pārnācējs pār fronti vai robežu	arestēts	gūsteknis	aizturēts	bēglis	nav zināms	Kopā
Padomju Krievijas	169	9	278	2	0	32	490
Krievijas impērijas	18	2	1	1	2	3	27
Ziemeļrietumu	4	1	4	0	0	4	13
Latvijas armija	1	6	0	1	1	2	11
Krievijas Rietumu brīvprātīgo	1	3	1	0	0	0	5
Polijas	4	0	0	0	1	0	5
Dzelzsdivīzija	0	2	0	0	0	0	2
Vācijas	1	0	1	0	0	0	2
Igaunijas	0	0	0	0	0	2	2
Lietuvas	0	1	0	0	0	0	1
Austroungārijas	1	0	0	0	0	0	1
civilpersona	24	16	0	1	11	1	53
nav zināms	70	51	23	0	12	232	388
Kopā	293	91	308	5	27	276	1000

gūsta un, cenšoties atgriezties dzimtenē, aizturētas Latvijā.[77] Sarkanās armijas dezertieri, kas veido 34% no sarkanarmiešiem (169 cilvēki), statistikā parādās kā "pārnācēji pār fronti". Viņu nopratināšanas protokoli atklāj tipiskus dezertēšanas iemeslus – karaspēkā valdošo badu,[78] apģērba trūkumu[79] un slimību izplatību,[80] mobilizāciju,[81] vairāki minēja vēlmi atgriezties dzimtenē[82] un spiedienu iestāties komunistiskajā partijā apmaiņā pret labāku uzturu un apģērbu.[83] Tāpat ir atrodamas norādes uz Sarkanajā armijā mobilizēto latviešu dezinformētību par

77 LNA-LVVA, 3280–1–931; 1045.

78 LNA-LVVA, 3280–1–758.

79 LNA-LVVA, 3280–1–262; 842.

80 LNA-LVVA, 3280–1–1127.

81 LNA-LVVA, 3280–1–487; 488; 598; 880; 886; 954; 977; 1056; 1233.

82 Piem., LNA-LVVA, 3280–1–262; 758.

83 Piem., Josifs Brakovskis izvēli dezertēt raksturo šādi: "Uz šejieni pārnācu tādēļ, ka apstākļi Sarkanajā armijā nekomunistiem bija nepanesami, bet, galvenais, tamdēļ, ka pēc pārliecības esmu pret "komunu", tad režīms bij jo grūti panesams, kādēļ vēlējos atgriezties uz Latviju un pie savējiem, kuri dzīvo Rīgā." Josifa Brakovska nopratināšanas protokols. 21.02.19??. LNA-LVVA, 3280–1–1207; skat. arī LNA-LVVA, 3280–1–1003; 1352.

situāciju Latvijā, kas atturējusi viņus no dezertēšanas. Piemēram, no Sarkanās armijas dezertējušais Eduards Alberts liecināja, ka viņam ticis stāstīts, ka "[Latvijas; D. R.] Pagaidu valdība visus [sarkanarmiešus] nošaujot",[84] bet Kārļa Brankes liecība norāda uz lielinieku laikrakstiem kā galveno dezinformācijas avotu.[85] Pār fronti pārnākušo sarkanarmiešu grupā tika ieskaitīti arī tie mobilizētie, kuri izvairījušies no dienesta, slēpdamies mājās, pie radiniekiem vai mežos, un gaidījuši izdevību pāriet fronti.[86]

Vairāki sarkanarmiešu grupas pārstāvji izteica vēlmi iegūt Latvijas pavalstniecību vai dienēt Latvijas armijā, nereti uzsverot ideoloģisku lojalitāti Latvijai un nevēlēšanos karot komunistu pusē,[87] tomēr šīs liecības ir jāuztver kritiski. Dzīves apstākļi nometnē bija smagi (trūka apģērba, daudzi ieslodzītie nemazgājās mēnešiem ilgi u. tml.), un ieslodzītie meklēja veidus, kā no nometnes izkļūt. Tā kā tie, kuri pierādīja, ka ir politiski uzticami, varēja tikt iekļauti Latvijas armijas jaunformējamos spēkos un turpināt karot Latvijas pusē,[88] lojalitātes Latvijai uzsvēršana nopratināšanas laikā varēja vairot personas cerības uz drīzāku izkļūšanu no nometnes. Nometnes priekšnieks kara laika ierēdnis Ansis Brensons vairākkārt atzina, ka daudzi Sarkanās armijas dezertieri, kas izrādīja interesi iestāties Latvijas armijā, darīja to ar nolūku iegūt izdevību dezertēt un atgriezties Padomju Krievijā.[89]

Pāvela Bermonta Krievijas Rietumu brīvprātīgo armijas karavīri, kas reprezentē otru galveno Latvijas armijas pretinieku nometnes darbības laikā, izlasē ir pārstāvēti maz (tikai 5 personas),[90] taču nometnē nonākušo bermontiešu kopskaits ir ievērojami lielāks – 1919. gada rudenī uz nometni tika nosūtīti vismaz 409 gūstā saņemti bermontieši.[91] No izlasē identificētajiem trīs bija vācieši (divi no tiem aizturēti pēc ārstēšanās slimnīcās, kuras pārņēma Latvijas armija),[92] viens – krievs un viens – latvietis no Jelgavas, kurš bija iestājies Krievijas Rietumu brīvprātīgo armijā, lai nopelnītu iztiku, bet pēc karaspēka atkāpšanās

84 Eduarda Alberta nopratināšanas protokols. 08.08.1919. LNA-LVVA, 3280–1–744, lapa nav numurēta.

85 Kārļa Brankes nopratināšanas protokols. 05.08.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1305, lapa nav numurēta.

86 LNA-LVVA, 3280–1–273; 274; 488; 500; 600; 773; 791; 826; 1090; 1103.

87 LNA-LVVA, 3280–1–445; 447; 460; 795; 842.

88 LNA-LVVA 3280–1–1, 93. lp.; Jēkabsons, Šiliņš 2019, 45; Šiliņš 2018, 106.

89 Vidzemes-Latgales gūstekņu nometnes priekšnieka raports armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam no 1920. g. 30. janvāra (noraksts). LNA-LVVA, 3280–1–22, 33. lp.

90 LNA-LVVA, 3280–1–932; 987; 1267; 1271; 1276.

91 LNA-LVVA, 3280–1–22, 21. lp.; 12647, 46. lp.

92 LNA-LVVA, 3280–1–987; 1267.

palika pilsētā un tika arestēts.[93] Zīmīgs ir vācu leitnanta Maksa Bodina gadījums – 1919. gada septembrī Bodins atteicies karot pret latviešiem, pametis dienestu un vairākus mēnešus slēpies pie kāda Pagaidu valdībai nelojāla vācbaltiešu pāra, līdz savstarpējo nesaskaņu dēļ tika izdots Latvijas varas iestādēm.[94] Līdzīgu apstākļu dēļ nometnē nonāca divi Dzelzsdivīzijas karavīri, abi arestēti – kareivis Ādolfs Bēmers, kurš aresta brīdī atradies lazaretē,[95] un seržants Hanss Belkovs, kurš kopā ar 10 citiem karavīriem atteicies piedalīties Cēsu kaujās un dezertējis: "Pēc manas pārliecības, esmu gatavs cīnīties pret lieliniekiem, bet nevis pret igauņiem un latviešiem."[96]

Krievijas impērijas armijas karavīri. Nometnē nonākušās personas nereti varēja tikt identificētas kā piederīgas karaspēkam, kas faktiski vairs nepastāvēja. 27 personas no izlases kopas (4% no tiem, kuriem ir zināma militārā piederība) ir identificētas kā Krievijas impērijas armijas karavīri – tie, kuri Pirmā pasaules kara laikā nonāca vācu gūstā un pēc kara noslēguma atgriezās dzimtenē Latvijā vai šķērsoja to ceļā uz Igauniju vai Krieviju. Šīs grupas pārstāvju statuss nometnes dokumentācijā variē starp visām kategorijām – pārnācējs, arestants, bēglis, pat gūsteknis, taču faktiski visus vieno ilgstošā prombūtne un grūtības šķērsot jaunizveidoto valstu robežas. Aleksandra Bogdanova liecība visai precīzi raksturo šo realitāti – pēc viņa teiktā, 1919. gada jūlijā viņš atstājis gūstekņu nometni Vācijā un nonācis Rīgā. Nespēdams atrast darbu un sagaidīt bēgļu ešelonu, viņš vairākkārt mēģināja pāriet fronti gan Latvijā, gan Lietuvā, lai nonāktu dzimtenē Novgorodā, taču neveiksmīgi.[97]

Polijas, Lietuvas un Igaunijas armiju karavīri. Izlases kopā ir identificēti astoņi Latvijas kaimiņvalstu karavīri – pieci Polijas (visi – zemkopji),[98] divi Igaunijas (abi pēc tautības krievi)[99] un viens Lietuvas armijas karavīrs.[100] Septiņi šīs grupas pārstāvji Latvijā bija nokļuvuši pēc izbēgšanas no lielinieku gūsta, un viņu ievietošana nometnē bija starpposms pirms nosūtīšanas uz dzimteni. Tiesiskais ietvars bēgļu un karagūstekņu likumīgai plūsmai pāri robežām

93 Aleksandra Bulkovska nopratināšanas protokols. 24.11.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1267.

94 Maksa Bodina nopratināšanas protokols. Kandava. 08.01.1920. LNA-LVVA, 3280–1–1271.

95 LNA-LVVA, 3280–1–1275.

96 Hansa Belkova nopratināšanas protokols. 03.08.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1133.

97 Aleksandra Bogdanova nopratināšanas protokols. 08.12.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1356.

98 LNA-LVVA, 3280–1–318; 874; 881; 928; 1368.

99 LNA-LVVA, 3280–1–577; 846.

100 LNA-LVVA, 3280–1–291.

sāka veidoties tikai līdz ar Latvijas–Krievijas miera līgumu noslēgšanu 1920. gada augustā. Līdz tam jebkāda patvaļīga frontes vai robežas šķērsošana tika uzskatīta par nelegālu. Mikels Adamus, Polijas armijas karavīrs, kas bija nonācis Polockas koncentrācijas nometnē, nopratināšanas laikā izteica vēlmi atgriezties dzimtenē un "atmaksāt lieliniekiem par tām briesmām, kuras pārdzīvoja, būdams slims lazaretē".[101] Taču grupa ilustrē arī izņēmumu – minētais Lietuvas armijas karavīrs, pēc tautības lietuvietis, bija dezertējis no savas karaspēka daļas ar nodomu caur Latviju nokļūt Padomju Krievijā.[102]

Krievijas Ziemeļrietumu armijas karavīru nonākšana nometnē ir grūti analizējama avotu trūkuma dēļ. Zināms, ka no izlasē identificētajiem 13 Ziemeļrietumu armijas karavīriem četri ir klasificēti kā pārnācēji pār fronti, četri – kā gūstekņi, viens – arestēts; četru personu lietās ir minēts, ka tās nokļuvušas Latvijā no Igaunijas.[103] Zīmīgi, ka šo 13 personu starpā ir divi praporščiki[104] un viens apakšvirsnieks.[105] Citi avoti liecina, ka 1920. gada martā–aprīlī nometnē sāka ierasties arvien vairāk Ziemeļrietumu armijas dezertieru, tostarp virsnieku, kuri nevēlējās nedz turpināt karot, nedz nonākt Padomju Krievijā.[106]

Latvijas armijas karavīri. Izlasē identificēti 11 Latvijas armijas karavīri, taču ziņas par viņu nonākšanu nometnē ir ļoti fragmentāras. Zināms, ka septiņi bijuši aizturēti vai arestēti, piemēram, par dezertēšanu vai izvairīšanos no dienesta,[107] viens Latvijas armijas karavīrs caur Lietuvu atgriezās no lielinieku gūsta (kategorizēts kā bēglis),[108] bet viena no lietām pieder nometnes darbiniekam – apsardzības rotas kareivim Aleksandram Bradinam.[109] Latvijas armijas karavīru nonākšana nometnē labi ilustrē to, ka personas uz nometni tikušas sūtītas tad, kad nav bijis skaidrs, kāda iestāde ir atbildīga par to lietu pārraudzību. Zīmīgi

101 Mikela Adamus nopratināšanas protokols. 27.09.1919. LNA-LVVA, 3280–1–318.
102 LNA-LVVA, 3280–1–291.
103 LNA-LVVA, 3280–1–439; 749; 950; 1178.
104 LNA-LVVA, 3280–1–548; 731.
105 LNA-LVVA, 3280–1–749.
106 LNA-LVVA, 3280–1–111; 303; 138, 256.
107 LNA-LVVA, 3280–1–522; 564; 566; 830; 921; 935; 1202.
108 LNA-LVVA, 3280–1–325.
109 LNA-LVVA, 3280–1–1340.

piemēri ir Sodu likumu 125., 126. un 128. panta (5. nodaļa – "Nemieri")[110] pārkāpšanā apsūdzētais Ernsts Adamsons[111] un 13 gadus vecais brīvprātīgais Ivans Artamovičs, kurš tika atsūtīts no 12. Bauskas kājnieku pulka, jo viņam nebija personu apliecinošu dokumentu.[112]

Civilpersonas

Lai gan nometnes primārā funkcija bija sagūstīto militārpersonu pārvaldība, kara apstākļi lika tai uzņemties arī civilpersonu – bēgļu, bez atļaujas fronti šķērsojušo un politiski neuzticamo personu – pārvaldību. No 1000 analizētajām lietām 53 attiecināmas uz civilpersonām, tomēr šajās lietās norādītais statuss bieži neatbilst faktiskajai situācijai. Piemēram, bēgļi varēja tikt klasificēti kā arestētas vai kā pār fronti pārnākušas personas. Atšķirībā no karaspēka piederības, kas ir objektīvi nosakāma, civilpersonu statusa noteikšana prasa individuālu gadījumu izvērtēšanu. Civilpersonu lietu analīze ļauj tās iedalīt trīs grupās: 1) bēgļi, 2) sadzīvisku apstākļu dēļ pār fronti pārnākušie un aizturētie bez personu apliecinošiem dokumentiem un 3) politiski neuzticamas personas.

Bēgļi. Izlases kopā identificēti 24 bēgļi – civilpersonas,[113] no kurām 14 bija latvieši (5 no Kurzemes, 9 no Vidzemes), trīs krievi, divi vācieši, viens polis, viena ebrejiete, bet trīs bēgļu tautība nav zināma. Vidējais vecums – 27 gadi, jaunākā ir iepriekš minētā 19 gadus vecā Olga Bēmere,[114] vecākais – jau minētais 64 gadus vecais Gustavs Brauns. Lielākā daļa bēgļu bija pametuši Latviju 1915. gadā, evakuējoties kopā ar savām darba vietām – rūpnīcām[115] vai dodoties darba meklējumos uz Krieviju,[116] un vēlāk centušies atgriezties dzimtenē. Šie centieni bieži

110 125. pants – par mudināšanu uz likumu neievērošanu, naidu starp iedzīvotāju grupām vai streikošanu; 126. pants – par piedalīšanos "savienībā, zinādams, ka tā uzstādījusi par savas darbības mērķi graut valstī pastāvošo iekārtu vai izdarīt smagus noziegumus ar spridzinātu vielu vai spridzekļiem"; 128. pants – par pastāvošās valsts iekārtas vai Valsts prezidenta nonievāšanu, "atklāti turēdams vai nolasīdams runu vai sacerējumu, vai izplatīdams vai atklāti izlikdams sacerējumu vai notēlojumu". Skat. *1903. gada 22. marta sodu likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem*, 42. lpp.

111 LNA-LVVA, 3280–1–566.

112 LNA-LVVA, 3280–1–522.

113 LNA-LVVA, 3280–1–229; 316; 317; 324; 459; 500; 534; 719; 750; 751; 883; 908; 952; 1082; 1083; 1085; 1106; 1107; 1144; 1149; 1158; 1277; 1278; 1375.

114 LNA-LVVA, 3280–1–1158.

115 LNA-LVVA, 3280–1–878.

116 LNA-LVVA, 3280–1–317; 750; 751; 762; 1107 u.c.

sastapās ar šķēršļiem – bēgļiem no Ukrainas netika nodrošināti ešeloni,[117] bet darbaspējīgajiem tika atteikts transports uz Latviju, kā tas redzams Vikentija Barkovska lietā.[118] Rezultātā daudzi izvēlējās nedrošo ceļu pār fronti bez oficiālas atļaujas. Savukārt Arnolds Brūvers, kurš 1918. gada oktobrī bija evakuējies uz Orlu, bija spiests palikt Krievijā līdz Latvijas–Padomju Krievijas miera līguma noslēgšanai, jo bija mobilizācijas vecumā, un Latvijā atgriezās tikai 1920. gada augusta beigās.[119]

Frontes šķērsotāji un bez personu apliecinošiem dokumentiem aizturētie. Vairākas civilpersonas nometnē nonāca tādēļ, ka bija šķērsojušas fronti vai tām nebija personu apliecinošu dokumentu. Septiņos gadījumos robeža tikusi šķērsota sadzīviskās situācijās – ciemojoties pie draugiem vai radiem piefrontes joslā vai dodoties pēc pārtikas (sāls, maizes).[120] Zahara Andrejeva gadījumā sāls tirgošana piefrontes joslā bija raisījusi aizdomas par pretvalstisku rīcību,[121] tomēr pārsvarā personu nodoms bija sadzīvisku vajadzību apmierināšana, nevis robežas šķērsošana.

Līdzīgi militārpersonām, arī civilpersonas varēja tikt nosūtītas uz nometni personības noskaidrošanas nolūkā, ja tikušas aizturētas bez derīgiem dokumentiem. Izlases kopā konstatētas vismaz 10 šādas personas.[122] Vairākiem dokumentu nebija vispār, citiem tie tikuši atņemti Krievijā, piemēram, 23 gadus vecajai frizierei Paulīnei Apsīts,[123] vai arī nozaudēti. Raksturīgs ir Rūdolfa Bertula gadījums – viņš 1918. gadā bija neveiksmīgi mēģinājis emigrēt uz Somiju, pēc tam iestājies Krievijas Ziemeļrietumu armijā. 1919. gadā viņš ticis aizturēts uz Latvijas–Igaunijas robežas ar dokumentiem, kuri, visticamāk, bijuši viltoti (pasē izdarīti labojumi vārda, uzvārda un dzimšanas datuma ailēs), aizdomās par nolūku pievienoties Bermonta karaspēkam, kurā jau dienējis viņa brālis.[124]

117 Nikolaja Belova nopratināšanas protokols. 24.09.1920. LNA-LVVA, 3280–1–1107; Mārtiņa Bāliņa nopratināšanas protokols. 14.09.1920. LNA-LVVA, 3280–1–1149.

118 Vikentija Barkovska nopratināšanas protokols. ?.08.1919. LNA-LVVA, 3280–1–879.

119 Arnolda Brūvera nopratināšanas protokols. Valmiera. 28.10.1920. LNA-LVVA, 3280–1–892.

120 LNA-LVVA, 3280–1–449; 942; 1014; 1015; 1040; 1167.

121 LNA-LVVA, 3280–1–440.

122 LNA-LVVA, 3280–1–317; 579; 793; 804; 813; 1133; 1144; 1202; 1238; 1357.

123 LNA-LVVA, 3280–1–317.

124 Pavadraksts Valmieras apriņķa komandantam par Rūdolfu Bertulu. 09.10.1919. LNA-LVVA, 3280–1–804.

Arestanti. Viens no nometnes uzdevumiem, kas korelē ar kara laikā pieaugušo politiskos noziegumos apsūdzēto skaitu[125] un cietumu pārpildītību,[126] bija uzturēt politiski neuzticamās personas, kamēr tika izmeklētas viņu lietas.[127] Lielākā daļa no tām tikušas aizturētas, jo lielinieku varas laikā bija darbojušās vietējās pārvaldes iestādēs – milicijā (10 personas)[128] un pagastu izpildu komitejās (3 cilvēki).[129] Vairākos gadījumos dienests gan bija ildzis tikai dažas dienas. Lēmumu tajās darboties galvenokārt bija noteicis iztikas līdzekļu trūkums un vēlme izvairīties no mobilizācijas, taču ir zināms gadījums, kad persona izmantojusi amata stāvokli, lai glābtu vietējos iedzīvotājus no mobilizācijas Padomju Latvijas armijā.[130] Tāpat uz nometni tika nosūtītas arī sešas[131] par piederību komunistiskajai partijai apsūdzētas personas, no kurām divām apsūdzību pierādīt nevarēja. Tikai viens no apsūdzētajiem nebija Latvijas pavalstnieks – 32 gadus vecais Vladimirs Beļinskis, kurš jau iepriekš bija ticis izraidīts no Latvijas kā "nevēlama un kaitīga persona",[132] taču ceļā uz Krieviju izlēcis no vilciena un devies uz Rēzekni. Tāpat nometnē nonāca divas personas, kuras pēc frontes šķērsošanas bija izvairījušās no karantīnas,[133] kā arī tēvs un dēls, kuri kopā aplaupījuši kritušos karavīrus.[134]

Secinājumi

Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne Latvijas armijas pārvaldībā tika izveidota 1919. gada vasarā, lai risinātu karagūstekņu, nelegālu frontes šķērsotāju, bēgļu izmitināšanas, kā arī pārpildīto ieslodzījuma vietu problēmu. Līdz šim nav bijis zināms, cik lielā mērā katrs no šiem uzdevumiem, kas tika nosprausti nometnes dibināšanas brīdī, tika arī īstenots. Nometnē nonākušo personu lietu kvantitatīva

125 Bērziņa 2021, 54.

126 Šiliņš 2013, 120.

127 LNA-LVVA, 3280–1–21, 17. un 98. lp.

128 LNA-LVVA, 3280–1–236; 297; 694; 776; 801; 937; 940; 1137; 1226; 1233.

129 LNA-LVVA, 3280–1–937; 1137; 1226.

130 Jāņa Broka mātes u. c. pagasta iedzīvotāju lūgumraksts Borkovas pagasta valdei. 22.08.1919. LNA-LVVA, 3280–1–1137, lapa nav numurēta.

131 LNA-LVVA, 3280–1–796; 918; 929; 1003; 1091; 1191.

132 Iekšlietu ministrijas karagūstekņu un bēgļu nodaļas atsvabināšanas komisijas priekšsēdētāja v. i. ziņojums Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes priekšniekam par Vladimiru Beļinski. 16.11.1920. LNA-LVVA, 3280–1–1091.

133 LNA-LVVA, 3280–1–1119; 1251.

134 LNA-LVVA, 3280–1–921.

analīze rāda, ka priekšplānā izvirzījās Sarkanās armijas karavīru pārvaldība – viņi veido gandrīz pusi (49%) analizētās kopas, kamēr pārējās grupas nesasniedz pat 3%. Sarkanarmiešu lietas atklāj historiogrāfijā maz pētītu procesu – Sarkanās armijas karavīru pārnākšanu karot Latvijas pusē – caur individuālās motivācijas prizmu, izgaismojot bada, slimību, dezinformācijas un patriotisma ietekmi uz šī lēmuma (ne)pieņemšanu. Tas rada pamatu turpmākai pētniecībai par bijušo sarkanarmiešu iekļaušanu Latvijas armijā Neatkarības kara laikā. Zīmīgi, ka arī Krievijas Rietumu brīvprātīgo armijas, tai skaitā Dzelzsdivīzijas karavīri pauda nevēlēšanos karot pret latviešiem. Lai arī to kopskaits izlases kopā ir niecīgs, tas izgaismo nometnes lietvedības potenciālu dokumentēt personisku nostāju ārpus kolektīvām, birokrātiskām piederības kategorijām.

Krievijas impērijas sabrukuma sekas šajā pētījumā iezīmējas vairākos līmeņos. Personu izcelsmes vietas dokumentos atspoguļotas pēc vecā impērijas guberņu iedalījuma, piemēram, Latgales iedzīvotājus klasificējot kā Vitebskas guberņai piederīgos, tādējādi lietvedības ziņas par izcelsmes vietu neļauj droši konstatēt šo personu piederību Latvijai, ko palīdz noteikt vienīgi kultūrtelpiskā piederība pēc tautības – "latgalietis". Vecās piederības struktūras saglabājas arī attiecībā uz vairs nepastāvošās Krievijas impērijas armijas karavīriem, kuri bija atstājuši bijušās karagūstekņu nometnes Vācijā un kuru juridiskais statuss jaunajā politiskajā īstenībā palika neskaidrs. Tādējādi nometnes dokumentācija atklāj pārejas brīdi, kurā valsts iestādes cenšas pielāgoties jaunajiem piederības rāmjiem.

Latvijas, Igaunijas un Lietuvas neatkarības karu radītās robežas un fronte pret Padomju Krieviju būtiski ierobežoja mobilitāti un reizē radīja nepieciešamību pēc kustības – īpaši bēgļiem, kas vēlējās atgriezties mājās. Bijušo Krievijas impērijas armijas karavīru atgriešanās dzimtenē, kuras vārdā viņi bija karojuši, bija apgrūtināta, savukārt tie Ziemeļrietumu armijas karavīri, kuri nevēlējās turpināt karot un atgriezties lielinieciskajā Krievijā, palika bez skaidra juridiska statusa. Nelegāla robežu šķērsošana kļuva par vienu no galvenajiem drošības riskiem, kara laikā pieaugot spiegošanas un komunisma aģitācijas draudiem, tomēr starpvalstu repatriācijas līgumu trūkuma dēļ vairākām grupām legāla robežas vai frontes šķērsošana bija tikpat kā neiespējama, piemēram, no Sarkanās armijas gūsta izbēgušajiem Lietuvas, Polijas un Igaunijas armiju karavīriem vai bēgļiem, kuru atgriešanās likumīgā ceļā bija ierobežota. Vistiešāk frontes ierobežojumi skāra piefrontes joslas iedzīvotājus – karš viņu pagalmos ienāca tiešā nozīmē – ne tikai ar karadarbības draudiem, bet padarot par likumpārkāpumu arī ikdienas aktivitātes, piemēram, došanos ciemos vai pēc pārtikas. Nelikumīgi robežas un frontes šķērsotāji tika nosūtīti uz nometni, lai pārbaudītu viņu politisko lojalitāti, – tas liecina, ka viena no nometnes galvenajām funkcijām bija

filtrācija. Tomēr, lai atslogotu pārpildītās ieslodzījuma vietas, salīdzinoši nelielā skaitā uz nometni tika nosūtītas arī politiskā neuzticamībā jau apsūdzētas personas.

Ieslodzīto sociālais portrets apliecina, ka nometnē nonākušo likteņi nebija vērtējami tikai juridiskās vai politiskās kategorijās. Lielā daļā gadījumu persona varēja piederēt vairākām savstarpēji konfliktējošām grupām, un šīs piederības veidošanā bieži vien izšķiroša bija piespiedu izvēle, kuru noteica kara radītie apstākļi – mobilizācija, bads, dezinformācija. Šī pieredze ļauj aktualizēt jautājumu par indivīda aģenci kara apstākļos un atgādina, ka arī t. s. "gūsteknis" nav statisks objekts, bet gan indivīds, kura rīcība balstīta apstākļu veidotā racionalitātē.

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga, LNA-LVVA

LNA-LVVA, 3280. fonds (Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne), 1. apraksts, 1., 3., 4., 21., 22., 111., 138., 185.–1374., 12647. lieta.

Publicētie avoti / Published Sources

Jēkabsons, Ēriks; Šiliņš, Jānis (2019). *Cīņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918–1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos*. 2. daļa. 1919. gada 16. aprīlis – 10. jūlijs. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs.

1903. gada 22. marta sodu likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1930.

Literatūra / Secondary Sources

Bērziņa, Aiga (2021). Kara izraisītā krīze: civilā noziedzība Latvijas Republikā Neatkarības kara laikā. *Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920*. Atb. red. Ēriks Jēkabsons. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 51.–99. lpp.

Burke, Peter (1992). *History and Social Theory*. New York: Cornell University Press.

Jēkabsons, Ēriks (2017). Amerikāņi Valmierā 1919.–1922. gadā: pilsēta karā un pēckara situācijā. *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi II*. Sast. Viktorija Bebre un Alberts Rokpelnis. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 11.–18. lpp.

Rihtere, Daniela (2020). Latvijas armijas saņemto karagūstekņu ikdiena Latvijas Neatkarības kara laikā. Sargs.lv. Pieejams: https://www.sargs.lv/lv/latvijas-neatkaribas-kars/2020-07-08/latvijas-armijas-sanemto-karagusteknu-ikdiena-latvijas (skatīts 23.07.2025.).

Rihtere, Daniela (2024). Vidzemes–Latgales gūstekņu nometne. *Latvijas Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/242398-Vidzemes–Latgales-gūstekņu-nometne (skatīts 23.07.2025.).

Rihtere, Daniela (2025). Latvijas armijas karagūstekņu nopratināšanas protokoli kā vēstures avots: Vidzemes–Latgales gūstekņu nometnes (1919–1921) piemērs. *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi*, 10/2024. Sast. Ginta Ieva Bikše un Alberts Rokpelnis. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 185.–194. lpp.

Stone, Lawrence (1987). *The Past and the Present Revisited*. New York: Routledge.

Strods, Kaspars (2022). Latvijas bēgļi Pirmajā pasaules karā. Kā notika repatriācija uz dzimteni? LSM.lv. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/latvijas-begli-pirmaja-pasaules-kara-ka-notika-repatriacija-uz-dzimteni.a447112/ (skatīts 23.07.2025.).

Šiliņš, Jānis (2013). *Padomju Latvija 1918–1919.* Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība.

Šiliņš, Jānis (2018). *Karojošā neitralitāte: 1. latviešu atsevišķā brigāde Cēsu kauju laikā*. Rīga: Latvijas Arhīvi.

VIDZEME–LATGALE PRISONER-OF-WAR CAMP DURING THE LATVIAN WAR OF INDEPENDENCE, 1919–1921: A SOCIAL PORTRAIT OF THE DETAINEES

Daniela Rihtere

This article provides a new perspective on the experiences of prisoners of war and civilians during the Latvian War of Independence by analysing 1000 case files of individuals interned at the Vidzeme–Latgale prisoner-of-war camp, stored at the National Archives of Latvia. The aim of the study is to construct a social profile of these individuals, revealing their ethnic composition, origins, education levels, and occupations, as well as analysing their legal and operational status within the camp (prisoner of war, refugee, frontline crosser, or detainee). The research illuminates the impact of wartime conditions on the fates of these groups, contributing new insights into the operations of the Vidzeme–Latgale camp, the management of prisoners of war by the Latvian Army, and the functioning of power structures in the newly established Latvian state.

Keywords: Vidzeme–Latgale POW camp, Latvian War of Independence, prisoners of war, refugees, social portrait

Summary

This article provides a new perspective on the Latvian War of Independence (1918–1920) by analysing the Vidzeme–Latgale Prisoner-of-War (POW) camp through the lens of social history. Drawing on 1000 individual POW case files stored at the Latvian State Historical Archives (fonds 3280), the study constructs a social portrait of the diverse groups interned in the camp, including soldiers (both POWs and deserters), refugees, civilian detainees, and prisoners arrested on political and security grounds. The research utilises prosopographical methodology to quantify and interpret demographic, occupational and biographical data and to reconstruct broader social patterns within the temporary and heterogeneous camp inhabitants. The camp archive holds over 12,000 personal files, and the sample – containing approximately 9 % – was compiled by selecting the first 1000 case files arranged alphabetically by surname ensuring a randomised cross-section of the camp's population.

The study reveals how war, occupation, and state formation blurred the boundaries between categories such as nationality, ethnicity, allegiance, and legal status. The camp's records not only document military or civil classifications but also reveal the fluctuating identities of individuals caught between collapsing empires and emerging states. Some individuals appear with multiple or ambiguous ethnicities; others are classified as Latgalians, a category reflecting regional, linguistic or cultural fluidity rather than

a fixed national identity. These cases illustrate that ethnicity and political affiliation were not stable descriptors, but shifting markers, negotiated between the individual and state institutions under volatile conditions.

The paper systematically analyses the social structure of the interned: gender, age, origin, ethnicity, religion, education, occupation, reasons for detention and status in the camp (POW, front line crosser, refugee, arrestee). Red Army soldiers, who form the majority (49%) of the sample, are analysed with special attention to their motives for crossing the front. Their cases demonstrate the complexity of loyalty and desertion, with motivations ranging from hunger and illness to disillusionment and opportunism. At the same time, the study contextualises smaller but significant categories: former soldiers of the Russian Imperial Army returning from captivity in Germany; soldiers of neighbouring – Estonian, Lithuanian, Polish – armies; refugees attempting to return to their homes; and civilians arrested for political disloyalty or illegal border crossing. Many cases illustrate how routine actions such as visiting relatives or searching for food became criminalised in the context of fluid frontlines and shifting political regimes. These findings point to the disorganising impact of the war on civilian life and its entanglement with military structures of control.

The analysis highlights the camp as a mechanism of military and political filtration, used by the Latvian authorities not only to process prisoners of war but also to evaluate the trustworthiness of individuals and manage populations in a fragile wartime setting. The study demonstrates that the categories "prisoner of war", "refugee" or "detainee" were not static, but products of institutional perception shaped by the uncertainties of the time. By revealing the complex biographies behind administrative classifications, this research contributes to a more nuanced understanding of the Latvian War of Independence "from below". It offers new insight into how state-building intersected with personal survival strategies and suggests the interpretive value of individual life stories for reconstructing social realities in wartime.

Iesniegts / Submitted 29.07.2025.

© 2026 Daniela Rihtere, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

https://doi.org/10.22364/lviz.125.05
pp. 99–122

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

A PAST THAT DOES NOT WANT TO PASS AWAY? THE HOLOCAUST IN LATVIA IN GERMAN HISTORIOGRAPHY

Tilman Plath
0009-0005-1321-6841

This article analyses the historiography of the Holocaust in Latvia within German scholarship from the 1980s to the present. It argues that Latvia has repeatedly gained prominence at moments of major methodological and political transformation, ranging from the *Historikerstreit* and the archival turn after 1991 to perpetrator-focused research, debates on collaboration, memory politics, and postcolonial approaches. Rather than being studied as a historically specific society, Latvia often functioned as a reflective surface for broader debates about German responsibility and historical self-understanding. While historiographical controversies have gradually stabilised and scholarly output has slowed, conflicts surrounding the Holocaust in Latvia persist in the realm of memory culture, particularly in the context of contemporary geopolitical tensions.

Keywords: Holocaust in Latvia, German historiography, collaboration, memory politics, Eastern Europe

Introduction

From a German perspective, the Holocaust in Latvia has long occupied a recognisable place within Holocaust research. Several central figures and events firmly anchor Latvia in the mental and historiographical geography of the genocide. Rudolf Lange, commander of the Security Police and SD in Latvia, participated in the Wannsee Conference and thus stands at the intersection of local mass murder and central decision-making. Friedrich Jeckeln, one of the most notorious specialists in mass shootings, was responsible for the killings at Babi Yar and later for the Rumbula massacre near Riga – together these were among the largest mass shootings of the Holocaust. Jeckeln's headquarters were located in Riga, where

he was captured after the war and executed. In addition, approximately 25,000 so-called *Reich Jews* were deported from Germany, Austria, and the Protectorate to Riga and murdered there. These connections ensured that Latvia figured prominently in German narratives of perpetration, decision-making, and victimhood.

At the same time, this familiarity was highly selective. While Latvia appeared prominently as a site of German crimes and perpetrators, the cultural and social specificities of Jewish life in Latvia were rarely perceived from a German perspective. This omission is significant, as these specificities shaped both the dynamics of persecution and the local contexts in which questions of collaboration, bystander behaviour, and survival unfolded. A closer look at Latvian Jewish history reveals a markedly heterogeneous landscape. Jewish life in Latvia was culturally and historically tripartite. In Courland, Jewish communities were strongly shaped by German cultural influence and long-standing integration into Baltic-German urban society. Riga, as a major port city, was characterised by a distinctly urban, multilingual Jewish culture with strong transnational connections. In contrast, Jewish life in Latgale largely resembled that of so-called Litvaks and was closely connected to the religious, social, and cultural traditions of Lithuanian Jewry.[1] These internal differences also affected experiences of antisemitism, relations with non-Jewish neighbours, and responses to German occupation – and thus the local conditions under which collaboration during the Holocaust occurred – yet they were seldom reflected in German historical writing. The different regions of Latvia naturally shaped not only the Jewish population, so the varying circumstances surrounding the triangular relationship (Germans–Jews–Latvians) under German occupation should be given greater consideration in research. This applies particularly to the eastern region of Latgale.

This article does not seek to reconstruct the Holocaust in Latvia or to retell its regional specificities. Instead, it offers a historiographical contextualisation of how the Holocaust in Latvia has been researched, interpreted, and instrumentalised within German Holocaust scholarship from the 1980s to the present. It argues that Latvia has repeatedly functioned as a testing ground for broader methodological and political debates within German historiography, while its internal social and cultural complexity has remained largely marginalised. With reference to Ernst Nolte's infamous question of a "past that did not want to pass away", the article asks how research on the Holocaust in Latvia has developed within German historiography and whether this historiographical engagement has, in a certain sense, reached its limits. Methodologically, the article approaches

1 For the History of Jews in Latvia see Dribins 2002; Šteimanis 2002; Stranga 2008; Bogojavlenska 2012; Plath 2009.

German Holocaust historiography as both an academic field and a site of memory-cultural negotiation.

The First *Historikerstreit* and the Marginal Presence of Latvia

The modern phase of German Holocaust historiography emerged in the context of the *Historikerstreit* of the mid-1980s. Triggered by Ernst Nolte's attempt to relativise National Socialist crimes through comparison with Stalinist violence, the debate revolved around questions of historical uniqueness, causality, and responsibility.[2] Nolte's provocative phrase formulated in the title of his article in the *Frankfurter Allgemeine Zeitung* – "A past that does not want to pass away" – stands in stark contrast to the state of research on the Holocaust in Latvia at the time. In fact, serious scholarly engagement with the Holocaust in Latvia had barely begun. With regard to Latvia, one might therefore ask how a past could "pass" when historical research on it had not yet truly started.

Within this highly charged intellectual environment, the Holocaust was framed primarily as a German problem of memory, morality, and political identity. Eastern Europe – and Latvia in particular – played only a marginal role in these debates. During the Cold War, archives in Eastern Europe remained largely inaccessible behind the Iron Curtain, reinforcing a West German historiographical focus that privileged domestic debates over broader regional perspectives.

When Latvia appeared at all, it did so mainly as a site of execution rather than as a historical society. References to Riga, Rumbula, or the activities of the Einsatzgruppen served to illustrate the radical nature of Nazi violence, but they were rarely accompanied by sustained engagement with local conditions, social structures, or actors. The historiographical focus remained firmly on German decision-making processes and ideological motivations. This tendency reflected both the dominance of West German intellectual debates and the structural limitations imposed by restricted archival access.[3]

Reliance on judicial sources further shaped this perspective. Court proceedings against perpetrators such as Gerhard Kurt Maywald (1970) or members of Einsatzgruppe A (1947–48, 1958) provided important empirical material, but they also reinforced a legalistic framework that foregrounded individual guilt while marginalising broader social and historical contexts. Latvian Jews appeared

2 For the main texts see Augstein 1987; for an scientific evaluation see: Große-Kracht 2005.

3 Hilberg 1961; Reitlinger 1953.

largely as anonymous victims, while the roles of local auxiliaries, administrative structures, and pre-war antisemitic dynamics remained underexplored. In this sense, Latvia functioned primarily as a backdrop rather than as an analytical category in its own right.[4]

The marginalisation of Latvia during the *Historikerstreit* was therefore not accidental. The debate was deeply embedded in West German political culture and centred on questions of national self-understanding. Comparative perspectives were often regarded with suspicion, especially when they appeared to threaten the singularity of German responsibility. As a result, the Holocaust in the occupied Soviet territories was acknowledged but not integrated into a comprehensive interpretive framework. Latvia thus occupied an epistemic blind spot: known and cited yet not truly analysed. A telling indicator of this limited engagement was the muted response to early survivor accounts by figures such as Josef Katz, Jeanette Wolff, and Max Kaufmann.[5]

After 1991: new archives, radicalisation, and structural explanations

The collapse of the Soviet Union and the opening of archives in Eastern Europe fundamentally altered the landscape of Holocaust research. For the first time, German historians gained broader access to sources from the occupied Soviet territories, including Latvia. This archival turn coincided with ongoing methodological debates between intentionalist and functionalist interpretations of the Holocaust and gave renewed impetus to structural explanations of genocidal violence.[6]

In this context, Latvia acquired new historiographical significance. Research on the early mass shootings in the Baltic states challenged established chronologies that located the decisive turn towards genocide in the Wannsee Conference of January 1942. The killings in Riga and other Latvian locations during the summer and autumn of 1941 demonstrated that radicalised violence against Jews had already reached genocidal dimensions well before the establishment of centralised bureaucratic coordination. Latvia thus became a key case in arguments emphasising cumulative radicalisation (Hans Mommsen), situational dynamics, and the interaction of ideological conviction and contingent circumstances.[7]

4 The Maywald Case is documented in Rüter-Edelmann, Rüter 1979.

5 Kaufmann 1947; Wolff 1947; Katz 1958.

6 General overview in Browning 2003; Gerlach 1998.

7 Mommsen 2002; Denz 2018.

German scholarship increasingly framed the Holocaust in Latvia as part of a broader continuum of violence in Eastern Europe, shaped by anti-Bolshevik warfare, racial ideology, and the erosion of normative constraints under conditions of occupation and war. The region was no longer understood merely as a stage for German actions but as an integral component of Nazi occupation policy. Nevertheless, this shift did not immediately lead to a more nuanced understanding of local societies. Structural explanations continued to privilege German agency and institutional dynamics, while local participation was often treated as reactive, auxiliary, or derivative.[8]

Despite these limitations, the post-1991 phase marked an important historiographical turning point. Latvia emerged as an empirical challenge to linear and teleological models of genocide, compelling German historians to reconsider assumptions about planning, intention, and temporality. At the same time, the continued emphasis on German perpetrators revealed a persistent asymmetry of perspective – one that would increasingly be questioned in subsequent debates on collaboration, memory politics, and, later, postcolonial approaches.

One major step towards a more professionalised research landscape following the opening of the archives was Wolfgang Benz's 1998 edited volume of sources on the Holocaust in the Baltic States, which made a substantial body of previously inaccessible material available to a wider scholarly audience and helped anchor the Baltic region more firmly within German Holocaust research.[9]

The perpetrator turn: from SS / police to polyocracy

From the late 1990s onwards, German Holocaust historiography underwent a pronounced shift towards perpetrator-focused research. A key catalyst for this transformation was the debate sparked by the work of Christopher Browning and Daniel Goldhagen, which in many ways mirrored earlier discussions between intentionalist and functionalist approaches. While Browning emphasised situational pressures, group dynamics, and institutional contexts, Goldhagen foregrounded ideological conviction and a purportedly eliminationist antisemitism rooted in German political culture. Both shared a focus on the SS and police as the main perpetrators.[10]

8 An example of this tendency would be Piper 2005.

9 Benz 1998.

10 Goldhagen 1996; Browning 1993.

Within this debate, Latvia assumed a prominent – if ambivalent – role. The early and extreme violence carried out in Riga and its environs, most notably the mass shootings at Rumbula, provided powerful empirical material for both interpretive positions. For proponents of structural explanations, the Latvian case illustrated processes of cumulative radicalisation under wartime conditions, particularly in the context of the anti-Bolshevik campaign. For those emphasising ideology and agency, the brutality, initiative, and speed with which perpetrators acted seemed to confirm the centrality of antisemitic belief systems among German actors on the ground. Taken together, these discussions further concentrated scholarly attention on German perpetrators.[11]

Initially, perpetrator research focused primarily on the SS and police units. Foundational studies such as *Die Einsatzgruppe A* (1996) by Hans-Heinrich Wilhelm offered the first detailed reconstruction of the unit responsible for mass murder in the Baltic States and placed Latvia at the centre of early genocidal violence.[12] Wolfgang Curilla's comprehensive study *Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weißrussland 1941–1944* (2006) further demonstrated the decisive role played by the *Ordnungspolizei* in the implementation of genocide in Latvia, significantly expanding knowledge about the breadth of German participation in mass violence in the region.[13] *Die Generation des Unbedingten* (2002) by Michael Wildt, though not focused exclusively on Latvia, provided a generational and sociological framework for understanding the socialisation, mentalities, and ideological commitment of many perpetrators such as Rudolf Lange and Walter Stahlecker, who operated there, and serves as another example for German academic interests in perpetrators from the SS.[14]

These academic developments were accompanied by intense public debates – most notably the wide-reaching impact of the Wehrmacht exhibitions of the 1990s, which instigated subsequent scholarship on the involvement of the Wehrmacht in the Holocaust, such as Dieter Pohl's work on the Wehrmacht in the occupied eastern territories.[15] Together, these discussions underscored that German interest remained primarily directed toward German perpetrators and questions of German responsibility, while simultaneously broadening the analytical focus beyond the SS and police to include the Wehrmacht and civilian administrators. Within this context, Latvia emerged as a key site for examining

11 Wippermann 1997.
12 Wilhelm 1996.
13 Curilla 2006.
14 Wildt 2002.
15 Heer, Naumann 1995; Pohl 2008.

the diffusion of responsibility across institutional boundaries. Research increasingly demonstrated that mass murder was not confined to specialised killing units but involved a wide range of actors operating within flexible and often improvised structures. This insight fundamentally challenged earlier narratives that had attributed genocidal violence primarily to a small group of ideological fanatics.

At the same time, the perpetrator turn often relied on older historiographical concepts, such as the influential polycratic model, to explain the involvement of non-SS actors in mass murder and to emphasise the alleged inefficiency of German occupation policies.[16] Studies by Zellhuber, Jüngerkes, and Plath, for example, explored competition among German institutions and the resulting fragmentation of authority, frequently framing genocidal violence as a product of overlapping competencies and structural dysfunction – although the thesis of systemic inefficiency has increasingly been questioned in recent scholarship.[17] By concentrating on German actors and their motivations, much of this research continued to treat Latvia primarily as a setting rather than as a social space shaped by its own historical trajectories. Local populations appeared mainly insofar as they intersected with German violence. While this approach substantially deepened understanding of German perpetrators, it also risked reproducing a one-sided perspective in which German agency eclipsed other forms of historical agency, effectively exporting a German internal debate onto the Latvian context.

In the broader tradition of German historiography concerned with German occupation policy in Eastern Europe, Christian Gerlach's landmark study on Belarus under German occupation also deserves mention. While methodologically rigorous and based on extensive source analysis, this work – like much of the perpetrator-centred scholarship of its time – paid comparatively limited attention to local agency.[18] By contrast, memoirs and survivor accounts such as *Judenmord in Riga* (1992) by Bernard Press,[19] alongside earlier works by Max Kaufmann, Jeanette Wolff, and Josef Katz, began to draw greater attention to the specific dynamics of Latvian antisemitism and local participation. Nevertheless, it took considerable time before these perspectives gained broader traction within German Holocaust historiography.

16 Based on Neumann 1977; Broszat 1969.

17 Zellhuber 2006; Jüngerkes 2010; Plath 2012.

18 Gerlach 1999.

19 Press 1992.

Collaboration and local agency

From the early 2000s onwards, the question of local collaboration moved to the centre of German and Western research on the Holocaust in Latvia. This development formed part of a broader shift within East Central and Eastern European studies, driven by both legal and historiographical impulses. The Demjanjuk case (2009), which reopened debates about individual responsibility and the role of auxiliary perpetrators,[20] as well as *Neighbors* (2001) by Jan T. Gross – which provoked a major scandal by confronting Polish society with local participation in the murder of Jews in Jedwabne – fundamentally altered the landscape of Holocaust research in the region.[21] Together, these developments underscored that genocide could not be explained solely as a German project imposed from outside, but required sustained engagement with local actors, motivations, and social dynamics.

Within this broader context, the Baltic states increasingly attracted scholarly attention. Comparative and regional approaches emerged that examined collaboration as a phenomenon shaped by occupation regimes, local power structures, and pre-war social tensions. Important impulses came from edited volumes by Joachim Tauber and David Gaunt, which addressed collaboration and violence in the Baltic region from a comparative perspective. These works highlighted both similarities and divergences among the Baltic states and helped situate Latvian developments within a wider regional framework, moving beyond nationally isolated narratives.[22]

For Latvia in particular, the publication of Andrew Ezergailis's comprehensive English-language study, *The Holocaust in Latvia 1941–1944* (1996), marked a decisive turning point. Ezergailis provided the first systematic reconstruction of German occupation policies, local participation, and the destruction of Latvian Jewry based on extensive archival research.[23] His work became a foundational reference point for subsequent debates on collaboration, both internationally and within German historiography. At the same time, the existence of Latvian SS and auxiliary formations – and the prominent role played by figures such as Viktors Arājs in the mass murder of Jews in 1941 – attracted considerable public attention, not least at the international level.[24] This focus, however, often

20 Benz 2011.

21 Gross 2001.

22 Tauber 2006; Gaunt 2004.

23 Ezergailis 1996.

24 Plavnieks 2018.

obscured rather than clarified historical realities, as contemporary political instrumentalisation frequently overlaid scholarly analysis. The establishment of the Latvian Historical Commission in 1998, as part of the country's path towards European Union membership, must be seen in this context as a political as well as a scholarly response to Western expectations regarding the confrontation with collaboration during the Holocaust.[25] Despite the important achievements of the Commission and subsequent research, it must be emphasised that to date no comprehensive scholarly monograph on Latvian SS and auxiliary formations has been published – a significant lacuna in the field.

From the mid-2000s onward, German scholarship increasingly engaged directly with the issue of Latvian collaboration. Studies by Katrin Reichelt and Björn Michael Felder played a particularly important role in this process. Their work examined the participation of Latvian auxiliary police units, locally recruited paramilitary formations, and local administrations in anti-Jewish violence, while carefully contextualising these actions within the experience of Soviet occupation, nationalist mobilisation, and pre-existing antisemitic structures, while Felder emphasised the political circumstances of the dual occupation a bit stronger, somewhat in the tradition of Browning and functionalists, whereas Reichelt slightly more underscored ideological reasons such as antisemitism, more in line with Goldhagen and the intentionalists.[26]

German historiography thus assumed a dual role. On the one hand, it challenged national apologetic narratives by demonstrating the extent and significance of local participation in genocide. On the other hand, it also shaped international perceptions of Latvian history, occasionally generating tensions as scholarly interpretations intersected with highly politicised memory debates within Latvia itself. Questions of agency, coercion, and moral responsibility became central points of contention, reflecting broader struggles over national identity and historical legitimacy.

These studies were also reviewed by Latvian scholars. While Kaspars Zellis argues very objectively, Kārlis Kangeris formulates his points in a more detached manner, though he remains objective. Andrievs (Andrew) Ezergailis undermines his own reputation through a polemical style that abandons the scientific framework and exemplifies the emotionality of the debate at that time.[27]

The growing emphasis on collaboration also exposed methodological dilemmas inherent in Holocaust research. While the inclusion of local actors enriched

25 Pettai 2015.

26 Reichelt 2011; Felder 2009.

27 Zellis 2009, 181–185; Kangeris 2012, 190–196; Ezergailis 2012, 197–203.

historical analysis, it raised difficult questions concerning evidentiary standards, moral judgement, and comparative framing. To what extent can collaboration in Latvia be meaningfully compared with developments in Poland, Lithuania, or Ukraine? How should historians balance structural explanations with individual accountability? These debates underscored the fundamentally political dimension of Holocaust historiography and reinforced Latvia's role as a key testing ground for negotiating the limits and possibilities of comparative approaches to genocide.

Regionalisation and survivor testimonies

Parallel to the growing focus on perpetrators and collaboration, German scholarship increasingly turned toward regional studies and survivor testimonies, influenced by a rising international interest in the Holocaust in the occupied Soviet territories. This shift was stimulated in particular by Patrick Desbois's concept of the *Holocaust by Bullets* and by Timothy Snyder's widely discussed synthesis *Bloodlands*.[28] Together, these works redirected scholarly attention to the spatial and experiential dimensions of mass violence in Eastern Europe. Analyses of specific ghettos, camps, and killing sites – such as Peter Klein and Andrej Angrick's study of the Riga Ghetto and Franziska Jahn's later work on the Kaiserwald concentration camp – offered more detailed insights into the lived experiences of victims and the local dynamics of persecution.[29] This process of regionalisation constituted an important corrective to earlier, more abstract and structurally oriented narratives.

Survivor accounts played a crucial role in this development. Following the broad international reception of testimonial literature – spurred by the publication of Victor Klemperer's diaries in 1995,[30] the enduring influence of Primo Levi, and the awarding of the Nobel Prize to Imre Kertész in 2002 – the Latvian context increasingly entered German historiographical and memory-cultural debates. Memoirs and collections of testimonies by Jewish survivors, such as those edited by Gertrude Schneider or by Wolfgang Scheffler and Diana Schulle, offered perspectives that challenged both legalistic and perpetrator-centred approaches.[31] These sources illuminated everyday strategies of survival, the importance of social networks, and the complex interactions between Jews, German occupiers,

28 Desbois 2008; Snyder 2010.

29 Angrick, Klein 2006; Jahn 2018.

30 Klemperer 1995.

31 Schneider 2001; Scheffler, Schulle 2003.

and local populations. At the same time, they underscored the diversity of Jewish experiences within Latvia, countering homogenising representations of victimhood.

Yet the integration of survivor testimonies into German historiography remained uneven. In particular, German Jews deported to Riga and their fate became disproportionately prominent in German research and memory culture when compared to Latvian Jews. Exhibitions in Hannover (2011) and Hamburg (2023) focusing on the Riga Ghetto exemplify this tendency.[32] Linguistic barriers, problems of translation, and differing scholarly traditions further limited the reception of Latvian and Russian-language testimonies. While some voices gained broader recognition – among them Gertrude Schneider, Alexander Bergmann (2009), Ruth Friedländer (2010), Frida Michelson (2020), and Edward Anders (2024) – others remained marginalised. Memoirs such as those by Elmārs Rivošs, for instance, have yet to be translated into German.[33] This selective reception reflects broader epistemic hierarchies within Holocaust studies, in which German-language scholarship continues to occupy a dominant position. In this regard, a German translation of the extensive research and memoir-based work of the Latvian-Jewish survivor and Holocaust scholar Marģers Vestermanis would be of particular importance in addressing existing imbalances.[34] His own 1998 article on Nazi camps in the territory of Latvia preceded the interest in local sites of persecution described above and serves as an example that translations into German did not guarantee immediate reflection in German historiography.[35] The same goes for the limited reception of the German translation of Menachem Barkahan's edited volume on the Holocaust in Latvia (2008).[36]

Despite these limitations, the regional and testimonial turn significantly enriched the understanding of the Holocaust in Latvia. It shifted scholarly attention from abstract explanatory models toward concrete human experiences and highlighted the importance of place-specific analysis. At the same time, it raised new questions about representation, authority, and the ethics of historiography – questions that would become even more pressing in subsequent debates on memory politics and postcolonial perspectives.

32 Berlit-Jackstien, Kreter 2011; Wrochem 2022.

33 Bergmann 2009; Fridlendere 2010; Michelson 2020; Anders 2024; Rivošs 2006.

34 Vestermanis 2025.

35 Vestermanis 1998, 472–492.

36 Barkahan 2008.

Memory politics and European integration

Due to the controversies surrounding collaboration in the Holocaust and ongoing conflicts with Russia over commemoration practices, German historiography on the Holocaust in Latvia has, since the early 2000s, become increasingly intertwined with questions of memory politics and European integration. Early contributions by Eva-Clarita Pettai, in 2003, marked an important starting point for this line of inquiry and were followed by a growing body of scholarship,[37] including studies by Sebastian Lehmann (2012),[38] Katja Wezel (2016),[39] Paula Oppermann (2018),[40] and Tilman Plath (2018).[41] Latvia's accession to the European Union in 2004 constituted a decisive turning point in the internationalisation of its Holocaust history. German scholars were no longer engaging solely with the post-Soviet space, but with a member state of the European Union, subject to shared but contested normative frameworks of remembrance, commemoration, and historical responsibility.[42]

This transformation profoundly affected the ways in which the Holocaust in Latvia was discussed and represented. Transnational initiatives such as the Riga Committee, joint commemorative practices, and collaborative research projects brought German, Latvian, and international actors into closer dialogue. At the same time, these developments exposed persistent tensions between Europeanised memory norms and national narratives that emphasised Latvia's dual experience of Nazi and Soviet occupation, as is the case, for example, with Inesis Feldmanis.[43] German historiography often positioned itself as a mediating voice within these debates, advocating the recognition of Jewish victimhood while remaining cautious about narratives that risked relativising the Holocaust through comparisons with Soviet crimes,[44] which, however, was perceived from a Latvian perspective as moralising interference.[45]

Exhibition projects, memorial controversies, and public debates – particularly those surrounding Waffen-SS commemorations or the status of Soviet war memorials – illustrated how historiography, politics, and public memory became

37 Pettai 2003.
38 Lehmann 2012.
39 Wezel 2016.
40 Oppermann 2018.
41 Plath 2018a, 479–487.
42 Subotic 2019.
43 Feldmanis 2012.
44 Leggewie 2011.
45 Kangeris 2010, 189–198.

increasingly entangled. Latvia emerged as a highly visible arena in which broader European struggles over historical interpretation were negotiated. For German scholars, engagement with Latvian memory politics also prompted renewed reflection on the relationship between scholarship and moral intervention, and between analytical distance and normative commitment.

Alongside academic historiography, recent years have witnessed a growing interest within the German public sphere in the Holocaust in Latvia, especially in the form of autobiographical, documentary, or semi-literary publications. A notable example is Uta von Arnim's *Das Institut in Riga* (2021),[46] which can be situated within a broader strand of German memory literature shaped by the implicit concern that "my grandfather wasn't a Nazi".[47] Comparable to journalistic-historical works such as those by Lorenz Hemicker about his grandfather's role in the mass killings at Rumbula,[48] these publications focus on individual biographies, family histories, and moral ambiguities within German perpetrator and bystander narratives.

Such works testify to a genuine public interest in Latvia as a site of German occupation and mass violence. At the same time, they remain largely disconnected from professional historiography. The specific historical conditions of Latvian society – such as the experience of Soviet rule, local social dynamics, and the complex histories of antisemitism and collaboration – are rarely analysed in depth. Instead, Latvia often functions primarily as a backdrop for German self-reflection rather than as a historically specific social space. As a result, this strand of memory literature tends to reproduce epistemic asymmetries that academic research has increasingly sought to overcome.

Historikerstreit 2.0, postcolonial perspectives, and the war in Ukraine

In recent years, German debates on the Holocaust in Latvia have been reshaped by two interconnected developments: the emergence of postcolonial approaches within Holocaust studies and the geopolitical rupture caused by Russia's war against Ukraine. The so-called *Historikerstreit 2.0*, triggered by Dirk Moses's critique of German Holocaust discourse in *The German Catechism*,[49] revived fundamental questions of comparison, hierarchy, and singularity. These debates were

46 Arnim 2021.
47 For the context see Welzer 2002.
48 Hemicker 2025.
49 Moses 2023.

now articulated through the conceptual language of colonialism, racism, and global violence, thereby reframing earlier controversies in new theoretical terms.

With regard to research on the Holocaust in Latvia, however, the repercussions of this postcolonial turn have remained limited. While postcolonial vocabularies and analytical frameworks have been more readily adopted in Anglophone scholarship – most notably in studies of German occupation policies in Ukraine, such as those by Wendy Lower[50] – their application to Latvia within German historiography has remained largely programmatic and shallow. Yet the contextualisation of German rule in Latvia within broader histories of European colonialism, as suggested in the wake of the *Historikerstreit 2.0*, would offer considerable analytical potential. In order to avoid any relativisation of the Holocaust, Michael Rothberg's concept of multidirectional memory could provide a useful framework for the Latvian case.[51] Such an approach appears all the more necessary given that important victim groups of German occupation remain insufficiently researched, including Soviet prisoners of war[52] and Russian refugees arriving after 1943, forced labourers from Latgale, Roma and patients of psychiatric hospitals[53]. Moreover, the interconnections between different strands of German annihilation policies in 1941 continue to offer a promising field for future research.

Against this backdrop of a limited historiographical reception of postcolonial approaches, calls for "decolonisation" have increasingly emerged in response to a different contemporary catalyst. Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022 added a new layer of urgency to debates over history and memory in Eastern Europe.[54] The removal of Soviet-era monuments in Latvia – most prominently the dismantling of the Victory Monument in central Riga in 2022 – and the intensified confrontation with Russian historical narratives underscored the continued political relevance of the past.[55] German historiography has increasingly grappled with the instrumentalisation of history in contemporary conflicts, recognising that interpretations of the Holocaust, Soviet occupation, and imperial violence are not merely academic concerns but integral elements of ongoing geopolitical struggles. Within academia, these developments have fuelled demands to decolonise the traditions of Eastern European studies, with direct implications for approaches to the regional history of East Central Europe, including Latvia.

50 Lower 2005.

51 Rothberg 2021.

52 An exception to the rule Kangeris 2020, 126–192; Strods 2021.

53 Plath 2018b, 76–88.

54 Kravchenko, Stech 2024.

55 Kaprāns 2023, 4–9.

A recent publication that has once again drawn attention to long-contested issues is *Thundercross* (2025) by Paula Oppermann.[56] The book addresses the sensitive topic of Latvian antisemitism, a subject that provoked intense controversy in the 1990s and early 2000s. From a historiographical perspective, however, it appears unlikely that the study will trigger a major scholarly backlash, as research on antisemitism in Latvia has become more differentiated and methodologically grounded over time. The fact that the monograph was published in English, among other things, suggests that the publication has international relevance. The numerous transnational references, as well as the examination of gender aspects, also demonstrate its relevance to contemporary international discourse.

Its public impact, by contrast, is likely to be considerable. In the context of Russian propaganda narratives portraying Latvia as a society of "fascists", the topic remains highly politicised. At the same time, renewed global attention to antisemitism – shaped both by the war in Israel since 7 October 2023 and by debates surrounding the *Historikerstreit 2.0* – has heightened public sensitivity to the issue. Within this constellation, Latvia once again risks becoming a projection surface in which scholarly arguments, memory politics, and geopolitical instrumentalisation intersect.

This dynamic reinforces the central argument of this article: while historiographical debates on the Holocaust in Latvia have become more nuanced, professionalised, and internationally integrated, the past continues to exert a powerful influence within the public sphere. It may no longer occupy a central position within academic research agendas, but it remains deeply embedded in contemporary political and moral conflicts.

Conclusion: Latvia as a mirror of German Holocaust historiography

German historiography on the Holocaust in Latvia reveals a distinctive pattern: at key moments of methodological and political transformation within German Holocaust studies, Latvia has repeatedly re-emerged as a focal point of debate. From its marginal presence during the first *Historikerstreit*, through the archival turn and the perpetrator-centred paradigm, to later discussions of collaboration and memory politics, the Latvian case has functioned less as an object of sustained regional analysis than as a mirror reflecting broader shifts in German historical self-understanding.

56 Oppermann 2025.

This trajectory highlights both the achievements and the limitations of German scholarship. Research on Latvia has contributed significantly to dismantling teleological narratives of the "Final Solution", demonstrating the early radicalisation of genocidal violence, and foregrounding the diffusion of agency across institutional and social boundaries in occupied Eastern Europe. At the same time, persistent asymmetries remain evident. German-language historiography has long dominated interpretive frameworks, while Latvian, Jewish, and Slavic perspectives have been integrated selectively and unevenly. Latvia was more often been approached as a site of German action than as a historically specific social and cultural space with its own internal dynamics.

In recent years, however, the historiographical dynamics surrounding the Holocaust in Latvia have changed in a more fundamental way. Not only have earlier polemics over collaboration and responsibility largely subsided, but scholarly production on the topic has also noticeably slowed. While specialised studies continue to appear, the field no longer occupies a central position within German Holocaust research. Notably, the postcolonial turn – despite its prominence in broader debates within Holocaust and genocide studies – has had only limited impact on concrete historiographical work on Latvia. As a result, the analytical potential of postcolonial perspectives has thus far remained largely unrealised in this field.

This relative stabilisation of German historiography contrasts sharply with developments in the realm of memory culture. Beyond academia, the Holocaust in Latvia remains contested. Conflicts surrounding public commemoration, symbolic figures such as Herberts Cukurs, and international controversies such as the memorial dispute in Zedelgem in Belgium demonstrate that the past continues to provoke intense emotional and political reactions.[57] These tensions have been further amplified by contemporary geopolitical developments, particularly Russia's instrumentalisation of historical narratives in the context of its war against Ukraine. In this setting, Latvia once again becomes a symbolic battleground in which questions of fascism, collaboration, and victimhood are mobilised for present-day political purposes – developments that have also resonated within German public and academic debates.[58]

In sum, despite ongoing specialised research, the intense polemical charge that once surrounded the Holocaust in Latvia has gradually diminished. Since the mid-2010s, the subject has become increasingly integrated into established

57 Kaprāns, Tomaševskis 2023, 108–135.

58 Chrupalla sorgt mit Russland-Aussagen für Ärger in der AfD (13.11.2025). *Spiegel*. See also: *Baltische Rundschau*.

scholarly frameworks, and Latvian research has been more fully incorporated into Western academic discourse. In an unintended sense, Ernst Nolte's dictum of a past that "did not want to pass away" appears – at least within historiography – to have been partially fulfilled: the topic has lost much of its former explosive character. Yet this apparent normalisation remains fragile. Whenever historiography intersects with memory politics and contemporary geopolitical conflicts, the unresolved tensions of the past resurface, reminding us that historical closure is never purely an academic achievement and the past close to Russia remains unpredictable.

BIBLIOGRAPHY / BIBLIOGRĀFIJA

Anders, Edward (2024). *Unter Letten während des Holocaust. Meine Biographie*. Berlin: Stiftung Denkmal für die Ermordeten Juden Europas.

Angrick, Andrej; Klein, Peter (2006). *Die „Endlösung" in Riga. Ausbeutung und Vernichtung 1941–1944*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Arnim, Uta von (2021). *Das Institut in Riga. Die Geschichte eines NS-Arztes und seiner „Forschung". Eine Spurensuche*. Zürich: Nagel & Kimche.

Augstein, Rudolf, ed. (1987). *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. München: Piper.

Barkahan, Menachem (2008). *Die Vernichtung der Juden in Lettland 1941–1944*. Riga: Šamir.

Benz, Angelika (2012). *Der Henkersknecht. Der Prozess gegen John (Iwan) Demjanuk in München*. Berlin: Metropol.

Benz, Wolfgang, ed. (1998). *Einsatz im „Reichskommissariat Ostland". Dokumente zum Völkermord im Baltikum und in Weißrußland 1941–1944*. Berlin: Metropol.

Bergmann, Alexander (2009). *Aufzeichnungen eines Untermenschen. Ein Bericht über das Ghetto in Riga und die Konzentrationslager in Deutschland*. Bremen: Edition Temmen.

Berlit-Jackstien, Julia; Kreter, Karljosef, eds. (2011). *Abgeschoben in den Tod. Die Deportation von 1001 jüdischen Hannoveranerinnen und Hannoveranern am 15. Dezember 1941 nach Riga*. Hannover: Hahn.

Bogojavlenska, Svetlana (2012). *Die jüdische Gesellschaft in Kurland und Riga 1795–1915*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Broszat, Martin (1969). *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag.

Browning, Christopher (1993). *Ganz normale Männer. Das Reserve-Polizeibataillon 101 und die „Endlösung" in Polen*. Hamburg: Rowohlt.

Browning, Christopher (2003). *Die Entfesselung der „Endlösung". Nationalsozialistische Judenpolitik 1939–1942*. München: Propyläen.

Chrupalla sorgt mit Russland-Aussagen für Ärger in der AfD (13.11.2025). *Spiegel*.

Curilla, Wolfgang (2006). *Die deutsche Ordnungspolizei und der Holocaust im Baltikum und in Weißrussland 1941–1944*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Desbois, Patrick (2008). *Holocaust by Bullets. A Priest's Journey to Uncover the Truth behind the Murder of 1.5 Million Jews*. New York: St. Martin's Press.

Denz, Walter (2018). *Kumulative Radikalisierung und Völkermord*. München: GRIN Verlag.

Dribins, Leo (2002). *Ebreji Latvijā*. Rīga: Latvijas Universitāte.

Ezergailis, Andrew (1996). *The Holocaust in Latvia 1941–1944*. Riga: Historical Institute of Latvia.

Ezergailis, Andrievs (2012). Polemika. Vācijas vēsturnieki par holokaustu Latvijā: "Gebelsa skola". *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, pp. 197–203.

Felder, Björn Michael (2009). *Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Feldmanis, Inesis (2012). *Latvija Otrajā pasaules karā (1941-1945): jauns konceptuāls skatījums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Fridlendere, Ruth (2010). *„Aber wenn ich werd schreien, wird besser sein?" Die Lebensgeschichte der lettischen Jüdin Ruth Fridlendere*. Hamburg: KVV Konkret.

Gaunt, David, ed. (2004). *Collaboration and Resistance during the Holocaust. Belarus, Estonia, Latvia, Lithuania*. Frankfurt am Main: Lang.

Gerlach, Christian (1998). *Krieg, Ernährung, Völkermord. Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im Zweiten Weltkrieg*. Hamburg: Hamburger Edition.

Gerlach, Christian (1999). *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941–1944*. Hamburg: Hamburger Edition.

Goldhagen, Daniel (1996). *Hitlers willige Vollstrecker. Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust*. Berlin: Siedler.

Große Kracht, Klaus (2005). *Die zankende Zunft. Historische Kontroversen in Deutschland nach 1945*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Gross, Jan T (2001). *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne*. Princeton: Princeton University Press.

Heer, Hannes; Naumann, Klaus, eds. (1995). *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941–1944*. Hamburg: Hamburger Edition.

Hemicker, Lorenz (2025). *Mein Großvater der Täter. Eine Spurensuche*. Berlin: Rowohlt.

Hilberg, Raul (1961). *The Destruction of the European Jews*. Chicago: University of Chicago Press.

Jahn, Franziska (2018). *Das KZ Kaiserwald und seine Außenlager 1943–1944*. Berlin: Metropol.

Jüngerkes, Sven (2010). *Deutsche Besatzungsverwaltung in Lettland. Eine Kommunikations- und Kulturgeschichte nationalsozialistischer Organisationen*. Konstanz: UVK-Verlags-Gesellschaft.

Kangeris, Kārlis (2010). Western Pressure in the Writing of Latvian History after 1991. *Inheriting the 1990s: The Baltic Countries*. Ed. by Baiba Metuzāle-Kangere. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, pp. 189–198.

Kangeris, Kārlis (2012). Review on: Reichelt, Katrin, Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944, Berlin 2011. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, pp. 190–196.

Kangeris, Kārlis (2020). Padomju karagūstekņu nometnes "Stalag-350" palīgnometne Salaspilī 1941–1944. *Daugavas muzeja raksti*. Sast. Mārtiņš Mintaurs et al. Rīga: Mantojums, pp. 126–192.

Kaprāns, Mārtiņš (2023). Dismantling the Victory Monument: The End of Soviet Hegemony in Latvia's Public Space? *Baltic Worlds*, 16, 1–2, pp. 4–9.

Kaprāns, Mārtiņš; Tomaševskis, Jānis (2023). Latviešu karagūstekņi Zedelgemā: vēsture, atmiņa, konflikts. *Letonica*, 53, pp. 108–135.

Katz, Josef (1958). *Ein Schicksal, das man nicht vergisst. Tagebuchaufzeichnungen eines Überlebenden der Ghettos und Konzentrationslager*. Lübeck.

Kaufmann, Max (1947). *Die Vernichtung der Juden Lettlands. Churbn Lettland. Erinnerungen*. München: Self-published.

Klemperer, Viktor (1995). *Ich will Zeugnis ablegen. Tagebücher 1933–1945*. Berlin: Aufbau-Verlag.

Kravchenko, Volodymyr; Stech, Marko Robert, eds. (2024). *Reshaping Russian, Ukrainian and East European Studies*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.

Leggewie, Claus (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung*. München: C. H. Beck.

Lehmann, Sebastian et al., eds. (2012). *Reichskommissariat Ostland. Tatort und Erinnerungsobjekt*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Lower, Wendy (2005). *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Michelson, Frida (2020). *Ich überlebte Rumbula*. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt.

Mommsen, Hans (2002). *Auschwitz, 17. Juli 1942. Der Weg zur europäischen „Endlösung der Judenfrage"*. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag.

Moses, Dirk (2023). *Nach dem Genozid. Grundlagen für eine neue Erinnerungskultur*. Berlin: Matthes und Seitz.

Neumann, Franz (1977). *Behemoth. Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933–1944*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.

Oppermann, Paula (2018). A Dual Legacy: Reviewing the New Exhibition at the Former Nazi Camp Salaspils. *Cultures of History Forum*.

Oppermann, Paula (2025). *Thunder Cross. Fascist Antisemitism in 20th Century Latvia*. Madison: University of Wisconsin Press.

Pettai, Eva-Clarita (2003). *Demokratisierung der Geschichte in Lettland. Staatsbürgerliches Bewusstsein und Geschichtspolitik im ersten Jahrzehnt der Unabhängigkeit*. Hamburg: Reinhold Krämer-Verlag.

Pettai, Eva-Clarita (2015). Negotiating History for Reconciliation: A Comparative Evaluation of the Baltic Presidential Commissions. *Europe-Asia Studies*, 67, 7, pp. 1079–1101.

Piper, Ernst (2005). *Alfred Rosenberg. Hitlers Chefideologe*. München: Blessing.

Plath, Tilman (2009). Juden unter Ulmanis. *Jahrbuch des Baltischen Deutschtums*, pp. 99–119.

Plath, Tilman (2012). *Zwischen Schonung und Menschenjagden. Arbeitseinsatzpolitik in den baltischen Generalbezirken des Reichskommissariats Ostland*. Essen: Klartext-Verlag.

Plath, Tilman (2018a). Uncomfortable Heroes. Comparing Thoughts about Latvian Riflemen and SS-Legionnaires in Latvian Memorial Culture 1920–2017. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 63, 2, pp. 479–487.

Plath, Tilman (2018b). Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944/45. *Lettland 1918–2018. Ein Jahrhundert Staatlichkeit*. Ed. by Ivars Ījabs et al. Paderborn: Ferdinand Schöningh, pp. 76–88.

Plavnieks, Richard (2018). *Nazi Collaborators on trial during the Cold War. Viktors Arajs and the Latvian Auxiliary Security Police*. Cham: Springer International Publishing.

Pohl, Dieter (2008). *Die Herrschaft der Wehrmacht. Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944*. München: Oldenbourg.

Press, Bernhard (1992). *Judenmord in Lettland 1941–1945*. Berlin: Metropol.

Reichelt, Katrin (2011). *Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944. Der lettische Anteil am Holocaust*. Berlin: Metropol.

Reitlinger, Gerald (1953). *Die Vernichtung der europäischen Juden*. München: Kindler.

Rivošs, Elmārs (2006). *Piezīmes*. Rīga: Rīgas Ebreju Kopiena.

Rothberg, Michael (2021). *Multidirektionale Erinnerung. Holocaustgedenken im Zeitalter der Dekolonisierung*. Berlin: Metropol.

Rüter-Edelmann, Adelheid L.; Rüter, C. F., eds. (1979). *Justiz und NS-Verbrechen. Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen 1945-1966*. Vol. 20–21. Amsterdam: University Press Amsterdam.

Scheffler, Wolfgang; Schulle, Diana, eds. (2003). *Buch der Erinnerung. Die ins Baltikum deportierten deutschen, österreichischen und tschechoslowakischen Juden*. München: Saur.

Schneider, Gertrude (2003). *Journey into Terror. Story of the Riga Ghetto*. Westport: Praeger.

Snyder, Timothy (2010). *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books.

Stranga, Aivars (2008). *Ebreji Baltijā*. Rīga: Zinātne.

Šteimanis, Josifs (2002). *History of Latvian Jews*. Boulder: East European Monographs.

Strods, Kaspars, ed. (2021). *Mēs visi esam gūstekņi: Stalag 347 padumju karagūstekņa dienasgrāmata*. Rīga: Latvijas Mediji.

Subotic, Jelena (2019). *Red Star, Red Star: Holocaust Remembrance after Communism*. Ithaca: Cornell University Press.

Tauber, Joachim, ed. (2006). *„Kollaboration" in Nordosteuropa. Erscheinungsformen und Deutungen im 20. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Vestermanis, Margers (1998). Die nationalsozialistischen Haftstätten und Todeslager im okkupierten Lettland (1941–1945). *Die nationalsozialistischen Konzentrationslager (1933–1945)*. Ed. by Ulrich Herbert et al. Göttingen: Wallstein-Verlag.

Vestermanis, Marģers (2025). *Cilvēcība tomēr nebija mirusi*. Rīga: Zinātne.

Welzer, Harald (2022). *„Opa war kein Nazi!" Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Frankfurt a. M.: Fischer-Taschenbuch-Verlag.

Wezel, Katja (2016). *Geschichte als Politikum. Lettland und die Aufarbeitung nach der Diktatur*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

Wildt, Michael (2002). *Die Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*. Hamburg: Hamburger Edition.

Wilhelm, Hans Heinrich (1996). *Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941–1942*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Wippermann, Wolfgang (1997). *Wessen Schuld? Vom Historikerstreit zur Goldhagen-Kontroverse*. Berlin: Elefanten Press.

Wolff, Jeanette (1947). *Sadismus oder Wahnsinn. Erlebnisse in den deutschen Konzentrationslagern im Osten*. Dresden: Sachsenverlag.

Wrochem, Oliver, ed. (2022). *Der Tod ist ständig unter uns. Die Deportationen nach Riga und der Holocaust im deutsch besetzten Lettland*. Berlin: Metropol.

Zellhuber, Andreas (2006). *„Unsere Verwaltung treibt einer Katastrophe zu…". Das Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete und die deutsche Besatzungsherrschaft in der Sowjetunion 1941–1944*. München: Vögel.

Zellis, Kaspars (2009). Review on: Felder, Björn M. Lettland im Zweiten Weltkrieg, Paderborn 2009. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, pp. 181–185.

PAGĀTNE, KAS NEVĒLAS PAZUST? HOLOKAUSTS LATVIJĀ VĀCU HISTORIOGRĀFIJĀ

Tilman Plath

Rakstā analizēta holokausta izpēte Latvijā vācu historiogrāfijā no 20. gadsimta 80. gadiem līdz mūsdienām. Tajā parādīts, ka Latvija vācu holokausta pētniecībā atkārtoti nonākusi uzmanības centrā nozīmīgu metodoloģisku un politisku pārmaiņu brīžos – sākot ar *Historikerstreit* (vēsturnieku strīdu), turpinot ar arhīvu atvēršanu pēc 1991. gada, vainīgo pētniecības paradigmas nostiprināšanos, līdz diskusijām par kolaborāciju, atmiņu politiku un postkoloniālām pieejām. Tiek argumentēts, ka Latvija vācu historiogrāfijā bieži kalpojusi kā vācu paškritiskas refleksijas telpa, kamēr vietējās sabiedrības sociālā un kultūras specifika palikusi perifēra. Vienlaikus tiek parādīts, ka, lai gan historiogrāfiskās polemikas pēdējos gados ir mazinājušās, atmiņas kultūrā holokausta tēma Latvijā joprojām ir politiski un emocionāli konfliktējoša.

Atslēgas vārdi: holokausts Latvijā, vācu historiogrāfija, kolaborācija, atmiņu politika, Austrumeiropa

Kopsavilkums

Šajā rakstā analizēts, kā holokausts Latvijā ticis pētīts, interpretēts un atspoguļots vācu historiogrāfijā no 20. gadsimta 80. gadiem līdz mūsdienām. Pētījuma centrā ir nevis holokausts Latvijā, bet gan jautājums par to, kā vācu vēsturnieki dažādos laikposmos ir skatījušies uz šo notikumu un kādas metodoloģiskās, politiskās un sabiedriskās debates ietekmējušas viņu interpretācijas. Raksta galvenā tēze ir, ka Latvija vairākkārt kļuvusi par nozīmīgu atskaites punktu brīžos, kad Vācijā notikušas būtiskas pārmaiņas holokausta pētniecībā. Tādējādi Latvija bieži kalpojusi ne tikai kā vēsturisku notikumu norises lauks, bet arī kā spogulis, kurā atspoguļojušās Vācijas debates par vainu, atbildību, piemiņu un nacionālo identitāti.

Latvijai ir īpaša vieta vācu priekšstatos par holokaustu. Otrā pasaules kara laikā Latvija kļuva par vienu no svarīgākajām nacistiskās iznīcināšanas politikas norises vietām Austrumeiropā. Šeit darbojās tādi augsta ranga nacistu funkcionāri kā Frīdrihs Jekelns un Rūdolfs Lange, bet uz Rīgu tika deportēti tūkstošiem ebreju no Vācijas, Austrijas un Čehijas zemēm. Šie apstākļi nodrošināja Latvijai redzamu vietu vācu atmiņas kultūrā. Vienlaikus vācu historiogrāfija ilgu laiku pievērsās galvenokārt vācu vaininiekiem un no Vācijas deportēto ebreju likteņiem, bet daudz mazāk interesējās par Latvijas sabiedrības vēsturi, Latvijas ebreju kopienu vai vietējo sociālo kontekstu.

Rakstā aplūkots, kā aukstā kara laikā holokausta pētniecību ietekmēja ierobežotā pieeja avotiem. 20. gadsimta 80. gados, *Historikerstreit* jeb vācu vēsturnieku strīda laikā,

holokausts tika interpretēts galvenokārt kā Vācijas vēstures un politiskās kultūras problēma. Debates koncentrējās uz nacisma vietu Vācijas vēsturē, uz jautājumu par nacistu noziegumu unikalitāti un to salīdzināmību ar staļinismu. Latvija šajā kontekstā parādījās tikai kā viena no masu slepkavību vietām, savukārt tās sabiedrība un vietējie procesi lielākoties palika ārpus uzmanības loka.

Būtiskas pārmaiņas notika pēc Padomju Savienības sabrukuma. Arhīvu atvēršana Baltijas valstīs, Krievijā un citur Austrumeiropā radīja pilnīgi jaunas iespējas pētniecībai. Vācu vēsturnieki ieguva pieeju plašam dokumentu klāstam, kas ļāva detalizētāk analizēt notikumus Latvijā. Šajā laikā Latvija kļuva īpaši svarīga diskusijās par holokausta attīstību, jo pētījumi par 1941. gada masu slepkavībām pierādīja, ka genocīds bija sasniedzis milzīgus apmērus jau pirms Vanzē konferences. Tas veicināja jaunas interpretācijas par holokausta izcelsmi, uzsverot radikalizācijas procesu, kara apstākļu nozīmi un vietējo iniciatīvu lomu.

No 20. gadsimta 90. gadu beigām vācu historiogrāfijā nostiprinājās tā sauktais "vaininieku pagrieziens". Pētnieki arvien vairāk pievērsās nacistu izpildītājiem, viņu motivācijām, institūcijām un darbības mehānismiem. Latvija ieņēma nozīmīgu vietu šajos pētījumos, jo tieši šeit tika īstenotas vienas no agrīnākajām un visplašākajām masu slepkavībām okupētajā Eiropā. Vairāki ievērojami vācu vēsturnieki analizēja Drošības policijas, SD, SS un Kārtības policijas darbību Latvijā, palīdzot precīzāk izprast vācu vaininieku lomu genocīdā. Tomēr arī šajā posmā Latvija nereti tika skatīta galvenokārt kā vide vācu darbībai, nevis kā patstāvīgs vēsturisks un sociāls konteksts.

Īpaši nozīmīga kļuva kolaborācijas problemātika. Starptautiskās diskusijas par vietējo iedzīvotāju līdzdalību holokaustā veicināja interesi par Baltijas valstīm. Šajā sakarā liela nozīme bija Andrievam Ezergailim, kura pētījumi par holokaustu Latvijā kļuva par vienu no svarīgākajiem atskaites punktiem turpmākajā pētniecībā. Vācu autori analizēja latviešu palīgpolicijas vienības, vietējo administrāciju, nacionālistiskās organizācijas un citus vietējos aktorus, cenšoties saprast, kā vācu okupācijas politika mijiedarbojās ar vietējiem sociālajiem un politiskajiem apstākļiem. Šie pētījumi palīdzēja pārvarēt vienkāršotus priekšstatus par vainu un atbildību, vienlaikus izraisot asas diskusijas Latvijas atmiņas politikā.

Rakstā aplūkota arī pieaugošā interese par izdzīvojušo liecībām un reģionālajiem pētījumiem. Ietekmējoties no tādiem autoriem kā Patriks Debuā un Timotijs Snaiders, pētnieki arvien biežāk pievērsās konkrētām vietām, lokālajām sabiedrībām un individuālajai pieredzei. Lielāku ievērību ieguva tādu holokaustu pārdzīvojušo cilvēku atmiņas kā Frīda Mihelsone, Gertrūde Šneidere un Aleksandrs Bergmans. Tomēr arī šajā jomā saglabājās zināma disproporcija: vācu sabiedrībā un historiogrāfijā bieži lielāka uzmanība tika pievērsta no Vācijas deportēto ebreju pieredzei nekā Latvijas ebreju vēsturei.

Svarīga raksta daļa veltīta atmiņu politikas jautājumiem. Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai 2004. gadā mainīja diskusiju kontekstu un ciešāk sasaistīja holokausta izpēti ar Eiropas atmiņas kultūras debatēm. Latvija kļuva par nozīmīgu piemēru diskusijās par nacisma un komunisma noziegumu attiecībām, par "divu totalitārismu" koncepciju un par holokausta vietu Eiropas kopīgajā vēsturiskajā atmiņā. Vācu vēsturnieki bieži

iesaistījās šajās debatēs, cenšoties līdzsvarot holokausta centrālo vietu Eiropas atmiņā ar Austrumeiropas pieredzi padomju okupācijas un represiju kontekstā.

Raksta noslēgumā aplūkotas jaunākās tendences, tostarp *Historikerstreit 2.0*, postkoloniālās pieejas un Krievijas kara pret Ukrainu ietekme uz vēstures interpretācijām. Krievijas agresija ir radījusi jaunu interesi par impēriju vēsturi, koloniālismu un Austrumeiropas pieredzi. Šajā kontekstā Latvija atkal kļuvusi par nozīmīgu piemēru debatēs par okupāciju, dekolonizāciju, atmiņu politiku un vēsturisko taisnīgumu.

Raksta secinājums ir, ka vācu historiogrāfija par holokaustu Latvijā pēdējās desmitgadēs kļuvusi ievērojami niansētāka, profesionālāka un starptautiski integrētāka. Vienlaikus Latvija tajā bieži tikusi izmantota kā vieta, kur vācu sabiedrība reflektē par savām vēsturiskajām problēmām. Lai gan akadēmiskās diskusijas ir izvērtušās daudzveidīgākas un sarežģītākas, atmiņu politikas konflikti nav pazuduši. Tādēļ holokausts Latvijā joprojām ir ne tikai vēstures pētniecības objekts, bet arī svarīgs jautājums Eiropas kolektīvajā atmiņā.

Iesniegts / Submitted 02.12.2025.

© 2026 Tilman Plath, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

https://doi.org/10.22364/lviz.125.06
pp. 123–156

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

JĒKABA STRAZDIŅA JAUNPIEBALGAS ETNOGRĀFISKIE ZĪMĒJUMI UN DAINAS ZEMZARES APCERĒJUMS PAR PIEBALGAS AMATNIECĪBU: LATVIJAS ETNOGRĀFIJAS EPIZODE PĒC OTRĀ PASAULES KARA*

Jānis Kalnačs
0009-0006-3241-041X

Jēkaba Strazdiņa 1947. gadā radītie etnogrāfiskie zīmējumi Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē pamudināja noskaidrot to rašanos. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūta (1946–1951) etnogrāfijas grupas vadītājas Dainas Zemzares fondā Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā tiek glabātas gan ziņas par šiem zīmējumiem, gan plašs materiāls par Piebalgas etnogrāfiskajām ekspedīcijām pēc Otrā pasaules kara. Diezgan droši, ka Jaunpiebalgā dzimušā, padomju varas 1949. gadā notiesātā Strazdiņa sēpijas zīmējumi bija paredzēti Zemzares pētījumam par Piebalgas amatniecību. Sākumā tas bija iecerēts kā raksts etnogrāfisko rakstu krājumam, bet vēlāk monogrāfija par Piebalgu. Epizode skaudri raksturo humanitāro zinātņu stāvokli padomju okupētajā Latvijā pirmajos gados pēc Otrā pasaules kara.

Atslēgas vārdi: Daina Zemzare, Jēkabs Strazdiņš, etnogrāfiskie zīmējumi, LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūts, Piebalgas amatniecība, zinātnes vēsture

* Raksta autors izsaka pateicību par tēmas ierosinājumu un sadarbību vēsturniecēm Dr. hist. Ilzei Boldānei-Zeļenkai un Dr. hist. Anetei Karlsonei. Raksts sagatavots, īstenojot projektu "Etnogrāfs, sabiedrība, māksla: etnoloģijas un mākslas simbioze un padomju koloniālisma diskurss Latvijā", projekta Nr. lzp-2023/1-0052 / The article was prepared, implementing the project "Ethnographer, Society and Art: Symbiosis of Ethnology and Art and Discourse of the Soviet Colonialism in Latvia", No. lzp-2023/1-0052.

Ievads

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē (EMK) atrodas septiņi jaunpiebaldzēna, mākslinieka Jēkaba Strazdiņa (1905–1958) gandrīz pirms astoņiem gadu desmitiem radīti sēpijas zīmējumi. Piecos darbos attēlotas tematiski saistītas raženu priekšmetu grupas, ko varētu dēvēt par Jaunpiebalgas "klusajām dabām" (1. att.). Tos papildina siena glabāšanas veidu attēlojums un Piebalgas zemnieks, kas pilsētniekam tirgus laukumā pārdod auduma baķi. Zīmējuma mazliet kāpinātā izteiksme atgādina Eduarda Brencēna (1885–1929) pazīstamāko veikumu – ilustrācijas Reiņa (1839–1920) un Matīsa (1848–1926) Kaudzīšu romānam "Mērnieku laiki".[1] To nonākšana krātuvē ir neskaidra. Šos zīmējumus EMK kolekcijā papildina vēl divi Strazdiņam ierasti paliela formāta zīmējumi – "Līdumā" (1942) un "Piebalgas ģimene" (1948).

1. att. Jēkabs Strazdiņš. Alus trauki. Papīrs, sēpija. 1947. 31,6 × 44,3 cm. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve. Foto: Jānis Kalnačs.

Fig. 1. Jēkabs Strazdiņš. Beer vessels. Sepia on paper. 1947. 31.6 × 44.3 cm. Repository of Ethnographic Materials, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia. Photo: Jānis Kalnačs.

1 Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas 1913. gada izdevums.

Pirms apmēram desmit gadiem, rakstot monogrāfiju par smagnēji saspriegto zemnieku tēlotāju ar traģisku likteni padomju varas gados, es apzināju Strazdiņa darbus Latvijas muzejos, bibliotēkās un privātajās kolekcijās.[2]

EMK turklāt ir astoņu līdzīgu Strazdiņa zīmējumu foto negatīvi, veidojot nelielu, nepilnīgi saglabātu viņa darbu kolekciju. Vairākiem attēliem norādīts to radīšanas laiks – 1947. gads, kas jaušams arī dažu zudušo zīmējumu nekvalitatīvajos negatīvos. Iespējams, kāda zīmējuma parakstu un datējumu aizsedz paspartū. Strazdiņa darbi ir nobeigtāki un izvērstāki par ierastiem etnogrāfisko ekspedīciju priekšmetu zīmējumiem, un, iespējams, tie ierāmēti, gatavojoties kādai izstādei.

Uzsākot Strazdiņa zīmējumu izcelsmes meklēšanu, lieti noderēja gan etnogrāfes Anetes Karlsones norāde par mākslinieka līdzdalību Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas (ZA) Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfiskajā ekspedīcijā Jaunpiebalgā 1946. gadā,[3] gan vēsturnieces Ilzes Boldānes-Zeļenkas ieteikums pievērsties Dainas Zemzares (1911–1971) fondam Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā.[4] Pārlūkojot valodnieces un etnogrāfes plašo fondu, tika atrasti Jēkaba Strazdiņa 16 zīmējumu kompozīciju meti un apraksti, kas tapuši 1948. gada 10. martā[5] (2. att.). Tie liecina, ka zīmējumos dokumentēti priekšmeti no vairākām Jaunpiebalgas zemnieku mājām – Ormaņiem, Vecvanagiem, Ķiguņiem, Ķīšiem, Viļķēniem, Melbāržiem,[6] Murdēniem, kā arī mākslinieka dzimtajiem Strazdiem. Ciklu noslēdza zīmējums "Augstāru saiešanas nama durvju apkalumi", kas nav nonācis EMK, kur nav arī tā attēla foto negatīva.

Mākslinieks, lietodams apvidvārdus, raksturodams izmantošanu un nereti norādīdams darinātājus vai lietotājus, apraksta dažāda izmēra piestas ("Kaņepes iecienīts piebaldzēnu ēdiens"), šķēru kokus ("Šķērošanas veidi Jaunpiebalgā divējādi: šķēro uz sienā sadzītām tapām un uz īpašiem šķēru kokiem"), tauku piestu ("Aitu un cūku taukus rudeņos parasti (nekausēja), bet sagrūda īpašā piestā ar stampu un glabāšanai salika pūšļos"), alus traukus ("Miežu alu piebaldzēni dara uz svētkiem, godiem, talkiem un t. t."), piedarba ("Vasarāju piedarbā kuļ spriguļiem, kā arī bluķē"), galdnieka ("Priekšā slībenķis, uz kura ar slīmastu drāž kokiem stīpas, riteņiem spieķus") un maizes cepamos rīkus ("Piebaldzēnu mulda ir vienkocis 180–220 cm garumā"), loku un slieču liektavas ("Pie Strazdu mājas

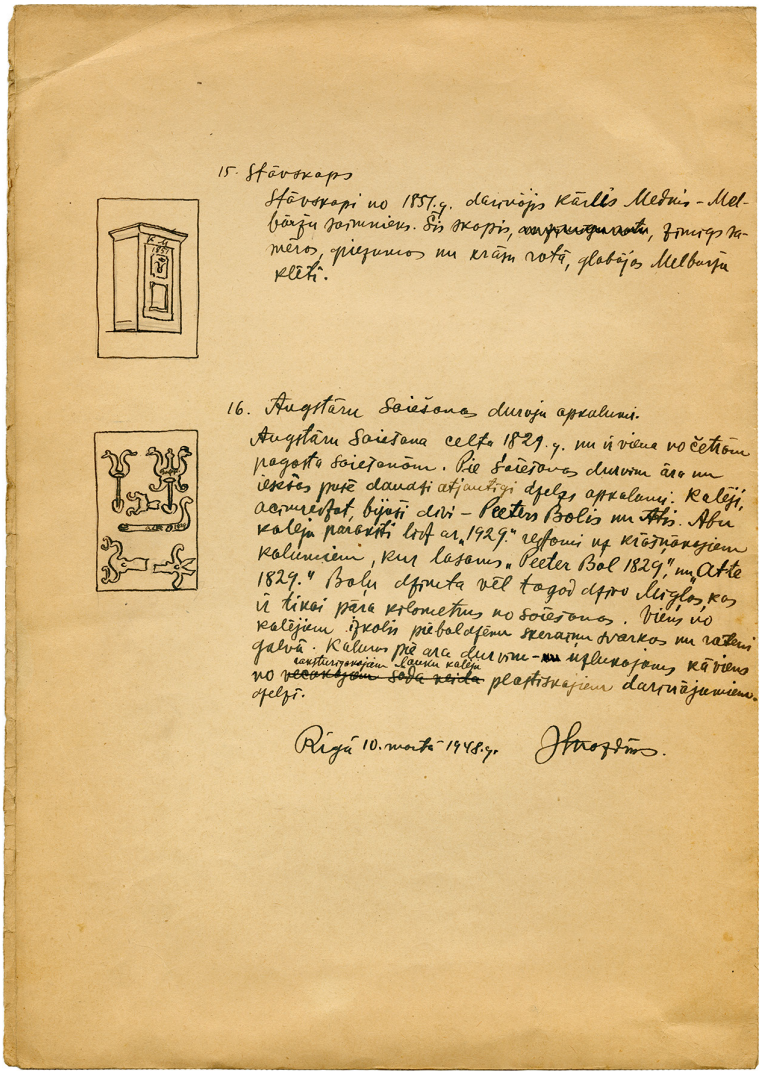
2 Ja zinātu par zīmējumiem EMK, kādu no mākslinieka pēckara etnogrāfiskajiem zīmējumiem būtu iekļāvis monogrāfijā "Jēkabs Strazdiņš" (2020).

3 Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LNA-LVA), 2371–1– 4.

4 Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto rokrakstu un grāmatu krājums (turpmāk – LNB RXA), 143.

5 Jēkabs Strazdiņš. Jaunpiebalga. Zīmējumu apraksti, 10.03.1948. LNB RXA143–53, 183.–184a. lp.

6 Tiek lietota arī mājvārda paralēlforma Melnbārži.

15. Stāvkrops

Stāvkropi no 1857.g. darinājis Kārlis Medņis - Melbārzu Jaunmuiža. Šis krops, [illegible], [illegible] kameros, piezīmes un krāsu rotā, glabājas Melbuža klētī.

16. Augstāku Saiešanas dunoju apskatums.

Augstāku Saiešanas celto 1829.g. un vienu no četrām pagasta saiešanām. Pie Saiešanas dunoju ārā un iekšās puse daudzi atjaunotāji dzelgas apskatuši. Kalējs, acumērķat, bijāti dzīvi – Peeters Bolis un [illegible]. Abu kalēja paroksti lasāmi ar „1929." reģionā uz krāšņākajiem kalumiem, kur lasāms „Peeter Bol 1829." un „Akte 1829." Bolu dzimta vēl šogad dzīvo Mežgļos, ko ir tikai pāris kilometrus no Saiešanas. Viens no kalējiem ļoti pievilcīgi skrejošu dzeloņu un raibu galvā. Kalums pēc arc. dunoju – [illegible] no [illegible] [illegible] plastiskajiem darinājumiem dzelzī.

Rīgā 10. marta 1948.g. J. Strazdiņš.

2. att. Jēkabs Strazdiņš. Jaunpiebalgas zīmējumu apraksts. Fragments. 1948. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums. LNB RXA143–53, 184. lp. o. p.

Fig. 2. Jēkabs Strazdiņš. Description of Jaunpiebalga drawings. Fragment. 1948. Collection of Rare Books and Manuscripts, National Library of Latvia. LNB RXA143–53, f. 184 verso.

mazmājiņā, ko sauca par Jaunomāju, dzīvoja Pēteris Strazdiņš († ap 1928. g.). [...] Savā liektavā viņš ik vasaras lieca simtiem gobas, oša un kārkla lokus un pārdeva tos apkārtējos tirgos"), bišu kokus ("Lielu bitenieku pagastā bija maz. Viens no tādiem Viļķēnu māju saimnieks Bērziņš († ap 1939. g.) apkopa laikam ap 15–20 tropus"), darbības – siena glabāšanu ("Sienu vasarā piebaldzēni necenšas

vest mājā, bet liek šķūņos, braģos un kaudzēs, kas ir pļavā."), mēbeles – gulskapi ("Piebaldzēniem stāv gan ustabā, gan klētē. Senāk iekšā liktas drēbes; tagad ber labību vai miltus."), stāvskapi ("no Melbāržiem – viens no raksturīgākajiem piebaldzēnu krāsu skapiem; stāvskapi no 1851. g. darinājis Kārlis Mednis – Melbāržu saimnieks") un šūpuļus ("Piebaldzēni šūpoti ar līkstēm un atsperēm").[7]

"Augstāru saiešanas nama durvju apkalumos" uzzīmēti seši elementi, ko papildina apraksts: "Pie saiešanas durvīm ārā un iekšas pusē daudzi atjautīgi dzelzs apkalumi. Kalēji, acīmredzot, bijuši divi – Peeters Bolis un Atis. Abu kalēju paraksti līdz ar "1929" [Strazdiņš pārrakstījies, jābūt – 1829; J. K.] redzami uz krāšņākajiem kalumiem. [...] Viens no kalējiem izkalis piebaldzēnu skeraiņu svārkos un rateni galvā. Kalums pie āra durvīm uzlūkojams kā viens no raksturīgākajiem lauku kalēju plastiskajiem darinājumiem dzelzī."[8] Pārsteidz, ka izteiksmīgā cilvēka figūra nav iekļauta starp metālkalumiem.

Savukārt zīmējums "Piebaldzēni Tērbatā", kas radīts pēc Jāņa Mīļā stāstījuma, ar Sv. Jāņa baznīcas viduslaicīgi smagnējo torni dziļumā, atgādina par Piebalgas audēju tālajiem tirdzniecības ceļiem: "Pagājušā gadsimta otrajā pusē piebaldzēni brauca uz Tērbatu, Rēveli, Helzinkiem, Pēterburgu, Varšavu un c. pilsētām. Viens no čaklākajiem bija Zeikaru saimnieks Jānis Mīļais († 1947, pāri 90 gadiem). Viņš sācis braukt 16 gadu vecumā un braucis 40 gadus. Mīļais kopā ar citiem piebaldzēniem vislabprātāk apciemojuši Tērbatu. 1885. gadā Mīļais ar četriem, pieciem piebaldzēniem Tērbatā nofotografējušies."[9]

Trīs Strazdiņa zīmējumi ar nosaukumiem, kas nedaudz atšķiras no mākslinieka dotajiem, diviem raksturojot priekšmetu izplatības vietu ("Piesta ar piestalām", "Maizes cepšanas rīki un piederumi Piebalgas apkārtnē", "Alus gatavošanai nepieciešamie trauki un rīki Piebalgas apkārtnē"), kā ilustrācijas izmantoti etnogrāfes Annas Krastiņas (1919–2006) rakstā "Zemnieku uzturs Vidzemē. 19. gs. otrā puse – 20. gs.", kas publicēts rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 5. sējumā (1963).[10] Zīmējumu plašos aprakstus pabeidz norāde, ka tie ņemti "no mākslinieka J. Strazdiņa materiāliem", to radīšanas gadu gan nenorādot.

Zemzares fondā atrodas mape ar mazliet neprecīzu mājvārdu tās nosaukumā "Jaunpiebalgas pagasta Austaru [pareizi jābūt: Augstāru; J. K.] Saiešanas kambara durvju apkalumi".[11] Mapē atrodas četri, iespējams, 1947. gada[12] eņģu un durvju

7 Tiek lietota arī mājvārda paralēlforma Melnbārži.
8 LNB RXA143–53, 184. lp. o. p.
9 Ibidem, 184. lp.
10 Krastiņa 1963, 229–246.
11 LNB RXA143–7.
12 Gads varētu būt vēlāk pierakstīts.

"klibeķa" nospiedumi[13] un to attēlojumi diezgan veiklos tušas zīmējumos bez datējuma un paraksta.[14] Durvju krampja paceļamā, ko noslēdz gaiļa galvas atveidojums, nospiedumā līdzās kalēja vārdam redzams gadskaitlis "1829 g atte", bet tekstā uz lapas gadskaitlis – 1929. Ar to var izskaidrot Strazdiņa, kurš zīmējumus droši vien darināja no nospiedumiem, kļūdu metālkalumu aprakstā.

Var rasties jautājums, kādēļ ne Strazdiņa etnogrāfisko zīmējumu apraksti, ne Augstāru saiešanas nama zīmējumi un nospiedumi neatrodas Latvijas vēstures institūta EMK. Vienkāršākā atbilde – Zemzare, kuru 1951. gadā, reorganizējot ZA Vēstures un materiālās kultūras institūtu, atlaida, piezīmes un uzmetumus paņēma līdzi, iespējams, domājot par iesāktā darba turpinājumu.

Etnogrāfijas aizsākumi Vēstures un materiālās kultūras institūtā

1946. gada jūlijā Latvijas Valsts universitāte (LVU), izpildot PSRS Ministru padomes tā gada 20. jūnija rīkojumu Nr. 51, Latvijas vēstures institūtu nodeva LPSR ZA, to pārdēvējot par Vēstures un materiālās kultūras institūtu[15] (VMKI) ar padomju ideoloģijai ierasto materiālā komponenta uzsvērumu nosaukumā.

Daina Zemzare, pēc izglītības baltu filoloģe, kā pirmā etnogrāfe VMKI sāka strādāt 1946. gada 15. augustā[16] (3. att.). Materiālās kultūras sektors, kuru vadīja Teodors Zeids (1912–1994), īsti darbu uzsāka nākamajā gadā, kad tajā darbojās vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Daina Zemzare un Elvīra Šnore (1905–1996) un jaunākais zinātniskais līdzstrādnieks Ādolfs Stubavs (1913–1986), kuri attiecīgi pārstāvēja etnogrāfijas, arheoloģijas un pieminekļu aizsardzības nozares.[17] Tika nokomplektēti etnogrāfijas nozares darbinieki – jaunākās zinātniskās līdzstrādnieces Zelma Birzniece (1904–1983) un Anna Ruņģe, vēlāk Zariņa (1921–2015), kā arī laborants Romualds Zarembo (1925–2023).[18]

13 LNB RXA143–7, 1.–4. lp.

14 Ibidem, 5.–8. lp.

15 ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta (turpmāk: VMKI) direktora vietnieka Marģera Stepermaņa vēstule LVU rektorātam, 15.08.1946. LNA-LVA, 2371–1–4, 5. lp. o. p.

16 VMKI Etnogrāfijas nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares atskaite par 1946. gada darbu, 04.01.1947. LNA-LVA, 2371–1–3, 17. lp.

17 VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 10. lp.

18 Ibidem.

3. att. Daina Zemzare (trešā no labās) starp Vēstures un materiālās kultūras institūta darba biedriem. 1949 (?). Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums. LNB RXA143–345, 1. lp.

Fig. 3. Daina Zemzare (third from the right) among her colleagues from the Institute of History and Material Culture. 1949 (?). Collection of Rare Books and Manuscripts, National Library of Latvia. LNB RXA143–345, f. 1.

Ierasts viedoklis, ka pirmās pēckara etnogrāfiskās zinātniskās ekspedīcijas Latvijā sarīkoja 1947. gadā. Saulvedis Cimermanis (1929–2022),[19] pieminot VMKI pirmās ekspedīcijas uz mazāk pētīto Augšzemi, kā arī Piebalgu, piebilst, ka "to gadu vākuma vispusīgai izvērtēšanai ir vajadzīgs īpašs apcerējums", un atzīst, "ka visbagātākās ziņas pierakstītas par lauku iedzīvotāju ģimeni un nodarbošanos, arī par amatniecību, it īpaši par Piebalgas audējiem".[20] Viņa secinājumu pamatā droši vien bija Zemzares plašākā etnogrāfiskā publikācija par pirmo zinātnisko ekspedīciju 1947. gadā, kompleksi pētot Ilūkstes novadu, kurp etnogrāfi devās kopā ar ZA Folkloras institūta un Valodas un literatūras institūta darbiniekiem.[21]

19 Cimermanis 1996, 66.

20 Ibidem.

21 Zemzare 1948, 111.

1946. gada etnogrāfiskā ekspedīcija Piebalgā

Pirmajās "izmēģinājuma ekspedīcijās" uz Raiskumu, Straupi un Jaunpiebalgu Zemzare devās drīz pēc stāšanās darbā VMKI. Tās bija īslaicīgas, vēl nebalstoties padomju ideoloģijā un etnogrāfijas pieredzē, bet gan pētnieces izpratnē.

Abās 1946. gada rudens ekspedīcijās Cēsu apriņķī, kas kopumā ilga 13 dienas, pierakstīja 90 lappuses, uzzīmēja 15 priekšmetus un ieguva 40 fotogrāfijas.[22] Tās droši vien piemirstas tādēļ, ka, lai arī atskaitē par 1946. gadā paveikto Zemzare min, ka materiāli "sakārtoti un techniski apstrādāti",[23] to pārskati nav publicēti.

Nelielu ieskatu pētnieciskajos braucienos sniedz ziņojumi institūta direktoram Kārlim Strazdiņam (1890–1964). Ekspedīciju, kas ilga no 8. līdz 16. septembrim Raiskuma un Lielstraupes, kā arī Kūduma pagastos, sarīkoja, lai "senajā Iduma (Vidzemes) novadā" apzinātu un savāktu etnogrāfiskos materiālus.[24] Zemzare kopā ar vīru, vēsturnieku Jāni Tālivaldi Zemzari (1902–1996) vairākās zemnieku sētās pierakstīja "vecu cilvēku atmiņas par senajiem ieradumiem un darba rīkiem", kā arī atzīmēja, "kur vēl uzglabājušies veci darba rīki vai mājas iekārta".[25] Ziņojuma noslēgumā pamatota ekspedīciju nepieciešamība, jo "vērtīgas senmantas neievērotas iet bojā".[26]

Mazliet vēlāk organizēja ekspedīciju uz Jaunpiebalgas pagastu. Lai arī tā pēc dažām dienām, "uznākot rudens un ziemas apstākļiem, atlikta uz 1947. gadu",[27] tajā "gūti svarīgi etnogrāfiski materiāli un apzināti nozīmīgi etnogrāfiski priekšmeti".[28] Zemzare atskaitē pamatoja, ka šīs ekspedīcijas uz pagastiem, "kas interesanti etniskā ziņā", sarīkotas, "ievadot priekšdarbus plašajam Latv[ijas] etnogrāfijas materiālu krājumam", darbs pie kura iesākams nākamajā gadā, un piebilda, ka "Piebalgas ekspedīcijā kā zīmētājs piedalījās mākslinieks doc[ents] Jēk[abs] Strazdiņš".[29]

---

22 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g., 1950]. LNB RXA143–199, 223. lp.

23 VMKI Materiālās kultūras sektora Etnogrāfijas nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares atskaite par 1946. gada darbu. LNA-LVA, 2371–1–3, 17. lp.

24 Dainas Zemzares ziņojums VMKI direktoram Kārlim Strazdiņam, 17.09.1946. LNA-LVA, 2371–1–4, 20. lp.

25 Ibidem.

26 Ibidem, 20. lp. o. p.

27 Atskaite par VMKI zinātnisko darbu 1946. gadā. LNA-LVA, 2371–1–3, 4. lp.

28 VMKI Materiālās kultūras sektora 1946. gada II pusgada darba pārskats. LNA-LVA, 2371–1–3, 15. lp.

29 VMKI Materiālās kultūras sektora Etnogrāfijas nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares atskaite par 1946. gada darbu. LNA-LVA, 2371–1–3, 17. lp.

Dažas dienas pirms ekspedīcijas sākuma VMKI direktora vietnieks Marģers Stepermanis (1898–1968) vērsās LPSR mākslinieku arodbiedrībā, informējot, ka aptuveni nedēļu ilgajā ekspedīcijā institūts "vēlas piesaistīt mākslinieku Jēkabu Jāņa d[ēlu] Strazdiņu materiālu vākšanas un skicēšanas uzdevumiem", un skaidrojot, kāds viņam par to pienāktos atalgojums.[30]

Zemzares ziņojums par Jaunpiebalgas četru dienu (12.–15. oktobris) ekspedīciju liecina, ka kopā ar Strazdiņu apstaigāti vairāki ciemi – Augstāres, Magonas, Murdēni, Melbārži, Ormaņi, Viļķēni un Ķiguņi, tur atrodot "senus darba rīkus, traukus, piena lādes, šūpuļus un dažādus vērtīgus apkalumus"; raksturīgākos no šiem priekšmetiem Strazdiņš uzzīmēja. Ziņojums noslēgts ar secinājumu, ka "vecie etnogrāfijas pieminekļi, modernai civilizācijai uzvarot, strauji iet bojā".[31]

Strazdiņa uzaicināšana piedalīties Jaunpiebalgas ekspedīcijā bija pamatota, zinot viņa noturīgo interesi par dzimto pagastu. 1924. gadā laikraksta "Latvis" rubrikā "Dzimtenes apraksti" parādījās deviņpadsmitgadīgā jaunekļa droši vien pirmā publikācija "Jaunpiebalga", ietverot etnogrāfiskas iezīmes: "Pa kara laiku, lielrūpniecībai panīkstot, mājrūpniecība uzplaukusi no jauna. Tautiskos apģērbus "garstrīpainos" brunčus, izrakstītās jostas un saikšus redz atkal katrai mājas mātei."[32] 20. gadsimta 20. gados un 30. gadu sākumā etnogrāfiski raksti regulāri publicēti "mākslas un senatnes žurnālā" "Latvijas Saule". Zemzare, gatavojoties ekspedīcijai vai vēlāk vācot materiālus par Piebalgu, Strazdiņa rakstus pārrakstījusi, reizēm būtiskās detaļas pasvītrojot. Turklāt 1940. gadā mākslinieks uzņēma filmu "Vēveri atkal sēžas stellēs", kas nav saglabājusies.[33]

Strazdiņš, kurš 1928. gadā kā zīmētājs, fotogrāfs un reģistrators piedalījās Pieminekļu valdes "etnogrāfisko pieminekļu apzināšanas ekspedīcijā" Cēsu apriņķa kaimiņu – Raunas, Dzērbenes, Drustu, Taurenes un Launkalnes – pagastos,[34] gandrīz divdesmit gadus vēlāk jau kā Mākslas akadēmijas un LVU Filoloģijas fakultātes docents labprāt piekrita piedalīties ekspedīcijā dzimtajā pagastā.

Zemzares fondā ir vairākas apjomīgas mapes par Piebalgu. 53. lietā "Piebalga – etnogrāfiskie materiāli" bez Strazdiņa zīmējumu kompozīcijām un to aprakstiem atrodas gan pārrakstīta viņa "Jaunpiebalga" un "Etnogrāfiskas druskas no Jaunpiebalgas" (1925),[35] gan izraksti no dažādiem literāriem un

30 VMKI direktora vietnieka Marģera Stepermaņa lūgums Latvijas PSR mākslinieku savienības arodbiedrībai, 10.10.1946. LNA-LVA, 2371–1–4, 25. lp.

31 Dainas Zemzares ziņojums VMKI direktoram Kārlim Strazdiņam, 18.10.1946. LNA-LVA, 2371–1–4, 26. lp.

32 Strazdiņš 1924.

33 Skat. plašāk Kalnačs 2020, 126–129.

34 Skat. plašāk ibidem, 31–39.

35 Strazdiņš 1925a.

vēsturiskiem avotiem, piemēram, Antona Austriņa (1884–1934) bērnības atmiņu tēlojuma "Puiškāns" (1931) un tautas dziesmām, 19. gadsimta laikrakstiem, norādes uz arhīvu materiāliem, ziņas par Jaunpiebalgas amatniekiem un tur iegūtajām tekstilijām, Vecpiebalgas darbarīku izgatavošanu un lietošanu, fotogrāfijas ar Piebalgas audējiem[36] un citi materiāli.

Īpaši nozīmīga ir 201. lieta "Etnogrāfisku materiālu pieraksti un izraksti par Piebalgu". Tajā līdz ar dažādiem izrakstiem un ziņām atrodas gan pārrakstītās Jēkaba Strazdiņa publikācijas žurnālā "Latvijas Saule" – etnogrāfiskie raksti,[37] etnogrāfisko zīmējumu apraksti – par koka darbarīkiem un saimniecības rīkiem,[38] par saimniecības rīkiem,[39] par žeperiem[40] un apvidvārdu apkopojums,[41] gan īpaši vērtīgās Jaunpiebalgas 1946. gada ekspedīcijas piezīmes. To papildina jau minētā 7. lieta, kurā apkopoti Augstāru saiešanas nama metālkalumu nospiedumi un zīmējumi.

Jaunpiebalgas 1946. gada ekspedīcijas pieraksti

Ekspedīcijā paveikto daļēji ļauj rekonstruēt padzisuši zīmuļa pieraksti vairāk nekā sešdesmit lapās,[42] kurās pasvītroti mājvārdi, personvārdi un senu priekšmetu pieminējumi. Vienīgā sēta, kurā būts trīs dienas – 13.–15. oktobrī – bija Kaimiņu Kalna Ormaņi.[43] "Ar ores vāģiem braukuši pirmie iedzīvotāji, tādēļ par Ormaņiem nosaukti. Citi saka, ka Rīgas pūrmaņi te iebraukuši."[44] Tā ir viena no biežāk pieminētajām sētām, un tajā dzīvoja Jēkaba Strazdiņa sievas Annas vecāki Jānis un Anna Kaimiņi, kā arī viņas māsas Olga un Herta. Iespējams, tur ekspedīcijas dalībnieki pārnakšņoja. No Ormaņu Kaimiņiem iegūtas plašas ziņas par vietvārdiem, mājvārdiem ("Augstāres – agri esot augstie saules stari, kā kalnā."[45]), uzvārdiem ("Mīļam ticis savādāks uzvārds dots, tēva tēvs vai teicis – kur tādu

36 Te nonācis arī fotouzņēmums – kadrs no filmas "Vēveri atkal sēžas stellēs", iespējams, devis Strazdiņš. LNB RXA143–53, 167. lp.

37 Strazdiņš 1925a; Strazdiņš 1926; Strazdiņš 1929d; Strazdiņš 1929a.

38 Strazdiņš 1927.

39 Strazdiņš 1929c.

40 Strazdiņš 1929b.

41 Strazdiņš 1925b.

42 [Daina Zemzare. Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas pieraksti, 1946]. LNB RXA143–201, 42.–75., 236.–249., 251.–262. lp.

43 Ibidem, 238., 242., 244. lp.

44 Ibidem, 238. lp.

45 Ibidem, 238. lp. o. p.

vārdu, lai uzraksta par Mīļo. Viņi tādi lēni cilvēki bijuši, kad pierakstījuši pagastā tā."[46]), amatniekiem ("Saulītes taisīti krēsli no tā laika vēl stipri un veseli. Vecā mēnesī tik lika kokus kopā, tāpēc stipri stāv. Saulīte dārgāk nekā citi ņēmis, bet darbs trīsreiz vērtīgāks."[47]), vēsturiskām personām un savdabjiem, paražām – krustabām, šķīrībām, atkāzām, iesvētībām ("Visām iesvētāmām strīpēti kleiti – māc[cītājs] Kēlbrants teicis izsmejot – ja es būtu jaunā puisī, es no šitām raibām neprecētu. Ļoti nepaticis, ja labāk ģērbušās gājušas iesvētībā. Kā šie kungi lai saprotot ģērbties, ja mužiki šitā."[48]), bērēm, tirgus vietām, kapsētām ("Agrāk kapsētas bijušas pie katra ciema."[49]) un nostāstiem.[50]

Ziņas galvenokārt tika iegūtas un materiāli savākti kaimiņu mājās, kuru iedzīvotāji nedrošajos pēckara gados svešiniekiem neuzticētos. Meklējot vecākus cilvēkus un senas lietas, 13. oktobrī apmeklēja arī Kalna Murdēnus un Kalna Augstāres,[51] nākamajā dienā Ķiguņus, Kalna un Gaujas Magonas, Lejas Melbāržus un Mazmelbāržus,[52] bet ekspedīcijas pēdējā dienā, 15. oktobrī, Viļķēnus[53] un, iespējams, Briņģus.[54] Runātīgākās teicējas bija 1874. gadā dzimusī Marija Ziediņa Murdēnos, ap 60 gadus vecā Marta Šķēle Kalna Magonās un Kaimiņa (droši vien mākslinieka Strazdiņa sievas māte Anna) Kalna Ormaņos.

Zemzare pierakstīja ziņas par savdabīgiem mājvārdiem (Zeikaru ciemā – Vakzāle, Pļevna, Roma, Varšava, Pleskavīna)[55] un to rašanos (Ķīši – "Izdomāts vārds, pēc veciem rakstiem Jaunbukanas. Nekas nav bijis, kad apmetušies, zvejojuši ķīšus Gaujā un tā iesaukuši."[56]), kāzu tradīcijām, pūra gatavošanu, "čigānošanu", kristībām, šķīrībām ("piparus purinājušas, lai ātrāk atradinātu"[57]), pirtīžām, bērēm, audumiem un to lietošanu ("Brūtes palagus sevišķi izauda, strīpas apkārt rozēm, pa vidu atkal cits raksts. [...] Tēvam brūtgāna kārta melns ar pelēku austa nītīs."[58]), vecāku ļaužu apģērbu ("Mātei mugurā veci Vecpiebalgas

46 [Daina Zemzare. Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas pieraksti, 1946]. LNB RXA143–201.
47 Ibidem, 238. lp.
48 Ibidem, 242. lp.
49 Ibidem, 238. lp. o. p.
50 Ibidem, 42.–52., 54.–55., 238.–238. o. p., 242., 244. lp.
51 Ibidem, 243., 249. lp.
52 Ibidem, 241.–242., 244. lp.
53 Ibidem, 239. lp.
54 Ibidem, 62. lp.
55 Ibidem, 239. lp.
56 Ibidem, 247. lp.
57 Ibidem, 237. lp.
58 Ibidem, 237. lpp.

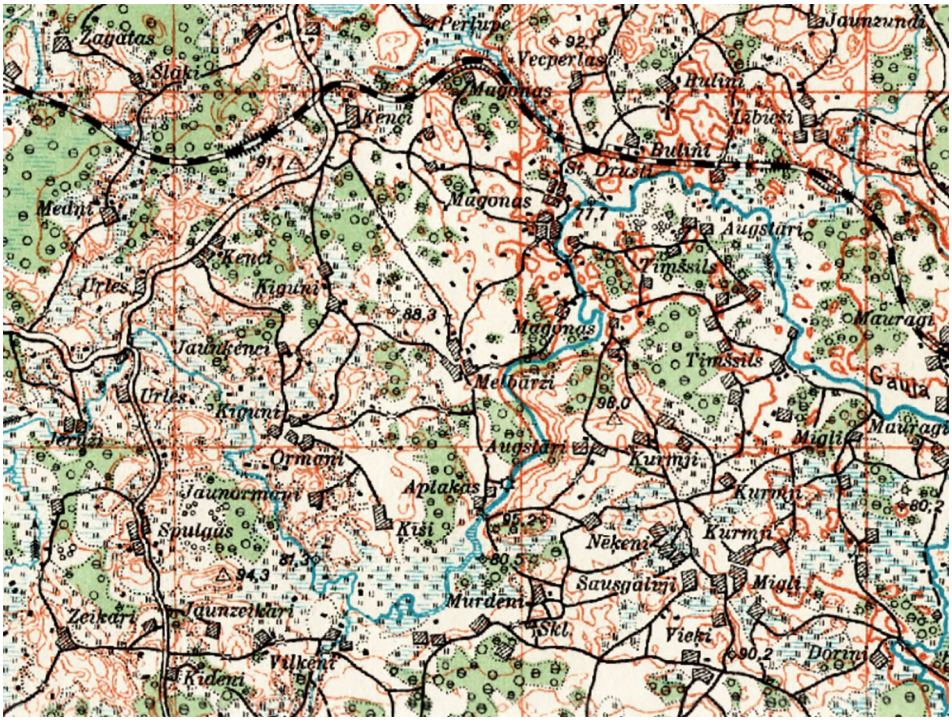
brunči – melns pamats, 4 svītru kombinācijā – zils ar pelēku atkārtojas."[59]), skaudriem dzīves apstākļiem ("Nēķenu rijā – 2 saimes dzīvoja vienā istabā, rijas krāsns priekšā uz kāša vārīja ēdienu."[60]), kolorītām un nozīmīgām personām.

Vāktas ziņas par seniem, galvenokārt koka priekšmetiem, starp tiem – veca muldiņa, šūpulis un skapis ("virsū skapa uzrakstīts 1851, ar interesantu vāzi, kurā puķes") Melbāržos,[61] lūku vācele un 1871. gadā darināts šūpulis Lejas Melbāržos,[62] veca piesta un krēsls Gaujas Magonās.[63] Daudz senu priekšmetu redzēts Kalna Magonās (piesta, kubuls, maizes miltu sile, alus žeirs, "vietējs taisīts zāģis", "milzīgs vienkocis – 2 m garš"),[64] Viļķēnos ("lielais lakats", šūpulis, tītavas, "vecs koka kauss", "2 vecas koka kāpnes, ko kāpt uz istabas augšas vai klēts augšas", "vecs puspūrs klētī", "medus sviede"[65]) un Murdēnos (šūpulis, vienkoča mulda un medus trauks, tauku grūžamā piesta, kāsis, vaiņagi, "ar cirvi tēsts skapis").[66] Daži vērtīgākie priekšmeti – ieplīsusi piesta Ķiguņos,[67] šūpulis Mazmelbāržos[68] – uzskicēti. Daļa ziņu tematiski sakārtotas, piemēram, par šūpuļiem Jaunpiebalgā.[69] Mazāk uzmanības ekspedīcijā tika pievērsts ēkām – to funkcijām, skaitam un detaļām.

Īpaši Zemzari pārsteidza Augstāru brāļu draudzes saiešanas nams un tā metālkalumi: "Šeit vecais saiešanas nams. Kuls otrā pusē, tēvu kambarī un saiešanā dēļu grīda. Gar malām pulkas drēbju pakāršanai. Mazi lodziņi. Ārpusē āķi, laikam slēģi bijuši. Viras un atslēgas ar gaiļiem nozīmēju. Mākslinieka veidojumi. Neviens nav otram līdzīgs. Vienās durvīs piebaldzēna tēls. Laikam pats mākslinieks. Saiešana cirsta ar cirvi. 40 gadus atpakaļ pārlikts jumts, tad jēlkūla bijis."[70]

Salīdzinot Strazdiņa zīmējumu kompozīciju aprakstos un Zemzares ekspedīcijas ziņojumā un piezīmēs minēto ciemu un māju nosaukumus (4. att.), daži – Ķiguņi, Murdēni, Viļķēni, Melbārži, Augstāres, Ormaņi – sakrīt, bet vairāki – Vecvanagi, Tirznieki, Roci, Strazdi, Ķīši, Vanagi, Zeikari un Migļi – atšķiras.

59 [Daina Zemzare. Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas pieraksti, 1946]. LNB RXA143–201, 248. lp.
60 Ibidem, 257. lp.
61 Ibidem, 70. lp.
62 Ibidem, 73. lp.
63 Ibidem, 75. lp.
64 Ibidem, 63.–65. lp.
65 Ibidem, 239.–239. lp. o. p.
66 Ibidem, 236. lp. o. p.
67 Ibidem, 56. lp.
68 Ibidem, 73. lp.
69 Ibidem, 246. lp.
70 Ibidem, 249. lp. o. p.

4. att. Jaunpiebalgas pagasta teritorija ap Ormaņiem. Latvijas armijas štāba ģeodēzijas-topogrāfijas daļas 20. gadsimta 20.–30. gados izdotā topogrāfiskā karte. LNB, Latvijas vēsturiskās kartes. Pieejams: https://kartes.lndb.lv/viewer/map?b=7&x=2875467&y=7795669&z=13&ho=4 (skatīts 14.09.2025.).

Fig. 4. Territory of Jaunpiebalga parish around Ormaņi farm. A topographic map published by the Geodesy and Topography Department of the Latvian Army Headquarters. 1920s–1930s. Digital Collection of Latvian Historical Maps, National Library of Latvia. URL: https://kartes.lndb.lv/viewer/map?b=7&x=2875467&y=7795669&z=13&ho=4 (accessed on 14.09.2025).

Droši vien mākslinieks, labi pazīdams Jaunpiebalgu, ekspedīcijā redzēto papildināja ar pašam zināmo.

Notikumi nomaļajos Kalna Ormaņos

Tur pirmajos pēckara gados ieradās ne tikai etnogrāfi. 1948. gada 4. jūlijā arestētais nacionālo partizānu grupas vadītājs Kārlis Rusovs[71] pratināšanā liecināja, ka Kalna Ormaņi bija "galvenā mūsu bāze un sakaru punkts, kur mēs sistemātiski saņēmām

71 Vīksne, Kangeris 1999, 664.

pārtiku, tur ilgāku laiku slēpāmies, sētā organizējām tikšanās ar citu bandu dalībniekiem, saņēmām tur informāciju, tur mums tika organizēta pirts, mazgāta veļa u.t.t.".[72] Dažas dienas vēlāk, 14. jūlijā, arestēja Jēkaba Strazdiņa sievas Annas jaunākās māsas Hertu ("bandas sakarniece, veica pretpadomju aģitāciju") un Olgu ("bandītu atbalstītāja"), kā arī viņu radiniekus – "bandītu" Jāni Kaimiņu un "bandītu atbalstītāju" Albertu Kaimiņu.[73] Pēc ilgākas sekošanas nākamā gada martā arestēja arī Jēkabu un Annu – LVU studenti, skolotāju – Strazdiņus,[74] 27. augustā "par pretpadomju darbību" notiesājot uz 10 gadiem darba nometnē.[75] 1949. gada 25. martā, brīdi pirms masīvās kolhozu piespiedu dibināšanas, no Kalna Ormaņiem izsūtīja Jāni un Annu Kaimiņus, kā arī mākslinieka svaines Olgas dēlu Ansi.[76]

Strazdiņš šajās mājās pēckara gados ieradās vairākkārt, gan lai paglābtu paša izveidotā Piebalgas muzeja mākslas kolekciju, gan lai palīdzētu sievas vecākiem lauku darbos. Pratināts viņš atminējās, ka tur saticis gan paziņas, gan nepazīstamus vīriešus, bet nebijis pārliecināts, ka tie ir "bandīti".[77] Iespējams, ka Kalna Ormaņos dzīvojošo Kaimiņu aresti un izsūtīšana kavēja 1946. gada Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas materiālu izmantošanu.

Etnogrāfisko ekspedīciju mērķi

Kādā plašākā, visiespējamāk, 1950. gadā rakstītā tekstā Zemzare atminas gatavošanos ekspedīcijām. 1946. gada rudenī viņa iepazina gan Centrālā Valsts vēstures muzeja (tagad Latvijas Nacionālais vēstures muzejs), gan Ludzas, Daugavpils, Jēkabpils, Cēsu un Siguldas muzeju krājumus. Secinājusi, ka tajos maz ziņu par Augšzemi un Ziemeļlatgali, pētniece nolēma rīkot pirmās "sistemātiskās ekspedīcijas",[78] lai vāktu priekšmetus, kas aizstātu vāciešu iznīcinātos, un rūpīgāk fiksētu priekšmetu "izcelšanās vietas",[79] kas muzejos bieži nebija zināmas. Ekspedīcijas

72 Kārļa Rusova pratināšanas protokols, 08.11.1948. LNA-LVA, 1986–1–28983, 219. lp.

73 Vīksne, Kangeris 1999, 320.

74 Ibidem, 728–729.

75 PSRS Valsts drošības ministrijas Sevišķās apspriedes spriedums, 27.09.1949. LNA-LVA, 1986–1–28983, 323.–324. lp.

76 Jaunpiebalgas pagasta izpildu komitejas 625. apliecība, 08.04.1949. LNA-LVA, 28983. u. l., 260. lp.

77 Jēkaba Strazdiņa pratināšanas protokoli, 14.03.1949. LNA-LVA, 1986–1–28983, 74.–75. lp.; Jēkaba Strazdiņa pratināšanas protokoli, 16.03.1949. Ibidem, 84. lp. o. p., 85. lp.

78 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g., 1950]; Melnraksts rakstam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām [b. g.]. LNB RXA143–199, 211. lp.

79 Ibidem, 212. lp.

uz Balvu, Ludzas un Jēkabpils rajoniem pamatotas ar to, ka šajos Austrumlatvijas rajonos "varēja gaidīt atklājamies norādījumus par latviešu tautas kultūras kopību ar kaimiņu slāvu tautām".[80] Citā melnraksta variantā Zemzare paskaidro, ka pēckara gados etnogrāfiskie materiāli vākti, lai izveidotu "pilnīgu pārskatu par latviešu etnogrāfijas attīstību, tās raksturīgākajām iezīmēm" un uzsāktu nopietnu problēmu pētniecību, kā arī lai veicinātu "feodālisma un kapitālisma sākuma kultūras liecību fiksēšanu".[81] Kādās piezīmēs par etnogrāfisko ekspedīciju mērķi izvirzīta tautas mākslas objektu, īpaši tekstiliju paraugu apzināšana, "kas pilsētu kapitālisma mazāk skartos novados vēl saglabājuši būtu savas tradīcijas".[82]

Vācot etnogrāfiskās ziņas, kā arī "novērojumus par darba paņēmieniem un dzīves veidu", stāstīto centās pierakstīt "vārdu pa vārdam". Īpaša uzmanība pievērsta vecāku cilvēku atmiņām, bet papildu vērība, izveidojot kolhozus, sociālistiskās dzīves celtniecībai Latvijas laukos.[83] Etnogrāfiskos materiālus, kas ietvēra plašas ziņas par saimniecisko dzīvi, materiālo kultūru, transporta līdzekļiem, celtniecību, pārtiku, apģērbu, sabiedrisko un ģimenes dzīvi, kā arī tautas mākslu,[84] vāca pēc Zemzares izstrādātas instrukcijas, kam kā paraugs noderēja ne vien padomju etnogrāfu atziņas un Maskavas Etnogrāfijas institūta izveidotās instrukcijas, bet arī "agrākā latviešu vākšanas programma", kam paraugs bija Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības 1888. gada programma.[85]

Piebalgas etnogrāfiskās iepazīšanas turpinājums

Zinātniskās ekspedīcijas bija viens no Materiālās kultūras sektora būtiskākajiem darbības virzieniem.[86] Etnogrāfijas nodaļas 1947. gada darba plānā jūlijā bija paredzēta ekspedīcija Piebalgā, līdz ar Birznieci, Strazdiņu un antropologu Kārli Arāju (1915–2005) piedaloties droši vien vēstures studiju vecāko kursu studentiem – piebaldzēniem. Tās uzdevums – apzināt, nozīmēt, nofotografēt un uzmērīt

80 [Daina Zemzare. Melnraksts par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA143–52, 13. lp.

81 Ibidem, 14. lp.

82 [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA, 143–52, 125. lp.

83 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 212. lp.

84 Ibidem, 213. lp.

85 [Daina Zemzare. Melnraksts par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA143–52, 15. lp.

86 VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 10. lp.

etnogrāfiskos priekšmetus, aprakstīt "paražas, darba paņēmienus, iedzīves priekšmetus, apģērbu, tautas mākslas iezīmes, atmiņas par dzīvi klaušu laikos" un vākt "materiālus piebaldzēnu etnoģenēzes noskaidrošanai".[87] Lai arī tika domāts par Strazdiņa līdzdalību ekspedīcijā, atskaitēs mākslinieks, kurš laikam gan vairs nenoskaidrojamu iemeslu dēļ togad nepiedalījās, nav pieminēts.

Piebalgas "mājrūpniecības attīstības" pētniecība turpinājās rudenī, kad Ruņģe (Zariņa) tur pierakstīja 48 lappuses "novērojumu un stāstījumu par apģērbiem un ēdieniem", nozīmēja 120 tekstilizstrādājumus un ieguva 19 audumu paraugus.[88] Etnogrāfijas nozares darbinieki 1947. gada ekspedīcijās Ilūkstē, Pildā, Ciblā un Vecpiebalgā kopumā uzrakstīja 1547 lappuses, uzskicēja 471 priekšmetu, uzzīmēja 868 audumus un adījumus, ieguva 177 audumu paraugus un 25 etnogrāfiskos priekšmetus.[89] Starp nozīmīgākajiem šī gada atradumiem Piebalgā Zemzare min lina kreklu ar sociālās nevienlīdzības iezīmēm: "Jaunpiebalgas Mazrītiņos atrasts 1781. g. dzim[ušās] kalponītes Lates Dravaklas darināts krekls ar rotājumiem plecos un dūrgaļos, bet ar slīpām piedurknēm, kas tā grieztas tādēļ, ka vairāk neiznācis no saimnieces skopi iedotās drēbes."[90]

Par pirmo gadu, kad Materiālās kultūras sektors veica izvērstas ekspedīcijas, "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstīs" publicēts Zemzares vienīgais plašākais raksts par etnogrāfiju.[91] Detalizētajā rakstā, tikpat kā iztiekot bez padomju ideoloģijas, bet neizvairoties no ekspedīciju praktiskajām problēmām, piemēram, transporta trūkuma un finanšu līdzekļu nepietiekamības etnogrāfisko priekšmetu paraugu iegūšanai, viņa iepazīstina ar galvenokārt Ludzas un Ilūkstes rajonos paveikto, pieminot arī Piebalgu, pārlūkojot svarīgākos rezultātus, teicējiem norādot vecumu un dzīves vietu un stāstīto vietumis pastiprinot ar tautas dziesmās vēstīto.

Piezīmes droši vien par 1947. gada vasaru atklāj pirmo pēckara etnogrāfisko ekspedīciju dalībnieku aizrautību: "Darbu darījām ar lielu sajūsmu – neviens ceļš nebija par tālu, ne vakars par vēlu. Gribēdami īsajā vasaras laikā aptvert visu, gūt materiālus kā garīgās, tā materiālās kultūras problēmu atrisināšanai un pilnīgai noskaidrošanai. Diena mums arvien bija par īsu, un parasti atgriezāmies apmetnē tikai pusnakts stundā. Nostaigājamie ceļi bija diezgan gari un gadījās,

87 [Daina Zemzare]. VMKI Materiālās kultūras sektora Etnogrāfijas nodaļas darba plāns 1947. gada vasarā. Melnraksts. [b. g.]. LNB RXA143–199, 353. lp.

88 Zemzare 1948, 113; VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 14. lp. o. p.

89 Zemzare 1948, 113.

90 Ibidem, 118.

91 Ibidem, 111–124.

ka, domājot par laika ietaupījumu, gājienos ekspedīcijas dalībnieki izvēlējās ceļu, kaut arī pāri purviem."[92]

Gatavojoties nākamā gada ekspedīcijām, VMKI atzina, ka to rīkošana nepieciešama, īpaši tādēļ, ka "lielākie muzeji pēdējā laikā nav veltījuši ne mazākās vērības etnogrāfijas materiālu vākšanas darbam".[93] Līdzīgi detalizēti institūta darbības pārskatos aplūkoti turpmāko gadu pētījumu rezultāti. 1948. gadā etnogrāfijas nozarē plānoto izpildīja, sarīkojot ekspedīcijas Jēkabpils un Ludzas apriņķos.[94] Etnogrāfiskās ekspedīcijas, kas "devušas bagātus rezultātus par [...] novadiem, par kuriem etnogrāfiskā ziņā līdz šim bija pilnīgs tukšums", iekļautas starp institūta šī gada sasniegumiem.[95]

Piebalgā togad notika arheoloģiskā izpēte. Veicot "aizsardzības un noskaidrošanas izrakumus",[96] Jaunpiebalgā atsedza sievietes kapu ar kreļļu kaklarotu ar astoņiem krustveidīgiem piekariņiem: 1949. gadā šo artefaktu simboliskā nozīme un izcelsme tika skaidrota tendenciozi, sekojot padomju ideoloģijas prasībai, ka seši atvesti "no Kijevas".[97]

1949. gadā Zemzare vadīja etnogrāfiskās ekspedīcijas Jēkabpils, Ludzas un Viļakas apriņķos,[98] kā arī Vecpiebalgā.[99] Kopumā tajās izdarīja piezīmes un zīmējumus gandrīz 4000 lappušu apjomā, uzzīmēja piecus kolhozu plānus, ieguva 484 priekšmetus, kā arī uzņēma 600 fotogrāfijas.[100] Papildus ekspedīcijai etnogrāfes Rīgā pierakstīja ap 100 lapu Raunas, Rankas, Lejasciema, Dignājas un Piebalgas pagastu iedzīvotāju atmiņu stāstu.[101] Savukārt Zariņa uzzīmēja arheoloģiskajos izrakumos Vecpiebalgas Raskumu ciemā atsegtās linu sagšas fragmentu dabiskajā lielumā un tās tehniskā izpildījuma shēmu,[102] kā arī sagatavoja ilustratīvo materiālu – līdz ar Raskumu sagšu pāris jostas, brunčus, trīs Jēkabpils apriņķa ēku plānus – Zemzares rakstam par 1948. gada etnogrāfisko ekspedīciju ieguvumiem "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstīs",[103] kur gan tas nav publicēts. Turklāt

92 [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA143–52, 124. lp.
93 VMKI darba atskaite par 1947. gada otro pusgadu. LNA-LVA, 2371–1–8, 55. lp.
94 VMKI 1948. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–24, 5. lp.
95 Ibidem, 13. lp.
96 Ibidem, 5. lp.
97 Zeids 1949, 163.
98 VMKI atskaite par darbību 1949. gadā. LNA-LVA, 2371–1–44, 25. lp.
99 Ibidem, 26. lp.
100 Ibidem.
101 Ibidem.
102 Ibidem.
103 Ibidem.

etnogrāfijas nodaļas darbinieces izveidoja etnogrāfisko priekšmetu izstādi sektora materiālās kultūras etnogrāfiskajai sesijai.[104]

Kāda Zemzares pierakstu lapiņa apliecina noturīgo interesi par Piebalgas amatniecību: 1946. gadā 20 pierakstu lapas un 15 zīmējumi, nākamajā gadā 48 lapas ar pierakstītām ziņām un 19 iegūti audumu paraugi, 1949. gadā 226 pierakstītas lapas, 46 zīmējumi, 26 priekšmeti.[105]

Pirmo triju gadu Austrumvidzemes, Austrumzemgales un Latgales ekspedīcijās kopumā 8666 lappusēs pierakstītas ziņas un aprakstīti priekšmeti, veikts ap 800 fotouzņēmumu un iegūts tikpat daudz etnogrāfisko priekšmetu, starp kuriem "daudz agrāko un pašreizējo audumu un darba rīku paraugu".[106] Ekspedīcijās iegūtais tika novērtēts kā vērtīgs materiāls, kas sniedz "līdz šim vēl nekonstatētus momentus ne vien attiecībā uz apzināto novadu materiālo un garīgo kultūru, bet arī saimnieciskās un sabiedriskās dzīves attīstību vispār".[107]

Plašāk pārskata uzmetumā par etnogrāfiskajām ekspedīcijām Zemzare min, ka, īstenojot noturīgo interesi par "vecāko amatniecības centru", Piebalgā uzrakstītas 1447 lappuses, uzzīmēti 96 priekšmeti un 180 audumu raksti, iegūti 65 audumu paraugi un 62 priekšmeti, kā arī veikti 323 fotouzņēmumi un iegūti 48 fotoattēli.[108]

Piebalgas amatniecības izpētes darbi turpinājās 1950. gadā, kad Jaunpiebalgas un Vecpiebalgas ciemi tika iekļauti jaunizveidotajā Gaujenas rajonā.[109] Tas bija Zemzares pēdējais gads VMKI. Togad arī viņa pati devās uz Vecpiebalgu, kur pavadīja mazliet vairāk nekā nedēļu, bet laborante Aldona Bricika 25 dienas un Birzniece pat 39 dienas.[110] Ekspedīcijā piedalījās arī Maskavas Etnogrāfijas institūta aspirante Ludmila Terentjeva (1910–1982)[111] un fotogrāfs K. Krauklis.[112]

---

104 VMKI atskaite par darbību 1949. gadā. LNA-LVA, 2371–1–44, 26. lp.

105 [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajās ekspedīcijas iegūtajiem materiāliem]. LNB RXA143–193, 109. lp.

106 [Daina Zemzare. Melnraksts par etnogrāfiskajām ekspedīcijām]. LNB RXA143–52, 16. lp.

107 Ibidem, 17. lp.

108 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 221. lp.

109 Gaujenas (arī Gaujienas) rajonu ar centru Jaunpiebalgā izveidoja 1949. gada 31. decembrī. Tas pastāvēja līdz 1956. gadam.

110 [Daina Zemzare. Pārskats par VMKI etnogrāfu ekspedīcijas Piebalgā nostrādātajām dienām, 1950]. LNB RXA143–199, 15. lp.

111 Dainas Zemzares komandējuma izdevumu norēķins, 11.07.1950. LNB RXA143–193, 119. lp.

112 Zelma Birzniece. Ekspedīcija pa Piebalgu, [1950]. LNB RXA143–199, 108. lp.

Zemzare savu darbību raksturoja kā materiālu vākšanu par "kolektivizācijas un amatniecības attīstību kolhozos, rūpkombināta uzņēmumos, muzejos un invalīdu namos".[113] Neizpalika arī taustāmi ieguvumi: "Atvedu 4 etnogrāfiskus priekšmetus – dāvinājumus, bet apsolīti vēl vairāki lielāki priekšmeti (2 ratiņi, dzelzs virpas – paškonstruētas)."[114]

Būtisku etnogrāfu darba elementu – atmiņu pierakstīšanu – izmantoja Birzniece: astoņas reizes viņa apmeklēja teicēju Mariju Avenu, uz 38 lapām fiksējot "stāstījumu par Piebalgas amatniekiem un citas ziņas".[115] Birznieces paveiktais iepazīstams divos pārskata variantos, atzīstot, ka iegūti derīgi materiāli par amatniecības attīstību novadā no 19. gadsimta sākuma līdz 20. gadsimta 40. gadu beigām, "kā arī par darbu norisi kolektīvajās saimniecībās",[116] uzsverot, ka roku darba aizstāšana ar tehniskām iekārtām veicina raženu uzplaukumu, piemēram, Jaunpiebalgas dzirnavu austuvē, kur produkcijas augstās kvalitātes dēļ ierodas pircēji "pat no Rīgas".[117] Pārskatā minēts gan amatnieku aizrautīgais veikums, piemēram, kalējam Jānim Židanam izgatavojot "ravētāju", kas desmitkārtīgi atvieglos darbus kolhoza sievietēm,[118] gan īsti nepārliecinošā piebaldzēnu degsme vienprātīgi apvienoties "Chruščeva vārdā nosauktā kolchozā".[119] Laikam raksturīgs optimistiski poētiskais Birznieces pārskata noslēgums.[120]

Kādā no Piebalgas etnogrāfiskajām ekspedīcijām piedalījās Valsts Centrālā vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas vadītāja Mērija Grīnberga (1909–1975), "atvedot muzejam vairākus vērtīgus priekšmetus un uzrakstot arī dažas interesantas ziņas par amatniecību".[121] Pirmo pēckara gadu Piebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas, kuru iegūtās ziņas lielāko tiesu palika nepublicētas, netiek pieminētas Vēsmas Johansones divos rūpīgi sastādītos un daļēji sarakstītos izdevumos, kas veltīti Jaunpiebalgai, galvenokārt amatniecībai.[122] Šajos izdevumos atzinīgi novērtēta Etnogrāfijas un folkloras institūta 1954. gadā rīkotā zinātniskā

113 Dainas Zemzares komandējuma izdevumu norēķins, 11.07.1950. LNB RXA143–193.

114 Ibidem.

115 Zelma Birzniece. Ziņojums par padarīto laikā no š. g. 1. aprīļa līdz 30. jūnijam, 1950. g. jūnijs. LNB RXA143–193, 145. lp.

116 Zelma Birzniece. Ekspedīcija pa Piebalgu, [1950]. LNB RXA143–199, 108. lp.

117 Ibidem, 109. lp.

118 Ibidem.

119 Ibidem, 115. lp.

120 Ibidem, 116. lpp.

121 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 228. lp.

122 Johansone 2014; Johansone 2018; Johansone 2014, 208–209 ievietoti Jēkaba Strazdiņa savāktie apvidvārdi, kas publicēti mēnešraksta "Latvijas Saule" 1925. g. 25. numurā un 1926. g. 37./38. numurā.

ekspedīcija;[123] Johansones aprakstā "Amatniecības attīstība Jaunpiebalgā" apkopotas vērtīgas ziņas – audēju, kokamatnieku, galdnieku un citu amatnieku saraksts un bērnu un mazbērnu atmiņas par amatniekiem.[124] Droši vien viņas darbos lieti būtu noderējis gan Zemzares nepublicētais apcerējums par Piebalgas amatniecību, gan Jēkaba Strazdiņa etnogrāfiskie zīmējumi.

Iecerētie etnogrāfisko pētījumu izdevumi

VMKI iecerētie grāmatu izdevumi pieminēti attiecīgā gada darbības pārskatos. Viena no ilgstošākajām iecerēm bija etnogrāfisko pētījumu krājums, kura tematika tika mainīta. 1948. gadā pārpildīja plānu, 10 iespiedlokšņu vietā krājumam "Latvijas etnogrāfijas materiāli" sagatavojot 12 iespiedloksnes[125] teksta, kā arī "100 kolorētu zīmējumu".[126] Materiālās kultūras sektora nākamā gada pārskatā krājums nav pieminēts. "Īpašu Etnogrāfisko materiālu krājumu", kam pamatā bija ekspedīciju materiāli, plānoja izdot 1950. gadā,[127] apņemoties pirmoreiz sniegt "plašāku ieskatu par apzināto rajonu materiālās kultūras attīstību".[128]

1949. vai 1950. gadā šim krājumam bija sagatavotas trīs teksta loksnes "par amatniecības attīstību Piebalgā", divas loksnes par kolhoza "Sēlija" "četriem darba gadiem", 25 loksnes teicēju ziņu par Ziemeļlatgali un Augšzemi, kā arī 330 attēli (84 priekšmetu zīmējumi un 246 audumu raksti), no ekspedīciju "skicējumiem" atlasot raksturīgākos.[129]

Tādā kā VMKI Materiālās kultūras sektora 1950. gada pētījumu pieteikumā 1947. gadā iesāktā "Etnogrāfisku materiālu krājuma" pabeigšanai paredzēts uzrakstīt pēdējās desmit no ieplānotajām 40 autorloksnēm.[130] Izdevumam izvirzīts mērķis – "izpētīt materiālo kultūru un sociālo attiecību izveidošanos procesus Ziemeļlatgalē, Augšzemē un Piebalgas apgabalā (novadā) pēdējā gadu simtenī, kā arī kolektivizācijas norisi minētos apgabalos", uzsverot izdevuma zinātnisko

123 Ērglis 2014, 156.

124 Johansone 2018, 17–214.

125 Iespieddarba apjoma mērvienība.

126 VMKI 1948. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–24, 5. lp.

127 Zemzare 1948, 113.

128 [Daina Zemzare. Pārskats par VMKI etnogrāfiskajām ekspedīcijām, 1950]. LNB RXA143–52, 29. lp.

129 LNB RXA143–199, 149. lp.

130 [VMKI pārskats par iecerēto izdevumu "Materiāli par Latvijas etnogrāfiju", 1949 (?)]. LNB RXA143–193, 123. lp.

un praktisko nozīmi – publicēt ekspedīcijās iegūtos "oriģinālos materiālus", tādējādi "paglābjot no bojāejas etnogrāfiski nozīmīgas ziņas un objektus".[131]

Institūta 1950. gada pārskats liecina, ka "etnogrāfisko materiālu krājums" pārtapis izdevumā par kolhozu "Sēlija". Tajā iekļauts apraksts par kolhoza izveidošanu, darba organizāciju, sasniegumiem un etnogrāfisko savdabību (3 autorloksnes), kā arī ilustrācijas – zīmējumi, audumu paraugi un plāni (1 autorloksne) un 200 fotouzņēmumi (6 autorloksnes), kam jāraksturo kolektīvās saimniecības "darbs un dzīve".[132]

Zemzares melnrakstos pieminēti vēl vairāki plānotie izdevumi – materiālu krājumi par Augšzemi[133] un Ziemeļlatgali.[134] Ieceru īstenošanu kavēja praktiskas problēmas (tehniskā redaktora, pieredzējušas mašīnrakstītājas, pat rakstāmmašīnu trūkums), bet galvenokārt institūta darbinieku nepietiekamā "zinātniskā un ideoloģiskā kvalifikācija", kas traucēja sagatavot atbilstošas kvalitātes manuskriptus.[135]

Zemzares monogrāfija par Frici Brīvzemnieku un Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrību

Starp neiznākušajiem izdevumiem ir monogrāfija par Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības un Friča Brīvzemnieka (1846–1907) nozīmi latviešu etnogrāfijā. Šo grāmatu Zemzare sāka rakstīt, uzsākot darbu institūtā, un to piecu iespiedlokšņu apmērā paredzēja pabeigt 1947. gadā.[136] 1946. gadā plānoto divu lokšņu vietā viņa uzrakstīja trīsarpus loksnes, kas apliecināja biedrības "lielo nozīmi latvju etnogrāfijas un kultūras pētīšanā, kā arī Brīvzemnieka ciešos sakarus ar krievu zinātniekiem".[137] Darbu Zemzare turpināja 1947. gadā,[138] uzrakstot divas iespiedloksnes un sakārtojot pielikumu.[139]

131 [VMKI pārskats par iecerēto izdevumu "Materiāli par Latvijas etnogrāfiju", 1949 (?)]. LNB RXA143–193, 123. lp.

132 VMKI pārskats par 1950. gada darbību. LNA-LVA, 2371–1–74, 10. lp.

133 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 231. lp.

134 Ibidem, 232. lp.

135 VMKI zinātniskā sekretāra Aleksandra Drīzuļa pārskats par VMKI 1948. gada darbību. LNA-LVA, 2371–1–24, 26. lp.

136 Atskaite par ZA Vēstures [un materiālās kultūras] institūta zinātnisko darbu 1946. gadā. LNA-LVA, 2371–1–3, 3. lp.

137 ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta materiālās kultūras sektora 1946. gada II pusgada darba pārskats. LNA-LVA, 2371–1–3, 15. lp.

138 Ibidem.

139 VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 14. lp.

VMKI 1947. gada pārskatā minēts, ka monogrāfija, precīzāk – tās manuskripts, ir viens no tā galvenajiem zinātniskajiem sasniegumiem.[140] Zarembo Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā (tagad LU Akadēmiskā bibliotēka) sagatavoja Brīvzemnieka "vēstuļu u. c. materiālu norakstus".[141] Tomēr Zemzares monogrāfija netika izdota ne VMKI darbības laikā, ne arī pēc tam. Nav šaubu, ka manuskriptā, par kura likteni trūkst ziņu, līdzīgi citiem VMKI izdevumiem, daudz kas būtu novecojis, tomēr iepazītie Zemzares melnraksti ļauj secināt, ka tas noteikti liecinātu par iespējām pirmajos pēckara gados godprātīgi pētīt padomju varai ideoloģiski pieņemamu tēmu.

Nesaudzīgais 1950. gads

LPSR ZA prezidijs 1949. gada 8. decembrī nolēma, ka vecākie zinātniskie līdzstrādnieki, kas nav aizstāvējuši zinātņu kandidāta disertāciju, atzīstami tikai par šī amata "vietas aizpildītājiem", algu no nākamā gada sākuma samazinot atbilstoši jaunākā zinātniskā līdzstrādnieka likmei – 850 rbļ. mēnesī.[142] ZA Konfliktu komisija nākamā gada 29. martā atzina, ka 27 zinātniskajiem darbiniekiem, starp kuriem bija arī Zemzare, nepamatoti piešķirti vecākā zinātniskā līdzstrādnieka amati.[143] Zinātņu akadēmijas prezidents Pauls Lejiņš (1883–1959) "sakarā ar ZA institūtu apvienošanu un reorganizāciju un štatu samazināšanu" VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces vietas aizpildītāju Dainu Zemzari atbrīvoja no darba "ar 1951. g. 1. martu".[144] Tas, protams, trīs bērnu mātei pēc gandrīz piecu gadu apzinīga un apjomīga darba noteikti bija sāpīgi. Turklāt nopietni pētījumi palika nepabeigti.

Reorganizētā VMKI pirmajā, 1951. gada darbības pārskatā[145] pazudusi gan etnogrāfija, gan Piebalgas monogrāfija. Institūts pievērsies citām tēmām un darbiem – LPSR vēstures kursam, Latvijas sociāli ekonomiskās attīstības problēmām, Latvijas proletariāta revolucionārajai kustībai 20. gadsimtā un cīņai par padomju varu, arheoloģisko izrakumu veikšanai un materiālu vākšanai

140 VMKI 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–8, 13. lp.

141 VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–11, 14. lp. o. p.

142 LPSR ZA prezidija lēmums, 08.12.1949. LNB RXA143–193, 83. lp.

143 LPSR ZA Konfliktu komisijas lēmums, 29.03.1950. LNB RXA143–193, 82. lp.

144 ZA prezidenta Paula Lejiņa 50. pavēle, 15.02.1951. Noraksts no izraksta. LNB RXA143–193, 89. lp.

145 LPSR ZA Vēstures institūta pārskats par 1951. gada darbību. LNA-LVA, 2371–1–103.

bibliogrāfijai par LPSR vēsturi.[146] Izveidotajā jaunajā ZA Etnogrāfijas un folkloras institūtā Zemzarei vieta neatradās, kaut arī tā darba plānā starp PSRS piektās piecgades tēmām bija "Strādnieku un kolhoznieku dzīves izpēte", ko vadīja filoloģijas zinātņu kandidāts Jānis Niedre (1909–1987), turpat pavīd gan viņas, gan Birznieces līdzdalība.[147] Etnogrāfijas vieta starp laikam raksturīgajām padomiski ideoloģizētajām tēmām – "Latviešu un krievu sakari etnogrāfijā un folklorā", "Latviešu tautas dzeja un zinātne strādnieku masu revolucionārā pacēluma periodā. 1870.–1919. g.", "Latviešu padomju folklora"[148] – tika pamatīgi sašaurināta.

Zeids, atceroties Zemzari, bet nevienu vārdā nesaucot, uzsvēra, ka viņas pētījumi "bija pamatā daudzu citu pētnieku vēlākiem referātiem", un cildināja viņas darba spējas un plašo skatu, kas neaprobežojās ar etnogrāfiju, bet aptvēra arī valodniecību, folkloru un literatūru.[149] Protams, būtu vērts izpētīt, kas un kā Zemzares materiālus izmantoja.

Piebalgas amatniecības pētījums

Iepriekš, nedaudz pārsteidzošā kārtā, mazāk pētītajai Piebalgas amatniecībai institūts pievērsās visā tā pastāvēšanas laikā. Sākotnēji domāja par plašākiem, uz ekspedīcijās iegūtiem materiāliem balstītiem krājumiem, no kuriem izdalīja vairākas atsevišķām tēmām un teritorijām veltītas monogrāfijas.

Iecerētais Piebalgas izdevums pieminēts droši vien 1949. gada sākumā tapušā tekstā "Etnogrāfiskās ekspedīcijas", iepazīstinot ar iecerēm sagatavot krājumus, kuros iekļautu "etnogrāfiskajās ekspedīcijās savāktu materiālu publicējumus, kā arī muzeju, archīvu un senākās literatūras studijās atrastās liecības par latviešu un Latvijā dzīvojošo citu tautu piederīgo etnogrāfiju".[150] Togad paredzēja sagatavot materiālus par Piebalgu (ap 6 iespiedlokšņu apjomā) un nedaudz mazāku materiālu par Latgales ziemeļu novadiem (ap 4 iespiedlokšņu apjomā) "līdz ar ilustrācijām", "sakopojot materiālus par lauku amatniecības izveidošanos", darbus 40–50 iespiedlokšņu apjomā pabeidzot nākamajā gadā.[151]

146 LPSR ZA Vēstures institūta pārskats par 1951. gada darbību. LNA-LVA, 2371–1–103, 1. lp.

147 Etnogrāfijas un Folkloras institūta plāns 1951.–1955. gadam. LNB RXA143–193, 350. lp.

148 Ibidem, 350.–351. lp.

149 Zeids 2001, 11.

150 [Daina Zemzare]. Etnogrāfiskās ekspedīcijas [1949 (?)]. LNB RXA143–193, 268. lp.

151 Ibidem.

Etnogrāfijas nozares 1949. gada darba plāna uzmetumā Zemzarei paredzēja mērķtiecīgu darbību, monogrāfiju sagatavojot, – literatūras studijas (martā), arhīva studijas (aprīlī), materiālu vākšanu Piebalgā (maijā), to sistematizēšanu (jūlijā un augustā).[152] Plašākā, iespējams, 1950. gada uzmetumā par etnogrāfisko materiālu vākšanu Zemzare atzīst, ka monogrāfijai par Piebalgas amatniecību jau uzrakstītas trīs loksnes[153] teksta, kas papildināmas ar pēdējo ekspedīciju ziņām, turklāt sagatavoti 40 priekšmetu un 52 audumu zīmējumi un 216 fotogrāfijas.[154] Tajā bija domāts iekļaut arī arheologu pētījumu, kura vajadzībām Piebalgā veica izrakumus, ko varētu papildināt Valodas un literatūras institūta savākto vietvārdu "tieša publikācija".[155]

Turpat ieskicēts raksta par Piebalgas amatniecību saturs – sākt ar "vēstures avotos sameklētiem norādījumiem par nodarbībām ar amatiem Piebalgā un par zemnieku ekonomisko stāvokli iepriekšējos gadsimtos", pēc tam "mēģināt izskaidrot amatniecības attīstības iemeslus tieši Piebalgā", turpinājumā pievēršoties nozīmīgākajiem amatniecības veidiem – kokamatniecībai, dzelzs apstrādei, "sedlinieka darbiem", linu un vilnas apstrādei un "audumu gatavošanai".[156]

Īpaši vērtīgs laikmeta dokuments, kas ļauj iepazīt padomju zinātnieka pēckara ikdienu, ir "Z. A. Vēstures un materiālās kultūras institūta vec[ākā] zina[tniskā] līdzstr[ādnieka] Dainas Zemzares darba žurnāls".[157] Tajā, sākot ar 1948. gada 1. septembri, ierakstīti dienā paveiktie darbi, bieži norādot uzrakstīto lappušu skaitu, ko mēneša beigās apstiprināja Zeids.

Ar Piebalgas materiāliem pamīšus ar citiem darbiem Zemzare nopietni strādāja divus gadus. Darbu pie Piebalgas amatniecības apcerējuma viņa uzsāka 1949. gada 3. februārī, kad "izskatīti 4 saiņi dokumentu, izrakstot materiālus par Piebalgu", nākamajās dienās turpināja iepazīt materiālus Centrālajā vēstures muzejā,[158] bet 24. februārī lasīja Matīsa Kaudzītes grāmatu "Vecpiebalga" (1926) un plānoja šī gada Piebalgas ekspedīciju.[159] Martā viņa tēmai pievērsās mazāk,

152 [Daina Zemzare]. Etnogrāfiskās ekspedīcijas [1949 (?)]. LNB RXA143–193, 291. o. p. – 292. lp.

153 Droši vien domātas iespiedloksnes.

154 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g., 1950]. LNB RXA143–199, 235. lp.

155 Ibidem.

156 Ibidem, 236. lp.

157 VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnāls. 1948–1951. LNB RXA143–193, 298.–313. lp.

158 Ibidem, 299. lp. o. p.

159 Ibidem, 300. lp.

iepazina "materiālus par Piebalgu Uksenšernas muižu saimniecības grāmatās".[160] Manuskripta rakstīšanu Zemzare droši vien uzsāka aprīlī,[161] kad 7. aprīlī veikts ieraksts "Rakstīti materiāli par Piebalgu",[162] un turpināja nākamajā mēnesī, kad, "pārskatot Piebalgas etnogr[āfiskos] materiālus un savākto literatūru", uzrakstīja 4 lappuses (10. maijā), tās ar 6 lappusēm papildinot divas dienas vēlāk.[163] Vasarā, kad Zemzare turpināja darbu pie monogrāfijas manuskripta par Brīvzemnieku un Maskavas Etnogrāfisko biedrību, piedalījās obligātajos pasākumos un sapulcēs, etnogrāfiskajās ekspedīcijās kolhozā "Sēlija" un citur, pētījumam par Piebalgu laika neatlika. Pie Piebalgas materiālu vākšanas un kārtošanas etnogrāfe atgriezās septembrī,[164] to regulāri turpinot līdz pat decembrim.[165] Mēneša vidū Zemzare mērķtiecīgi atsāka rakstu darbus, dienā 5–10 lappuses (par Piebalgas vēsturi, kalējiem, ratiņu gatavošanu, amatnieku ģimenēm un attīstību un "tirdzniecības piekopšanu"),[166] "Piebalgas novada etnogrāfijas krājumam" uzrakstot aprakstu "Par amatniecību un tirdzniecību Piebalgā 19. gs." (4 autorloksnes), kam Zariņa sagatavoja 2 autorloksnes.[167]

Piebalgas monogrāfijas jeb krājuma sagatavošana turpinājās 1950. gadā, janvārī papildinot un rediģējot aprakstu,[168] vasarā pa dienai jūlijā un augustā kārtojot etnogrāfiskos materiālus,[169] bet tikai gada beigās atgriežoties pie rakstīšanas un dienā uzrakstot 5–7 lappuses (par saku gatavošanu, "Piebalgas ekonomisko stāvokli 18. gs.", amatnieku ģimenēm un šķietu taisīšanas paņēmieniem), kārtojot arī foto materiālus.[170] Tomēr VMKI 1950. gada pārskatā pie etnogrāfu veikuma monogrāfija vairs nav pieminēta.[171] Iespējams, tādēļ, ka plāni bija mainījušies.

Lai gan Zemzares Piebalgas amatniecības pētījumu neizdevās atrast, uzmetumi liecina, ka tapis nopietns darbs, kas iepazīstams vairākos melnrakstos.

160 VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnāls. 1948–1951. LNB RXA143–193, 300. lp. Droši vien domāts Edgara Dunsdorfa darbs "Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624–1654" (1935).

161 Ibidem, 301. lp. o. p.

162 Ibidem, 302. lp.

163 Ibidem, 302. lp. o. p.

164 Ibidem, 305. lp.

165 Ibidem, 305.–306. lp. o. p.

166 Ibidem, 306. lp. o. p.

167 VMKI atskaite par darbību 1949. gadā. LNA-LVA, 2371–1–44, 24. lp.

168 VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnāls. 1948–1951. LNB RXA143–193, 307. lp.

169 Ibidem, 311. lp. o. p.

170 Ibidem, 312. lp. o. p.

171 Vēstures un materiālās kultūras institūta 1950. gada darbības pārskats. LNA-LVA, 2371–1–74.

Piebalgas attīstība koncentrēti raksturota uzmetumā rakstam "Etnogrāfisko ekspedīciju ieguvumi 1947. gadā". Tajā, atsaucoties uz Brīvzemnieku, autore atgādina, ka amatniecību un tirdzniecību Piebalgā, līdzīgi kā grāfu Šeremetjevu dzimtai piederošajā Ivanovas ciemā, veicināja salīdzinoši labvēlīgāka muižnieku attieksme pret zemniekiem. Tiek atzīts, ka Piebalgas audēji jau 19. gadsimtā aizsāka racionālu darba organizāciju, apskatītas industrializācijas izraisītās pārmaiņas, kad, nodibinoties fabrikām, piebaldzēni tur mainījuši linus pret dzijām, vēlāk tās iegādājoties, uzsvērta amatnieku darba kvalitāte, atzinīgi novērtēti prasmīgie kalēji un konstatēts, ka arī Piebalgā turīgākie izmantoja "svešu darba spēku", piebilstot, ka "šķiru diferenciāciju un ražošanas procesu attīstību" paredzēts turpināt pētīt kādā "plašākā ekspedīcijā".[172]

Apjomīgs satura variants iekļauts nepublicētajā rakstā "Etnogrāfu darbs 1949. gadā", kurā autore konstatē, ka Ziemeļlatgalē 19. gadsimta otrajā pusē apmetušās vairākas Piebalgas amatnieku ģimenes, "kurām savā dzimtajā novadā amatnieku pārprodukcijas un fabriku ražošanas attīstības dēļ grūti bija nopelnīt iztiku", tur ieviesdamas attīstītāku ratiņu gatavošanu.[173] Ekspedīcijā iegūtās ziņas papildina vēsturiskā atkāpe par Piebalgas tirdzniecības un amatniecības attīstības aizsākumu 18. gadsimtā, ko veicinājusi gan leidas kārtība, "t. i., klaušu atlīdzinājums naudā vai graudā", gan abu Piebalgas muižu nonākšana ģenerālfeldmaršala Borisa Šeremetjeva[174] (1652–1719) īpašumā, kas pretstatā muižas pārvaldniekam zviedru laikā un vācu muižniekiem bijis labvēlīgāks pret zemnieku tirgošanās tiesībām, gan nelielā zeme un lielās dzimtas.[175] Zemzare atzīst, ka Piebalgas amatniecības attīstībā nozīmīgi bija ciešie sakari ar lielākiem centriem, izsacīdama pieņēmumu, ka Rīgā noskatītais varēja pamudināt piebaldzēnus izgatavot ratiņus[176] un ka pirmos ratiņus izdrāza, nevis virpoja.[177] 19. gadsimta otrajā pusē, attīstoties rūpnieciskajai ražošanai, daļa amatnieku pārcēlās uz Ziemeļlatgali, tur ieviešot vērpjamos ratiņus, ko sākumā spēja "iegādāties tikai turīgākās saimnieces".[178] Apskatot vērpjamo ratiņu gatavošanas vēsturi, izmantoti dažādi avoti:

172 [Daina Zemzare]. 1947. gada etnogrāfiskās ekspedīcijas ieguvumi, [b. g.]. LNB RXA143–199, 257. lp.

173 [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.]. LNB RXA143–52, 33. lp.

174 1711. gadā Krievijas cars Pēteris I Vecpiebalgas un Jaunpiebalgas muižas piešķīra ģenerālfeldmaršalam Borisam Šeremetjevam, kura mantiniekiem tā piederēja nākamos divsimt gadus. Skat. Stryk 1885, 294.

175 [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.]. LNB RXA143–52, 33. lp. Vēsturiskajai atkāpei izmantots vēsturnieka Jura Vīgraba (1881–1958) darbs "Vidzemes tiesiskais stāvoklis XVIII gadusimteņa pirmajā pusē" 2. sēj. (1930).

176 [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.]. LNB RXA143–52, 33. lp.

177 Ibidem, 34. lp.

178 Ibidem, 34.–35. lp.

Latvju dainas, Georga Manceļa (1593–1654) un Johana Langija (1615–1690?) vārdnīcas.[179] Rakstā Zemzare pievēršas arī Augstāru saiešanas nama meistardarbu darinātājiem – Jaunpiebalgas kalējiem Boļu Pieteram un Atim, krāšņi aprakstīdama durvju rokturī atveidoto cilvēka tēlu: "Figūra pilna dzīvības, bez svinīgas, sastingušas nopietnības, kā to varētu gaidīt šādā vietā. Asprātīgs ir jau pats figūras novietojums sēdus pozā."[180] Melnraksta noslēgumā ir uzsvērts, ka pilnīgāks pārskats par ekspedīcijās iegūto tiks publicēts Etnogrāfisko materiālu krājumā.[181]

Piebalgas amatniecībai daudz vietas atvēlēts arī, visticamāk, 1950. gadā tapušā melnrakstā par Latvijas etnogrāfiju. Tajā jaušams nepārprotams tā tapšanas laikam raksturīgs, kaut droši vien ne pilnīgi aplams akcents, uzsverot, ka Piebalgas audēju un ratiņu dreijātāju un "izvadātāju" darbības attīstību "tālu ārpus latviešu apdzīvotajiem rajoniem" īpaši veicinājuši "sakari ar krievu pilsētām un amatniekiem",[182] piemēram, uzlabojot ratiņus ar no krievu audējiem aizgūto gaņilku (no kr. *ганилка*), kuru, lietojot atspoli, aizstāj siksniņa, un Piebalgas horizontālos ratiņus darinot pēc krievu parauga.[183] Audēju darbības sākumi tiek meklēti 15. gadsimtā, kad starp Rīgas audējiem minēts Piebalga uzvārds,[184] bet Piebalgas kokapstrādāšanas prasmes turpinājumu Zemzare saskatīja "amatnieku dzimtu pēcteču" Ziemeļlatgales kolhozu galdnieku darbībā.[185]

Citā uzmetumā iezīmēti Piebalgas amatnieku ceļi 19. gadsimtā, kad, galvenokārt tirgojoties ar audumiem, viņi devās uz Rēveli (Tallinu), Ostrovu, Pēterburgu, Pleskavu un Viļņu.[186] Autore paredzēja, ka "attēli un zīmējumi ilustrēs darba procesu un izstrādājumu veidus", kā arī ekspedīcijās savākto materiālu, to papildinot ar muzeju krājumu priekšmetu fotogrāfijām,[187] kas liecina par nopietna zinātniska izdevuma gatavošanu.

Starp Zemzares Piebalgas uzmetumiem un izrakstiem ir nedatēta lapiņa, acīmredzot apsverot etnogrāfijas krājumam domātās ilustrācijas. Piebalgai paredzēti 52 zīmējumi, turpat līdzās teksts "16 Strazdiņa zīm[ējumi] no Piebalgas –

179 [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.]. LNB RXA143–52, 34. lp.

180 Ibidem, 37.–38. lp.

181 Ibidem, 43. lp.

182 [Daina Zemzare. Melnraksts rakstam par Latvijas etnogrāfiju, b. g.]. LNB RXA143–199, 264. lp.

183 Ibidem.

184 Ibidem.

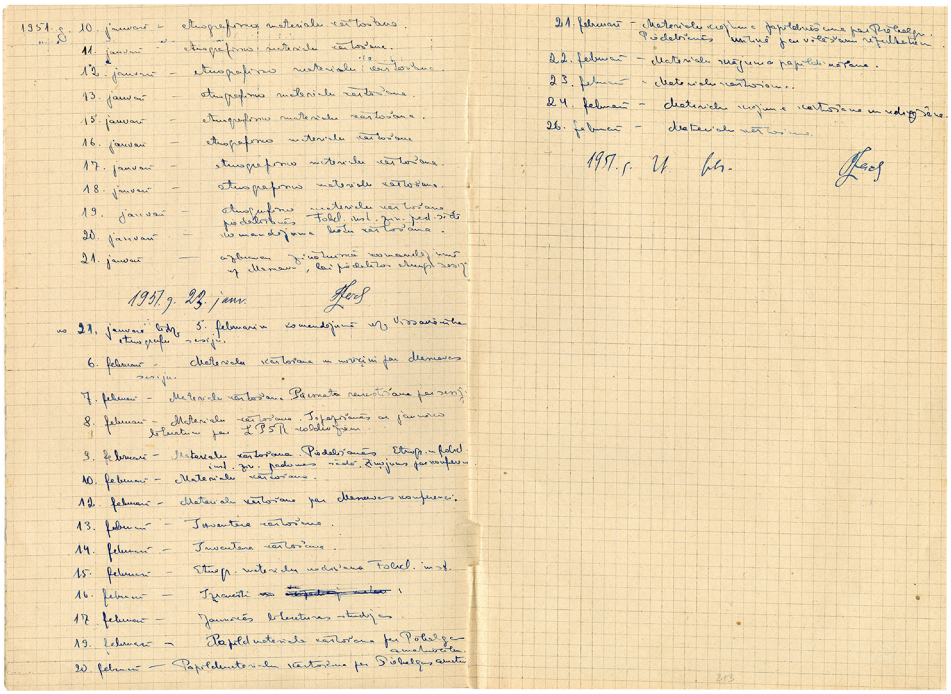
185 Ibidem, 265. lp.

186 [Daina Zemzare. Uzmetums rakstam par amatniecību, b. g.]. LNB RXA143–199, 278. lp.

187 [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g.]. LNB RXA143–199, 236. lp.

5,3 aut[ora] l[oksnes]".[188] Laikam gan tie bija mākslinieka jau aprakstītie Jaunpiebalgas etnogrāfiskie zīmējumi, kuru daļa saglabājusies LU HZF Latvijas vēstures institūta EMK, bet kuru izmantošanu ilustrācijām, visiespējamāk, bija jāatmet pēc viņa notiesāšanas.

Darbu ar Piebalgas monogrāfiju Zemzare turpināja līdz pēdējām darba dienām 1951. gada februārī[189] (5. att.). Droši vien zinātnieces saraustītajā ikdienā līdz atlaišanai grāmata palika nepabeigta. Neviens no VMKI gatavotajiem etnogrāfiskajiem izdevumiem netika izdots.

5. att. Pēdējie ieraksti "LZA Vēstures un materiālās kultūras institūta vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnālā". 1951. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums. LNB RXA143–193, 312. lp. o. p. – 313. lp.

Fig. 5. Last records in the "Work journal of Daina Zemzare, senior research associate of the Institute of History and Material Culture, Latvian Academy of Sciences". 1951. Collection of Rare Books and Manuscripts, National Library of Latvia. LNB RXA143–193, f. 312 verso – 313.

188 [Daina Zemzare. Piezīmes par ilustratīvo materiālu rakstiem par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.]. LNB RXA143–199, 132. lp.

189 LNB RXA143–193, 312. lp. o. p.–313. lp.

Secinājumi

Pirmās pēckara etnogrāfiskās ekspedīcijas, ko 1946. gada rudenī Cēsu apriņķa Straupē un Jaunpiebalgā veica Vēstures un materiālās kultūras institūta etnogrāfe Daina Zemzare ar vīru, vēsturnieku Jāni Zemzari un mākslinieku, jaunpiebaldzēnu Jēkabu Strazdiņu, savā darbā balstījās Latvijas valstiskās neatkarības laikā iegūtās zināšanās, vēl nepārņemot padomju etnogrāfijas ideoloģiskās nostādnes.

Jēkaba Strazdiņa 16 Jaunpiebalgas etnogrāfiskie zīmējumi, kas tika darināti 1947. gadā, bija domāti kā ilustrācijas Zemzares aprakstam par Piebalgas amatniecību. Mākslinieka dotie zīmējumu, galvenokārt "kluso dabu" apraksti, kas ietver priekšmetu izcelsmi un funkciju, tos padara vēsturiski vērtīgus. Zīmējumi, no kuriem daļa atrodas LU HZF Latvijas vēstures institūta EMK, ir būtisks Jaunpiebalgā dzimušā mākslinieka veikums, kurš savos darbos attēloja zemnieku sūro darbu un dzīvi un kura radošo darbību 1949. gadā aprāva notiesāšana "par pretpadomju darbību".

Dainas Zemzares zinātniskie pētījumi LPSR ZA Vēstures un materiālās kultūras institūtā (1946–1951) – monogrāfija par Frici Brīvzemnieku un Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrību un apraksts par Piebalgas amatniecību etnogrāfisko rakstu krājumam, kā arī raksti par pirmajām pēckara etnogrāfiskajām ekspedīcijām, izņemot par 1947. gadu, palika nepublicēti, pat ja tika pabeigti.

Zemzares pieraksti un uzmetumi Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājumā sniedz nopietnu priekšstatu par viņas īslaicīgo veikumu etnogrāfijā, kas būtu studējams, lai saprastu, cik pamatots ir vēsturnieka, īsu laiku pastāvējušā Vēstures un materiālās kultūras institūta Materiālās kultūras sektora vadītāja Teodora Zeida apgalvojums par viņas nepublicēto pētījumu lietderīgumu citiem zinātniekiem.

SAĪSINĀJUMI / ABBREVIATIONS

EMK – Etnogrāfisko materiālu krātuve
HZF – Humanitāro zinātņu fakultāte
LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka
LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
LU – Latvijas Universitāte
LVU – Latvijas Valsts universitāte
PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

u. l. – uzraudzības lieta
VMKI – Vēstures un materiālās kultūras institūts
ZA – Zinātņu akadēmija

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Archive Sources

Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, LNA-LVA

LNA-LVA, 2371–1–3: Atskaite par ZA Vēstures [un materiālās kultūras] institūta zinātnisko darbu 1946. gadā, 3.–4. lp.; ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta materiālās kultūras sektora 1946. gada II pusgada darba pārskats, 15. lp.; VMKI Etnogrāfijas nodaļas vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares atskaite par 1946. gada darbu, 04.01.1946., 17. lp.

LNA-LVA, 2371–1–4: ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta direktora vietnieka Marģera Stepermaņa vēstule LVU rektorātam, 15.08.1946., 5. lp. o. p.; VMKI direktora vietnieka Marģera Stepermaņa lūgums Latvijas PSR mākslinieku savienības arodbiedrībai, 10.10.1946., 25. lp.; Dainas Zemzares ziņojums VMKI direktoram Kārlim Strazdiņam, 18.10.1946., 26. lp.

LNA-LVA, 2371–1–8: VMKI 1947. gada darbības pārskats, 13. lp.; VMKI darba atskaite par 1947. gada otro pusgadu, 55. lp.

LNA-LVA, 2371–1–11: VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats, 10. lp.; VMKI Materiālās kultūras sektora 1947. gada darbības pārskats, 14. lp.–14. lp. o. p.

LNA-LVA, 2371–1–24: VMKI 1948. gada darbības pārskats, 5., 13. lp.; VMKI zinātniskā sekretāra Aleksandra Drīzuļa pārskats par VMKI 1948. gada darbību, 26. lp.

LNA-LVA, 2371–1–44: VMKI atskaite par darbību 1949. gadā, 24. lp.

LNA-LVA, 2371–1–74: VMKI pārskats par 1950. gada darbību, 10. lp.

LNA-LVA, 2371–1–103: LPSR ZA Vēstures institūta pārskats par 1951. gada darbību.

LNA-LVA, 1986–1–28983: Jēkaba Strazdiņa pratināšanas protokoli, 14.03.1949., 74.–75. lp.; 16.03.1949., 84. lp. o. p.–85. lp.; Kārļa Rusova pratināšanas protokols, 08.11.1948., 219. lp.; PSRS Valsts drošības ministrijas Sevišķās apspriedes spriedums, 27.09.1949., 323.–324. lp.

LNA-LVA, 1986–1–28983 u. l.: Jaunpiebalgas pagasta izpildu komitejas 625. apliecība, 08.04.1949., 260. lp.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu krājums, Rīga, LNB RXA

LNB RXA143–7: Daina Zemzare. Jaunpiebalgas pagasta Austaru Saiešanas kambara durvju apkalumi, 1.–8. lp.

LNB RXA143–52: [Daina Zemzare. Melnraksts par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.], 13.–16. lp.; [Daina Zemzare. Pārskats par VMKI etnogrāfiskajām ekspedīcijām, 1950], 29. lp.; [Daina Zemzare]. Etnogrāfu darbs 1949. gadā, [b. g.], 33.–35.,

37.–38., 43. lp.; [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajām ekspedīcijām, b. g.], 124.–125. lp.

LNB RXA143–53: Jēkabs Strazdiņš. Jaunpiebalga. Zīmējumu apraksti, 10.03.1948., 183.–184a. lp., fotouzņēmums – kadrs no filmas "Vēveri atkal sēžas stellēs", 167. lp.

LNB RXA143–193: LPSR ZA Konfliktu komisijas lēmums, 29.03.1950., 82. lp.; LPSR ZA prezidija lēmums, 08.12.1949., 83. lp.; ZA prezidenta Paula Lejiņa 50. pavēle, 15.02.1951. Noraksts no izraksta, 89. lp.; [Daina Zemzare. Piezīmes par etnogrāfiskajās ekspedīcijas iegūtajiem materiāliem, b. g.], 109. lp.; Dainas Zemzares komandējuma izdevumu norēķins, 11.07.1950, 119. lp.; [VMKI pārskats par iecerēto izdevumu "Materiāli par Latvijas etnogrāfiju", 1949 (?)], 123. lp.; Zelma Birzniece. Ziņojums par padarīto laikā no š. g. 1. aprīļa līdz 30. jūnijam. 1950. g. jūnijs, 145. lp.; VMKI vecākās zinātniskās līdzstrādnieces Dainas Zemzares darba žurnāls. 1948–1951, 298.–313. lp.; [Daina Zemzare. Etnogrāfiskās ekspedīcijas, 1949 (?)], 268. lp.; Etnogrāfijas un Folkloras institūta [darba] plāns 1951.–1955. gadam, 350.–351. lp.

LNB RXA143–199: [Daina Zemzare. Pārskats par VMKI etnogrāfu ekspedīcijas Piebalgā nostrādātajām dienām, 1950], 15. lp.; Zelma Birzniece. Ekspedīcija pa Piebalgu, [1950], 108.–109. lp.; Zelma Birzniece. Ekspedīcija pa Piebalgu, [1950], 115.–116. lp.; [Daina Zemzare. Uzmetums pārskatam par etnogrāfiskajām ekspedīcijām 1946.–1950. g., 1950], 211.–213., 221.–223., 231.–232., 235.–236. lp.; [Daina Zemzare]. 1947. gada etnogrāfiskās ekspedīcijas ieguvumi, [b. g.], 257. lp.; [Daina Zemzare. Melnraksts rakstam par Latvijas etnogrāfiju, b. g.], 264.–265. lp.; [Daina Zemzare. Uzmetums rakstam par amatniecību, b. g.], 278. lp.; [Daina Zemzare]. VMKI Materiālās kultūras sektora Etnogrāfijas nodaļas darba plāns 1947. gada vasarā, [b. g.], 353. lp.

LNB RXA143–201: [Daina Zemzare. Jaunpiebalgas etnogrāfiskās ekspedīcijas pieraksti, 1946], 42.–75., 236.–249., 251.–262. lp.

LNB RXA143–345: Vēstures un materiālās kultūras institūta darbinieki, 1949 (?), 1. lp.

Literatūra / Secondary Sources

Cimermanis, Saulvedis (1996). Latvijas vēstures institūta etnogrāfijas nodaļas arhīva saturs, nozīme un nākotnes iespējas. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 50, 3, 66.–72. lpp.

Ērglis, Andris (2014). Folkloras vākumi Jaunpiebalgā. *No Viņķu kalna līdz Skrāģu krogam*. Sast. Vēsma Johansone. Rēzekne: Latgales Druka, 123.–180. lpp.

Johansone Vēsma, sast. (2014). *No Viņķu kalna līdz Skrāģu krogam*. Rēzekne: Latgales Druka.

Johansone, Vēsma (2018). Amatniecības attīstība Jaunpiebalgā. *Māras zīmē ierakstīti*. Sast. Vēsma Johansone. Rēzekne: Latgales Druka, 17.–214. lpp.

Kalnačs, Jānis (2020). *Jēkabs Strazdiņš*. Rīga: Neputns.

Krastiņa, Anna (1963). Zemnieku uzturs Vidzemē. 19. gs. otrā puse – 20. gs. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 5, 229.–246. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1924). Jaunpiebalga. *Latvis*. 08.08., 4. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1925a). Etnogrāfiskas druskas no Jaunpiebalgas. *Latvijas Saule*, 28/30, 315.–317. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1925b). Vieteņi I. *Latvijas Saule*, 35, 378. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1926). Etnogrāfiskas druskas no Jaunpiebalgas. *Latvijas Saule*, 42, 462.–463. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1927). Zīmējumu apraksts. *Latvijas Saule*, 55/56, 621.–622. lpp.; zīmējumi 606.–607. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1929a). Kā senāk uzglabāja mirušos. *Latvijas Saule*, 82/84, 913. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1929b). Zīmējumu apraksts. *Latvijas Saule*, 77/78, 855. lpp., zīmējums 859. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1929c). Zīmējumu apraksts: Saimniecības rīki. *Latvijas Saule*, 79/81, 881. lpp.

Strazdiņš, Jēkabs (1929d). Zīmējumu apraksts: Tupinu dobes-bedres. *Latvijas Saule*, 79/81, 882. lpp., zīmējumi 862.–863. lpp.

Stryk, Leonhard von (1885). *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands*. T. 2. Der lettische District. Dresden: Chr. Teich.

Vīksne, Rudīte; Kangeris, Kārlis, sast. (1999). *No NKVD līdz KGB: politiskās prāvas Latvijā, 1940–1986*. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta apgāds.

Zeids, Teodors (1949). Par vēstures un materiālās kulturas institūta zinātniskajām ekspedīcijām un archeoloģiskajiem izrakumiem 1948. gada vasarā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1, 163.–164. lpp.

Zeids, Teodors (2011). [Bez nosaukuma]. *Daina Zemzare atmiņās un dvēselē*. Sast. Zinta Zemzare un Jānis Zemzaris. [Rīga]: Zinta Zemzare, 9.–11. lpp.

Zemzare, Daina (1948). Etnogrāfisko ekspedīciju ieguvumi 1947. gadā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 12, 111.–124. lpp.

JĒKABS STRAZDIŅŠ' JAUNPIEBALGA ETHNOGRAPHIC DRAWINGS AND DAINA ZEMZARE'S TREATISE ON PIEBALGA CRAFTSMANSHIP: AN EPISODE OF LATVIAN ETHNOGRAPHY AFTER THE SECOND WORLD WAR

Jānis Kalnačs

The discovery that ethnographic drawings by Jēkabs Strazdiņš from 1947 are preserved in the University of Latvia Institute of Latvian History Repository of Ethnographic Materials inspired to explore their provenance. Together with a wide range of other materials on ethnographic expeditions to Piebalga area after the Second World War, information about these drawings was found in the Collection of Rare Books and Manuscripts at the National Library of Latvia. These sources there belong to the collection of Daina Zemzare who headed the Ethnographic Group of the Institute of History and Material Culture at the Latvian SSR Academy of Sciences in 1946–1951. The Jaunpiebalga-born artist Strazdiņš, whose career was interrupted by Soviet repressions in 1949, undoubtedly created these sepia drawings as illustrations for Zemzare's research work on Piebalga craftsmanship. Initially planned as a contribution to a collection of ethnographic studies, her manuscript was prepared to become a monograph about Piebalga; however, it remained unpublished. This episode offers a stark insight into the state of the humanities under the Soviet rule.

Keywords: Daina Zemzare, Jēkabs Strazdiņš, ethnographic drawings, Institute of History and Material Culture at the Latvian SSR Academy of Sciences, Piebalga craftsmanship, history of science

Summary

The Repository of Ethnographic Material of the Institute of Latvian History, University of Latvia, holds a series of drawings (7 originals and 8 photographic reproductions) by artist Jēkabs Strazdiņš (1905–1958) from 1947. Uncertainty of their provenance inspired to explore their origin. The research is based on documents from the collection of Daina Zemzare (1911–1971) at the National Library of Latvia Department of Rare Books of Manuscripts. Zemzare, a Baltic philologist by education, was the leader of the Ethnography Section at the Latvian SSR Academy of Sciences Institute of History and Material Culture (1946–1951). Her collection contains a wide range of materials on post-war expeditions to Piebalga, including Strazdiņš' drawings.

It has been commonly believed that the first post-war ethnographic expedition in Latvia was organised in 1947 to Ilūkste. However, Zemzare had conducted several expeditions in the Cēsis district already in the autumn of 1946. In September, a field trip

was organised to Piebalga, a well-known centre of crafts that was especially famous for its 19th-century production of fabrics and spinning wheels. Zemzare carried out this research expedition together with Strazdiņš, assistant professor of the Latvian Academy of Art and Faculty of Philology at the Latvian State University. Already in 1928, the art student Strazdiņš had joined an expedition to document ethnographic monuments to several parishes of Cēsis district. Almost twenty years later, he presumably was pleased to participate in an ethnographic field trip to his native parish. The expedition was mainly based on the expertise accumulated in the independent Latvia, not on the Soviet concept of ethnography. The results of the fieldwork remained unpublished. Investigation of Piebalga craftsmanship was continued in the following years, also considering changes after the enforced organisation of collective farms.

The main site of the first Piebalga expedition was Kalna Ormaņi farm where Strazdiņš' wife Anna had been born, but information and objects were collected from neighbouring farms whose inhabitants were afraid of strangers in unsafe postwar time. 16 sepia drawings by Strazdiņš, most often representing abundant still lives with objects produced by local artisans, in Daina Zemzare's collection are supplemented with his comments on the origin and function of objects, thus adding to the historical value of these images from the heritage of this Jaunpiebalga-born artist who used to depict the hard labour of rural farmers. Presumably, these drawings were intended for Zemzare's manuscript on Piebalga craftsmanship, which she elaborated combining fieldwork materials with information obtained from historical sources and published studies.

In 1949, Jēkabs Strazdiņš and his wife Anna Strazdiņa were sentenced to imprisonment for "anti-Soviet activities". The fate of Anna's sisters Herta and Olga was similar whereas their parents and Olga's son were deported to Siberia in March 1949 as collective farming was enforced to Latvian rural communities. These events obviously prevented the abovementioned drawings from being used as illustrations for Zemzare's study. Initially it was intended as an article in a collection of ethnographic papers, but later it was prepared as a monograph on Piebalga.

Ethnographers at the Institute of History and Material Culture worked on several expedition-based publications but none of them was released. Eventually, Zemzare changed her field of research to linguistics, but her notes and drafts provide insight into her substantial though short-term contribution to ethnography. These sources merit exploration in order to evaluate the importance of her work and specify the relevance of historian Teodors Zeids' statement about later use of her manuscripts by other researchers.

This episode in the history of ethnography poignantly characterises the state of the humanities in Soviet-occupied Latvia in the early years after the Second World War.

Iesniegts / Submitted 02.10.2025.

© 2026 Jānis Kalnačs, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

https://doi.org/10.22364/lviz.125.07
pp. 157–177

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

VALSTS UN MINISTRU PREZIDENTA KĀRĻA ULMAŅA UN ĀRLIETU MINISTRA VILHELMA MUNTERA INTERVIJAS AMERIKAS SAVIENOTO VALSTU PRESEI 1938. GADA NOVEMBRĪ: IEKŠĒJO UN ĀRĒJO PROBLĒMU REDZĒJUMS. ARHĪVA DOKUMENTU EDICIJA, TULKOJUMS UN KOMENTĀRI

Ēriks Jēkabsons
0000-0002-4961-106X

1938. gada nogalē starptautiskā situācija Eiropā bija kļuvusi kritiska, faktiski sākoties pirmskara krīzei. 1938. gada martā Vācija bija anektējusi Austriju. Sekojošajos mēnešos Vācija vērsa spiedienu pret demokrātisko Čehoslovākiju, kura septembra beigās lielvalstu Minhenes vienošanās rezultātā bija spiesta "miera saglabāšanas vārdā" atdot Vācijai Sudetu apgabalu un ievērojami ierobežot savu suverenitāti (1939. gada martā tās neatkarība tiks iznīcināta pilnībā). Baltijas valstis kopš 1934. gada septembra saistīja diezgan formālais, faktiski vienīgi diplomātisku sadarbību paredzošais t. s. "Baltijas Antantes" līgums, reālu drošības garantiju praktiski nebija. Šajā situācijā nelielo Baltijas valstu autoritāro valdību vienīgā cerība saistījās pat ne vairs ar Tautu Savienības iespējamām garantijām, bet tikai un gandrīz vienīgi ar neitralitātes izsludināšanu un cerību, ka lielvalstis to ievēros.

Stāvokli sarežģīja apstāklis, ka visās trijās Baltijas valstīs bija izveidojušies autoritāri režīmi. Lietuvā autoritārs apvērsums notika 1926. gada 1. decembrī, Igaunijā – 1934. gada 12. martā un Latvijā – 1934. gada 15. maijā. Kā zināms, pāreju uz autoritārajām iekārtām Centrālās un Austrumeiropas valstīs starpkaru periodā izraisīja galvenokārt trīs cēloņi un ar tiem saistīti faktori: 1) demokrātijas

pieredzes trūkums, kas rezultējās iekšpolitiskā krīzē jeb neefektīvā, juceklīgā valsts pārvaldē; 2) ekonomiski iemesli (ar "stingru roku" vieglāk vadāma arī valsts saimnieciskā dzīve, turklāt veicinoši bija samērā biežie saimnieciskie sarežģījumi un 30. gadu sākumā vērojamā saimnieciskā krīze); 3) ārpolitiskie apstākļi. Baltijas valstu gadījumā spēkā bija visi trīs minētie faktori, taču atšķirās to nozīme katrā no tām, piemēram, Lietuvā blakus iekšpolitiskai krīzei bija izteikti vērojams arī ārpolitiskais faktors, jo par galveno ienaidnieku uztvertajā Polijā 1926. gada maijā notikušais autoritārais valsts apvērsums lika domāt par nepieciešamību uzlabot arī Lietuvas valsts pārvaldi, novēršot t. s. "šķēršļus" demokrātijas elementu formā.

Kopīgais bija arī tas, ka visās trijās Baltijas valstīs un Polijā apvērsumu realizēja konkrēts līderis – valstsvīrs, kurš bija arī vadījis cīņu par valsts izveidi un nostiprināšanu 1918.–1920. gadā. Latvijā un Igaunijā apvērsuma realizētājiem nopietns apsvērums bija pamatotas bažas par tajā pašā 1934. gadā gaidāmo vēlēšanu iznākumu radikāli labējo politisko kustību popularitātes pieauguma rezultātā. Tāpat, runājot par apvērsuma sekām, jāatzīmē vēl dažas līdzības un atšķirības: gan Igaunijā, gan Latvijā pret režīma par galvenajiem pretiniekiem pasludināto politisko grupējumu vadību tika organizēti tiesas procesi, turklāt abos gadījumos apsūdzības valsts apvērsuma gatavošanā pierādīt neizdevās; gan Lietuvā, gan Igaunijā pats apvērsums vienīgi iezīmēja virzību autoritārisma virzienā, turklāt Lietuvā par pilna apmēra autoritārismu varam runāt, sākot ar 30. gadu sākumu, Igaunijā – 30. gadu otro pusi, resp., 1935. gada nogali. No visām reģiona valstīm vienīgi Latvijā, kurā apvērsums notika kā pēdējā, tas strauji, faktiski vienas nakts laikā iezīmēja pāreju uz pilnīgu autoritārisma iekārtu. Gan Igaunijā, gan Lietuvā, tāpat kā Polijā, pāreja notika pakāpeniski, turklāt noslēdzās ar jaunas, autoritāras konstitūcijas pieņemšanu un jauna, autoritārai iekārtai raksturīga, valdībai vairāk vai mazāk pakļauta parlamenta ievēlēšanu, taču teorētiski un praktiski saglabājās zināmas politiskās opozīcijas pastāvēšanas un pat darbības iespējas. Vēl pie īpatnībām jāmin apstāklis, ka Igaunijā tikai 1938. gadā pieņemtā konstitūcija izveidoja Valsts prezidenta amatu, ko ieņēma līdzšinējais Valsts vecākais Konstantīns Petss, bet Lietuvā – atšķirībā no Latvijas, kur Kārlis Ulmanis atklātā formā nefavorizēja savus ģimenes locekļus, varas aparātā bija pamanāma Valsts prezidenta Antana Smetonas tuvinieku izvirzīšanās atbildīgos valsts amatos. Turklāt Lietuvā un Igaunijā, tāpat Polijā tika izveidotas arī valdību atbalstošas partijas, bet Latvijā – nenotika arī tas.

Igaunijā 1934. gada martā valsts bija nostājusies uz autoritārisma ceļa, uzreiz pēc apvērsuma netika apturēta politisko partiju darbība – tas notika tikai 1935. gada pavasarī, bet 1938. gadā atsāka darbu parlaments, kaut arī ievēlēts saskaņā ar principiem, kas lielā mērā liedza opozīcijai iespaidot stāvokli valstī, tomēr tāda joprojām pastāvēja arī oficiālā līmenī. Arī Lietuvā, līdzīgi kā Polijā,

autoritārās varas posmā tika pieņemtas pat divas jaunas konstitūcijas – 1928. gadā, cita starpā ievērojami palielinot valsts prezidenta pilnvaras, un 1938. gadā – pilnībā nostiprinot autoritāro iekārtu Lietuvā. Tādējādi, no juridiskā viedokļa raugoties, tieši Latvijā autoritārais režīms bija tiesiski visradikālākais, kaut arī represijas pret politiskajiem pretiniekiem bija samērā mērenas sodu bardzības ziņā: praktiski netika piespriests vispār neviens nāvessods, nepazuda jeb netika nogalināts bez tiesas neviens politiskais pretinieks, kā, piemēram, Polijā utt.[1]

Latvijā izsludinātā izņēmuma stāvokļa apstākļos likumdevēja funkcijas pilnībā uzņēmās paša Ulmaņa vadītā valdība. Vienlaikus valdība pakāpeniski izveidoja Tirdzniecības un rūpniecības (uzņēmēju pārstāvji), Lauksaimniecības (zemnieku), Amatniecības (kvalificētu strādnieku), Darba (nekvalificēto strādnieku), Rakstu un mākslu (literātu un mākslinieku) un Profesiju (brīvo profesiju pārstāvji) kameras. Pirmās četras apvienoja Valsts saimnieciskajā padomē, bet pēdējās divas – Valsts kultūras padomē.[2] Faktiski kameras uzskatāmas par autoritārās varas pilnībā kontrolētām, pēc profesiju principa veidotām pārstāvniecības jeb sabiedrības kontroles institūcijām vienīgi ar ierobežotām padomdevēja tiesībām.

Latvijas vēstures literatūrā jautājumam par kamerām un to reprezentācijas funkcijām ir pievērsta visumā neliela uzmanība. Edgars Dunsdorfs un Aivars Stranga koncentrēti un precīzi atspoguļo pēc Itālijas un Austrijas piemēra veidoto kameru darbības galveno mērķi (vispārēja sabiedrības kontrole), iezīmējot arī Ulmaņa domu par tām kā iecerētās Satversmes galveno elementu. Abi arī norāda, ka jau 1938. gada 11. janvārī Ulmanis no pirmajām četrām kamerām jaunradītās Valsts saimnieciskās padomes sēdē paziņoja par plānoto "vienotas tautas pārstāvniecības" izveidi, kas nebūs "politisko partiju kopsapulce". Savukārt 1939. gada pavasarī, saskaņā ar paša Ulmaņa un bijušā sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa liecību, bija nobriedusi doma par centralizētas "Tautas vienības partijas" izveidošanu.[3]

---

1 Skat. sīkāk Ēriks Jēkabsons (2018). Latvija, Lietuva un Igaunija 1918.–1940. gadā: kopīgais un atšķirīgais. *Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti*. II sēj. Sast. Tālavs Jundzis et al. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 496.–524., šeit 508.–512. lpp.

2 Skat. Kārlis Sils (2025). Kārļa Ulmaņa autoritārais režīms Latvijā 1934.–1940. gadā. *Nacionālā enciklopēdija*. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/62580-K%C4%81r%C4%BCa-Ulma%C5%86a-autorit%C4%81rais-re%C5%BE%C4%ABms-Latvij%C4%81-1934%E2%80%931940-gad%C4%81 (skatīts 16.06.2026.).

3 Skat. Edgars Dunsdorfs (1992). *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks, politiķis, diktators, moceklis*. Rīga: Zinātne, 279.–282. lpp.; Aivars Stranga (2017). Kameru sistēma un Satversmes reformas jautājums. *15. maija Latvija*. Red. Inesis Feldmanis. Rīga: Latvijas Mediji, 114.–118. lpp. Skat. arī Arveds Švābe (1950/1951). Kameru sistēma. *Latvju enciklopēdija*. I sēj. Red. Arveds Švābe. Stokholma: Trīs zvaigznes, 449.–451. lpp.;

Tādējādi tieši Kārlis Ulmanis, kuru turklāt apņēma samērā izteikts, varas iestāžu kultivēts "vadonisma" kults, uzskatāms par autoritārāko no Baltijas valstu vadītājiem. Minētais briestošās starptautiskās krīzes apstākļos tiešām varēja raisīt zināmu ASV Valsts departamenta interesi par Ulmaņa režīmu, līdztekus samērā regulārajiem sūtniecības ziņojumiem no Rīgas cenšoties iegūt papildus no diplomātiskās rutīnas atšķirīgos apstākļos saņemtu informāciju par stāvokli Latvijā.

Sūtniecība un Valsts departaments kopumā zināmu interesi par Latvijas autoritārā režīma raksturu izrādīja, jau sākot ar pašu apvērsumu 1934. gada maijā. Piemēram, Valsts departamenta Austrumeiropas lietu nodaļas vadītājs Roberts F. Kellijs (*Robert F. Kelley*) vizītes laikā Rīgā 1935. gada 30. septembrī personiski runāja ar Ulmani, kurš, atbildot uz jautājumu par iespējām "atgriezties pie vairāk demokrātiskas valdības formas", izteicās, ka nenoteiktā nākotnē, kad vecie partiju strīdi (*strife*) būs aizmirsti, tiks izveidota komiteja, lai izstrādātu par pašreizējo vairāk demokrātisku konstitucionālu sistēmu.[4] Savukārt ārlietu ministrs Munters sarunā ar ASV sūtni Arturu Leinu (*Arthur Bliss Lane*) 1937. gada 17. decembrī uzsvēra, ka Latvijā, atšķirībā no Igaunijas (tajā tikai četri–pieci), esot "2000 cilvēku", kas varot nomainīt Ulmani, ja ar to kas atgadītos, un, ja vien viņš to vēlētos, Ulmanis varētu uzdot "sagatavot" jaunas satversmes projektu divās nedēļās un tā tiktu pieņemta divu nākamo nedēļu laikā[5] utt.

Vēsturnieks Edgars Andersons, kurš arī līdz šim vienīgais ievērojis amerikāņu preses pārstāvja Demarī Besa darbības "Rīgas epizodi" 1938. gada novembrī, uzskata, ka Besa viesošanās Latvijā bija saistīta ar Valsts departamenta neoficiālu uzdevumu neuzkrītoši noskaidrot režīma specifiku un stāvokli Latvijā no pirmavotiem. Minēto apstiprina žurnālista personība (nozīmīgā pieredze), viņa darbošanās ar tiešu savas valsts sūtniecības Rīgā atbalstu un starpniecību, kā arī – specifisku pārskata ziņojumu sastādīšana par interviju rezultātiem un

Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stokholma: Daugava, 608.–615. lpp.; Māris Skujiņš (1994). Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma pamatiezīmes: 1934–1940. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 116.–118. lpp.; Ēriks Žagars (2003). Pārmaiņas valsts iekšpolitikā. *20. gadsimta Latvijas vēsture.* II sēj. *Neatkarīga valsts 1918–1940.* Red. Valdis Bērziņš. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 603.–605. lpp.

4 Confidential Memorandum of Conversation Between Mr. Robert F. Kelley and Dr. Ulmanis, 30.09.1935. National Archives and Records Administration, Records of the Department of State Relating to the Internal Affaires of Latvia 1910–1944, Roll 8, Decimal File 860p. 00/199, Political Affaires 1930-39.

5 Memorandum of Conversation with the Latvian Minister for Foreign Affaires, 17.12.1937. National Archives and Records Administration, Records of the Department of State Relating to the Internal Affaires of Latvia 1910–1944, Roll 8, Decimal File 860p. 00/221, Political Affaires 1930-39.

to nodošana caur sūtniecību tieši Valsts departamentam. Turklāt laikrakstā "Christian Science Monitor" turpmākajos mēnešos parādījās vien daži vispārīga rakstura raksti, kuros varēja būt izmantoti Besa iegūtie informācijas avoti, piemēram, 18. novembrī par Latvijas valsts 20. gadadienu, 4. decembrī – par Baltijas valstu ārējo politiku, bet ne pati intervija.[6]

Domājams, ka tieši sarežģītā starptautiskā situācija un personiskas simpātijas pret ASV mudināja Ulmani un līdz ar to arī Munteru piekrist ASV sūtniecības lūgumam sniegt interviju Demarī Besam. Tāpat šie apstākļi kopā ar vēlmi kliedēt iespējamās ASV valdības bažas par Latvijas valdības politisko radikalizāciju jeb tuvināšanos Vācijai mudināja Ulmani uz sevišķu atklātību. Minēto apliecina arī apstāklis, ka šī bija viena no retajām Ulmaņa intervijām ārvalstu medijiem.

Edgars Andersons, balstoties uz šeit publicētajiem ASV Nacionālā arhīva dokumentiem, īsumā atreferē Demarī Besa sarunu ar ārlietu ministru Vilhelmu Munteru un Kārli Ulmani, uzsverot abu sacīto par gatavošanos pārvērst kameras Satversmes sapulcē, kam patraucējušas Eiropas norises (Minhenes konference), Muntera atzinumu, ka Latvijas valdības modelim ir fašistiskas iezīmes, bet maz līdzību ar nacionālsociālismu, Muntera pausto vadonības principa pastāvēšanas noliegumu Latvijā, kā arī to, ka abu valstsvīru teiktais apliecina neskaidrību par varas pārmantojamības principu.[7]

Tomēr intervijās vēstītā svarīgums ir pelnījis tās publicēt pilnībā, jo papildina priekšstatu par Latvijas autoritārās valdības un tās vadītāja Kārļa Ulmaņa situācijas redzējumu, Eiropā sākoties starptautiskajai krīzei, kas novedīs pie kara un arī Baltijas valstu iznīcināšanas. Daži ziņojumā ietvertie Ulmaņa un Muntera izteicieni apstiprina vēsturnieka Aivara Strangas secinājumus, kā arī tos zināmā mērā papildina, atklājot līdz šim nezināmus vai maz zināmus aspektus gan kopējā Latvijas iekšpolitikas raksturojumā, gan Ulmaņa personiskajā attieksmē pret norisēm un procesiem, politiskajiem pretiniekiem un Amerikas Savienotajām Valstīm kā zemi, ar kuru viņu saistīja sentimentālas atmiņas no jaunībā tur pavadītajiem gadiem.

1938. gada 5. novembrī Munters stāstīja Besam, ka valdība bija plānojusi šī gada rudenī no visām sešām pastāvošajām kamerām izveidot Satversmes sapulci, kurai tiktu iesniegts jauns satversmes projekts, taču notikumi Eiropā – Minhenes konference un sekojošās norises ap Čehoslovākiju plānu likušas atlikt. Tiesa, satversmes projekta izstrāde vēl nebija uzsākta, tādēļ pret minēto apgalvojumu jāizturas piesardzīgi, iespējams, tā bija tikai nekonkrēta, tomēr mūsu izpratnei

6 Skat., piem., Latvia Reviews Achievments in Two Decades of Freedom. *Christian Science Monitor*, 18.11.1938, p. 4.

7 Edgars Andersons (1982). *Latvijas vēsture. Ārpolitika I*. Sokholma: Daugava, 641. lpp.

par situāciju būtiska iecere.[8] Novērtējot Latvijas starptautisko situāciju, Munters paziņoja, ka stāvoklis ir labāks nekā citās zemēs (acīmredzami šeit domājot pirmkārt Čehoslovākiju), jo Latvija izveidojusies nevis saskaņā ar Versaļas un citiem pasaules karu noslēdzošajiem līgumiem, bet pati izcīnījusi brīvību, par spīti Rietumvalstu, t. sk. ASV atbalsta trūkumam. Atbildot uz jautājumu par autoritārās valdības raksturu, Munters atzina dažus fašisma elementus tajā, vienlaikus noliedzot nacionālsociālisma pazīmes un vadonības elementa klātbūtni Latvijā, kā arī pauda pārliecību, ka Vācija negrasās uzbrukt Latvijai. Sevišķi pārsteidzoša bija vadonības elementa klātbūtnes noliegšana Latvijā.

Ne Munters, ne Ulmanis 9. novembrī nevarēja atbildēt uz jautājumu par prezidenta amata pēctecības principu, kas īpaši interesēja amerikāņu korespondentu, faktiski atzīstot, ka tāds nav izstrādāts. Saruna ar Ulmani bija garāka un, šķiet, arī brīvāka vai pat emocionālāka, prezidentam diezgan konsekventi paužot pozitīvu attieksmi pret ASV, ko viņš labi pazina no dzīves gadiem tajās pirms Pirmā pasaules kara. Cita starpā no intervijas noprotams, ka vismaz zināmu laiku Ulmanis strādājis par vienkāršu laukstrādnieku amerikāņu fermā, un redzams, ka līdz pat 1940. gadam prezidents izrakstījis ASV presi un sekojis politiskajām un saimnieciskajām norisēm šajā valstī arī korespondences ceļā ar amerikāņu paziņām. Tāpat Ulmanis skaidroja partiju darbības pārtraukšanas iemeslus pēc apvērsuma, pārspīlēti uzsvēra Latvijas zemnieku (lauksaimnieku) vienprātīgumu atbalstā režīmam, raksturoja savu attieksmi pret politiskajiem pretiniekiem, maksājot viņiem pensijas un tādējādi liedzot tiem morālu iespēju gūt atbalstu savā pret valdību vērstajā kritikā u. c., kā arī izstāstīja par lauksaimniecības tālākas attīstības plāniem, ieviešot lauksaimniecības mašīnas un atbrīvojoties no nepieciešamības ievest laukstrādniekus no ārzemēm.

1938. gada 8. novembrī sūtnis Rīgā Džons Vailijs (*John Cooper Wiley*) nosūtīja Valsts departamentam Besa piezīmes par sarunu ar Munteru, bet 12. novembrī, nosūtot Besa piezīmes par sarunu ar Ulmani, sūtnis pavadvēstulē īpaši atzīmēja, ka korespondents abās intervijās izrādījis "lielu interesi" par prezidentūras pēctecības mehānismu pastāvošajos apstākļos. Pavadvēstulē Vailijs īpaši uzsvēra arī paša Ulmaņa sarunā ar Besu izteikto vēlmi apmeklēt ASV. Zīmīgi, ka tā ir vienīgā norāde vismaz uz Ulmaņa paustu gatavību doties ārvalstu vizītē visā autoritārā režīma laikā. Turklāt sūtnis atzīmēja, ka jau agrāk dzirdējis par to savās sarunās ar Munteru un Ulmani, piedevām Munters izteicies, ka vizīte

8 Arī vēsturnieks Kārlis Sils uzskata, ka Kārļa Ulmaņa ieceri par varas decentralizāciju un zināmu liberalizāciju iztraucēja Čehoslovākijas dalīšana 1938. gada rudenī. Skat. Kārlis Sils (2024). *Sowing the seed to reap the harvest of unity: nationalization, fascism, and imperial legacies in authoritarian Latvia (1934–1938)*. PhD theses. European University Institute. San Domenico di Fiesole (Fl), pp. 282–289.

varētu notikt jebkurā laikā ārpus Pasaules izstādes atklāšanas laika Ņujorkā – Latvija 1939. gada 30. aprīlī Ņujorkā atklātajā Pasaules izstādē (*World's Fair*) ar 62 valstu dalību nepiedalījās, kas arī varēja būt iemesls šādai nostājai. Sūtnis rakstīja: "Sakarā ar precīzākas informācijas neesamību manā rīcībā par šo jautājumu uzskatīju par nepārprotami ieteicamu ieņemt nesaistošu nostāju līdz brīdim, kad saņemšu [Valsts; Ē. J.] Departamenta viedokli par šādas vizītes vēlamību."[9]

Reaģējot uz šo, 1938. gada 6. decembrī ASV Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas (*Division of European Affaires*) vadība konstatēja: "Neredzu pamatu, kāpēc prezidentam Ulmanim būtu jāsūta ielūgums. Tāpat es šobrīd neredzu iemeslu, kāpēc viņš būtu jāatrunā no ierašanās jebkurā viņam ērtā laikā." Faktiski netika saskatīta nepieciešamība oficiālai vizītei, vienlaikus neliedzot ierašanos privātā apmeklējumā. Pēc tam slēdziena sastādītājs ieteica izrunāt jautājumu ar sūtni Vailiju personiski 1939. gada sākumā, kad gaidāma viņa ierašanās Vašingtonā. Turklāt rokraksta piezīmē uz Austrumeiropas jautājumu speciālista Roberta Galmana (*Gallman*) sagatavotā slēdziena nodaļas vadītājs Džejs Pjerponts Mofats (*Jay Pierrepont Moffat*) atzīmējis: "Kad es redzēju Munteru jūlijā, tas teica, ka prezidents un viņš vēlētos apmeklēt Savienotās Valstis. Es izrādīju interesi, bet neizteicu nekādus komentārus par šādas vizītes vēlamību vai lietderību, ņemot vērā aģitāciju, ko ASV izvērš organizētas komunistu grupas pret Ulmani."[10]

Interesanti, ka vienlaicīgi ar Besa veiktajām intervijām 1938. gada 6. novembrī sūtnis Vailijs no Rīgas ziņoja Valsts departamentam, ka diplomātiskajā korpusā atkārtoti cirkulē baumas par gaidāmo Besa iepriekšējā dienā intervētā ārlietu ministra Muntera atcelšanu no amata un nomaiņu ar sabiedrisko lietu ministru Alfrēdu Bērziņu, kurš tāpēc cītīgi mācoties angļu un franču valodu, Ārlietu ministrijas departamenta direktoru Arturu Stegmani vai diplomātiem Voldemāru Salno vai Kārli Zariņu. Turklāt sūtnis minēto saistīja ar Muntera darbību Ženēvā "Eiropas krīzes" laikā, kad tas atteicies pārtraukt darbu Tautu Savienības sesijā un atgriezties Latvijā, uzskatot, ka kara izcelšanās nedraud. Runa bija par Muntera darbību Ženēvā 1938. gada septembrī, atgriežoties Rīgā tikai 30. septembra vakarā un uzreiz presei atzinīgi novērtējot tikko notikušo

9 National Archives and Records Administration, Records of the Department of State Relating to the Internal Affaires of Latvia 1910–1944, Roll 8, Decimal File 860p. 00/235, Political Affaires 1930-39.

10 Ibidem. – Pieļaujams, ka Dž. P. Mofats 1938. gada jūlijā bija privātā apciemojumā Rīgā, sūtniecībā, un tikās ar V. Munteru.

Minhenes vienošanos.[11] Minētais esot atstājis nelabvēlīgu iespaidu ietekmīgās aprindās Latvijā, īpaši armijā, jo situācijā pēc Minhenes vienošanās viņa "prokrieviskā un prodemokrātiskā nostāja" var nepatikt "kontinentā dominējošajām lielvalstīm". Vailijs atzīmēja, ka Munters privātā sarunā ar viņu atzinis, ka dzirdējis par šīm "interesantajām" baumām, kategoriski noliedzot to pamatotību.[12]

Abu publicēto pārskatu autors ir 1893. gadā Kanzassitijā dzimušais un 1916. gadā Aiovas Universitāti beigušais Demarī Bess (*Demaree Bess*), kurš Pirmā pasaules kara laikā bija britu bruņotajos spēkos Palestīnā, pēc tam Amerikas Sarkanā Krusta dienestā Palestīnā un Sīrijā, pēc kara uzsāka preses korespondenta darbu laikrakstā "The Minneapolis Tribune", pēc tam "The Los Angeles Times", tad kļuva par laikrakstu "The New York Post" un "The Philadelphia Public Ledger" korespondentu Tālajos Austrumos, 1927. gadā – par Tokijā iznākošā laikraksta "The Japan Advertiser" ziņu redaktoru, vēlāk strādāja Ķīnā par "United Press" biroja vadītāju, bet no 1931. gada bija laikraksta "Christian Science Monitor" korespondents Padomju Savienībā un Eiropā. 20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē viņš strādāja galvenokārt no Berlīnes Vācijā, vērīgi sekojot pirmskara krīzes attīstībai. 1938. gadā viņš pievienojās "The Saturday Evening Post" komandai. Arī Otrā pasaules kara laikā un pēc tā uzskatāms par vienu no ievērojamākajiem Padomju Savienības politikas speciālistiem līdz pat savai nāvei 1962. gadā.[13] 1959. gadā Bess vēlreiz apciemoja PSRS režīma varā esošo Rīgu, 31. oktobrī savā laikrakstā "Saturday Evening Post" aprakstot redzēto, turklāt to atreferēja arī trimdas latviešu prese.[14]

Publicētie dokumenti glabājas ASV Nacionālajā arhīvā Vašingtonā, Valsts departamenta dokumentu kolekcijā. Publikācijā sniegts dokumentu oriģinālteksts angļu valodā un tulkojums latviešu valodā ar komentāriem un skaidrojumiem.

11 Skat. sīkāk Tautu savienības pakts paliek negrozīts. *Latvijas Kareivis*, 01.10.1938., 2. lpp.

12 National Archives and Records Administration, Records of the Department of State Relating to the Internal Affaires of Latvia 1910-1944, Roll 8, Decimal File 860p. 00/234, Political Affaires 1930-39.

13 Demaree Bess, editor, dies at 68. *New York Times*, 03.06.1962, p. 88.

14 Skat. Rīga – Baltijas tirdzniecības centrs. Amerikāņu žurnālists raksta par Latviju. *Latvija*, 14.11.1959., 6.–7. lpp.

Dokuments Nr. 1

Demarī Besa pārskats par sarunu ar Latvijas ārlietu ministru Vilhelmu Munteru.[15]
Rīgā, 1938. gada 5. novembrī
National Archives and Records Administration, Records of the Department of State Relating to the Internal Affaires of Latvia 1910–1944, Roll 8, Decimal File 860p. 00/234, Political Affaires 1930-39

Points in an interview with V. Munters Latvian Foreign Minister, Nov. 5, 1938
Demaree Bess

The evolutionary development of the Latvian authoritarian government founded in May 1934, has now been completed up to its final stage. The social and economic life of the country has been organized into six chambers, which serve as advisory bodies to the Government in all matters pertaining to their own interests. The Government had intended, once this stage was complete, to convene all the chambers in a constituent assembly, to which the draft for a new constitution would be submitted. But events in Europe since Munich had postponed the Government's plans. It now seemed advisable to defer action in this respect until it became clear what would happen to the forms of government in Czechoslovakia and especially in France. The Latvian Government was in the favorable position of not being definitely committed at present to any form of government, and in the present state of affairs in Europe it seemed the part of wisdom to maintain that position.

Latvia's present government does not fall easily into any of the current classifications. It contains elements of Fascism, but bears little resemblance to National Socialism. It rejects the Leader principle, which cannot be satisfactorily maintained, as the example of Poland since Piłsudski's death indicates. It has no faith in the German scheme to create a leadership caste, and does not believe such a scheme is workable even in Germany. The Latvian Government has no interest in creating a party, ruling or otherwise. The President looks with favor upon the two-party system in such countries as America, where it evolved gradually under favorable circumstances, but suspects that even in England, long accustomed to party rule, a habit of opposition merely for the sake of opposition arises, which becomes harmful. In Latvia's case, the party system was discredited.

Asked whether the present form of government is regarded as temporary or permanent, he said it seemed to be working out as permanent, although the President maintained an open mind on this point. I asked how he proposed

15 Vilhelms Munters (1898–1967), valstsvīrs, 1936.–1940. g. ārlietu ministrs.

to arrange succession under this form of government, and Mr. Munters shrugged his shoulders and smiled, admitting this was an unsolved difficulty. He implied that Dr. Ulmanis had no clear conception in his own mind of what should be done to provide a successor to himself.

Asked how recent developments in Europe had affected Latvia's foreign policy, he replied that Latvia had been less affected than most countries because this country did not stem from the Versailles treaties, but had arisen instead in the face of opposition from the victors in the war, including the United States. American representatives at Versailles, he said, had opposed Latvian independence in the belief that a moderate government would soon replace Bolshevism in Russia. However, Latvians harbored no resentment, since it was obvious that Americans could hardly be expected to understand the complicated and obscure situation prevailing in eastern Europe at that time. But since Latvia's beginnings were not bound up in the peace treaties, the break-up of the Versailles system affected Latvia comparatively little.

However, Germany's rapid rise naturally had reactions in Latvia, as elsewhere. The small German minority in Latvia contained some Nazi sympathizers, and a separate Latvian Nazi party had made some trouble. Latvia's relations with Germany, however, as distinct from National Socialism, were very good. Her relations with National Socialism, on the contrary, were not close and were not likely to become so. Some of the Baltic barons had joined the Nazi party in Germany in its early days, and had risen to important positions. That party, he said, was a catch-all for practically all malcontents in Germany after the war, and was still of a very heterogeneous character. It was therefore easy to alarm some Latvians by the cry that Hitler was coming with Baltic barons to conquer Latvia and take the land back. But the Government had no such apprehensions. Obviously, Hitler's whole programme and principles would oppose any such action. Latvia had been very fortunate in putting through agrarian reforms immediately after the war, as it was much easier to do so at the time, and reforms assured the stability of the country from the outset. Land-owing peasants had held the country firmly together at all times, even when parliamentary government became virtually inoperable.

Asked how much force had been necessary to accomplish the transition to the present government, Mr. Munters said that 2,000 party politicians had been arrested and imprisoned since 1934. A concentration camp was set up in 1934, where some of them were kept. This camp has now been abolished, and the number of political prisoners is very small. In fact, two of the largest prisons are at present being dismantled because the Government has no use for them. I asked if he did not believe the immense prestige of Dr. Ulmanis accounted

for the comparative lack of opposition, and if his successor might not need to use force much more widely, on the scale used elsewhere. He rather evaded this question, but admitted that the question of succession was the greatest unsolved question in the evolution of the Government, and must be solved somehow if the present form of government was to become permanent.

Tulkojums

Galvenie punkti intervijā ar Latvijas ārlietu ministru Vilhelmu Munteru, 1938. gada 5. novembrī

Demarī Bess

1934. gada maijā dibinātās Latvijas autoritārās valdības evolucionārā attīstība tagad ir noslēgusies, sasniedzot tās esošo stāvokli. Valsts sabiedriskā un saimnieciskā dzīve ir organizēta sešās kamerās, kas kalpo kā valdības padomdevējas institūcijas visos jautājumos, kas skar to attiecīgās jomas. Valdība bija plānojusi pēc šī posma noslēgšanas sasaukt visas kameras satversmes sapulcē, kurai tiktu iesniegts jaunās konstitūcijas projekts. Taču notikumi Eiropā kopš Minhenes vienošanās ir likuši valdībai šos plānus atlikt. Pašlaik šķiet lietderīgi nogaidīt ar šo soli, līdz kļūs skaidrs, kas notiks ar pārvaldes formām Čehoslovākijā un it īpaši Francijā. Latvijas valdība atrodas izdevīgā pozīcijā, jo pašlaik nav sevi galīgi saistījusi ne ar vienu konkrētu pārvaldes formu, un pašreizējā situācijā Eiropā ir saprātīgi šādu nostāju saglabāt.

Latvijas pašreizējā valdība nav vienkārši iekļaujama nevienā no pašreizējām klasifikācijām. Tajā ir fašisma elementi, taču tai ir maz kopīga ar nacionālsociālismu. Valdība noraida "Vadoņa principu", kuru, kā rāda Polijas piemērs pēc Pilsudska[16] nāves, nevar sekmīgi uzturēt.[17] Valdībai nav ticības vācu shēmai ar vadonības kastas izveidi, un tā neuzskata, ka šāda shēma ir dzīvotspējīga pat Vācijā. Latvijas valdība nav ieinteresēta veidot partiju – ne valdošo, ne kādu citu. Prezidents atzinīgi raugās uz divpartiju sistēmu tādās valstīs kā Amerika, kur tā pakāpeniski attīstījusies labvēlīgos apstākļos, taču viņam ir aizdomas, ka pat Anglijā, kas sen pieradusi pie partiju varas tradīcijas, veidojas ieradums oponēt

16 Juzefs Pilsudskis (*Józef Klemens Piłsudski*, 1867–1935), Polijas valstsvīrs, 1918.–1922. g. Valsts vadītājs (*Naczelnik Pánstwa*), 1919.–1920. g. armijas virspavēlnieks. 1926. g. maijā vadīja autoritāru valsts apvērsumu, izveidojot t. s. "sanācijas režīmu". Periodiski ieņemot sekundārus amatus valsts pārvaldē, faktiski uzskatāms par autoritāru līderi, vadot pakāpenisku pāreju uz autoritāru iekārtu, kas noslēdzās ar autoritāras konstitūcijas pieņemšanu un paša nāvi 1935. gadā.

17 Pēc J. Pilsudska nāves Polijā, turpinot pastāvēt "sanācijas režīmam", izveidojās vairāki varas centri, kas koncentrējās ap Valsts prezidentu, armijas ģenerālinspektoru (komandieri) un ārlietu ministru.

tikai oponēšanas pēc, kas kļūst kaitīgi. Latvijas gadījumā partiju sistēma bija diskreditēta.

Jautāts, vai pašreizējā pārvaldes forma uzskatāma par pagaidu vai pastāvīgu, viņš teica, ka tā sāk veidoties kā pastāvīga, lai gan prezidents šajā jautājumā saglabā atvērtu viedokli. Es jautāju, kā viņš plāno sakārtot [varas; Ē. J.] pēctecību šajā pārvaldes formā, un Muntera kungs, paraustot plecus un pasmaidot, atzina, ka tas ir neatrisināts jautājums. Viņš lika saprast, ka Dr.[18] Ulmanim pašam nav skaidra priekšstata par to, kas jādara, lai nodrošinātu sev pēcteci.

Jautāts, kā pēdējie notikumi Eiropā ietekmējuši Latvijas ārpolitiku, viņš atbildēja, ka Latviju tie ietekmējuši mazāk nekā lielāko daļu valstu, jo Latvija nav izveidojusies, balstoties uz Versaļas līgumiem,[19] bet gan radusies, saduroties ar kara uzvarētāju, tostarp ASV, pretestību. Amerikas pārstāvji Versaļā, viņš teica, bija pret Latvijas neatkarību, uzskatot, ka drīzumā boļševiku varu Krievijā aizstās mērenāka valdība.[20] Tomēr latvieši netur ļaunu prātu, jo bija acīmredzams, ka no amerikāņiem diez vai var gaidīt izpratni par sarežģīto un neskaidro situāciju, kas tajā laikā pastāvēja Austrumeiropā. Bet, tā kā Latvijas pirmsākumi nebija saistīti ar miera līgumiem, Versaļas sistēmas sabrukums Latviju ietekmēja salīdzinoši maz.

Tomēr Vācijas straujais uzplaukums, protams, izraisīja reakciju Latvijā, tāpat kā visur citur. Mazajā vācu minoritātē Latvijā bija daži simpatizētāji nacistiem, un atsevišķa latviešu nacistu partija[21] radīja zināmus sarežģījumus. Latvijas attiecības ar Vāciju kā valsti, pretēji nacionālsociālismam, ir ļoti labas. Turpretim attiecības ar nacionālsociālismu nav ciešas un tādas, visticamāk, nekļūs. Daži Baltijas baroni Vācijā jau nacionālsociālistu partijas pirmsākumos bija iestājušies tajā un ieņem nozīmīgus amatus. Šī partija, viņš teica, bija kā "savāktuve" praktiski visiem neapmierinātajiem Vācijā pēc kara, un tai joprojām ir ļoti neviendabīgs raksturs. Tāpēc bija viegli satraukt dažus latviešus ar saukli, ka Hitlers[22] nāk kopā ar Baltijas baroniem, lai iekarotu Latviju un atņemtu zemi. Taču valdībai

18 1934. gadā Kārlim Ulmanim Latvijas Universitātē tika piešķirti goda doktora grādi agronomijā un tautsaimniecībā (*Dr. agr. h. c.* un *Dr. oec. h. c.*).

19 Ar "Versaļas līgumiem" šeit domāts 1919. gada jūnijā Versaļas pilī parakstītais miera līgums ar Vāciju, kā arī pēc tam noslēgtie miera līgumi ar citām Pirmā pasaules kara zaudētājvalstīm.

20 Par Latvijas un ASV attiecībām skat. Ēriks Jēkabsons (2018). *Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

21 Jādomā, ka V. Munters šeit domājis ietekmīgo Latviešu tautas apvienību "Pērkonkrusts", jo t. s. Apvienotā Latvijas nacionālsociālistu partija, no 1933. g. – Aktīvā Latvijas atbrīvošanas kustība "Zilais Ērglis" bija samērā mazskaitlīga organizācija.

22 Ādolfs Hitlers (*Adolf Hitler*, 1889–1945), Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas vadītājs, 1933.–1945. g. Vācijas kanclers.

nebija šādu bažu. Acīmredzot visa Hitlera programma un principi būtu pret šādu rīcību. Latvijai ļoti paveicies, īstenojot agrāro reformu tūlīt pēc kara, jo tajā laikā to izdarīt bija daudz vieglāk, un reformas nodrošināja valsts stabilitāti jau no paša sākuma. Zemi īpašumā ieguvušie zemnieki ir stingri saturējuši valsti kopā visos laikos, pat tad, kad parlamentārā valdība kļuva praktiski darboties nespējīga.

Jautāts, cik daudz spēka bija nepieciešams, lai īstenotu pāreju uz pašreizējo valdības formu, Muntera kungs teica, ka kopš 1934. gada ir arestēti un ieslodzīti 2000 partiju politiķi.[23] 1934. gadā tika izveidota koncentrācijas nometne, kurā daži no viņiem tika turēti. Šī nometne tagad ir likvidēta,[24] un politisko ieslodzīto skaits ir ļoti mazs. Patiesībā divi no lielākajiem cietumiem pašlaik tiek likvidēti, jo valdībai tie nav vajadzīgi.[25] Es jautāju, vai viņš neuzskata, ka Dr. Ulmaņa milzīgais prestižs ir iemesls salīdzinošajam pretestības trūkumam un vai viņa pēctecim, iespējams, būtu jāizmanto spēks daudz plašākā mērogā, kā tas notiek citur. Viņš mēģināja izvairīties no šī jautājuma, bet atzina, ka pēctecības jautājums ir lielākais neatrisinātais valdības attīstībā, un tas ir kaut kā jāatrisina, ja pašreizējā pārvaldes forma paliks pastāvīga.

Dokuments Nr. 2

Demarī Besa pārskats par sarunu ar Latvijas Valsts prezidentu un Ministru prezidentu Kārli Ulmani.[26] Rīgā, 1938. gada 9. novembrī
National Archives and Records Administration, Records of the Department of State Relating to the Internal Affaires of Latvia 1910–1944, Roll 8, Decimal File 860p. 00/235, Political Affaires 1930-39

23 Līdz 1934. g. vasaras beigām bija arestēti kopumā 503 sociāldemokrāti, 128 pērkonkrustieši, 126 komunisti, 15 minoritāšu organizāciju biedri, 11 latviešu pilsonisko partiju pārstāvji. Pēc apvērsuma līdz 1934. g. beigām amatus valsts un pašvaldību iestādēs zaudēja 3983 personas (daļa kā nepiemēroti darba disciplīnas pārkāpumu dēļ).

24 Liepājas koncentrācijas nometne Kara ostā darbojās 1934. g. maijā–1935. g. martā, un tajā bija ieslodzītas kopumā 370 personas, turklāt viņu atbrīvošana notika pakāpeniski.

25 V. Munters šeit manipulē ar informāciju. Īstenībā šajā laikā bija iecerēts likvidēt cietumus Ventspilī un Tukumā, jo ēkas nebija mērķim atbilstošas, taču abu apriņķu vajadzībām bija plānots celt jaunu cietumu uz Durbes lauksaimniecības fermas zemes (plāns netika realizēts). Skat. Cietuma vietā ierīkos mākslas mūzeju un bibliotēku. *Jaunākās Ziņas*, 22.07.1938., 1. lpp.

26 Kārlis Ulmanis (1877–1942), valstsvīrs, 1934.–1940. g. Ministru prezidents, 1936.–1940. g. Valsts prezidents.

I said Munters had kindly sketched the background of the political movement in Latvia, in order to save time in this interview for other subjects. I proposed to write an article about Latvia for the SATURDAY EVENING POST, and Americans, like other people, were particularly interested in people who had lived among them for a time. If he could give me any recollections of his five years in America, I would be appreciative.

Dr. Ulmanis said he lived in America six, not five years, and his recollections of the USA after a quarter of a century were entirely pleasant. His experiences there might be summed up very briefly: "work on farms, study and teaching in the agricultural school at Lincoln." I asked him what kind of work he did on farms, and he replied: "The usual kind of work. Any farmer will know what kind of work I did." He said he followed events in America fairly closely, that he had taken the SATURDAY EVENING POST continuously since 1908, and still received it every week. He also took WALLACE'S FARMER, and saw what difficulties Wallace was encountering in what he was trying to do. He had a large measure of sympathy with many of Wallace's schemes, he realized the great difficulties of readjusting economic and agricultural affairs in America, but he felt sure the Americans would work out their destiny satisfactorily in their own way. If he had time to travel anywhere nowadays, he would like to go back to America more than anywhere else he had been, because his years in exile there had been so pleasant and profitable as well in experience and training.

In regard to Latvia, Dr. Ulmanis said he believed the form of government worked out since 1934 had proved itself. After the war of independence, Latvia adopted extreme forms of democracy for which it was unfitted. The parliamentary – multi-party – system became unworkable, and by 1934, it became apparent something would have to be done about it. Latvia could not afford the lack of unity which the parliamentary system had produced. So he simply abolished the parliament and the parties. He might have kept one party, as other countries have done. But the one-party system did not appeal to him, and he abolished his own party along with the others. His party associates said to him: "What, you destroy our own party too!" And he said: "Yes, we must make that sacrifice for the sake of Latvian unity." And after a time, they saw the move had been right.

I observed that the over-turn seemed to have been accomplished without much violence, and that comparative mildness surely seemed wise. He replied with a smile: "We have been milder than we care to advertise. Our former political opponents have been put on pensions. I promulgated a law that all former members of parliament should be entitled to pensions from the government. The law aroused many protests among my associates, who said: 'What a terrible waste of the people's money!' They were very indignant. But now there are no

more protests. My associates recognize that the money is well spent. Some of these former politicians still criticize our government and its policies. But when they talk, the people say: 'Are you still taking money from this man Ulmanis? Don't talk to us, then, about how bad he is!'"

I asked whether the present form of government was considered permanent or temporary. He replied that it was still in the process of evolution, and that the people must eventually be given a larger share of representation, but he suspected this might more properly be done through the six-chamber system than through anything like the former parliament or party system. "We cannot see the rightness of bringing back that system, which worked so badly."

I said the chief lack in the present system seemed to be that it didn't provide for succession. He said that matter had been given careful consideration, but it was not yet time to announce anything about it. He said people had worried about this matter ever since 1922, in Italy, and similarly in other countries. But it seemed to work out of itself. I suggested that Italy and such countries had a one-party system which itself provided a means for succession, whereas Latvia had no party. Dr. Ulmanis said that he was satisfied the matter would work out here when the time came, and meanwhile a measure might be worked out for providing formally for the succession. I gathered that he was still rather vague in his own mind on this matter. Apparently he doesn't like to consider the possibility of his own demise or retirement.

Dr. Ulmanis said that his primary interest lies in agriculture, not only because that is his specialty, but also because 70 percent of the Latvian people are agriculturists. At present, he said, he is working on schemes to overcome the need for importing about 50,000 agricultural laborers from abroad every year. This should be quite unnecessary, he said, if farm machinery is provided, and modern measures increase the crops, as they should do. The Government intends to make machinery available to the farmers, to replace imported farm laborers. It will do this, not by cooperatives or any such device as the machine-tractor stations in Russia, but by regulating the prices of farm products and of farm machinery so that farmers can afford to buy the machinery they need.

I gathered throughout the interview that Dr. Ulmanis sticks pretty closely at all times to the viewpoint of the Latvian farmer. He said: "Our farmers are united among themselves. We are fortunate in that respect. When I read WALLACE'S FARMER, I see with what difficulty American farmers are persuaded to accept some of the measures your Government works out for them. Some of them accept and some do not. Fortunately for us, our farmers are all in accord with what we are doing for them here." He obviously does not hesitate to take arbitrary action, particularly if "city slickers" are involved. He has the farmers with him because

they trust him to keep their interests foremost in everything he does. His manner is mild, but one sees glimpses of the iron beneath the velvet glove.

Dr. Ulmanis intimated that Latvia's foreign policy is based upon the effort to maintain its independence as completely as possible, to steer clear of all "blocs", ideological and otherwise. Personally, he appears to be much more interested in internal developments than in foreign policy. He certainly believes he is working out a form of government for Latvia, which will survive long after he is dead. He obviously retains very friendly feelings for America. As I left, he said: "I correspond occasionally with old friends in Nebraska, and they tell me something of developments in their country. I very sincerely wish the American people every success in working out their own problems in their own way."

He added that President Roosevelt's recent appeals for peace had been very important and useful, and he believed they had played a considerable part in averting war.

Tulkojums

Es pateicu, ka Munters jau laipni ieskicējis politiskās kustības fonu Latvijā, lai šajā intervijā ietaupītu laiku citiem jautājumiem. Es ierosināju uzrakstīt rakstu par Latviju izdevumam *Saturday Evening Post*,[27] piebilstot, ka amerikāņus, tāpat kā citas tautas, īpaši interesē cilvēki, kuri kādu laiku ir dzīvojuši viņu vidū. Es būtu pateicīgs, ja viņš varētu padalīties ar atmiņām par saviem pieciem gadiem Amerikā.

Dr. Ulmanis precizēja, ka Amerikā dzīvojis sešus, nevis piecus gadus,[28] un viņa atmiņas par ASV pēc ceturtdaļgadsimta ir vienīgi pozitīvas. Viņa pieredzi tur varētu apkopot pavisam īsi: "Darbs fermās, studijas un pasniegšana Linkolnas lauksaimniecības skolā." Es jautāju, kādu tieši darbu viņš veica fermās, un viņš atbildēja: "Parastu darbu. Jebkurš zemnieks zinās, kādu darbu es darīju." Viņš sacīja, ka diezgan vērīgi seko līdzi notikumiem Amerikā, kopš 1908. gada nepārtraukti abonē *Saturday Evening Post* un joprojām saņem to katru nedēļu. Tāpat viņš lasa *Wallace's Farmer*[29] un redz, ar kādām grūtībām Volless[30] saskaras savos centienos. Ulmanis pauda lielas simpātijas pret daudziem Vollesa plāniem; viņš

27 *The Saturday Evening Post*, ASV žurnāls, 1898.–1963. g. izdots reizi nedēļā Filadelfijā.

28 K. Ulmanis ASV ieradās 1907. g. maijā, pēc 1913. g. martā izsludinātās amnestijas revolūcijas dalībniekiem atgriezās Latvijā tā paša gada vasarā.

29 *Wallace's Farmer*, lauksaimniecības jautājumiem veltīts žurnāls Aiovas štatā ASV, no 1895. g. to izdeva Vollesu dzimtas pārstāvji, popularizēja zinātniski pamatotu lauksaimniecību.

30 Henrijs Volless (*Henry A. Wallace*, 1888–1965), ASV valstsvīrs, 1933.–1940. g. lauksaimniecības sekretārs, 1941.–1945. g. viceprezidents.

apzinās lielās grūtības ekonomikas un lauksaimniecības lietu pārkārtošanā Amerikā, taču ir pārliecināts, ka amerikāņi izveidos savu likteni paši savā ceļā. Ja viņam tagad būtu laiks ceļot, viņš vairāk par visu gribētu atgriezties Amerikā, jo tur pavadītie trimdas gadi bijuši tik patīkami un vērtīgi gan pieredzes, gan apmācības ziņā.

Attiecībā uz Latviju Dr. Ulmanis sacīja – viņš tic, ka kopš 1934. gada izveidotā valdības forma ir sevi attaisnojusi. Pēc Neatkarības kara Latvija pieņēma galējas demokrātijas formas, kurām tā nebija piemērota. Parlamentārā – daudzpartiju – sistēma kļuva darboties nespējīga, un līdz 1934. gadam tapa skaidrs, ka kaut kas ir jādara. Latvija nevarēja atļauties vienotības trūkumu, ko bija radījusi parlamentārā sistēma. Tāpēc viņš vienkārši likvidēja parlamentu un partijas. Viņš būtu varējis saglabāt vienu partiju, kā to izdarījušas citas valstis. Taču vienpartijas sistēma viņu nesaistīja, tāpēc viņš likvidēja arī savu partiju kopā ar pārējām. Viņa partijas biedri viņam teica: "Kā, jūs iznīcināt arī mūsu pašu partiju!" Un viņš atbildēja: "Jā, mums ir jānes šis upuris Latvijas vienotības vārdā." Un pēc laika viņi saprata, ka šis solis bijis pareizs.

Es piebildu, ka apvērsums, šķiet, noticis bez lielas varmācības un šāda relatīva mērenība noteikti liekas saprātīga. Viņš smaidot atbildēja: "Mēs esam bijuši mērenāki, nekā vēlamies afišēt. Mūsu bijušajiem politiskajiem pretiniekiem ir piešķirtas pensijas. Es izsludināju likumu, ka visiem bijušajiem parlamenta [Saeimas; Ē. J.] deputātiem ir tiesības uz valsts pensiju.[31] Šis likums izsauca daudzus protestus manu līdzgaitnieku vidū, kuri teica: "Kāda šausmīga tautas naudas šķērdēšana!" Viņi bija ļoti sašutuši. Bet tagad protestu vairs nav. Mani palīgi atzīst, ka nauda ir lietderīgi iztērēta. Daži no šiem bijušajiem politiķiem joprojām kritizē mūsu valdību un tās politiku. Bet, kad viņi runā, cilvēki saka: "Vai jūs joprojām ņemat naudu no tā vīra Ulmaņa? Tad nerunājiet mums par to, cik viņš ir slikts!""

Es jautāju, vai pašreizējā valdības forma tiek uzskatīta par pastāvīgu vai pagaidu. Viņš atbildēja, ka tā joprojām ir evolūcijas procesā un ka tautai galu galā būs jādod lielāka pārstāvniecības daļa, taču viņam šķiet, ka to pareizāk būtu darīt caur sešu kameru sistēmu, nevis caur kaut ko līdzīgu bijušajam parlamentam vai partiju sistēmai. "Mēs neredzam jēgu atgriezties pie sistēmas, kas strādāja tik slikti."

Es teicu, ka galvenais trūkums pašreizējā sistēmā, šķiet, ir tas, ka tā neparedz pēctecību. Viņš teica, ka šis jautājums ir rūpīgi apsvērts, taču vēl nav pienācis

31 Jādomā, ka šeit runa ir nevis par jauna, speciāla likuma izdošanu, bet 1931. g. Likumu par pensijām, kas paredzēja tiesības uz pensiju arī Saeimas deputātiem. 1938. g. 22. decembrī, tātad jau pēc intervijas, Ministru kabinets pieņēma un Valsts prezidents izsludināja minētā likuma grozījumus, kas apstiprināja pensijas izdienā ieskaitīt laiku, ko persona nostrādājusi arī Saeimā kā deputāts.

laiks par to kaut ko paziņot. Viņš minēja, ka cilvēki par šo jautājumu ir satraukušies Itālijā kopš 1922. gada[32] un līdzīgi arī citās valstīs, taču šķiet, ka tas atrisinās pats no sevis. Es iebildu, ka Itālijā un tamlīdzīgās valstīs ir vienpartijas sistēma, kas pati par sevi nodrošina pēctecības mehānismu, turpretim Latvijā partiju nav. Dr. Ulmanis teica – viņš ir pārliecināts, ka šeit viss sakārtosies, kad pienāks laiks, un tikmēr varētu tikt izstrādāts veids formālai pēctecības nodrošināšanai. Man radās iespaids, ka viņa paša galvā šis jautājums joprojām ir diezgan neskaidrs. Acīmredzot viņam nepatīk apsvērt savu nomiršanu vai aiziešanu pensijā.

Dr. Ulmanis teica, ka viņa galvenā interese ir lauksaimniecība – ne tikai tāpēc, ka tā ir viņa specialitāte, bet arī tāpēc, ka 70 procenti Latvijas iedzīvotāju ir zemnieki. Pašlaik, viņš teica, strādā pie plāniem, kā novērst nepieciešamību katru gadu ievest aptuveni 50 000 lauksaimniecības strādnieku no ārvalstīm.[33] Viņaprāt, tam jābūt pilnīgi liekam, ja tiktu nodrošināta lauksaimniecības tehnika un moderni pasākumi palielinātu ražu, kā tam būtu jābūt. Valdība plāno padarīt tehniku pieejamu zemniekiem, lai ar to aizstātu ievestos laukstrādniekus. Tas tiks izdarīts nevis ar kooperatīviem vai tādām iestādēm kā mašīnu-traktoru stacijas [Padomju; Ē. J.] Krievijā, bet gan regulējot lauksaimniecības produktu un tehnikas cenas tā, lai zemnieki varētu atļauties nopirkt sev nepieciešamās mašīnas.[34]

Visas intervijas laikā man radās iespaids, ka Dr. Ulmanis vienmēr stingri pārstāv Latvijas lauksaimnieku viedokli. Viņš teica: "Mūsu lauksaimnieki ir savstarpēji vienoti. Šajā ziņā mums ir paveicies. Kad es lasu *Wallace's Farmer*, redzu, ar kādām grūtībām amerikāņu fermerus izdodas pārliecināt pieņemt dažus no pasākumiem, ko jūsu valdība viņiem izstrādā. Daži tos pieņem, daži ne. Par laimi mums, mūsu lauksaimnieki visi ir vienisprātis ar to, ko mēs šeit viņu labā darām." Viņš acīmredzami nevilcinās rīkoties patvaļīgi, īpaši, ja ir iesaistīti "pilsētnieki". Zemnieki ir kopā ar viņu, jo tic, ka viņš visā, ko dara, pirmajā vietā izvirzīs zemnieku intereses. Viņa izturēšanās ir delikāta, taču zem "samta cimdiem" var pamanīt dzelzs tvērienu.

Dr. Ulmanis lika saprast, ka Latvijas ārpolitikas pamatā ir centieni pēc iespējas pilnīgāk saglabāt savu neatkarību, izvairīties no visiem "blokiem" – ideoloģiskiem vai citādiem. Personīgi viņš šķiet daudz vairāk ieinteresēts iekšējā attīstībā nekā ārpolitikā. Viņš noteikti tic, ka izstrādā Latvijai tādu valdības formu, kas

32 1922. g. janvārī Itālijā par premjerministru kļuva Benito Musolīni, vadot valsti līdz Otrā pasaules kara beigām Eiropā.

33 Runa ir par Polijas un Lietuvas laukstrādniekiem Zemgales, Vidzemes un Kurzemes lauku saimniecībās.

34 Par autoritārās valdības darbību laukstrādnieku jautājuma risināšanā skat. Aivars Stranga (2020). *Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika 1934–1940*. Otrais, papild. izd. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 98.–107. lpp.

pastāvēs vēl ilgi pēc viņa nāves. Viņš nepārprotami saglabā ļoti draudzīgas jūtas pret Ameriku. Man aizejot, viņš teica: "Es laiku pa laikam sarakstos ar veciem draugiem Nebraskā, un viņi man nedaudz pastāsta par notikumiem savā valstī. Es no sirds novēlu amerikāņu tautai sekmes, risinot savas problēmas pašu spēkiem."

K. Ulmanis piebilda, ka prezidenta Rūzvelta[35] nesenie aicinājumi uz mieru ir bijuši ļoti svarīgi un noderīgi, un viņš tic, ka tiem bijusi ievērojama loma kara novēršanā.[36]

35 Franklins Delano Rūzvelts (*Franklin Delano Roosevelt*, 1882–1945), ASV valstsvīrs, 1933.–1945. g. prezidents.

36 1938. g. 26. un 27. septembrī F. Rūzvelts vēstulēs vērsās pie Vācijas kanclera Ā. Hitlera, aicinot meklēt Sudetu krīzes risinājumu mierīgā ceļā.

Summary

INTERVIEWS OF THE PRESIDENT AND PRIME MINISTER KĀRLIS ULMANIS AND MINISTER OF FOREIGN AFFAIRS VILHELMS MUNTERS WITH THE PRESS OF THE UNITED STATES OF AMERICA IN NOVEMBER 1938: A VISION OF INTERNAL AND EXTERNAL PROBLEMS

EDITING, TRANSLATION AND COMMENTS OF ARCHIVAL DOCUMENTS

Ēriks Jēkabsons

At the end of 1938, the international situation in Europe had become critical, effectively marking the beginning of the pre-war crisis. In this climate, the only hope for the authoritarian governments of the small Baltic states lay almost exclusively in the declaration of neutrality, in the hope that the Great Powers would respect it. While authoritarian regimes had emerged in all three Baltic states, they differed from one another: in both Lithuania and Estonia, the coups merely signalled a move towards authoritarianism – specifically, one can speak of full-scale authoritarianism in Lithuania starting from the early 1930s, and in Estonia from the second half of the 1930s. Only in Latvia, where the coup occurred last, did it rapidly – effectively overnight on 16 May, 1934 – mark the transition to a complete authoritarian system. Furthermore, while Estonia, Lithuania, and Poland adopted authoritarian constitutions and established parties of power, Latvia saw none of this. The regime led by Kārlis Ulmanis promised constitutional reform but in practice limited itself to the creation of six chambers of professions, merely planning to use them as a base for a new form of representation. The US Department of State had shown a certain interest in the operating principles of the Latvian authoritarian regime since 1934, and in November 1938, the US Legation secured the consent of K. Ulmanis and V. Munters to grant interviews to the American press correspondent Demaree Bess. During the talks held on 5 and 9 November, the two statesmen voiced their views on the planned constitutional reform (which they claimed was hindered by the international situation) and on Latvia's relatively secure international standing. They also demonstrated an inability to formulate a principle for the succession of power in Latvia. K. Ulmanis explained the reasons for the suspension of political parties following the coup, exaggerated the unanimity of Latvian farmers in their support for the regime, described his attitude towards political opponents, and detailed plans for the further development of agriculture through the introduction of machinery to eliminate the need

for importing foreign labour, among other topics. The published documents are held at the National Archives in Washington, D.C., within the State Department's collection of documents. The publication first presents the original text of the documents in English, followed by a Latvian translation with commentary and explanations.

© 2026 Ēriks Jēkabsons, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

SARUNAS PAR VĒSTURI / DISCUSSING HISTORY

https://doi.org/10.22364/lviz.125.08
pp. 178–194

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

VIDUSLAIKU KLĀTESAMĪBA. AKADĒMISKA SARUNA PAR VĒSTURES RAKSTĪŠANU, VIDUSLAIKIEM UN VĒSTURES RAKSTĪŠANU VIDUSLAIKOS

Edgars Engīzers, Ilgvars Misāns

Lielu lomu vēstures teorijas un filozofijas attīstībā ir spēlējuši medievisti. Sevišķi tas būtu sakāms par franču medievistiem, kuri bija saistīti ar Annāļu skolu – Žaku Legofu (*Jacques Le Goff*), Marku Bloku (*Marc Bloch*) un Žoržu Dibī (*Georges Duby*). Tādēļ šoreiz uz sarunu ir aicināts profesors Ilgvars Misāns, kurš cita starpā daudzus Latvijā ir aizrāvis arī ar Annāļu skolas idejām. Profesora darbs universitātē ir bijis ļoti ražens, tostarp apmācot un izaudzinot daudzus vēsturniekus un ilgu laiku uzturot Latvijas medievistikas kontinuitātes procesus, kuros spilgti izpaudās mūsu vēstures apzināšanās kopīgajā Eiropas un Baltijas jūras reģiona pagātnē. Šī pieredze dod viņam iespēju paraudzīties plašāk uz vēstures zinātnes attīstību Latvijā, kas ir šo sarunu cikla galvenais fokuss.

Vēsture un vēsturnieki

Edgars Engīzers: Jau tālajā 2012. gadā iznākušajā krājumā *Klio Latvijā*[1] Jūs lasītājus iepazīstinājāt ar virkni vēstures rakstīšanas teorētiskajiem problēmjautājumiem. Tādēļ atļaujiet šodien sarunu vadīt ne tikai par viduslaikiem, kad

1 Ilgvars Misāns (2012). *Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds (Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes raksti. Vēsture, 2).

arī, protams, rakstīja vēsturi, bet arī par Jūsu domām par vēstures rakstīšanu kopumā. Taču vispirms, lūdzu, iepazīstiniet ar sevi.

Ilgvars Misāns: Jūs jau minējāt būtiskāko vārdu. Tie ir viduslaiki. Viduslaiki ir mana lielā mīlestība un kaislība. Pēc Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes absolvēšanas 1978. gadā vienu gadu nostrādāju par skolotāju Rīgas 2. vidusskolā. Pēc tam man radās iespēja nonākt LVU Vēstures un filozofijas fakultātes Seno un viduslaiku vēstures katedrā. Sāku strādāt pie promocijas darba par tēmu *Pilsētu ekonomiskā politika Livonijas landtāgos 15. gadsimtā un 16. gadsimta pirmajā pusē*. Deviņdesmitajos gados pavērās iespējas iekļauties starptautiskajā vēstures izpētes apritē, nonākt ārzemju pētniecības centros. Man izdevās iegūt Aleksandra fon Humbolta stipendiju zinātniskajam darbam Vācijā, kas ļāva no 1994. līdz 1996. gadam pavadīt pusotru gadu Minsteres Universitātes Salīdzinošās pilsētu vēstures izpētes institūtā. Kā pilsētu vēsturniekam ar iestrādēm tolaik jau vairāk nekā desmit gadu garumā man tā bija ārkārtīgi svētīga pieredze. Pēc tam atgriezos Latvijā un turpināju darbu universitātē. 2002. gadā tiku ievēlēts par profesoru un šajā amatā nostrādāju līdz 2020. gadam.

E. E.: Kas ir Jūsu skolotāji? Vai varat nosaukt kādus Latvijas un ārzemju vēsturniekus, kurus par tādiem uzskatāt?

I. M.: Tādi ir vairāki, un katrs no viņiem mani ir ietekmējis citādā veidā un pavēris ceļu uz dažādām pasaulēm. Man bija gods rakstīt promocijas darbu autoritatīvā viduslaiku vēsturnieka Teodora Zeida (1912–1994) vadībā. Viņš padomju laikā, piemērojoties apstākļiem, cik iespējams, turpināja latviešu nacionālās vēstures rakstīšanas tradīcijas. Izteikti nacionāli akcentētais skatījums uz pagātni mani gan nekad nav speciāli interesējis, taču no Teodora Zeida es mācījos pamatīgumu darbā ar avotiem, viņa vadībā apguvu tradicionālo medievista darba instrumentāriju.

Spēcīgu iespaidu uz mani atstāja sastapšanās un akadēmiskā draudzība ar tikai dažus gadus par mani vecāko Jiri Kivimē (*Jüri Kivimäe)* – pilnībā rietumnieciski orientētu vēsturnieku Igaunijā ar teicamām valodu un avotu zināšanām. Viņš piedāvāja svaigu, modernu skatījumu uz viduslaiku Livonijas vēsturi, kas balstījās uz jaunāko Rietumu historiogrāfiju un pētniecības metodēm. Kivimē Igaunijā netrūka arī domubiedru, ap viņu veidojās īpaša vide, kādas Latvijā nebija. Kad likās, ka ideju sāk pietrūkt, es reizi divos gados braucu uz Tallinu un ik pa nedēļai dzīvoju pie igauņiem (laiks pagāja intensīvās profesionālās sarunās), līdz jutu, ka akumulators atkal ir piepildīts.

Hamburgas Universitātes profesors Norberts Angermans (*Norbert Angermann*) bija viens no pirmajiem Rietumu zinātniekiem, kurš, tiklīdz apstākļi to atļāva, sāka regulāri apmeklēt Latviju. Viņš bija viens no tiem vēsturniekiem, kurš palīdzēja izvest viduslaiku Livonijas pētniecību no lokālas šaurības un tās

vēsturi traktēja kā Eiropas, pirmām kārtām Baltijas jūras reģiona vēstures daļu. Angermana darbi man palīdzēja labāk saprast pilsētu lomu viduslaiku Livonijas vēsturē un ietekmēja manas pētniecības virzienu.

Nevaru nepieminēt savu skolotāju Minsteres Universitātē Pēteri Johaneku (*Peter Johanek*). Sadarbība ar viņu ļāva dziļāk saprast, kā viduslaiku vēsture tolaik tika pētīta Vācijā un citviet Eiropā, kāda nozīme zinātnē ir salīdzinājumam un kādas iespējas pētniekam paver starpdisciplinārā pieeja. Salīdzinošās pilsētu vēstures izpētes institūtā bija ne tikai vēsturnieki – varēju novērot, kā praksē notiek sadarbība starp dažādu zinātnes jomu pārstāvjiem.

Pateicību parādā esmu arī savai katedras vadītājai Latvijas Universitātē Aleksandrai Rolovai (1920–2020), no kuras mācījos skatīt viduslaiku vēstures procesus Eiropas kopsakarībās un kura daudz darīja, lai vēlīnajā padomju periodā Rīgā būtu iespējams klausīties un satikt vadošos medievistus no mums tolaik pieejamajiem galvenajiem zinātnes centriem Maskavā un Ļeņingradā.

E. E.: Man pašam par vēstures zinātni savulaik daudz dziļāku skatu pavēra Marka Bloka darba *Vēstures apoloģija jeb vēsturnieka amats* tulkojums, kas pat 2010. gadā, kad tas iznāca, bija ļoti atsvaidzinošs un nebūt nelikās novecojis. Arī Jūs darbā ar studentiem pievērsāt diezgan lielu uzmanību Annāļu skolai. Vai, balstoties tajā ideju attīstībā, kurai Jūs pats esat gājis cauri, Jūs varētu sevi definēt šādas akadēmiskas tradīcijas vai skolas ietvaros?

I. M.: Tradīcijām vēstures rakstīšanā vēl arvien ir nozīme un visai liela. Tās pieņemt vai noraidīt ir akadēmiskās socializācijas jautājums. Saskarsme ar vācu historiogrāfiju un laiks, ko pavadīju Vācijā, mani ir pietuvinājis vācu akadēmiskajai tradīcijai. To atšķir specifisks materiāla pasniegšanas veids. Reizēm vācu vēsturnieki mēdz aizrauties ar ļoti apjomīgām atsaucēm, plašiem komentāriem, norādēm uz dažādiem viedokļiem, atšķirīgām interpretācijām un blakuslīnijām parindēs. Kādam tas var likties garlaicīgi, man nē, man patīk. Kopumā Latvijas historiogrāfijā ilgstoši dominēja kopš 19./20. gadsimta sākuma mantotās klasiskās vācu un krievu tradīcijas – pozitīvismā balstīts stāsts ar lielu pietāti pret faktiem. Pēdējā laikā medievistikā gan pieaug anglosakšu tradīcijas ietekme, lielāku nozīmi pievēršot pētnieka argumentācijai, un teksts mēdz būt vieglāks un esejai tuvāks.

Vēsture viduslaikos

E. E.: Kāpēc cilvēkiem vispār ir vērts pievērsties viduslaiku vēsturei?
I. M.: Kopumā vēsture kalpo kā atskaites punkts, lai varētu saprast un skaidrot mūsdienu realitāti. No šāda viedokļa raugoties, svarīgi ir visi vēstures periodi.

Grūti iedomāties racionālus argumentus, kādēļ ar vienu vēstures periodu būtu jānodarbojas vairāk, ar citu mazāk – visi laikmeti ir pelnījuši uzmanību.

Ikdienā daudzi neapzinās, ka tieši viduslaikos izveidojās mūsdienu Rietumu civilizācijas pamati, ko pirmām kārtām raksturo kultūras, valodu, dzīvesveida un celtniecības formu daudzveidība. Pilsētu un ciemu tīkls, satiksmes ceļi, kas tos savieno, lielā mērā ir radušies viduslaikos. Viduslaikos radās pirmās universitātes. Uzskaitījumu varētu turpināt – viduslaikos radās bankas, korporatīvās struktūras, parlamentārās pārstāvniecības aizsākumi, kas sākotnēji bikli, bet tomēr sāka ierobežot autoritāru varu. Jāmin arī reliģija, Baznīca un cilvēka attiecības ar Dievu, laicīgā un sakrālā komponenta sintēze – šai ziņā viduslaiki piedāvā pieredzi 1000 gadu garumā.

Visbeidzot vienotības jautājums. Eiropa arī mūsdienās meklē vienojošo pamatu, ar to neiet viegli. Viduslaikos latīņu kristīgā Eiropa bija patiešām vienota – nevis politiski, bet reliģiskā ziņā ar pāvestu priekšgalā. Tās vienotības formula bija balstīta kristietībā, saglabājot teritorijā no Īrijas līdz Sicīlijai un tālāk līdz Livonijai un Somijai lielu kultūras daudzveidību.

E. E.: Runājot par viduslaiku vēsturi… viduslaikos arī rakstīja vēsturi. Līdz mums ir saglabājušās viduslaiku hronikas, kuras pēc savas būtības arī ir vēstures naratīvs. Vai uz hroniku vispār var raudzīties kā uz historiogrāfisku darbu? Kādi vispār bija vēstures rakstīšanas mērķi viduslaikos?

I. M.: Viduslaiku vēsturnieks – hronists vēstures procesu uztvēra duāli. Viņš to saprata tā, ka, no vienas puses, notikumu pamatā ir tā vai cita cilvēku darbība. Taču, no otras puses, viņu pieņemtie lēmumi un rīcība nav vienīgie, kas ietekmē vēstures gaitu, jo viduslaikos valdīja pārliecība, ka aiz visa notiekošā stāv Dievs. Tas, kas notiek ar cilvēkiem, ir dievišķās providences izpausme. Viduslaiku hroniku nevar lasīt, abstrahējoties no teoloģiskās dimensijas. Viduslaiku vēsturniekam – hronistam vēsture bija sakrāla. Līdz ar to vēstures notikumi tika skaidroti ne tikai ar cilvēka darbību, bet arī ar Dieva gribu. Viduslaikos vēsture netika sistemātiski pētīta, bet gan interpretēta veidā, kas apstiprināja dievišķo providenci. Tik vienkārši – cilvēku darbi ir Dieva darbi.

Tādējādi, atbildot uz jautājumu par vēstures rakstīšanas mērķi, tas bija divējāds. No vienas puses – transcendentāls – attēlot un mēģināt izzināt Dieva gribu. No otras puses, hronikas nevar uzskatīt tikai par tīri sakrāliem tekstiem. Tām bija arī profāns (laicīgs) raksturs, jo līdztekus dievišķajam aspektam vēstures rakstīšanai viduslaikos bija arī praktiska funkcija – fiksēt un darīt zināmu pagājušo, padarīt laikabiedriem pagātni par tagadnes sastāvdaļu. Pagātne viduslaikos, šķiet, netika uztverta kā pagātne, kā notikušais pats par sevi, bet pirmām kārtām kā tagadnes sākums.

E. E.: No vienas puses, pagātne kā tagadnes sastāvdaļa jau nekur nav pazudusi, no otras – esam nonākuši trīsdaļīgā laika koncepcijas ietvarā, kas mums ir labi saprotams un kur tomēr ir ļoti stingrs nošķirums starp šiem laika stāvokļiem. Kā viduslaikos uztvēra laiku?

I. M.: Šai ziņā jārunā par diviem uztveres un izpratnes līmeņiem – teoloģiski filozofisko un praktisko. Viduslaikos valdīja pārliecība, ka visa pasaule un viss, kas tajā ir, arī laiks, ir Dieva radīts un Dieva dots – tas nāk no Dieva un ved pie Dieva. Dievs ir radījis pasauli, un laiks pastāvēs līdz pasaules galam. Laiks neapturami, taisnā līnijā virzās pretī pasaules galam, Pastarajai tiesai. Viduslaiku domātājiem bija skaidrs, no kurienes cilvēce ir radusies un kurp tā dodas – pretī Dievam. Filozofiski teoloģiskajā līmenī laikam bija ļoti konkrēts ietvars – no pasaules radīšanas līdz Pastarajai tiesai.

Taču ikdienas cilvēkam par visām šīm gudrajām domām nebija ne jausmas. Absolūtais vairākums bija zemnieki. Svarīgs bija personīgi piedzīvotais laiks, doma, ka laiks turpina "plūst" arī tad, kad cilvēks guļ, zemniekam bija sveša. Viņa attiecībās ar laiku galvenais bija praktiskais aspekts – vai laikā iesēs labību, laikā novāks ražu un kā laikā pabarot lopus. Citiem vārdiem, viņa dzīves ritmu noteica nevis normēts, izmērīts laiks, bet dabas laiks. Cik kurā brīdī ir pulkstenis, zemniekiem nebija svarīgi. Parasti rīkojās kā antīkajā pasaulē – diennakti dalīja mehāniski uz pusēm – puse diena (dienasgaisma), puse nakts (tumsa). Attiecīgi vasarā diena sanāk garāka, ziemā īsāka, un otrādi, atkarībā no saules stāvokļa. Dienas iedalīja pēc saules – saullēkts, pusdienlaiks, saulriets.

Sākot ar 11.–12. gadsimtu, kad sabiedrība sadalījās kārtās, tas mainījās. Dižciltīgie norobežojās no ciema kopienas un sāka dzīvot pilīs. Vienlaikus uzplauka pilsētas kā īpašas kopienas. Tām bija citāds dzīves ritms un citāda veida darbi nekā laukos. Tur veidojās arī citāda attieksme pret laiku nekā lauku iedzīvotājiem.

Pāreja no teoloģiskā laika uz tehnoloģisko laiku kļuva iespējama arī tādēļ, ka 13. gadsimta beigās tika izgudrots mehāniskais pulkstenis ar atsvariem, kas ļāva dienu precīzi iedalīt 24 stundās. Vienīgi bija jāpanāk, lai jauno, regulētā laika izpratni visi pieņemtu un pēc tās vadītos. Citiem vārdiem, lai cilvēki būtu gatavi atzīt, ka laiks nav Dieva dots, bet cilvēks pats to var regulēt. 14. gadsimta gaitā daudzviet baznīcās un rātsnamos uzstādīja mehāniskos pulksteņus, kas savienoti ar zvanu sita katru stundu un kļuva par laika mērīšanas pamatvienību. Šāda pulksteņa laiks bija pieejams visai pilsētai, un tās iedzīvotāji varēja sākt dzīvot pēc pulksteņa. Arī pilīs un atsevišķu bagātnieku istabās pilsētās parādījās pārnēsājami mehāniskie pulksteņi. Dzīve pēc pulksteņa bija liels solis progresa virzienā, un tas bija arī viens no priekšnosacījumiem dabaszinātņu attīstībai.

Līdz ar laika standartizāciju tas pārstāja būt sakrāls un Baznīcas uzraudzīts. Pilsētai bija citāds laika ritms nekā laukiem. Arī Žaks Legofs (1924–2014) rakstīja par konfliktu starp Baznīcas laiku un tirgotāju laiku, kuru viņš raksturoja kā vienu no lielākajiem konfliktiem viduslaiku intelektuālajā vēsturē. 13.–14. gadsimtā viena otrai līdzās pastāvēja abas laika izpratnes.

Cilvēki viduslaikos

E. E.: Cik labi mēs kā sabiedrība vispār zinām viduslaiku vēsturi? Politisko karti jā, bet tā dziļāk?

I. M.: Man ir grūti atbildēt par visiem. Taču nav noslēpums, ka izpratne par šo vēstures periodu mēdz būt virspusēja un reizēm arī aplama. Par mūsdienu cilvēku attieksmi pret viduslaikiem samērā daudz tiek rakstīts ārzemēs. Vispirms jāatgādina, ka runa ir par 1000 gadu ilgu vēstures posmu. Ja salīdzina tehnoloģijas, dzīvesveidu, izglītības un dzīves līmeni 6., 11. un 15. gadsimtā, progress un atšķirības ir acīmredzamas. Neesmu pārliecināts, ka mūsdienu sabiedrība vienmēr to apzinās – šķiet, ka lielākoties viduslaiki tiek uztverti kā viengabalains laikmets bez dinamikas.

Jāatceras arī, ka viduslaikos notiekošo nedrīkst vērtēt no mūsdienu morāles viedokļa, piemēram, bērna pārdošanu verdzībā. Bet ja tas bija vienīgais veids, lai nepieļautu, ka bērns nomirst badā? Tāpat nedrīkstētu mūsdienās pašsaprotamas parādības un ieradumus kļūdaini piedēvēt viduslaikiem. Minēšu vēl kādu piemēru. Mēs atšķiramies no mūsu senčiem ar to, ka zinām, kāds ir mūsu izskats. Agro viduslaiku cilvēki to nezināja, jo viņiem nebija spoguļu. Senajiem romiešiem bija nelieli stikla spoguļi, un romiešu sievietes tos izmantoja, kopjot seju. Taču agrajos viduslaikos daudzi romiešu sasniegumi tika aizlaisti postā, tai skaitā arī spoguļi. Spoguļošanās peļķē vai ezerā tos nevarēja pilnvērtīgi aizstāt. 12. gadsimta Eiropā sāka parādīties metāla spoguļi, taču tie sākotnēji bija ļoti dārgi un parastajiem cilvēkiem nepieejami. Pēc 1300. gada Itālijā atkal sāka izgatavot stikla spoguļus, un cilvēku skaits, kuri varēja sevi apskatīt, krietni pieauga. Pirms tam sieviete, ja vien nedzīvoja ļoti bagātā ģimenē, vispār nezināja, kā viņa izskatās citu cilvēku acīs. Ja viņai palaimējās sasniegt lielāku vecumu, viņa nemaz nezināja, kādas pēdas novecošana atstāja viņas sejā, un attiecīgi nelietoja arī kosmētiku, jo nebija tādas vajadzības. Kad cilvēki sāka apzināties, kā viņi izskatās, viņi sāka sevi salīdzināt ar citiem un rūpēties par savu izskatu. Tas saskan ar vēlo viduslaiku tendenci, apzinoties personas vērtību, izdalīties no grupas.

E. E.: Viduslaiku mantojuma loma – cik daudz no mums raksturīgā ir radies viduslaikos, un kāpēc tas radās?

I. M.: Galvenajos vilcienos par viduslaiku mantojuma lomu jau runāju iepriekš, mēģinot pamatot, kāpēc mūsdienās ir vērts pievērsties viduslaiku vēsturei. Nepieminēju tehnoloģiskos aspektus. Lieliski šos jautājumus ir iztirzājis britu vēsturnieks un rakstnieks Īans Mortimers (*Ian Mortimer*). Viņš retoriski vaicā: kā izskatītos 20. gadsimts bez sprāgstvielām? Iedomāsimies, ka Otrajā pasaules karā karotu ar loku, bultām, šķēpiem, arbaletiem un katapultām. Un kāda būtu mūsu dzīve, ja viss tiktu rakstīts ar roku? Mūsdienu pasaule nebūtu tāda, kāda tā ir, ja viduslaikos nebūtu izgudrots kompass, šaujampulveris un iespiedtehnika. Visas trīs lietas nāca no Ķīnas – tur iespiedtehnikas princips bija atklāts vēl tad, kad Eiropā valdīja antīkais laikmets, kompass un šaujampulveris – ap 1000. gadu. Taču tieši viduslaiku Eiropā sāka šos izgudrojumus plaši pielietot: kompasu Rietumos iepazina no 12. gadsimta, šaujampulveri – 13. gadsimta, Gūtenberga drukas spiedi ar pārvietojamiem metāla burtiem – 15. gadsimta, un rietumeiropiešu galvenā priekšrocība bija apstāklī, ka tieši latīņu kristīgajā Eiropā šiem izgudrojumiem tika rasts plašs praktisks un racionāls pielietojums. Faktiski papīrs būtu jāmin kā ceturtā lielā viduslaiku inovācija. Sākot ar 15. gadsimta otro pusi, praktiski viss tika rakstīts un drukāts uz papīra.

Tagad par jautājuma otro daļu – kāpēc viduslaikos radās inovācijas, kuru sekas ietekmē mūsdienas, jeb, nedaudz pārformulējot – kāpēc tās bija iespējamas? Mana atbilde – tāpēc, ka viduslaikos iemācījās uzkrāt zināšanas un ar tām apieties, atrast tām plašu pielietojumu. Bez pielietojuma izgudrojumam, inovācijai ir maz jēgas. Tieši viduslaikos kā nevienā citā pasaules vēstures laikmetā, pateicoties latīņu valodai, studiju viendabībai universitātēs un pirmām kārtām sholastikai, radās un izplatījās kritiskās domāšanas principi. No tās izauga jauno laiku racionālisms, tieksme visu apšaubīt, zinātniski pārbaudīt. Aizmetņi šai pieejai ir meklējami sholastikā un viduslaiku loģikā, zināšanu sakārtošanas sistēmā. Kritiskais domāšanas veids, kas ir Rietumeiropas kultūras viena no pamatiezīmēm, radās tieši viduslaikos. Tas izplatījās visur, kur bija izglītoti cilvēki – ne tikai universitātēs, arī klosteros, valdnieku un pāvesta galmos. Visam tika meklēts izskaidrojums, zinātnisks pamatojums – ticībai, pasaules izzināšanai un izpētei, sociālajām un politiskajām institūcijām. Viduslaikos, lai arī sākotnēji ļoti šaurā intelektuāļu vidē, sākās pāreja no maģiskā uz simbolisko, no abstraktā uz analītisko un paškritisko.

E. E.: Atgriežoties Livonijā – cik lielā mērā mēs varam paraudzīties uz viduslaiku vācu kultūras telpu kā tradicionāli latviskā pamatiem? Ja mēs paraugāmies uz to, kā mēs uztveram latvisko kultūru un tradīcijas, šķiet, ka ļoti liela daļa ir tapusi vai vismaz būtiski pārveidojusies un kodificējusies ciešā sasaistē ar viduslaiku kristīgajām tradīcijām. Vēlie viduslaiki ir tas laiks, kad pirmoreiz rakstos tiek minēts apzīmējums – latvieši, un pat caur folkloru līdz mums nonākušās

liecības un personvārdi lielā mērā sakrīt ar biblisko tradīciju, nevis to, kas līgumos un hronikās minēts par vietējo sabiedrību pirms Austrumbaltijas iedzīvotāju kristianizācijas.

I. M.: Ja runājam par viduslaikiem, "vācu kultūrtelpa" ir fikcija. Viduslaikos nav vienotas kultūras, kas aptvertu visu mūsdienu Vācijas teritoriju. Valodas un kultūras ziņā Livonijas elite bija piederīga telpai, kas runāja viduslejasvācu valodā, ģeogrāfiski tā ir Ziemeļvācija. Ar iedzīvotāju migrāciju no tās pie mums ienāca latīņu kristīgajai Eiropai raksturīgās dzīves formas un vērtības – arhitektūra, sadzīves priekšmeti, korporācijas, aizguvumi valodā, droši vien daudz kas arī no nemateriālās kultūras. Ieceļotāji no turienes mijiedarbībā ar autohtonajiem iedzīvotājiem radīja šo vēsturisko reģionu – Livoniju. Igauņiem ir citi akcenti, ciešāks kontakts arī ar dāņiem, zviedriem un somiem. Kas zina – varbūt tas ir viens no svarīgiem iemesliem, kādēļ viņi daudzējādā ziņā atšķiras no latviešiem.

Cik lielā mērā viduslaiku mantojumam ir sakars ar visu to, ko pieņemts uzskatīt par tradicionāli latviskā pamatiem, nav viegli atbildams jautājums. Vispirms jādefinē, kas ir tradicionāli latviskais. Pirms dažiem gadiem iznākušajā Livonijas vēstures rakstu krājumā[2] mēs mēģinājām meklēt atbildi uz jautājumu, kāda ir Livonijas nozīme un netiešā ietekme uz mūsdienu Latviju. Cita starpā tur var izlasīt, kā vācu elites grupas noteica gan Livonijā dzīvojošo cilvēku eksistences nosacījumus, gan arī viņu apziņas veidošanos.

E. E.: Cik lielā mērā kristietība noteica Livonijas viduslaiku cilvēku ikdienu, cik ticīga bija sabiedrība ārpus varas elites? Mēs taču vēl pat 17. gadsimtā redzam ļoti lielas atkāpes no tā, ko varētu definēt kā kristīgu dzīvesziņu.

I. M.: Pilsētās reliģiskā dzīve bija pārskatāma un visumā labi organizēta – ar draudžu un cunfšu, ģilžu un brālību starpniecību cilvēki bija integrēti Baznīcas dzīvē (katrai no nosauktajām struktūrām bija savi altāri). Plašos iedzīvotāju slāņos dievvārdu sludināja dominikāņi un franciskāņi, kam bija konventi lielākajās pilsētās. Klosteri Livonijā bija arī cisterciešiem. Zinām, ka laukos bija draudžu novadi ar baznīcām centrā, laukos arī kapelas, par kurām atbildēja vikāri.

Taču par Livonijas iedzīvotāju reliģisko ikdienu ir maz autentiskas informācijas, vairāk netiešas norādes. 15. gadsimta landtāga sanāksmēs un Baznīcas provinces sinodēs skan sūdzības, ka zemnieki par savu dievu uzskata Pērkonu, pielūdz dabas objektus (čūskas, kokus) un ir māņticīgi. Kā minimums zemniekiem tiek izvirzīta prasība spēt noskaitīt tēvreizi, lūgšanu Jaunavai Marijai un

2 Andris Levāns, Ilgvars Misāns, Gustavs Strenga, sast. (2019). *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Latvijas simtgades jubilejai veltītā konferenču cikla "Valsts pirms valsts" Otrās konferences, Latvijas Nacionālā bibliotēka, Rīga, 7.–9. decembris 2017, rakstu krājums. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

ticības apliecinājumu, kā arī zināt desmit baušļus un septiņus nāves grēkus. Arī dažas citas norādes liecina, ka vietējie zemnieki baznīcas noteikto normu ievērošanas ziņā nebija nekāds kristiešu paraugs. Taču uz citu Eiropas teritoriju fona Livonija nebija izņēmums, piemēram, Skandināvijā pagānu tikumi un rituāli tika novēroti līdz pat 16. gadsimtam.

E. E.: Latviešu vēstures rakstīšanas pirmsākumi sakrita ne vien ar laiku, kad Eiropā tikai veidojās mūsdienīgi zinātniski priekšstati par pasaules (Zemes) senumu, arī Visuma uzbūve, senums un dinamika bija neizzināti, bet arī ar laiku, kad nacionālisma idejas ienāca Krievijas impērijas politiskajā dienaskārtībā, ar krievu un vācu muižniecības konkurenci cara galmā un valdībā, kā arī varas centralizāciju, kas lielā mērā stimulēja antivācisku tendenču ienākšanu arī vēstures rakstīšanā un izpratnē. Arī Andreja Pumpura (1841–1902) eposs "Lāčplēsis" (1888) tika publicēts laikā, kad notika stingra visu dzīves jomu rusifikācija, kas ietekmēja arī attieksmi starp dažādām Latvijas iedzīvotāju etniskām grupām. Vai varat vairāk pastāstīt par attiecībām starp dažādām etniskām grupām Livonijā?

I. M.: 19. un 20. gadsimta mijā, kad veidojās latviešu nacionālā vēstures tradīcija, nacionālisma ideoloģija tik tiešām kļuva par vienu no latviešu historiogrāfijas stūrakmeņiem. Tās pamatā bija vēstures traktējums no latviešu tautas viedokļa, centrā liekot un izceļot tās intereses, ciešanas, cīņu pret apspiedējiem un alkas pēc brīvības. Šāds skatu punkts nonāca radikālā pretrunā ar vācbaltiešu piedāvāto vietējās vēstures traktējumu – skatījumu no valdošās elites, respektīvi, vāciešu viedokļa. Autohtonie iedzīvotāji viņu zīmētajā pagātnes ainā tikpat kā neparādījās un tika attēloti kā objekts, kam vēstures procesā bijusi pamatā pasīva loma. Tolaik aktuālās politiskās un ideoloģiskās diskusijas tika pārnestas uz vēstures traktējumu. Nacionālās vēstures koncepcija ar zināmām modifikācijām saglabājās visu 20. gadsimtu, ieskaitot padomju periodu un Atmodas laiku. Un tai netrūkst piekritēju arī patlaban.

Senākajā vēstures literatūrā tiek akcentēts antagonisms, kas viduslaikos pastāvēja starp dažādām etniskajām grupām. Pēdējos gadu desmitos piekrišanu pētnieku vidū ir iemantojusi atziņa, ka etniskās pretrunas viduslaiku Livonijā ir pārspīlētas, un ir izteiktas šaubas, vai tās vispār ir pastāvējušas. Nav pierādījumu, ka cilvēki līdz reformācijai, kad draudzes tika sadalītas pēc valodu un attiecīgi etniskā principa, skaidri apzinājās savu piederību kādam etniskam kopumam un savu etnisko identitāti, proti, ka tā viņiem būtu bijusi svarīga. Viduslejasvācu valodā runājošā elite sevi uztvēra pirmām kārtām kā privileģētu sociālu kopumu, bet autohtonie iedzīvotāji, kurus avotos sauc par *Undeutsche* – nevāciem, iespējams, pilnībā neapzinājās sevi kā latviešus, lībiešus vai igauņus. Nav izslēgts, ka pretrunām, kas pastāvēja starp lejasvācu valodā runājošo eliti un vietējiem, autohtonajiem iedzīvotājiem, pamatā bija sociāls, nevis etnisks raksturs.

E. E.: Mēs jau runājam par kārtu sabiedrību, kurā personu privilēģijas un tiesības aptver plašu sociālo spektru, turklāt autohtonos iedzīvotājus mēs varam identificēt ne tikai zemnieku, bet arī pārējo kārtu piederīgo vidū – gan klēra lokā, gan lēņa īpašnieku vidū un pilsētās.

Vēstures rakstīšana

E. E.: Reiz pazīstamais franču medievists Marks Bloks (1886–1944) iestājies par poētisma saglabāšanu zinātniskās vēstures rakstīšanā. Mēs zinām arī viduslaiku hroniku poētismu, no antīkās Grieķijas mēs zinām vēstures mūzu Klio un poētisku pieeju vēstures rakstīšanai, arī jaunajos laikos vēsture attīstījusies ciešā saiknē ar literatūras attīstību. Kur šobrīd atrodas zinātnieks? Vai viegli ir būt starp sausi zinātnisko pieeju un sabiedrības pieprasījumu pēc skaistiem un viegli saprotamiem, arī poētiskiem stāstiem? Arī Haidens Vaits (*Hayden White*, 1928–2018) runā par vēsturi kā stāstu veidošanu. Un kā ir ar subjektivitāti pašā vēsturē?

I. M.: Akadēmisku vēsturnieku, kuri prot rakstīt aizraujošā, populārā valodā plašai auditorijai, ir maz. Tas nepavisam nav viegli. Nepietiek ar akadēmiskām vēstures zināšanām un orientēšanos avotu materiālā, vajadzīgas žurnālista un rakstnieka dotības, un nav daudz vēsturnieku, kam tādas piemīt. Citās valodu telpās ir citas tradīcijas. Mēs jau runājām, ka angļu valodā ir citāda vēstures pasniegšanas maniere, piemēram, ASV savulaik bija un arvien ļoti populāras ir lieliskās Barbaras Takmenas (*Barbara W. Tuchman*, 1912–1989) grāmatas *Tālais spogulis: katastrofālais 14. gadsimts*,[3] *Muļķības gājiens: No Trojas līdz Vjetnamai*[4] u. c.

Unikāls ir Umberto Eko (*Umberto Eco*, 1932–2016) gadījums. Viņa romāni iznākuši visā pasaulē milzu metienos, viņš ir ieguvis pasaules slavu. Un viņa skatījums lielā mērā nosaka toni, kā mūsdienās cilvēki lūkojas uz viduslaikiem. Eko teksti ir daudzslāņaini, tajos ir vairāki līmeņi, jo viņš ar viduslaiku starpniecību pievēršas mūsdienu problēmām, un, iespējams, tieši šī iemesla dēļ viņam ir tik daudz lasītāju visā pasaulē. Šis skatījums ir zinātnē balstīta viduslaiku subjektīvā interpretācija. Tāda ir katram no mums. Tā ir atbilde uz jautājumu par subjektivitāti.

---

3 Barbara W. Tuchman (1979). *A Distant Mirror: The Calamitous 14th Century*. New York: Ballantine Books.

4 Barbara W. Tuchman (1984). *The March of Folly: From Troy to Vietnam*. New York: Knopf and Random House.

E. E.: Vēsture – tas, kas ir bijis, tas, kas ir noticis, vai tas, ko mēs par to stāstām tagad?

I. M.: Tas, kas ir noticis, un tas, ko mēs par to stāstām tagad. Uz pagātni vienmēr skatāmies no mūsdienām, tāpēc arī skatījums visu laiku mainās. Katrs laiks priekšplānā izvirza citus jautājumus. Tas, kas vēsturē bija svarīgs un interesants pirms 100 vai 50 gadiem, tāds var vairs nebūt mūsdienās. Stāstot par vienu un to pašu notikumu vai pagātnes posmu, priekšplānā izvirzās citi aspekti. Jo mainās sabiedrība un mainās arī lietas, kas to interesē pagātnē. Sabiedrība ar vēsturnieku palīdzību uzdod pagātnei arvien jaunus jautājumus un meklē uz tiem atbildes.

E. E.: Vai ir iespējama universāla pasaules vai tikai Eiropas vēsture?

I. M.: Par universālo pasaules vēsturi – jājautā, kādēļ tā vajadzīga, ko konkrēti globālais skatījums dod? Pirms 20–30 gadiem globālā vēsture bija modē, un arī es ar to kādu laiku biju aizrāvies. Kad docēju universitātē, biju izstrādājis kursu "Pasaule ap 1000. gadu". Nodarbojoties ar labāk zināmo Eiropas vēsturi, šķita interesanti un kaut kādā ziņā lietderīgi zināt, kas tajā vai citā laikā notika citās pasaules daļās. Taču ne vairāk. Uztaustīt kaut kādu universālu mehānismu, kas nosaka, kā pasaule "tikšķēja" globālā mērogā, manuprāt, nav iespējams, tāda nav. Jo līdz interneta izgudrošanai atsevišķās pasaules daļas attīstījās izolēti, nepastāvēja visaptveroša globāla komunikācija.

Ar Eiropas vēsturi ir citādi. Te vienots, visaptverošs skatījums ir gan iespējams, gan svarīgs. Roberts Bārtlets (*Robert Bartlett*) 1993. gadā savu grāmatu *Making of Europe* sāka ar teikumu: *Europe is both a region and an idea*.[5] Un tālāk viņš raksta par to, ka sabiedrības un kultūras, kas ir pastāvējušas šajā Eirāzijas kontinenta rietumu daļā, vienmēr ir bijušas ļoti dažādas, un argumenti par labu tam, lai tās aplūkotu kā kaut ko vienotu, kā "eiropeisku", ir mainījušies no perioda uz periodu. Eiropa Bārtleta iezīmētajā telpā līdz 20. gadsimta 80. gadiem bija sašķelta, un bija svarīgi parādīt vienotību, tieši vērtību vienotību arī vēsturiski. Atklājās, ka rietumeiropieši maz zināja par austrumeiropiešiem un otrādi. Arī Normans Deiviss (*Norman Davies*) sekmīgi aplūko Eiropas vēsturi kā vienotu veselumu. Vecās un jaunās Eiropas integrācija turpinās, bez vēsturiskā pamata apzināšanās tā nez vai ir iespējama. Visaptverošai Eiropas vēsturei, manuprāt, ir labākas perspektīvas nekā globālas pasaules vēstures apkopošanas centieniem.

E. E.: Vēstures teorijai pievērsušies gana daudzi medievisti. Kā Jūsu priekšstatus par vēsturi kā zinātni ietekmē laika periods, kura izpētei esat primāri pievērsies?

---

5 Robert Bartlett (1993). *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350*. London: Allen Lane, p. 1.

I. M.: Esmu pieradis pie tā, ka viduslaiku pētniecībā jādarbojas ar nelielu avotu klāstu. Reizēm saglabājušās ļoti nedaudzas rakstiskas liecības, ir veseli reģioni un periodi – gadu desmitiem ilgi –, par kuriem avotu nav vispār vai tie ir tikai daži, un nevar pārbaudīt tajos rakstīto. Informācija var būt netieša un nepilnīga. Šis apstāklis noved pie tā, ka medievistam jāstrādā ļoti skrupulozi – lielākā daļa puzles gabaliņu ir pazuduši. Teorētiskā līmenī tas nozīmē, ka visbiežāk ir darīšana ar neliela apjoma tekstiem un maz avotiem. Var kaut ko paņemt klāt no citu zinātnes jomu piedāvātā, bet tas nav iespējams visos gadījumos. Jaunāko laiku vēsturē šai ziņā ir pavisam citas iespējas. Var būt tā, ka avotu klāsts par tēmu var būt tik liels, ka ir grūti atlasīt reprezentatīvākos. Līdz ar to teorētiskā līmenī izvirzās pavisam citas problēmas – kā atlasīt, kā sintezēt, kā atšķirt svarīgāko no mazāk svarīgā.

E. E.: Tomēr daudzi vēsturi mēdz uztvert arī kā patriotiskās audzināšanas pamatu. To izmanto, lai nostiprinātu kopienas identitāti un arī lai radītu ienaidnieka tēlu un kādam uzspiestu kolektīvo atbildību par kādiem pagātnes notikumiem. Gan viena, gan otra pieeja prasa ļoti selektīvu attieksmi, kā rezultātā atsevišķas sabiedrības grupas izvēlas ignorēt atsevišķus sensitīvus jautājumus vēsturē. Reizēm šķiet, ka mēs ar saviem kaimiņiem dzīvojam katrs savā paralēlā dimensijā.

I. M.: Ja uz vēsturi sāk skatīties tā, tad tā pārstāj būt zinātne un nonāk politikas un ideoloģijas laukā. Ja vēsture aiziet politikas pavadā, tad tā kļūst par argumentu piegādātāju politiķiem ideoloģiskajās cīņās. Tas arī noved pie selektīvās pieejas, kas ietverta jautājumā. Vēstures un politikas attiecības ir sensitīvs jautājums visās sabiedrībās. Ilustrācijai – mēģinājumi politizēt vēsturi bija konflikta pamatā savulaik plaši izvērstajās diskusijās par Latvijas vēstures kā atsevišķa priekšmeta mācīšanu skolās.

E. E.: Vēsturnieki saskaras ar gana sarežģītiem uzdevumiem – ne vien atrast un atlasīt nepieciešamos avotus, bet arī uzstādīt vajadzīgos jautājumus, kā arī atrast ceļu avotos atrodamā skaidrošanai jeb interpretācijai. Turklāt gana daudz informācijas ir arī ārpus konkrētos avotos tieši un skaidri rakstītā. Kādi, Jūsuprāt, ir lielākie izaicinājumi vēsturniekiem un kādi ir viņu uzdevumi?

I. M.: Lasīt avotus "pret spalvu", strādāt ne tikai ar to, kas ir rakstīts, bet arī to, kas ir noklusēts, un saprast, kāpēc konkrētajos avotos tie vai citi notikumi, personas vai lietas nav pieminēti. Šajā jautājumā nozīmīgs ir Annāļu skolas veiktais apvērsums.[6] Ārkārtīgi lietderīgi ir paskatīties šo vēsturnieku piedāvāto jauno vēstures avota koncepciju. Latvijas vēsturē šīs iespējas tikpat kā nav izmantotas.

6 Skat. vairāk Peter Burke (1990). *The French Historical Revolution. The 'Annales' School 1929–89*. Stanford: Stanford University Press; arī atkārtoto papildināto izdevumu *The French Historical Revolution. The 'Annales' School 1929–2014*. Cambridge and Malden: Polity Press, 2015.

E. E.: Reizēm no vēsturniekiem prasa prognozes. Un nereti vēsturnieki tādas arī cenšas sniegt, tostarp kaut kādā mērā atsperoties sabiedrības evolūcijas teoriju atziņās. Vai, Jūsuprāt, vēsture dod iespēju "mācīties no tās, lai nepieļautu pagātnes kļūdas"? Vai mēs varam iezīmēt kādu vektoru vēstures gaitā?

I. M.: Ilgus gadus nodarbojoties ar vēsturi, arvien vairāk sliecos domāt, ka vēstures zinātnē universāli likumi neeksistē. Daudzi, piemēram, Viko, Markss, Vipers, Toinbijs, ir mēģinājuši saskatīt vispārējas likumsakarības, bet mani viņu argumentācija nepārliecina. Vēsture katrā tās konkrētajā izpausmē ir specifisku unikālu variantu summa. Likumsakarību nav, līdz ar to arī neviens nevar prognozēt vēstures attīstības gaitu, kādā virzienā tā aizies rīt vai parīt. Tāpēc vēsturi es pamatā uztveru kā aprakstošu zinātni. Interesanti lasītājam kļūst tad, ja ir labs stāsts.

E. E.: Vai vēsturniekam ir jābūt arī filozofam? Kāda ir vēstures teorijas un filozofijas vieta vēsturnieka ikdienas darbā?

I. M.: Ja vēsturniekam ir filozofisks virsmērķis, tad tas ir labi. Cik lielā mērā tas ietekmē ikdienas darbu, ir atkarīgs gan no pētāmās tēmas rakstura, gan pētnieka vai pētnieces interesēm. Vienam nepieciešamība pēc vispārinājumiem un teorētiskā pamata būs vairāk, citam mazāk izteikta. Skaidrs, ka visi nevar strādāt viena koncepta ietvaros kā Padomju Savienībā. Taču plašākas diskusijas, nemaz nerunājot par strīdiem, par vēstures zinātnes teorētiskajiem jautājumiem Latvijā mūsdienās nenotiek. Pilnas slodzes pētnieku mums ir maz, kapacitāte nav pietiekama.

Filozofiskiem vispārinājumiem un teorētiskām diskusijām pietrūkst intelektuālās jaudas. Līdz nesenai pagātnei mūsu historiogrāfijā dominēja paradigma, kas balstījās uz 19. gadsimta pozitīvisma atziņām. Faktoloģijai tika piešķirta svarīgāka loma nekā teorijai, konceptualizācijai un cēloņsakarību noskaidrošanai. Turklāt teorētiskajā ziņā arī Rietumos vēstures zinātne piedzīvo krīzi, šobrīd nav spilgtu, spēcīgu strāvojumu, vēstures zinātne teorētiskajā ziņā ir visai sadrumstalota. Tas ceļu uz filozofiskiem un teorētiskiem vispārinājumiem nepadara vieglāku.

E. E.: Jums ir bijusi lieliska iespēja strādāt Rietumu akadēmiskajā vidē. Ko Jūsu novērojumi ļauj secināt – vai mūsu pieredze un zinātnes attīstības atšķirības padomju periodā un tā ietekmē rada kādas vēstures konceptualizēšanas atšķirības no pārējās Eiropas pieejas?

I. M.: Es runātu ne tik daudz par atšķirībām, cik atpalicību. Pusgadsimtu ilgušajā padomju okupācijas periodā līdz pat pagājušā gadsimta 80. gadu beigām vēstures izpētes gaita Latvijā pazaudēja saikni ar aktuālo pētniecību Eiropā. Pēc 1940. gada iepriekš dominējošais historiogrāfijas koncepts – skatījums uz vēsturi no latviešu tautas viedokļa – tika pārformatēts komunistiskās ideoloģijas garā,

sajaucot latviešu nacionālās vēstures tradīcijas ar padomju dogmatiskā marksisma nostādnēm par šķiru cīņu kā vēstures virzītājspēku, mūžseno latviešu un krievu tautas vēsturisko draudzību u. c.

Tikmēr Rietumos pēc Otrā pasaules kara nacionālais skatījums uz pagātni zaudēja aktualitāti – tur radošu pacēlumu piedzīvoja sociālā, ikdienas, mentalitāšu un dzimumu vēsture. Šīs pārmaiņas vēstures zinātni Latvijā tikpat kā neskāra. Mūsu vēsturnieki lielākoties negribēja, neprata vai neuzdrošinājās (visdrīzāk viss kopā) izlauzties ārpus historiogrāfijai uzspiestā padomiskā ietvara. Tiesa, padomju okupācijas laikā iznāca arī viens otrs vērtīgs pētījums par ideoloģiski un sociāli neitrālām tēmām, piemēram, agrāro, tirdzniecības un satiksmes vēsturi. Taču tie bija sava veida "nišas produkti" ar samērā šauru lasītāju loku, kas uz kopējo "oficiālo" sovetisko vēstures naratīvu neatstāja tikpat kā nekādu iespaidu.

Tikai 20. gadsimta 80. gados iepriekš noklusētā vai izkropļotā 20. gadsimta vēsture nonāca plašākas sabiedrības uzmanības centrā. Viduslaiki? Kaut kā *a priori* sabiedrībā tika pieņemts, ka ar viduslaikiem jau puslīdz viss ir kārtībā, ka tajā laikā tapušajos tekstos ir tikai pielikti daži Marksa vai Ļeņina citāti, kas būtiski neko nemaina. Patiesībā arī viduslaiku pētniecība piedzīvoja deformācijas un sovetizācija tai ir nodarījusi daudz ļauna.

Atjaunotajā neatkarīgajā Latvijā zinātnes politika, piešķirot līdzekļus humanitārajām zinātnēm, ilgu laiku kā vienīgās prioritātes atbalstīja Letoniku un nacionālās identitātes izpēti. Rezultātā 20. un 21. gadsimta mijā vairākus gadu desmitus vēstures pētījumos dominēja nacionālā tematika, ko viduslaiku gadījumā bija grūti saskaņot ar starptautiskās medievistikas aktuālajām tendencēm. Tikai pēdējā laikā projektu prasības ir mainījušās. Līdz ar paaudžu maiņu vēstures zinātne Latvijā iegūst arvien eiropeiskākus vaibstus un dziļāk integrējas Eiropas zinātnes telpā.

E. E.: Viens no mūsdienu ietekmīgākajiem vēsturniekiem pasaulē Juvāls Noass Harari (*Yuval Noah Harari*) ir aktīvi pievērsies mākslīgā intelekta radīto izaicinājumu izgaismošanai; vienlaikus pastāv arī teiciens, ka daudz bīstamāka par mākslīgā intelekta lomas pieaugumu ir dabiskā intelekta lomas mazināšanās. Kādas ir Jūsu domas un vērojumi par mūsdienu intelektuālās pasaules norisēm un izaicinājumiem?

I. M.: Mākslīgā un dabiskā intelekta attiecības, šķiet, arī būs galvenais izaicinājums, ar ko vēstures zinātnei nāksies nopietni saskarties jau pavisam drīz. Šobrīd esam jauna ceļa sākumā, un nav iespējams prognozēt, kā šī saskarsme ietekmēs vēstures izpēti, kā arī vēstures kā vienas no disciplīnām mācīšanu skolā un augstskolā. Turklāt mākslīgā intelekta attīstība arī nestāvēs uz vietas. Grūti prognozējams jautājums ir, vai nopietna satuvināšanās ar mākslīgo intelektu

mainīs vēstures kā zinātnes raksturu pašos pamatos. Vai tas būs palīgrīks pētniekam, vai arī pastāv briesmas, kas netieši izskan Jūsu jautājumā, ka tas varētu uzkundzēties dabīgajam intelektam. Mākslīgais intelekts, vismaz pagaidām, nespēj uzņemties patstāvīga vēstures pētnieka lomu, lai gan ir spējīgs vēsturnieku darba rezultātus pārvērst stāstos. Nākotne rādīs, kuri no tiem būs pieprasītāki – dabiskā vai mākslīgā intelekta radītie.

THE PRESENCE OF MIDDLE AGES. AN ACADEMIC CONVERSATION ABOUT HISTORY-WRITING, MIDDLE AGES AND HISTORY-WRITING IN THE MIDDLE AGES

Edgars Engīzers, Ilgvars Misāns

Summary

This publication continues a series of academic conversations among Latvian historians on the philosophy and theory of history-writing. The discussion particularly highlights the influence of medievalists and medieval history on the development of historical thought and guides the reader from the study of the Middle Ages to medieval historical writing and historiography itself.

A significant part of contemporary public debate concerns the relationship between different historical periods. Since history serves as a tool for understanding present-day realities, all historical periods are equally important. Nevertheless, many of the foundations of Western civilization were laid during the Middle Ages: networks of cities and roads connecting them, universities, financial institutions, and parliamentary traditions, etc. Equally important are the roles of the Church and religion in shaping European society and fostering a sense of European unity, while reminding us of the importance of preserving cultural diversity. Even our modern understanding of time is rooted in the medieval invention of the mechanical clock.

Why did these innovations become possible? During the Middle Ages, people relearned how to collect, organise, and transmit knowledge. Latin functioned as a common language of learning, while networks of universities, scholasticism, and formal logic established principles of critical inquiry that later contributed to the rise of rationalism in the Early Modern period.

Medieval historical writing was marked by a significant duality. On the one hand, history was understood as the result of human actions; on the other, it was simultaneously regarded as the manifestation of God's will, and therefore as something sacred. Historical writing sought both to reveal divine providence and to create knowledge about the past, making it part of the present. In the medieval worldview, the past did not exist separately from the present; rather, it was perceived as the beginning and foundation of the present.

The emergence of Latvian historiography was strongly influenced by nationalist ideas. History came to be viewed from the perspective of Latvians, often in opposition to historical interpretations previously developed by Baltic German scholars. Political and ideological debates were consequently transferred into the key concepts of historical writing. This process also fostered the idea of antagonism between different ethnic groups in the Middle Ages. Contemporary scholarship, however, criticises such interpretations,

as there is little evidence that people were strongly conscious of ethnic identities before the Protestant Reformation. Moreover, these concepts largely excluded local populations belonging to social estates other than the peasantry.

It is also important to note that, although globalisation has influenced history-writing, historians still have many opportunities to provide convincing explanations of European history, whereas constructing a truly global history remains considerably more difficult. Before the advent of the internet, different regions of the world developed largely independently, despite expanding trade networks and the partial globalisation of political power during the age of colonialism.

One of the major contemporary challenges is the construction of an inclusive European history. Historians continue to grapple with divisions in historical knowledge inherited from the Cold War, which separated understandings of different European regions. Overcoming these divisions is essential for fostering a shared understanding of Europe's past and for strengthening a common European identity today.

Historians face numerous challenges beyond insufficient funding. It is particularly important to recognise that medieval – and indeed all historical – processes should not be evaluated solely according to contemporary moral and ethical standards. Such an approach risks distorting historical realities rather than explaining them.

Medieval studies teach scholars how to work with a limited body of sources. This contrasts with modern history, where the principal challenge often lies in selecting from an overwhelming abundance of material. One lesson medievalists can offer their colleagues is the importance of reading sources critically and against the grain – not only paying attention to what is written, but also to what remains unsaid.

As for contemporary challenges, historiography, like all social sciences and humanities disciplines, must confront both the opportunities and the misuse of new technologies, as well as the broader question of how intelligence, creativity, and artificial intelligence should interact. Nevertheless, as in the past, there will continue to be competition for audiences and a constant effort to produce historical narratives that are more accurate, more truthful, and more engaging.

© 2026 Edgars Engīzers, Ilgvars Misāns, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons
Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

GRĀMATU RECENZIJAS / BOOK REVIEWS

https://doi.org/10.22364/lviz.125.09
pp. 195–200

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

Justīne Barkova
0009-0001-5666-9972

Gunita Zariņa. *Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāji / 14th–17th Century Population of Dobele.* Dobele: Dobeles novada muzejs, 2023
120 lpp., il., ISBN 978-9934-8903-3-8

In 2023, the monograph 14th–17th Century Population of Dobele *by bioarchaeologist Gunita Zariņa was published. It summarises the results of previous archaeological research, information from the literature and bioarchaeological studies on the medieval and early modern population of Dobele. The study is primarily based on archaeological and bioarchaeological materials obtained from excavations of the medieval cemetery in Dobele. Gunita Zariņa's most significant contribution is the analysis of anthropological material using modern bioarchaeological methods, enabling the reconstruction of past populations' demographic characteristics, diet, living conditions etc. The work can be thematically divided into two parts: the first examines the historical and archaeological context, while the second focuses on the analysis of bioarchaeological material, addressing the demography, health, nutrition, physical development, and diseases of Dobele's medieval and early modern inhabitants. The monograph is bilingual, with the text and image captions published in parallel in both Latvian and English, broadening its accessibility not only to local, but also to an international audience.*

2024. gada 15. februārī Dobeles pilī norisinājās arheoloģes Gunitas Zariņas monogrāfijas *Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāji* atvēršanas svētki. Grāmatu 2023. gadā izdevis Dobeles novada muzejs. Tā tapusi ar Dobeles novada pašvaldības un

Valsts kultūrkapitāla fonda mērķprogrammas *Latviešu vēsturisko zemju attīstības programmas* "Zemgales vēsturiskās zemes kultūras programma 2023" atbalstu.[1] Pasākuma laikā tika atvērta arī otra Dobeles novada muzeja izdotā grāmata *Dobeles muzeja raksti II*,[2] kurā publicēti 2022. gadā rīkotās konferences *Aktualitātes Latvijas viduslaiku piļu pētniecībā*[3] referāti. Šajā konferencē piedalījās arī Gunita Zariņa ar saviem izpētes rezultātiem par Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāju demogrāfiju un veselību, kas publicēti viņas monogrāfijā.

Gunita Zariņa ir vadošā pētniece un Bioarheoloģisko materiālu krātuves vadītāja Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtā, kā arī viena no vadošajām bioarheoloģēm Latvijā. Viņa ir publicējusi vairākas grāmatas – iepriekš izdotas monogrāfijas *Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija, 7. g. t. pr. Kr. – 1800. g.* (2009)[4] un *Ikšķiles 13.–15. gadsimta iedzīvotāji* (2016),[5] kā arī daudzus zinātniskos rakstus.

Grāmatā *Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāji* ir apkopots arheoloģiskais un bioarheoloģiskais materiāls par Dobeles senajiem iedzīvotājiem, kā arī sniegts īss šīs apdzīvotās vietas vēsturiskais apskats. Pētījuma pamatā ir arheoloģes Jolantas Daigas (1920–1984) vadīto izrakumu (1979–1982) materiāls no Dobeles viduslaiku kapsētas. Apkopoti arī Baibas Vaskas, Santas Dobeles, Tatjanas Bergas (1944–2020) un Vitolda Muižnieka veikto pētījumu rezultāti. Būtiskākais autores pienesums ir antropoloģiskā materiāla izpēte, lietojot mūsdienīgas bioarheoloģiskās izpētes metodes, piemēram, zobu mikrogriezumu stabilo izotopu analīzi, kas sniedz informāciju par cilvēku lietoto uzturu un dzīves apstākļiem.

Gunitas Zariņas monogrāfija ir starpdisciplināras pētniecības pieejas rezultāts, kurā apvienoti arheoloģijas, bioantropoloģijas un paleopatoloģijas dati. Darbs tematiski dalāms divās daļās. Pirmā daļa ir teorētiska un ietver arheoloģisko izrakumu vēsturi, teritorijas un sabiedrības vēsturisko kontekstu un senlietu atradumu apskatu, kas kopā veido Dobeles vietas apdzīvotības vēsturisko fonu. Otrā daļa ir empīriska, balstīta uz bioarheoloģiskā materiāla analīzi. Monogrāfijas struktūru veido ievads, desmit nodaļas, no kurām četras

1 *Jaunizdotas Dobeles novada muzeja grāmatas.* Pieejams: https://www.dobele.lv/lv/jaunums/jaunizdotas-dobeles-novada-muzeja-gramatas (skatīts 20.04.2026.).

2 Undīne Krūze, sast. (2023). *Dobeles muzeja raksti II*. Dobele: Dobeles novada muzejs.

3 *Zinātniskā konference Dobeles Pilī "Aktualitātes Latvijas viduslaiku piļu pētniecībā".* Pieejams: https://www.dobeledara.lv/events/zinatniska-konference-dobeles-pili-aktualitates-latvijas-viduslaiku-pilu-petnieciba (skatīts 11.03.2026.).

4 Gunita Zariņa (2009). *Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija, 7. g. t. pr. Kr. – 1800. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

5 Gunita Zariņa (2016). *Ikšķiles 13.–15. gadsimta iedzīvotāji / 13th–15th Century Population of Ikšķile*. Rīga: Zinātne.

papildinātas ar apakšnodaļām, nobeigums, avotu un literatūras saraksts, kā arī saīsinājumi. Pirmajās divās nodaļās aplūkots vēsturiskais un arheoloģiskais konteksts, savukārt no trešās līdz desmitajai nodaļai tiek analizēts bioarheoloģiskais materiāls, pievēršoties demogrāfiskajām iezīmēm, sejas pantu analīzei, fiziskajai attīstībai un auguma garumam, bērnu uzturam, veselībai un attīstībai, zobu analīzei, traumām, vielmaiņas traucējumiem un slimībām. Darba satura izklāsts veidots loģiskā secībā – no vēsturiskā un arheoloģiskā konteksta līdz padziļinātai bioarheoloģiskā materiāla analīzei. Monogrāfija ir papildināta ar bagātīgu ilustratīvo materiālu – fotogrāfijām, dažādām tabulām un grafikiem, kā arī rekonstrukciju attēliem. Tāpat jāatzīmē, ka grāmata ir bilingvāla: teksts publicēts gan latviešu, gan angļu valodā. Tas paplašina šī darba satura pieejamību starptautiskajai akadēmiskajai auditorijai un citiem interesentiem.

Autore darbā vairākkārt iezīmē osteoloģiskā materiāla problemātiku, ar kuru nācās saskarties šīs tēmas izpētes procesā. Arheoloģes Jolantas Daigas veiktajos izrakumos Dobeles viduslaiku kapsētā, no kurienes nācis izpētes materiāls, tika pētīti 1344 apbedījumi; vērā tiek ņemts tas, ka lielākā daļa šo apbedījumu pēc izrakumu veikšanas tika pārapbedīti un nebija izpētei pieejami. Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Bioarheoloģisko materiālu krātuvē ir saglabāts materiāls vairs tikai no 486 apbedījumiem jeb aptuveni 36,2% no visiem izrakumos atsegtajiem kapiem. Saglabājies osteoloģiskais materiāls datējams galvenokārt ar 16. un 17. gadsimtu, tādēļ dati par 14. un 15. gadsimtu ir ierobežoti.

Bioarheoloģisko materiālu krātuvē galvenokārt saglabāts pieaugušu indivīdu osteoloģiskais materiāls, kas ierobežo iespējas pilnvērtīgi analizēt kapsētas demogrāfisko struktūru, bērnu mirstību un vecuma sadalījumu. Tomēr monogrāfijā bērnu un jauniešu materiālam veltīta atsevišķa nodaļa. Autore norāda, ka krātuvē identificēti 75 bērnu un jauniešu apbedījumi jeb aptuveni 15,4% no visiem saglabātajiem Dobeles kapsētas apbedījumiem. Vienlaikus autore atzīmē, ka šie dati atspoguļo tikai tendences, nevis pilnīgu demogrāfisko ainu, jo pēc arheoloģisko pārskatu datiem sākotnēji fiksēti 243 bērnu un pusaudžu apbedījumi, no kuriem kaulu materiāls saglabāts aptuveni 30,9% gadījumu. Darbā norādīts, ka faktiskie rādītāji par bērnu apbedījumiem varētu būt ievērojami augstāki. Lai gan nelielais saglabājušos skeletu atlieku skaits var radīt jautājumus par datu ticamību, autores ilgstošā pieredze bioarheoloģijas jomā nerada šaubas, ka izpētītais materiāls ir pietiekams galveno tendenču noteikšanai.

Pozitīvi vērtējams, ka, aplūkojot Zemgales teritorijas vēsturi, autore līdzās apdzīvoto vietu mūsdienu nosaukumiem norāda arī viduslaiku hronikās lietotos vēsturiskos vietvārdus, piemēram, Upmale (*Opemale*) no Heinriha (Indriķa) Livonijas hronikas (*Heinrici chronicon Lyvoniae*, 1225–1227) un Rakte (*Ratten, Racken, Racketen, Rakel*) Atskaņu hronikā (*Livländische Reimchronik*) u. c. Par

vietvārdu dažādajām formām atšķirīgos tekstos liecina pašas Dobeles nosaukums, kas Heinriha (Indriķa) hronikā minēts kā *Dubelone*, bet Atskaņu hronikā *Doblen*. Vienlaikus šo pieeju būtu bijis vēlams konsekventi turpināt, arī minot citas vietas, piemēram, Kuldīgu (*Goldingen*), Tallinu (*Reval*) u. c. Autore oriģinālvalodā norāda arī vairākus citus vārdus, piemēram, lēnis (*Leh(e)n*), vecākie (*oldesten*) un skaidro vairākas vēsturiskās metroloģijas[6] mērvienības, piemēram, lasts, arkls u. c.

Monogrāfijā publicēts pārdomāts un saturiski pamatots vizuālais materiāls, kas papildina un ilustrē tekstā aplūkoto informāciju. Nodaļā par arheoloģiskajām liecībām uzskatāmi ir 735. kapa attēli. Tā, piemēram, 8. attēlā ir redzams atsegtais apbedījums ar rotaslietām to sākotnējā izvietojumā, 9. attēlā – senlietu zīmējumi ar anotācijām, bet 10. attēlā – restaurētās kapa senlietas. Savukārt nodaļā par slimībām publicētie medicīnas instrumentu arheoloģiskie atradumi, lai arī nav atrasti Dobelē, rada priekšstatu par medicīniskajās manipulācijās izmantotajiem instrumentiem, kas varētu būt lietoti viduslaiku un agro jauno laiku Dobelē. Šādi vizuālie materiāli palīdz lasītājam labāk uztvert un izprast pētījumu rezultātus.

Vērtīgu pienesumu tēmas izpētē sniedz zobu stabilo izotopu analīze, ko veikusi Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente Anna Batraga Oksfordas Universitātes Arheoloģijas skolas Arheoloģijas un mākslas vēstures laboratorijā. Šī bioķīmiskās analīzes metode ir plaši lietota senā uztura pētniecībā un kopā ar citiem odontoloģiskā materiāla antropoloģiskās analīzes datiem, piemēram, zobu nodilumu un patoloģijām, ļauj iegūt plašāku informāciju par uzturu un uztura paradumiem.[7] Stabilo izotopu metode un tās rezultāti plašāk aplūkoti apakšnodaļā *Uzturs bērnībā*, kur autore skaidro pašas metodes būtību un tās rezultātu interpretācijas iespējas.

Diemžēl darbā iezīmējas arī dažas nepilnības un trūkumi, galvenokārt teorētiskajā daļā. Tajā ir vairāki neprecīzi un kļūdaini apgalvojumi, piemēram, "[...] pēc [Livonijas; J. B.] pievienošanās Hanzas savienībai 13. gadsimta beigās";[8] "No 14. līdz 17. gadsimtam pastāv Livonijas valsts [...]"[9] u. c. Tāpat būtu jāizvairās no novecojušu terminu lietošanas, piemēram, iepriekš jau minētā *Hanzas*

6 Jānis Zemzaris (1981). *Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs.* Rīga: Zinātne.

7 Antonella Pedergnana, Jonas Grossmann, Rouven Turck, Antoinette Goujon, Frank Rühli, Shevan Wilkin, Patrick Eppenberger, Christine Lehn (2025). *Reconstructing medieval diets through the integration of stable isotope and proteomic analyses from two European burial sites*. Pieejams: https://www.zora.uzh.ch/server/api/core/bitstreams/ffcfda7c-d047-4ab3-88e3-05edba5b502a/content (skatīts 03.02.2026.).

8 Gunita Zariņa (2023). *Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāji / 14th–17th Century Population of Dobele.* Dobele: Dobeles novada muzejs, 38. lpp.

9 Ibidem, 8.

savienība,[10] *vācu iekarotāji*[11] u. c. Šiem trūkumiem ir kopīgs iemesls – novecojusi zinātniskā literatūra. Terminoloģijas problēmu cēlonis ir jaunu fundamentālu, akadēmiski atzītu darbu par Latvijas viduslaiku vēsturi trūkums. Mūsdienu vēstures historiogrāfijai ir raksturīgas šauru tēmu publikācijas, tāpēc speciālisti, kuriem ir citas zinātniskās intereses, piemēram, arheoloģija vai 20. gadsimta pētniecība, joprojām izvēlas vēsturisko fonu aprakstīt, balstoties galvenokārt uz Indriķa Šterna (1918–2005),[12] Edgara Dunsdorfa (1904–2002)[13] u. c. zināmu autoru apjomīgajām monogrāfijām, kas tapušas 20. gadsimtā un diemžēl jau ir novecojušas. Šo autoru devums Latvijas vēstures izpētei un attīstībai ir ļoti būtisks, bet laika gaitā ir notikušas izmaiņas gan vēsturisko faktu interpretācijā, gan terminoloģijā.

Grāmatā trūkst arī konsekvences personvārdu pierakstā, piemēram, zviedru karaļa vārds ir gan latviešu valodā, gan oriģinālvalodā, kā arī norādīti viņa dzīves dati: Olavs Šētkonungs (*Óláfr Skautkonungr*, 980–1022),[14] bet turpmāk, piemēram, mestram Gosvinam no Herikes personvārds ir tikai latviešu valodā un iekavās doti darbības gadi (1345–1359),[15] Dobeles pils komtura personvārds latviskots kā Tīss fon der Reke un iekavās dots nāves gads († 1580).[16] Tāpat būtu vēlams sniegt oriģinālformu arī vācbaltiešu vēstures pētnieku personvārdiem, piemēram, Augustam Bīlenšteinam,[17] kuram vārds oriģinālvalodā ir tikai angļu valodas tekstā, Antonam Buhholcam[18] un Karlam Bojam[19] angļu tekstā pilna vārda vietā ir vien iniciālis. Vēlams būtu norādīt arī citu kādreizējo pētnieku dzīves datus, piemēram, Eduarda Šturma (1895–1959), Ralfa Šnores (1901–1962), Emīlijas Brīvkalnes (1909–1984) u. c.

Sekojot autores publicētajiem pētījumiem, ir pamanāma līdzība starp divām monogrāfijām – *Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāji* un *Ikšķiles 13.–15. gadsimta iedzīvotāji,* tām ir vienots formāts un vizuālais noformējums, kas lasītājam rada iespaidu par mērķtiecīgi veidotu grāmatu sēriju. Līdzības vērojamas arī to tematiskajā un strukturālajā uzbūvē – abos izdevumos aplūkoti konkrētu Latvijas

10 Zariņa 2023, 38.

11 Ibidem, 22.

12 Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture, 1290–1500.* Rīga: Daugava.

13 Edgars Dunsdorfs, Arnolds Spekke (1964). *Latvijas vēsture, 1500–1600*. Stokholma: Daugava; Edgars Dunsdorfs (1962). *Latvijas vēsture, 1600–1710*. Upsala: Daugava.

14 Zariņa 2023, 6.

15 Goswin von Herike († 1359).

16 Matthias von der Recke zu Neuenburg.

17 August Johann Gottfried Bielenstein (1826–1907).

18 Anton Buchholtz (1848–1901).

19 Carl Johann Hermann Boy (1853–?).

teritorijas viduslaiku apdzīvotu vietu iedzīvotāji, analizējot arheoloģisko materiālu un antropoloģiskos datus. Lai gan grāmatas ir metodoloģiski līdzīgas, tās apraksta un analizē atšķirīgas vēsturiskās situācijas un sabiedrības attīstības procesus. Atšķirīgs ir gan pētījumu hronoloģiskais ietvars, gan sociālais konteksts. *Ikšķiles 13.–15. gadsimta iedzīvotāji* pievēršas Daugavas lībiešu apdzīvotās teritorijas sabiedrības izpētei, plašāk aprakstot vietējo iedzīvotāju un ienācēju savstarpējās attiecības, uzturu un dzīvesveidu.[20] Savukārt *Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāji* aptver nedaudz vēlāku laika posmu un plašāk vēsta par viduslaiku un agro jauno laiku sabiedrības attīstību vēsturiskajā Zemgales teritorijā.

Monogrāfija *Dobeles 14.–17. gadsimta iedzīvotāji* ir nozīmīgs ieguldījums Dobeles viduslaiku un agro jauno laiku sabiedrības izpētē, papildinot zināšanas par vēsturiskās Zemgales teritorijas iedzīvotāju dzīves apstākļiem, veselību un ikdienu. Darba bilingvālais formāts un populārzinātniskā valoda paplašina potenciālo lasītāju loku, padarot pētījumu pieejamu ne tikai akadēmiskajai videi, bet arī plašākai sabiedrībai un ārvalstu interesentiem. Ar nepacietību gaidīsim autores nākamās monogrāfijas par citām Latvijas teritorijas apdzīvotajām vietām!

© 2026 Justīne Barkova, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

20 Jānis Ciglis (2017). Jauns nozīmīgs pienesums bioarheoloģijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2, 98.–100. lpp.

https://doi.org/10.22364/lviz.125.10
pp. 201–210

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

Baiba Pazāne
0009-0002-3137-7831

James M. White, Irina Paert, eds. *Baltic Orthodoxy: People, Places, Practices*. Tartu: University of Tartu Press, 2025*[1]
480 pp., ISBN 978-9908-57-005-1; eISBN 978-9908-57-006-8

The book, Baltic Orthodoxy: People, Places, Practices, *studies various aspects of Orthodox and Old Believers' culture in the Baltic Sea region from the mid-19th century to the present day. Taking into account the shared historical experience (especially among Latvia and Estonia), the monograph allows one to ascertain that in some cases the situation was similar in the whole region. Differences are found only concerning individual nuances characteristic of a particular region – traditions of the clergy families, organisation of the internal life of parish schools and monasteries, etc. Hence, the articles can provide valuable theoretical insights for further studies on the issue of interests, which perhaps has not been dealt with in other Baltic countries, although it has certain points of contact in the common history of the region. Thus, in general, the book can be assessed as a significant scientific contribution to the study of the history of the Orthodox Church (and Old Believers) of the Baltic Sea region, including in Latvia.*

Austrumu kristietības atzars – pareizticība vēsturisko notikumu gaitā ir kļuvusi par neatņemamu Baltijas jūras reģiona valstu sabiedrības sastāvdaļu. Ilgu laiku šis reģions atradās Krievijas impērijas sastāvā. Pareizticīgā baznīca kā neatņemama cariskās Krievijas sastāvdaļa bija ieguvusi valsts baznīcas statusu ar visām no tā izrietošajām privilēģijām, to skaitā iespēju izplatīt savu ietekmi arī pakļautajās

* Recenzija sagatavota ar Latvijas Zinātnes padomes finansējumu, projekts "Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi", projekta Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

1 Rakstu krājums ir brīvi pieejams tiešsaistē.

rietumu provincēs. Līdz 19. gadsimta pirmajai pusei Latvijas vēsturiskajā teritorijā pareizticība nebija plaši izplatīta ticība – to galvenokārt pārstāvēja cilvēki, kas šajās teritorijās ienāca tikai uz noteiktu laiku – slāvu tirgotāji, strādnieki un karavīri. Dažādu faktoru ietekmē 19. gadsimta 40. gados vietējie latviešu un igauņu zemnieki masveidā konvertējās pareizticībā. Sākot ar šo laiku, var runāt par "latviešu pareizticību".

Interese par pareizticīgās baznīcas (arī vecticībnieku)[2] vēsturi Latvijas historiogrāfijā pēdējās divās desmitgadēs ir palielinājusies. Nozīmīgs ir Erfurtes Universitātes (Vācija) vēsturnieka Sebastiana Rimestada (*Rimestad*) 2012. gadā publicētais darbs, kurā autors pievēršas pareizticīgo baznīcu problēmām Latvijā un Igaunijā.[3] S. Rimestads salīdzina abu baznīcu attīstību starpkaru periodā – tām bija kopīgs sākums, taču atšķiras to izvēlētais turpmākais ceļš.[4] Savā pētījumā autors ļauj lasītājam interpretēt Latvijas pareizticīgās baznīcas iespējami citādo vēstures scenāriju, balstoties uz Igaunijas piemēru. Savukārt 2012. gadā iznākušajā monogrāfijā Reliģiozitāte Latvijā: vēsture un mūsdienas[5] reliģijas nozīmi Latvijas vēsturē risina vairāki autori – Juris Vuguls, Jeļena Avanesova, Viktorija Aleksandrova, Nadežda Pazuhina, Sebastians Rimestads, pievēršoties arī pareizticīgās baznīcas un vecticībnieku jautājumiem. Tāpat situāciju Latvijā

2 Arnolds Podmazovs (2001). *Vecticība Latvijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts; Arnold Podmazov (2010). *Rizhskie starovery*. Riga: Latvijas vecticībnieku biedrība; Tatjana Feigmane (2001). Deputaty-staroobrjadcy v Latvijskom Sejme. *Russkie v Latvii*. Vyp. 3. *Iz istorii i kul'tury staroverija*. Riga: SOL, s. 183–205; Nadežda Pazuhina (2009). *Kulturpraktiken der russisch-orthodoxen Altgläubigen Lettlands. Erfahrungen von Stabilität und Wandel in priesterlosen Gemeinschaften (1920–1939 und 1991–2006)*. Saarbrücken: Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften; Heiko Schmidt (2015). *Glaubenstoleranz und Schisma im Russländischen Imperium. Die staatliche Politik gegenüber den Altgläubigen in Livland, 1850–1906*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; Vladimir Nikonov (2008). *Staroverie Latgalii: ocherki po istorii staroverческih obshhestv Rezhickogo i Ljucinskogo uezdov (2-ja polovina XVII – 1-ja polovina XX vv.)*. Rezekne: Rezeknenskaja kladbishhenskaja staroobrjadcheskaja obshhina; Maija Grizāne (2022). Krievu vecticībnieku sociālais tēls Latvijas periodiskajā presē 1920.–1930. gados. *Reliģiski-filozofiski raksti XXXII*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 173.–196. lpp.; Nadežda Pazuhina (2025). Vecticībnieki Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/22193-vectic%C4%ABbnieki-Latvij%C4%81 (skatīts 09.03.2026.).

3 Sebastian Rimestad (2012). *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940)*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

4 Atšķirībā no Latvijas pareizticīgās baznīcas, kas 1920. gadā pieņēma lēmumu saglabāt kanonisko saiti ar Maskavas patriarhātu, Igaunija mainīja kanonisko pakļautību, 1923. gadā pārejot Konstantinopoles patriarhāta jurisdikcijā.

5 Solveiga Krūmiņa-Koņkova, red. (2012). *Reliģiozitāte Latvijā: vēsture un mūsdienu situācija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

atklāj vairākas publikācijas par konkrētām pareizticīgajām draudzēm starpkaru periodā.[6] Tomēr jāatzīst, ka Latvijas historiogrāfijā trūkst recenzijā aplūkotajai monogrāfijai līdzvērtīgu pētījumu par pareizticīgās baznīcas vēsturi Latvijā.

Grāmata *Baltijas pareizticība: cilvēki, vietas, prakses* publicēta 2025. gadā Tartu Universitātē ar Igaunijas Pētniecības padomes granta un Tartu Universitātes publikāciju granta finansiālu atbalstu. Tās nosaukums liecina, ka darba galvenais uzdevums ir izpētīt pareizticīgajai baznīcai piederīgo ticīgo, atsevišķu dievnamu un draudžu un to lietoto prakšu vēstures jautājumus Baltijā. Šeit uzreiz ir jāiezīmē divas nianses, kas nezinātājam sākotnēji var radīt maldīgu priekšstatu. Pirmkārt, rakstu krājumā ir apskatīta pareizticīgās baznīcas un vecticības vēsture Latvijas, Igaunijas, Lietuvas un Somijas vēsturiskajās un mūsdienu teritorijās. Tomēr Lietuva pie Baltijas valstīm (kopā ar Latviju un Igauniju) ģeogrāfiski, politiski un vēsturiski tika pieskaitīta, nostiprinoties reģiona valstiskajai neatkarībai tikai pēc Pirmā pasaules kara. Savukārt Somija nekad agrāk nav dēvēta par Baltijas valsti. Precizējot nosaukumu – "Baltijas jūras reģiona" –, tiktu pareizāk atklātas pētījuma aptvertās ģeogrāfiskās robežas. Otrkārt, krājumā tiek apskatīti jautājumi, kas skar gan pareizticību, gan vecticību. Tas rada neizpratni par vecticības kā līdzvērtīga faktora neiekļaušanu darba nosaukumā. Lasītājam var rasties visai pretrunīgs priekšstats. Pirmkārt, vecticības pakārtotais stāvoklis attiecībā uz pareizticību. Otrkārt, abu konfesiju vienotais raksturs, kas nav korekti, jo, lai gan vēsturiski tās ir ģenētiski saistītas,[7] tomēr mūsdienās tās ir pilnīgi atsevišķas konfesijas.

---

6 Dzintars Ērglis (2018). Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze (1918–1934). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (106), 93.–142. lpp.; Dzintars Ērglis (2019). Pareizticība Ziemeļkurzemē: Kolkasraga draudze un tās priesteri (1934–1940). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (109), 93.–140. lpp.; Dzintars Ērglis (2021). Pareizticība Ziemeļkurzemē: Dundagas draudze (1918–1936). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2 (114), 85.–104. lpp.; Baiba Pazane (2007). Klir latishskih pravoslavnyh prihodov v Vidzeme v 20–30-e godi XX veka. *Pravoslavie v Latvii: istoricheskie ocherki*. Red. Aleksandr Gavrilin. Riga: [Filokalija], s. 33–62; Baiba Pazāne (2024). Latviešu pareizticīgās draudzes 20. gs. 20.–30. gados: Ļaudonas draudzes piemērs. *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IX: Starpdisciplināri pētījumi Latvijas vēsturē*. Sast. Ginta Ieva Bikše un Alberts Rokpelnis. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 199.–209. lpp.; Aleksandr Gavrilin (2013). *Ljucinskoe (Ludzenskoe) blagochinie vo vtoroj polovine XIX – konce 30-h godov XX veka*. Riga: [Filokalija].

7 Ar jēdzienu "vecticība" apzīmē reliģisku strāvojumu krievu pareizticībā, kas aizsākās kā pretošanās kustība Krievijas cara Alekseja I (1645–1676) un Maskavas un Visas Krievijas patriarha Nikona (1652–1666) 17. gs. 50.– 60. gados veiktajām Baznīcas reformām. Reformu pretinieki iestājās par pirmsreformu (senpareizticīgo) krievu baznīcas svētumu un tās saglabāšanu. Gadsimtu gaitā vecticībnieki sadalījās dažādos novirzienos, starp kuriem veidojās būtiskas dogmatikas un reliģiskās prakses atšķirības un kuras ar laiku ieguva kanonisko normu nozīmi.

Grāmatas sastādītāji ir Tartu Universitātes Teoloģijas un reliģijpētniecības skolas vadošie speciālisti – asociētā profesore Irina Pērta (*Paert*) un baznīcas vēstures doktors Džeimss M. Vaits (*White*). Abi vēsturnieki devuši nozīmīgu ieguldījumu Igaunijas pareizticīgās baznīcas un vecticībnieku vēstures izpētē. I. Pērta specializējas vecticībnieku un Krievu pareizticīgās baznīcas vēsturē un kultūrā. Viņas pašreizējais izpētes darbs ir veltīts pareizticības un reliģiskās izglītības vēsturei Baltijā, kā arī reliģijas lomai mūsdienu Baltijas valstu krievu diasporā. Viņa ir autore divām monogrāfijām,[8] kā arī vairākiem rakstiem un grāmatu nodaļām par aktuālo tēmu.[9] Dž. M. Vaits specializējas Krievijas impērijas perioda Krievu pareizticīgās baznīcas un vecticībnieku vēsturē,[10] ir vietnes www.balticorthodoxy.com

---

Tomēr vecticību nepārstāv kanoniski vienota reliģiskā organizācija, drīzāk tas ir īpašs reliģisks un kultūras fenomens, kas apvieno nacionāli un konservatīvi noskaņoto pareizticīgo daļu. Skat. Nadežda Pazuhina (2025). Vecticība. *Nacionālā enciklopēdija*. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/154657-vectic%C4%ABba (skatīts 18.05.2026.).

8 Irina Paert (2003). *Old Believers, Religious Dissent and Gender in Russia 1760–1850*. Manchester: Manchester University Press; Irina Paert (2010). *Spiritual Elders: Charisma and Tradition in Russian Orthodoxy*. Dekalb, Illinois: Northern Illinois University Press.

9 Irina Paert, Toomas Schvak (2014). Orthodox Education in the Baltic Provinces of Imperial Russia and Independent Estonia from 1840s till 1941. *Quaestio Rossica*, 3, pp. 142–158; Irina Paert (2022). Conciliarity in the Borderlands: The Riga Orthodox Council (Sobor) of 1905 and the Church Reform Movement in Imperial Russia. *The Journal of Ecclesiastical History*, 73 (3), pp. 572–594; Irina Paert (2020). A Family Affair? Post-Imperial Estonian Orthodoxy and Its Relationship with the Russian Mother Church, 1917–23. *Canadian Slavonic Papers*, 62 (3–4), pp. 315–340; Irina Paert (2016). Pravoslavnye shkoly v pribaltijskih gubernijah (1840–1914): problemy religioznoj i etnicheskoj identichnosti. *Religioznoe obrazovanie v Rossii i Evrope v konce XIX – nachale XX veka*. Red. Evgenija Tokareva i Marek Inglot. S.-Petersburg, s. 187–202; Catherine Gibson, Irina Paert (2022). Apostasy in the Baltic Provinces: Religious and National Indifference in Imperial Russia. *Past and Present*, 255 (1), pp. 233–278; James White, Irina Paert, Priit Rohtmets (2024). Sitting on the Shoulders of the Parish: Community and Control in the Estonian Apostolic Orthodox Church, 1918–1940. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 72 (2), S. 251–277.

10 James White (2020). *Unity in Faith? Edinoverie, Russian Orthodoxy, and Old Belief, 1800–1918*. Bloomington: Indiana University Press; James White (2020). Russian Orthodox Monasticism in Riga Diocese, 1881–1917. *Canadian Slavonic Papers*, 62 (3–4), pp. 373–398; James White (2022). Changing Tides of Nation and Confession: Building Orthodoxy and Empire on the Island of Vormsi, 1873–1905. *Ab Imperio*, 2, pp. 147–177; James M. White (2026). The Russian Orthodox parish clergy in interwar Estonia: a prosopography. *Journal of Baltic Studies*, 57 (2), pp. 299–325; Konstantin D. Bugrov, Sergej V. Sokolov, Elena A. Stepanova, James M. White, eds. (2020). *Concepts of Conflict and Concord in Russian Social Thought and Practice, 18th to 20th Centuries.* Ekaterinburg: Ural University Press.

dibinātājs un organizētājs, regulāri tajā publicējot savus jaunākos pētījumus par pareizticību Baltijā.[11]

Krājuma tapšanā, aptverot ļoti plašu reliģiju un pareizticīgās baznīcas un vecticības kultūras dzīves izpētes lauku, piedalījušies Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Somijas dažādu disciplīnu speciālisti: Latviju pārstāvošās vēsturnieces Nadežada Pazuhina un Ineses Runce, Lietuvu pārstāvošās sociālo zinātņu pētnieces Kristina Šļavaite (*Šliavaitė*) un Monika Frējute-Rakauskiene (*Frėjutė-Rakauskienė*), etnoloģe Margarita Moisejeva (*Moisejeva*), Igauniju pārstāvošā vēsturniece Ļubova Kiseļova (*Kisseljova*), filoloģe Tatjana Šora (*Šor*), teoloģijas un reliģiju pētnieks Andrejs Sotšovs (*Sõtšov*), teoloģijas doktorants Alberts Ludvigs Roine (*Roine*) un etnologs Danila Rigovskijs (*Rygovskiy*), Krievijas vēsturnieks un teologs Aleksandrs V. Bertašs (*Bertash*), kā arī Somijas vēsturniece Elina Kahla (*Kahla*), reliģiju pētnieks Darins Stepanovs (*Stephanov*), praktiskās teoloģijas profesors Pekka Metso (*Metso*) un baznīcas mūzikas asociētā profesore Marija Takala-Roščenko (*Takala-Roszczenko*). Izmantojot starpdisciplināru zinātņu metodi, monogrāfija atspoguļo reliģisko dzīvi Baltijas jūras reģionā, kas vēsturiski ir izveidojies par daudzkonfesionālu, multietnisku un multilingvistisku vidi no 19. gadsimta vidus līdz mūsdienām.

Monogrāfijas autori par savu mērķi ir izvirzījuši izgaismot tos pareizticības aspektus, kas pārāk bieži palikuši citu zinātniskās izpētes tēmu ēnā (16. lpp.). Līdz šim, pētot pareizticību Baltijas jūras reģionā, vēsturnieki tradicionāli fokusējās uz tās lomu politikā, tādējādi aizmirstot ticīgos kā atsevišķus indivīdus, zemākā līmeņa garīdzniecību un viņu ģimenes, kas paši par sevi veido vēsturi. Ar savu darbību aktīvākie ticības pārstāvji ir spējuši ietekmēt vietējās sabiedrības sociālos, kultūras, politikas un ekonomiskos procesus, vienlaicīgi mijiedarbojoties ar citām konfesijām un laicīgajām institūcijām (45. lpp.). Tādā veidā, pārnesot fokusu no makrovēstures uz mikrovēsturi, pēc autoru domām, tiek no jauna atklāta ikdienas dzīves pieredze, stratēģijas un nepamanītās balsis pagātnē, kas darbojās ar – vai pret – valsts un baznīcas struktūrām (48. lpp.). Tomēr pilnībā atteikties no politisko jautājumu izpētes baznīcas dzīvē nevar. Īpaši tas raksturīgs cariskās Krievijas vēsturei, kad politiskie lēmumi un tiem sekojošie procesi notika laicīgās un garīgās varas ciešā simbiozē. Arī monogrāfijā piedāvātie raksti apskata dažādas baznīcas kultūras dzīves parādības noteiktu aktuālo politisko notikumu ietvarā. Tā vecticībnieki, meklējot jaunu savas kultūras un reliģijas

11 James White (2026). *Mission: Orthodox Mission in Late Imperial Riga Diocese*. Pieejams: https://www.balticorthodoxy.com/mission (skatīts 09.03.2026.); James M. White (2026). *The Fake Metropolitan*, 1926-27. Pieejams: http://www.balticorthodoxy.com/the-fake-metropolitan-1926 (skatīts 09.03.2026.).

identitāti starpkaru periodā, Latvijas valsts varas pārstāvju ieskatā kļuva par politiski uzticamu sabiedrības daļu (N. Pazuhina, I. Runce).[12] Vai arī jaunajās valstīs, kas izveidojās pēc Pirmā pasaules kara, aktualitāti ieguva nacionālisma idejas, kuras ar politisko spēku atbalstu ienesa korekcijas arī baznīcas dzīvē (P. Metso, M. Takala-Roščenko).[13]

Raksti liecina par autoru erudīciju apskatītajos jautājumos. Spriedumi par konkrētu tēmu tiek balstīti uz iepriekš veiktiem pētījumiem, atsevišķos rakstos izmantoti arī Latvijas, Igaunijas un Somijas valsts arhīvu materiāli – ņemot vērā izpētes jautājuma specifiku. Norādītās atsauces ir noderīgas padziļinātām interesējošo jautājumu studijām. Tomēr atsevišķiem rakstiem, kuros ir mēģināts apskatīt situāciju Latvijā, būtu ieteicams izmantot arī Latvijas pētniecības institūcijās atrodamos avotus, kas celtu pētījumu zinātnisko vērtību. Tā P. Metso un M. Takalas-Roščenko rakstā par somu–baltiešu pareizticības sakariem starpkaru periodā ir tikai nedaudz ieskicēta Latvijas pareizticīgās baznīcas arhibīskapa Jāņa (Pommera), kura nostāja balstījās uz pareizticīgās baznīcas kanonu ievērošanu, un Latvijas valdības, kas balstījās valsts drošības interesēs un bija pilnīgi pretēja arhibīskapa pozīcijai, attieksme pret kopīgas Baltijas pareizticīgās baznīcas (iekļaujot Somijas, Igaunijas, Latvijas un, iespējams, Lietuvas baznīcas) izveides ideju. Šī jautājuma dziļāka analīze iztrūkst tieši attiecīgu avotu nepietiekamas izmantošanas dēļ.[14]

Pozitīvi ir vērtējams monogrāfijai pievienotais ilustratīvais materiāls, kas ļoti labi papildina atsevišķus rakstus un ļauj vizualizēt autoru domu, piemēram, I. Pērtas rakstā[15] iekļautā fotogrāfija ar māti un meitu Tatjanu Rajevsku un Serafimu Bežatinsku (uzņemta 1885. gadā) ir vērtīgs viņu dzīvesstāsta un kopumā pareizticīgo sieviešu dzīvesveida raksturojuma uzskatāms papildinājums. Savukārt A. V. Bertaša rakstā[16] par Lietuvas pareizticīgo baznīcu arhitektūru pietrūkst plašāka ilustratīvā materiāla, kas lasītājam ļautu labāk iepazīties ar dažādo baznīcu arhitektūras stilu niansēm. Tāpat pozitīvi ir vērtējama

12 Nadežda Pazuhina, Inese Runce (2025). An Old Community in the New State: Political and Cultural Transformations among the Old Believers of Latvia, 1918–1940. *Baltic Orthodoxy*, pp. 88–113.

13 Pekka Metso, Maria Takala-Roszczenko (2025). The Bonds of Kindred Churches: Finnish-Baltic Orthodox Connections in the Interwar Period. *Baltic Orthodoxy*, pp. 359–389.

14 Ibidem.

15 Irina Paert (2025). Orthodox Women in the Baltics: Gender, Marriage, and the Transformation of the Clerical Estate from the Great Reforms to the Revolution. *Baltic Orthodoxy*, pp. 57–87.

16 Aleksandr V. Bertash (2025). Building Orthodox Churches in Lithuania in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *Baltic Orthodoxy*, pp. 189–222.

darba noslēgumā pievienotā jēdzienu vārdnīca un detalizētais rādītājs. Tas dod lasītājam iespēju ātri sameklēt interesējošo jautājumu vai rast skaidrojumu atsevišķiem specifiskiem terminiem, kas ir raksturīgi tieši pareizticīgajai baznīcai.

Darbs ir sadalīts četrās daļās: ievads un trīs pamatnodaļas. Ievada daļā ļoti koncentrētā veidā apskatīta pareizticīgās baznīcas vēsture laika posmā no 19. gadsimta vidus līdz mūsdienām Baltijas jūras reģionā. Tajā tiek konstatētas raksturīgākās kopējās un atšķirīgās attīstības tendences mūsdienu Latvijas, Igaunijas, Lietuvas un Somijas teritorijās. Daļas autori, kuri ir arī monogrāfijas sastādītāji, I. Pērta un Dž. M. Vaits pievēršas atsevišķos laika periodos un konkrētās teritorijās esošo politisko režīmu attieksmei pret pareizticīgo baznīcu, raksturojot dažādos to ietekmējošos faktorus un vienlaikus sniedzot arī salīdzinājumu ar pārējām reģionā esošajām konfesijām. Autori secina, ka, neskatoties uz atšķirīgo attīstību starpkaru periodā, katrai no baznīcām izdevās radīt kaut ko fundamentālu, paliekošu, ko mūsdienās var dēvēt par *nacionālo pareizticību* (35. lpp.). Savukārt vecticībnieki, kuri atšķirībā no pareizticīgajiem cara politikas ietvaros tika vajāti, ar 1905. gadā pasludināto ticības brīvību piedzīvoja *sudraba laikmetu*. Starpkaru periodā vecticībnieki kļuva par "savējiem", izpelnoties lielāku līdzjūtību nacionālo valstu sabiedrībās un valdībās nekā pareizticīgie.

Otrais pasaules karš uz ilgu laiku radikāli mainīja gan baznīcu, gan valstu robežas. Savukārt, atjaunojoties neatkarīgām nacionālām valstīm, pareizticība sastapās ar tiem pašiem starpkaru perioda izaicinājumiem: postpadomju telpā pareizticīgajām baznīcām nācās no jauna definēt attiecības ar valsti un titulnācijām un samierināties ar sāpīgo vēstures mantojumu, kas tām uzspieda "krievu ticības" zīmogu. Monogrāfijas ievadā autori precīzi atklāj pareizticības dažādo pieredzi reģionā. Tā tiek parādīta nevis kā kaut kas fiksēts vai no augšas noteikts, bet gan kā nepārtrauktā procesā esoša sabiedrības izpausme, ko ar dažādām praksēm veido ticīgie, vietējie garīdznieki un kopienas. Šo principu ņēmuši vērā visi monogrāfijas veidošanā piedalījušies autori. Tādā veidā ievads apvieno rakstu krājumu vienotā veselumā un skaidri pamato tajā apkopoto pētījumu tēmu izvēli. Lai gan katra raksta beigās ir secinājumu daļa, monogrāfijai tomēr pietrūkst kopēju, visus rakstus apkopojošu secinājumu. Lasītājs, kurš iepazinies ar atsevišķu cilvēku likteņiem, reliģisko kopienu un vietu nozīmi un apzinājis pareizticībā piekopto prakšu dažādību, varētu vēlēties apkopojošu secinājumu veidā noslēgt savu lasīšanas "ceļojumu". Tas izpaliek, tomēr tas nav būtisks trūkums, jo, kā jau minēts, tas tiek pamatots ievada daļā.

Katra no monogrāfijas trīs pamatdaļām: *Cilvēki, Vietas, Prakses* ir sakārtota loģiskā secībā, sākot ar hronoloģiski agrākam periodam veltītu rakstu, kas analizē

nosacīti mazāku pētāmo vienību, piemēram, sievietes pareizticīgās garīdzniecības ģimenē (I. Pērta)[17] vai Tartu Sv. Georga draudzes skola (L. Kiseļova, T. Šora).[18] Turpinājumā tiek skatītas vēlākā laikā darbojošās lielākas pētāmās vienības, piemēram, vecticībnieku kopienas vēsture Latvijā (N. Pazuhina, I. Runce)[19] un krievu pareizticīgo kopiena Lietuvā pēc 1990. gada (K. Šļavaite, M. Frējute-Rakauskiene).[20] Tāpat tiek ievērots hronoloģisks iedalījums, kurā laika periodi katrā sadaļā secīgi nomaina cits citu. Tā monogrāfijas trešā daļa "Prakses" tiek iesākta ar pētījumu par cara Aleksandra II svētā tēla pakāpenisku noformēšanos un šī kulta izpausmēm Lietuvas diecēzē 19. gadsimta otrajā pusē (D. Stepanovs).[21] Daļa tiek noslēgta, iezīmējot 21. gadsimta izaicinājumus Lietuvas pareizticīgās baznīcas reliģiskās mūzikas attīstībā (M. Moisejeva).[22] Tādējādi katrā daļā tiek aptverts viss ievadā pieteiktais laika periods.

Kolektīvās monogrāfijas autori skata baznīcas attīstību caur atsevišķu cilvēku likteņiem un viņu ieguldījumu baznīcas attīstībā, atsevišķos gadījumos dodot liktenīgus pavērsienus tās dzīvē. Tā, piemēram, Valamo klostera mūkam, vēlākajam Somijas pareizticīgās baznīcas arhibīskapam *Paavali* (*Olmari*, 1914–1988) ar savu mūža darbu izdevās mainīt pozitīvā gultnē visas somu sabiedrības uzskatus par pareizticību, kļūstot par tiltu starp veco un jauno pasauli (E. Kahla).[23] Ar piemēriem par konkrētu lokālo vietu (izglītības iestāžu, draudžu, klosteru) ikdienas dzīvi un to organizāciju, kā arī baznīcas kanonos ieslēgtajiem paradumiem un reliģiskajām tradīcijām monogrāfijas autoriem ir izdevies izgaismot ticīgo cilvēku reliģiskās dzīves mikrovēsturi. Tādējādi no jauna tiek "atdzīvināti" kādreiz aizmirstie cilvēki un vietas, iekļaujot tos kopējā tautas vēsturē. Tāpat tiek veiksmīgi atklāta Baltijas jūras reģiona pareizticīgo baznīcu un vecticībnieku kopienas pāreja no tradicionālā uz jauno, moderno eksistences modeli. Interesanti, ka šīs pārmaiņas stimulēja ne tikai globāli vai visai sabiedrībai aktuāli notikumi,

17 Paert 2025, 57–87.

18 Ljubov Kisseljova, Tatjana Šor (2025). The Orthodox School in the Tartu Parish of St George, 1848–1918. *Baltic Orthodoxy*, pp. 141–166.

19 Pazuhina, Runce 2025, 88–113.

20 Kristina Šliavaitė, Monika Frėjutė-Rakauskienė (2025). Religion in Ethnicity Making in the Russian Orthodox Community of Lithuania: The Perspective of Believers. *Baltic Orthodoxy*, pp. 114–137.

21 Darin Stephanov (2025). The Tsar's Sacred Aura: Commemorating the Liberation of the Serfs and the Failed Assassination Attempts on Alexanders II in the Lithuanian Diocese, 1861–1881. *Baltic Orthodoxy*, pp. 317–358.

22 Margarita Moisejeva (2025). Lithuanian Orthodox Hymns in a Changing Cultural and Socio-Political Environment. *Baltic Orthodoxy*, pp. 416–435.

23 Elina Kahla (2025). A Monk's Homeland is His Monastery: The Valamo Monastery's Path Towards Finnicisation, 1940–1986. *Baltic Orthodoxy*, pp. 289–313.

bet arī pavisam ikdienišķas lietas, piemēram, ikdienas apģērba modes izmaiņas. Tām bija pakļautas arī tik tradicionālas un konservatīvas kopienas kā, piemēram, vecticībnieki. Pakāpeniski mainoties pieejai ikdienas ģērbšanās stilam, nemanāmi mainījās arī viņu izpratne par dievbijību (D. Rigovskijs).[24] Pārmaiņas tiek saskatītas 19. gadsimta otrajā pusē un 19.–20. gadsimta mijā, kad radās un aktualizējās dažādas kustības un idejas, piemēram, feminisms un nacionālisms, un kas ietekmēja arī reliģisko kopienu pasaules uztveri. Process turpinās arī šodien, piemērojoties mūsdienu dzīves ritmam. Rakstā par Laiuses pareizticīgo draudzi 19.–20. gadsimta mijā A. Sotšovs norāda, ka, pētot reliģisko draudžu mikrovēsturi, ir svarīgi atbildēt uz jautājumiem: "Kā uz dažādām pārmaiņām, kuras tika piedzīvotas kopš 19. gadsimta, skatījās reliģiskās kopienas, un kā šīs izmaiņas ietekmēja pašas kopienas?"[25] Pēc būtības uz šiem jautājumiem atbild visi autori, kas piedalījušies monogrāfijas tapšanā, un tā ir galvenā iezīme, kas apvieno piedāvātos rakstus.

Monogrāfija veltīta Baltijas pareizticībai un vecticībai, taču darbā ļoti maz ir apskatīta pareizticīgās baznīcas specifika Latvijas teritorijā. No 14 rakstiem viens ir veltīts Latvijas vecticībniekiem starpkaru periodā (N. Pazuhina, I. Runce). Plašāks izklāsts par pareizticīgajiem klosteriem Latvijā starpkaru periodā atrodams Dž. Vaita rakstā. Tomēr salīdzinoši nedaudz uzmanības Latvijas gadījumam tiek pievērsts rakstā par somu–baltiešu pareizticīgo baznīcu sakaru veidošanos 20. gadsimta 20.–30. gados (P. Metso, M. Takala-Roščenko), un tikai garāmejot Latvijas situācija apskatīta pētījumā par pareizticīgo muzeju veidošanu Igaunijā (A. L. Roine). Tā kā vairākos rakstos ir uzsvērts nacionālais jautājums, kuram bija liela ietekme uz baznīcas kā institūcijas ar noteiktām tradīcijām veidošanos, būtu bijis vērtīgi grāmatā iekļaut rakstu, kas veltīts tieši latviešu pareizticībai. 19. gadsimtā tā bija unikāla parādība Latvijas vēsturē, kas savas tradīcijas turpināja arī 20. gadsimta pirmajā pusē. Tā, piemēram, 20. gadsimta 20. gadu sākumā notika asas diskusijas publiskajā telpā par Latvijas pareizticīgās baznīcas turpmāko attīstības ceļu, priekšplānā izvirzot tieši nacionālo jautājumu. Lasītājam/lasītājai būtu interesanti salīdzināt dažādo pieredzi Baltijas jūras reģiona ietvaros. Diemžēl tas izpaliek.

24 Danila Rygovskiy (2025). Clothing and External Piety among Baltic Old Believers in the Twentieth Century. *Baltic Orthodoxy*, pp. 390–415.

25 Andrei Sõtšov (2025). The Orthodox Parish of Laiuse, 1848–1918. *Baltic Orthodoxy*, pp. 167–188, here p. 168.

Skatoties uz līdzīgo un pat kopīgo vēsturisko pieredzi (īpaši attiecībā uz Latviju un Igauniju),[26] monogrāfija ļauj konstatēt, ka situācija atsevišķos gadījumos bija līdzīga visās Baltijas jūras reģiona pareizticīgajās baznīcās. Atšķirības meklējamas tikai atsevišķās, konkrētam reģionam tipiskās niansēs – garīdznieku ģimeņu tradīcijās, draudžu skolu organizācijā un klosteru iekšējās dzīves iekārtā u. tml., uz kurām liela ietekme bija nacionālajam aspektam. Tā, piemēram, rakstā par Lietuvas pareizticīgo dievnamu arhitektūru 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā A. V. Bertašs norāda, ka Lietuvas gadījums nav salīdzināms ar pārējo Baltiju atšķirīgās vēsturiskās pieredzes dēļ. Tomēr viņš turpat secina, ka izņēmums ir Latgale, kurā situāciju var raksturot kā tuvu Lietuvai.[27] Tāpēc var pieņemt, ka, piemēram, pētot Latgales pareizticīgos dievnamus, šis raksts var dot vērtīgas teorētiskas atziņas. Šī iezīme ir raksturīga gandrīz katram monogrāfijā iekļautajam rakstam. Tie dod teorētisku bāzi tālākām studijām par to interesējošo jautājumu, kas, iespējams, kādā no Baltijas valstīm līdz šim nav pētīts avotu trūkuma vai kādu citu iemeslu dēļ, bet kuram ir kādi noteikti saskarsmes punkti kopējā reģiona vēsturē. Tādējādi kopumā darbs vērtējams kā nozīmīgs zinātnisks ieguldījums reģiona pareizticīgās baznīcas vēstures izpētē, tajā skaitā arī Latvijā.

© 2026 Baiba Pazāne, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

26 Laika posmā no 1850. gada 1. jūlija līdz 1919. gadam, kad Pirmā pasaules kara noslēgumā uz Krievijas impērijas drupām izveidojās jaunas nacionālas valstis, Igaunijas un Latvijas vēsturiskajās teritorijās esošās pareizticīgo draudzes atradās Rīgas eparhijas sastāvā. Tajā ietilpa 11 prāvestu iecirkņi, apvienojot visas Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņās esošās pareizticīgo draudzes. Līdz 1850. gadam Pleskavas eparhijas sastāvā darbojās Rīgas vikariāts, izveidots 1836. gadā.

27 Bertash 2025, 221.

https://doi.org/10.22364/lviz.125.11
pp. 211–219

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (125) 2026

Helēna Emerberga
0009-0003-1330-9541

Hilda Martindale. *Women Servants of the State 1870–1938. A History of Women in the Civil Service*. First edition 1938. London and New York: Routledge, 2025 (Routledge Library Editions: Women in Society)
218 pp., ISBN 978-1-032-86320-7

As a result of administrative reforms in the 19th century, the British state increasingly required an educated workforce, particularly for lower- and middle-level positions. This created the conditions for women's entry into public administration. Women's entry into the British civil service in the late 19th and early 20th centuries reflected broader changes in their professional and social status. Their gradual inclusion challenged the prevailing views of women's limited intellectual abilities and unsuitability for administrative work. Hilda Martindale, an academically educated former civil servant, was the first to study women's employment in the British civil service. She argued that women's low representation was not due to a lack of competence, but rather to institutional and regulatory barriers.

Administratīvo reformu rezultātā 19. gadsimtā Lielbritānijas valsts pārvaldē (*civil service*) pieauga pieprasījums pēc izglītota darbaspēka, īpaši zemākā un vidējā līmeņa amatos. Tas radīja priekšnoteikumus sieviešu iesaistei valsts pārvaldē, tādējādi atspoguļojot plašākas pārmaiņas sieviešu profesionālajā un sabiedriskajā statusā 19. gadsimta otrajā un 20. gadsimta pirmajā pusē. Sieviešu nodarbinātības pieaugums valsts pārvaldē liecina par pakāpenisku publiskās sfēras pieejamības paplašināšanos un integrāciju profesijās, kurās līdz tam dominēja vīrieši. Tomēr sieviešu profesionālās iespējas joprojām saglabājās ierobežotas, ko noteica gan zemāks atalgojums salīdzinājumā ar vīriešiem, gan noturīgi dzimumu stereotipi, kas sievietes primāri saistīja ar ģimenes dzīvi un apšaubīja viņu piemērotību atbildīgiem administratīviem amatiem.

Akadēmiskās literatūras izdevniecība *Routledge* 2026. gada februārī publicēja 20 sējumu grāmatu sēriju[1] "*Routledge Library Editions: Women in Society*", kurā apkopoti pētījumi par daudzveidīgiem, ar sieviešu vēsturi un sociālo stāvokli saistītiem jautājumiem, tostarp nodarbinātību, tiesībām, politisko līdzdalību, veselību un sieviešu kustībām. Sērijā ietvertie darbi nav jauni pētījumi, bet gan atkārtoti izdevumi, kuri publicēti laika posmā no 1929. līdz 1991. gadam. Tādējādi izdevniecības pārstāvji šos darbus atzinuši par nozīmīgiem, kas ļauj no jauna aktualizēt un paplašināt izpratni par sieviešu vēsturi, tajā skaitā attieksmi pret sievietēm un to, kā viņu stāvoklis sabiedrībā laika gaitā ir mainījies un attīstījies.[2] Sērijā iekļauts arī Hildas Martindeilas (1875–1952) darbs par sievietēm Lielbritānijas valsts dienestā laika posmā no 1870. līdz 1938. gadam. Grāmata pirmoreiz publicēta 1938. gadā, atkārtotais izdevums iznācis 2025. gadā, saglabājot oriģinālā izdevuma saturu un izkārtojumu. Savukārt 2026. gada februārī tā iekļauta iepriekšminētajā grāmatu sērijā.

Sieviešu vēstures pētniecība kopš 20. gadsimta otrās puses ieguvusi nozīmīgu vietu Eiropas historiogrāfijā, īpašu uzmanību pievēršot sieviešu lomai politiskajās, ekonomiskajās un administratīvajās struktūrās. Šajā kontekstā Martindeilas grāmata uzskatāma par pirmo sistemātisko pētījumu par sieviešu iesaisti Lielbritānijas civildienestā. Vienlaikus grāmata iezīmē turpmākos virzienus sieviešu un publiskās pārvaldes pētījumos, kas veikti no 20. gadsimta otrās puses gan Lielbritānijā,[3] gan citās valstīs,[4] tādējādi sniedzot

1 Šī nav pirmā izdevniecības *Routledge* grāmatu sērija par sieviešu jautājumu. 2014. gadā atkārtoti izdodot nozīmīgus darbus, kas sākotnēji publicēti laikposmā no 1928. līdz 1992. gadam, sērija *Routledge Library Editions: Women's History* piedāvāja zinātnisku darbu izlasi par sieviešu lomām, dzimumu cīņām, feminismu un citiem jautājumiem dažādos vēstures posmos. Routledge Library Editions: Women's History. Pieejams: https://www.routledge.com/Routledge-Library-Editions-Womens-History/book-series/RLEWH?publishedFilter=alltitles&pd=published,forthcoming&pg=1&pp=48&so=pub&view=list (skatīts 06.05.2026.).

2 Routledge Library Editions: Women in Society. Pieejams: https://www.routledge.com/Routledge-Library-Editions-Women-in-Society-20-Volume-Set/Various/p/book/9781032872162 (skatīts 06.05.2026.).

3 Gregory Anderson (1988). *The White-Blouse Revolution: Female Office Workers Since 1870*. Manchester and New York: Manchester University Press; Helen Glew (2016). *Gender, Rhetoric and Regulation Women's Work in the Civil Service and the London County Council, 1900–55*. Manchester and New York: Manchester University Press; Melissa Terras, Elizabeth Crawford, eds. (2022). *Millicent Garrett Fawcett Selected Writings*. London: UCL Press.

4 Karl-Peter Sommermann, Adam Krzywoń, Cristina Fraenkel-Haeberle, eds. (2025). *The Civil Service in Europe. A Research Companion*. London and New York: Routledge; Marta Verginella, Urška Strle, eds. (2025). *Women and Work in the North-Eastern Adriatic: Postwar Transitions*. New York: Central European University Press.

izpratni par plašākiem 19. un 20. gadsimta Eiropas politiskajiem, sociālajiem un ekonomiskajiem procesiem. Iepriekšminētie faktori ir nozīmīgi arī Latvijas kontekstā.

Latvijā starpkaru periodā pētniecības līmenī sieviešu jautājumam nepievērsa uzmanību. Piemēram, grāmatā "Latvijas darbinieku galerija, 1918–1928"[5] nodaļā par valsts darbiniekiem nav iekļauta neviena sieviete. Savukārt biogrāfiskās vārdnīcas "Es viņu pazīstu"[6] otrajā, papildinātajā 1939. gada izdevumā, kurā galvenokārt ietvertas starpkaru periodā pazīstamās personas vai personas ar nozīmīgu ieguldījumu dažādās darbības jomās, minētas tikai sešas sievietes, kuras ieņēma vidējā līmeņa ierēdņu amatus.

Mūsdienu Latvijas historiogrāfijā sieviešu jautājumam veltīti vairāki pētījumi, tomēr līdz šim sieviešu loma un profesionālā darbība Latvijas civildienestā nav bijis izpētes objekts. Jaunākajās publikācijās sievietes pētītas politikas, izglītības un kultūras[7] perspektīvā, tādēļ šie darbi nav tieši orientēti uz sieviešu nodarbinātību valsts pārvaldē. Vēsturniece Zane Rozīte pētījumā par studentēm konstatējusi, ka daļa no viņām līdztekus studijām strādāja valsts dienestā, ieņemot dažādus amatus kā sekretāre, mašīnrakstītāja, stenogrāfiste u. c.[8] Savukārt Aigas Bērziņas-Kites un Inetas Lipšas pētījumā par Latvijas Sieviešu organizācijas padomi atrodamas norādes par sievietēm, kuras, ieņemot dažāda līmeņa amatus, strādāja ministriju struktūrvienībās.[9] Vienlaikus jānorāda, ka Latvijas civildienesta vēstures pētniecība laika periodā no 1918. līdz 1940. gadam atrodas sākuma stadijā, tādēļ trūkst izpratnes par starpkaru perioda valsts pārvaldes sistēmu un tās personālsastāvu neatkarīgi no dzimuma.[10] Ņemot vērā Latvijas civildienesta

5 Pauls Kroders, red. (1929). *Latvijas darbinieku galerija, 1918–1928*. Rīga: Grāmatu Draugs.

6 Žanis Unāms (1939). *Es viņu pazīstu. Latviešu biogrāfiskā vārdnīca*. Grand Haven: Raven printing, 1975.

7 Eva Eglāja-Kristsone, sast. (2025). *Perspektīvas. Sievietes Latvijas kultūrā un sabiedrībā, 1870–1940*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

8 Zane Rozīte (2025). *Sievietes Latvijas inteliģencē: studenšu sociālais portrets, 1919–1940*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 140.–141., 143.–144., 147., 150., 160. lpp.

9 Aiga Bērziņa-Kite, Ineta Lipša (2025). *Latvijas Sieviešu organizāciju padomes darbība, 1925–1940: protokoli, biedrības, biogrāfijas*. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs.

10 Helēna Emerberga (2025). Valsts un pašvaldību darbinieku centrālās savienības darbība valsts darbinieku interešu aizstāvībā (1926–1934). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi X / The Scholarly Readings of Young Historians X*. Sast. Ginta Ieva Bikše un Alberts Rokpelnis. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 125.–135. lpp.; Helēna Emerberga (2024). Latvijas Republikas valsts darbinieku atalgojumu risināšanas jautājums Valsts un pašvaldību darbinieku centrālajā savienībā 1918–1934. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 18, 52.–64. lpp.;

vēstures nepietiekamo izpētes pakāpi, Martindeilas darbs uzskatāms par vērtīgu pamatu turpmākiem pētījumiem par valsts pārvaldi. Nozīmīga ir autores pievēršanās sieviešu nodarbinātības, profesionālās izaugsmes un institucionālā statusa jautājumiem, kas ļauj identificēt pētnieciskās pieejas sieviešu lomas izpētei valsts pārvaldē. Turklāt darbs sniedz iespēju Latvijas situāciju analizēt plašākā Eiropas civildienesta attīstības procesu kontekstā.

Grāmatas autore nav vēsturniece, tomēr viņa bija akadēmiski izglītota un strādāja britu civildienestā, tādēļ bija spējīga veikt šādu pētījumu. Hilda Martindeila bija tirgotāja Viljama Martindeila un sufražistes un izglītības aizstāves Luīzes Martindeilas meita. Augstāko izglītību higiēnas, sanitārās un mājsaimniecības zinātnēs ieguvusi Karaliskās Holovejas koledžā (*Royal Holloway College*) un Bedfordas koledžā (*Bedford College*) – divās no pirmajām universitātēm Lielbritānijā, kas nodrošināja sievietēm piekļuvi augstākajai izglītībai. Valsts dienesta gaitas viņa uzsāka 1900. gadā, ieņemot rūpnīcu inspektores amatu, ko pārraudzīja Adelaida Andersone (*Dame Adelaide Anderson*, 1863–1936), Iekšlietu ministrijas Fabrikas departamenta Sieviešu nodaļas vadītāja. Turpmāk viņas karjerā konstatējama augšupeja: 1908. gadā vecākā inspektore, 1921. gadā virsinspektore un 1925. gadā galvenā inspektora vietniece, savukārt no 1933. līdz 1937. gadam Finanšu ministrijas Sieviešu iestāžu direktore, kas bija augstākais sievietes–ierēdnes amats.[11]

Grāmatā izvirzītais mērķis formulēts salīdzinoši tēlaini un plaši – "īsa vēsture par darbu, ko sievietes ir paveikušas valsts labā pēdējo septiņdesmit gadu laikā, varētu būt interesanta – vēsture, kas, cik man zināms, vēl nav uzrakstīta" (11. lpp.). Tādēļ autore hronoloģiskā secībā un ar plašu faktoloģisko

Helēna Emerberga (2024). *Latvijas Republikas ierēdņu institūts: Valsts un pašvaldību darbinieku centrālā savienība (1926–1934)*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte; Jānis Taurēns (2017). Ierēdniecība. *15. maija Latvija*. Red. Inesis Feldmanis. Rīga: Latvijas Mediji, 126.–132. lpp.; Edvīns Danovskis (2014). Establishment of the Civil Service in Latvia after the Proclamation of the State (1918–1920) / Civildienesta izveidošanās Latvijā pēc valsts proklamēšanas (1918–1920). *Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne*, 7, 84.–98. lpp.; Edvīns Danovskis (2013). Valsts dienesta jēdziens. *Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru: Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums*. Sast. Jānis Rozenfelds, Ilma Čepāne, Sanita Osipova et al. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 283.–287. lpp.; Valters Ščerbinskis (2013). Pirmie soļi. Latvijas valsts un tās pārvaldes izveidošana. *Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos, atmiņās, 1918–1920: veltījums Latvijas Republikas pasludināšanas 95. gadadienai*. Sast. Barba Ekmane, Linda Krūmiņa, Līga Peinberga et al. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 16.–67. lpp.

11 Martindale, Hilda (1875–1952). Pieejams: https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/martindale-hilda-1875-1952 (skatīts 14.05.2026.).

materiālu sniedz apskatu par sieviešu nonākšanu valsts pārvaldes struktūrās, atspoguļojot nozīmīgu pārmaiņu laiku gan sieviešu, gan sabiedrības, gan nodarbinātības ziņā. Vienlaikus jānorāda, ka Martindeilas profesionālā darbība un viņas pieredze ir nozīmīga šo pārmaiņu izpratnē.

Darbs strukturēts deviņās nodaļās. Pirmā nodaļa aptver posmu no 1870. gada līdz Pirmajam pasaules karam, kad sievietes pirmo reizi uz administratīvo lēmumu pamata tika nodarbinātas Galvenajā pasta pārvaldē, vēlāk Izglītības padomē, Tirdzniecības padomē, Iekšlietu ministrijā, Valsts veselības apdrošināšanas komisijā un citās iestādēs. Otrā nodaļa atspoguļo Pirmā pasaules kara periodu. Tajā aplūkotas pārmaiņas sieviešu nodarbinātībā, kas veidojās kā likumsakarīga atbilde uz kara izraisītajām sociālajām un ekonomiskajām izmaiņām. Trešā nodaļa veltīta pēckara perioda (1918–1921) reorganizācijām valsts pārvaldē. Pēckara sabiedrībā no kara frontēm atgriezās vīrieši, kuriem bija nepieciešams nodrošināt darbu, saglabājot iepriekšējo amata vietu vai piešķirot citu. Tomēr sievietes nevēlējās zaudēt iespēju strādāt algotu darbu un attīstīt profesionālo karjeru, tādēļ bija jāmeklē risinājums. Ceturtajā un piektajā nodaļā konkrētāk tiek aplūkota sieviešu nodarbinātība valsts iestāžu struktūrvienībās. Sestajā nodaļā aprakstīts laulību ierobežojumu tiesiskais regulējums civildienestā, iekļaujot divus būtiskus normatīvos aktus – Dzimuma diskvalifikācijas (atcelšanas) likumu (*Sex Disqualification Bill*, 1919) un Noteikumus par laulības ierobežojumiem civildienestā (*Civil Service Marriage Bar Regulations*, 1921). Septītā nodaļa atvēlēta atalgojuma jautājumam, norādot uz faktu, ka sieviešu darbaspēks bija lētāks un tādējādi valstij izdevīgāks. Astotajā nodaļā tiek izceltas trīs sievietes–ierēdnes. Noslēdzošajā nodaļā uzmanība pievērsta sieviešu nodarbinātības nākotnes perspektīvām diplomātiskajā dienestā. Nodaļas saturs nav sastādīts hipotētiski, bet gan izvērtēts, balstoties uz izskatītajiem risinājumiem dažādās speciāli izveidotajās komisijās, kas analizēja sieviešu faktoru valsts pārvaldē. Vienlaikus autore norāda arī grāmatas ierobežojumus. Proti, vienā darbā nav iespējams iekļaut pilnvērtīgu informāciju par visām sievietēm, tādēļ sniegta pamata informācija, minot galvenos likumus, attieksmi no varas iestāžu puses, statistiku un, pēc autores domām, šī procesa attīstībā nozīmīgākās personas, tostarp trīs sievietes–ierēdnes.

Autore izmantojusi nepublicētus (ziņojumi) un publicētus (prese) avotus. Nepublicēto avotu grupu veido valsts iestāžu struktūrvienību ziņojumi, tādējādi apzināti vērtīgi dokumenti, kas atspoguļo sieviešu nodarbinātības jautājumu civildienestā, piemēram, "Ziņojums par telegrāfa sistēmas reorganizāciju Apvienotajā Karalistē" (1871), "Rūpnīcu inspekcijas departamenta komitejas ziņojums" (1930), "Ģenerālpastmeistara ziņojumi" (1873, 1874), "Pasta telegrāfa ziņojums" (1872), kā arī tēmas kontekstā būtiskākie Karaliskās komisijas ziņojumi par civildienestu,

kurus sagatavojusi Pleifēra izmeklēšanas komisija (*Playfair*, 1874–1875), Ridlija izmeklēšanas komisija (*Ridley*, 1886–1890), Makdonela izmeklēšanas komisija (*MacDonnell*, 1912–1915) un Tomlina izmeklēšanas komisija (*Tomlin*, 1929–1931). Norādīto komisiju darbības mērķis bija izpētes procesā iesniegt risinājumus, lai uzlabotu valsts iestāžu struktūru un to efektivitāti, darbinieku atalgojumu sistēmu un personālsastāvu.

Iepriekšminētos avotus autore ieguvusi no Lielbritānijas valdības izdevniecības un kancelejas preču biroja. Martindeilai kā augsta amata ierēdnei bija piekļuve šādiem dokumentiem, kuru iegūšana citos apstākļos varēja būt ievērojami sarežģītāka un laikietilpīgāka. Tāpat viņa saņēma atļauju publicēt fragmentus no dažādiem preses izdevumiem. Lai gan darbā izmantots plašs materiālu klāsts, autore nav pievērsusies sistemātiskai avotu kritikai, tā vietā uzmanība vērsta uz tajos ietvertās informācijas izklāstu un faktu apkopošanu. Tomēr šī pieeja nav uzskatāma par būtisku darba trūkumu, jo tā vērtējama konkrētā laika ietvaros, ņemot vērā izdošanas gadu (1938) un autores profesionālo pieredzi. Darbā izmantota daudzveidīga 20. gadsimta pirmo trīs desmitgadu literatūra par Lielbritānijas valsts pārvaldi, sociālo politiku, izglītību un sieviešu nodarbinātību dažādās nozarēs. Izmantoti arī Vaitholas sērijas (*The Whitehall Series*) izdevumi par atsevišķu valsts institūciju darbību, ko sarakstījuši attiecīgās iestādes ierēdņi. Tajā pašā laikā autore norādījusi, ka konsultējusies ar kolēģiem.

Martindeila bija pirmā, kura akadēmiskā formā mēģināja runāt par sieviešu nodarbinātības ierobežojumiem Lielbritānijas civildienestā. Autore ir veikusi laikietilpīgu un sarežģītu darbu, identificējot pirmās sievietes, kuras tika nodarbinātas Lielbritānijas civildienestā. Grāmatā parādīta gan procesa attīstības gaita, gan sarežģījumi un sabiedrības kritiskais skatījums. Vienlaikus ir raksturotas galvenās sieviešu nodarbinātības sfēras un amati – pasta ierēdnes, veselības inspektores, bērnu un nespējnieku aprūpes jomas darbinieces un inspektores, kā arī aplūkota sieviešu iesaiste izglītības un veselības administrēšanā, tostarp Valsts veselības apdrošināšanas komisijā. Norādīts, ka sievietes tika ieceltas arī dažādu līmeņu amatos sociālo procesu pārraudzībā, piemēram, darba apstākļu kontrolē, īpašu uzmanību pievēršot sieviešu nodarbinātības jautājumiem. Šajā gadījumā jāmin 1891. gadā izveidotā Karaliskā darba komisija, kuras mērķis bija izmeklēt sieviešu nodarbinātības jautājumus rūpniecības nozarē. Komisijas priekšsēdētājs A. J. Mundella (*A. J. Mundella*, 1852–1897) par palīdzēm iecēla četras sievietes. Komisijas ziņojums bija izstrādāts labā kvalitātē, tādēļ Džefrijs Dreidžs (*Geoffrey Drage*, 1860–1955), viens no diviem Karaliskās darba komisijas sekretāriem, atzinīgi novērtēja sieviešu darbu un veicināja praksi, lai par komisijas sekretārēm ieceltu universitātes absolventes.

Vērtīgs ir autores skaidrojums par iemesliem, kādēļ civildienestā arvien vairāk tika iesaistītas sievietes – tiek minētas 19. gadsimta beigu pārmaiņas darba

vidē, Pirmā pasaules kara ietekme, kā arī pēckara periods. Autore atspoguļo oficiālo iestāžu nostāju, ziņojumu saturu un pieņemtos lēmumus, vienlaikus parādot, ka institucionālā līmenī pirms pārmaiņām notika situācijas izvērtēšana, izveidojot izmeklēšanas komisiju. Līdztekus atklāti arī laikmeta dažādie priekšstati par sievietes stāvokli sabiedrībā un darba tirgū, tostarp atsevišķu sabiedrības daļu uzskati par sieviešu intelektuālajām spējām un piemērotību sarežģītākiem amata pienākumiem. Noderīgs ir pievienotais hronoloģiskais pārskats par sieviešu iesaistes attīstību valsts pārvaldes institūcijās.

Autores uzmanības centrā primāri bija sieviešu nodarbinātības iespējas, nevis pašas civildienesta sistēmas vēsturiskā attīstība. Tādēļ darbā salīdzinoši maz uzmanības pievērsts Lielbritānijas civildienesta institucionālajai izveidei, pārvaldes struktūrai un normatīvajam regulējumam. Lai gan atsevišķās nodaļās, īpaši piektajā, tiek skarti jautājumi par valsts pārvaldes pārmaiņām pēc Pirmā pasaules kara, plašāks civildienesta attīstības konteksts lasītājam nav sniegts. Līdzīgi arī dažādu izmeklēšanas komisiju darbība aplūkota galvenokārt saistībā ar konkrētiem sieviešu nodarbinātības jautājumiem. Autore regulāri atsaucas uz komisiju ziņojumiem, kas liecina par to lomu aplūkotajā procesā, taču netiek sniegts vienots un sistemātisks pārskats par šo komisiju izveidi, funkcijām un savstarpējām attiecībām. Tomēr, ņemot vērā grāmatas tapšanas un publicēšanas periodu, kā arī autores profesionālo darbību un viņas izvirzīto mērķi, šādi informācijas trūkumi nebūtu uzskatāmi par darba vērtību mazinošiem. No mūsdienu pētniecības perspektīvas vērtīgi ir autores izmantotie statistiskas dati par sieviešu nodarbinātību civildienestā. Tomēr šie dati salīdzinoši reti tiek analizēti kontekstā ar vīriešu nodarbinātības un atalgojuma rādītājiem. Plašāka salīdzinošā pieeja būtu ļāvusi precīzāk izvērtēt dzimumu nevienlīdzības aspektus valsts pārvaldē.

Astotajā nodaļā aplūkotas trīs sieviešu biogrāfijas: Marija Konstance Smita (*Maria Constance Smith*, ?–?), virsintendente Pasta krājbankas nodaļā, Marianna Harieta Meisone (*Marianne Harriet Mason*, 1845–1932), nabadzīgo aprūpes inspektore (*poor-law inspector*), un Adelaida Andersone, galvenā rūpnīcu inspektore, kuras ieņēma nozīmīgus amatus Lielbritānijas civildienestā. Šīs trīs personas izvēlētas, jo viņu profesionālā darbība reprezentēja sieviešu ieguldījumu Lielbritānijas civildienesta attīstībā. Autore skaidro, ka izraudzītas mūžībā aizgājušas sievietes, jo dzīvo laikabiedru izcelšana varētu radīt subjektivitātes vai nepamatotas priekšrocības iespaidu. Autore sniedz īsas biogrāfiskās ziņas, tomēr nodaļas saturs izstrādāts aprakstoši, trūkst padziļinātas analīzes un kritiska izvērtējuma par šo personu profesionālo devumu un ieguldījumu valsts pārvaldes attīstībā. Netiek dota iespēja izprast, kādus administratīvos uzlabojumus vai darba organizācijas principus šīs sievietes ieviesa. Informācijas ziņā autore vairāk pievērsusies šo sieviešu dzīves posmiem pēc darba valsts pārvaldē.

Vienlaikus tiek minētas šo sieviešu pozitīvās rakstura īpašības, tādēļ nodaļa ir vairāk komplimentāra nekā analītiska.

Darbā nav secinājumu daļas, kas mūsdienu akadēmiskajā praksē tiek uzskatīta par būtisku pētījuma sastāvdaļu, tomēr lasītājs arī šodien spēj identificēt autores galvenās atziņas. Analizējot sieviešu nodarbinātību, autore uzsver, ka sievietēm uzticētie pienākumi tikuši pildīti labā kvalitātē. Līdz ar to darbā netieši iezīmējas secinājums, ka sieviešu ierobežotā pārstāvniecība valsts pārvaldē nebija saistīta ar kompetences vai darba spēju trūkumu. Drīzāk to noteica institucionālie un normatīvie ierobežojumi, kā arī nevienlīdzīgās augstākas izglītības iespējas, jo tā sievietēm kļuva pieejama no 19. gadsimta otrās puses.

Hildas Martindeilas darbs par sieviešu faktoru Lielbritānijas civildienestā atklāj jaunus aspektus sieviešu nodarbinātības vēsturē un valsts pārvaldes attīstības procesos. Darbs nav zaudējis aktualitāti arī mūsdienās. Par to liecina ne tikai tā izmantošana mūsdienu pētījumos,[12] bet arī grāmatas atkārtotā publicēšana 2025. gadā un iekļaušana "*Routledge Library Editions: Women in Society*" grāmatu sērijā. Pētījuma nozīme neaprobežojas tikai ar Lielbritāniju. Tajā aplūkotā problemātika paver pētījumu iespējas citās valstīs, tostarp Latvijā, kur publiskās pārvaldes personālsastāva un ierēdniecības vēsture joprojām ir maz pētīta.

Lielbritānijas un Latvijas pieredzes salīdzinājums atklāj atšķirīgas sieviešu politiskās un profesionālās integrācijas trajektorijas valsts pārvaldē. Lielbritānijā sieviešu iesaiste civildienestā pakāpeniski paplašinājās jau no 19. gadsimta otrās puses, savukārt pilnas vēlēšanu tiesības sievietes ieguva tikai 1928. gadā. Turpretī Latvijā sievietes līdz ar valsts dibināšanu 1918. gadā ieguva gan vēlēšanu tiesības, gan iespēju iesaistīties darbā valsts pārvaldē. Šīs atšķirības rosina jautājumus par sociālajiem un politiskajiem faktoriem, kas noteica sieviešu tiesiskā statusa veidošanos abās valstīs. Valsts pārvaldes personālsastāva pētniecība pieprasa aplūkot arī izglītības faktoru. Lielbritānijā un citviet Eiropā sieviešu pieeja augstākajai izglītībai līdz 19. gadsimta otrajai pusei bija ierobežota, tomēr profesionālai karjerai valsts pārvaldē bija nepieciešama atbilstoša izglītība. Savukārt Latvijas teritorija līdz Pirmajam pasaules karam atradās Krievijas impērijas sastāvā, tādēļ sievietēm bija ierobežota piekļuve augstākai izglītībai, kā arī ārzemēs iegūtā izglītība netika atzīta, tādēļ tas radīja šķēršļus profesionālajai karjerai.[13] Tādēļ

12 Gillian Sutherland (2015). *In Search of the New Woman. Middle Class Women and Work in Britain, 1870–1914*. Cambridge: Cambridge University Press; Catherine Murphy (2011). *"On an equal footing with men?" Women and work at the bbc, 1923–1939*. Doctoral thesis. London: Goldsmiths College University of London; Meta Zimmeck (1984). Strategies and Stratagems for the Employment of Women in the British Civil Service, 1919–1939. *The Historical Journal*, 27 (4), pp. 901–924.

13 Rozīte 2025, 38, 45.

sieviešu izglītība un nodarbinātība valsts pārvaldē veido perspektīvu turpmāko pētījumu virzienu.

Līdzšinējā historiogrāfija liecina, ka sieviešu pārstāvība Latvijas valsts dienestā starpkaru periodā (1918–1940) ir aplūkota fragmentāri un visbiežāk tikai plašāku politiskās vai sociālās vēstures pētījumu kontekstā. Tādējādi Latvijas vēstures zinātnē trūkst šādu nozīmīgu pētījumu, kas atspoguļotu starpkaru Latvijas valsts pārvaldes, tās personālsastāva un citus saistītos jautājumus, lai veidotu izpratni par Latvijas starpkaru perioda sabiedrību un valsti kopumā.

© 2026 Helēna Emerberga, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

AUTORI / AUTHORS

Justīne Barkova
justine.barkova@rvkm.gov.lv
Mg. hist., doktora grāda pretendente, vēsturniece, Numismātikas un dārgmetālu nodaļa, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, Rīga
Mg. hist., PhD candidate, historian, Department of Numismatics and Precious Metals, Museum of the History of Riga and Navigation, Riga

Valdis Bērziņš
valdis.berzins@lu.lv
PhD, vadošais pētnieks, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
PhD, senior researcher, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga

Helēna Emerberga
helena.emerberga@inbox.lv
Mg. hist., doktorante, Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Mg. hist., PhD student, Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga

Edgars Engīzers
edgars.engizers@gmail.com
Mg. hist., doktora grāda pretendents, docētājs, Juridiskā koledža, Rīga
Mg. hist., PhD candidate, lecturer, College of Law, Riga

Ēriks Jēkabsons
eriks.jekabsons@lu.lv
Dr. hist., prof., vadošais pētnieks, Latvijas vēstures institūts, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Dr. hist., Prof., senior researcher, Institute of Latvian History, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga

Jānis Kalnačs
janis.kalnacs@va.lv
Dr. art., prof., Vidzemes Augstskola, Valmiera; pētnieks, Mākslas vēstures institūts, Latvijas Mākslas akadēmija, Rīga
Dr. art., Prof., Vidzeme University of Applied Sciences, Valmiera; researcher, Institute of Art History, Art Academy of Latvia, Riga

Ilgvars Misāns
ilgvars.misans@gmail.com
Dr. hist., neatkarīgais pētnieks
Dr. hist., independent researcher

Baiba Pazāne
baiba_pazane@inbox.lv
Mg. hist., doktora grāda pretendente, Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
Mg. hist., PhD candidate, Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga

Tilman Plath
tplath2@uni-koeln.de
PD Dr. phil., Austrumeiropas vēstures nodaļas vadītājs, Ķelnes Universitāte, Vācija
PD Dr. phil., Head of the Department of Eastern European History, University of Cologne, Germany

Daniela Rihtere
daniela.rihtere@karamuzejs.lv
Mg. hist., vēsturniece, NBS un mūsdienu vēstures pētniecības nodaļa, Vēstures departaments, Latvijas Kara muzejs, Rīga
Mg. hist., historian, National Armed Forces and Contemporary History Research Section, History Department, Latvian War Museum, Riga

Edvards Seliška
edvards.seliska@lu.lv
PhD, lektors, Vēstures un arheoloģijas nodaļa, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte, Rīga
PhD, lecturer, Department of History and Archaeology, Faculty of Humanities, University of Latvia, Riga

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5–132, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv
Internetgrāmatnīca: gramatas.lu.lv
Iespiests SIA "Drukātava"